

SOSYAL, BEŞERİ VE İDARİ
BİLİMLER TEMEL ALANINDA
AKADEMİK ÇALIŞMALAR - VI
2023 / 6

Editör: Prof. Dr. Sibel KILIÇ

ARTİKEL AKADEMİ: 302

Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Temel Alanında Akademik Çalışmalar - VI (2023/6)

Editör: Prof. Dr. Sibel KILIÇ

ISBN 978-625-8088-89-2

Birinci Basım: Ekim - 2023

Ofset Hazırlık: Artikel Akademi

Baskı ve Cilt: Net Kırtasiye Tanıtım ve Matbaa San. Tic. Ltd. Şti.
Gümüşsuyu, İnönü Caddesi & Beytül Malcı Sokak 23/A,
34427 Beyoğlu/İstanbul
Matbaa Sertifika No: 47334

Artikel Akademi bir Karadeniz Kitap Ltd. Şti. markasıdır.

©Karadeniz Kitap - 2023

Akademik etik kurallara
bağlı kalınarak yapılacak olan alıntılar ve tanıtım maksadıyla yapılacak
olan kısa alıntılar dışında, yazılı izni alınmadan, tümünün veya bir
kısımının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla, basımı, yayımı,
kopyalanması, çoğaltımı veya dağıtımı yapılamaz.

KARADENİZ KİTAP LTD. ŞTİ.
Koşuyolu Mah. Mehmet Akfan Sok. No:67/3 Kadıköy-İstanbul
Tel: 0 216 428 06 54 // 0530 076 94 90

Yayıncı Sertifika No: 19708
mail: info@artikelakademi.com
www.artikelakademi.com

SOSYAL, BEŞERİ VE İDARİ BİLİMLER TEMEL ALANINDA AKADEMİK ÇALIŞMALAR - VI 2023 / 6

Editör: Prof. Dr. Sibel KILIÇ

YAZARLAR*

Cemile BAHTİYAR KARADENİZ
Duygu Burcu GÖNÜLAÇAR GÜVENDİ
Erkan DENK
Filiz ER
Göktuğ ŞEKER
Kâmil Abdullah EŞİDİR
Mehmet Çağlayan ÖZTÜRK
Mehmet Kemal KUTLU
Mehmet KISAK
Mehmet Oğuzhan İLBAN
Mehmet KISAK
Mustafa ÖZTÜRK
Nurhan ŞENER
Nuriye KÜLAHLI
Onur DEMİREL
Sevda YALÇIN
Sevgi SEZER
Tuğba DAMGACI
Zeki ÇETİN

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	7
1. BÖLÜM	
MERZİFON (AMASYA) İLÇESİNDE KÖY YERLEŞMELERİNİN TOPONOMİK ÖZELLİKLERİNE COĞRAFİ BİR BAKIŞ.....	9
- Cemile BAHTİYAR KARADENİZ	
2. BÖLÜM	
COVID-19 PANDEMİSİNİN ÇALIŞMA HAYATI ÜZERİNE YANSIMALARI: AKADEMİSYENLER ÜZERİNE BİR ÇALIŞMA	41
- Duygu Burcu GÖNÜLAÇAR GÜVENDİ	
3. BÖLÜM	
HANGİ BÖLGENİN AĞZINDAN BAL DAMLIYOR? TÜRKİYE ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA.....	61
- Erkan DENK	
4. BÖLÜM	
KESİŞİMSELLİK ÇERÇEVESİNDE ASKERLİK OLGUSUNA BİR BAKIŞ.....	89
- Filiz ER	
5. BÖLÜM	
TBMM 27. DÖNEM MHP VE HDP MİLLETVEKİLLERİNİN KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ.....	113
- Göktuğ ŞEKER	
6. BÖLÜM	
MODERN YAZILIM GELİŞTİRME SÜREÇLERİ VE SELENİUM'UN WEB OTOMASYONUNDA KULLANIMI	137
- Kâmil Abdullah EŞİDİR	
7. BÖLÜM	
SANAT/MİMARLIK TARİHİNDE TARTIŞMALI BİR KONU: “CEMİL TOPUZLU KÖŞKÜNÜN MİMARİ KİM?” SORUSUNA BİR CEVAP ARAYIŞI.....	155
- Mehmet Çağlayan ÖZKURT	
8. BÖLÜM	
İŞVEREN MARKASI KAVRAMINA BİBLİYOMETRİK AÇIDAN BAKIŞ.....	173
- Mehmet Kemal KUTLU	

9. BÖLÜM
**RIZA ŞAH PEHLEVİ DÖNEMİ'NDE İRAN'IN
ETNİK YAPISI 185**
- Mehmet KISAK
10. BÖLÜM
**YAPAY ZEKÂNIN EĞİTİME VE UYGULAMALI BİLİMLER
FAKÜLTELERİNDE YEREL KALKINMAYA KATKISI VE
GELECEĞİN ÖĞRENME SÜREÇLERİ 207**
- Mehmet Oğuzhan İLBAN & Sevgi SEZER
11. BÖLÜM
**1877-1878 TÜRK-RUS SAVAŞI'NIN
BAZI RUS ESERLERİ ÜZERİNDEKİ YANSIMALARI 233**
- Mustafa ÖZTÜRK
12. BÖLÜM
**ERGONOMİ VE ÇALIŞAN MEMNUNİYETİ ALANINDA
ARAŞTIRMA EĞİLİMLERİ: BİR ANALİZ..... 247**
- Nurhan ŞENER
13. BÖLÜM
ANADOLU ARTEMİS KÜLTÜ: EPHESIA..... 265
- Nuriye KÜLAHLI
14. BÖLÜM
**TÜRKİYE KÂĞIT VE KÂĞIT ÜRÜNLERİ SEKTÖRÜNDE
PİYASA YOĞUNLAŞMASI..... 279**
- Onur DEMIREL
15. BÖLÜM
**POSTMODERN TÜKETİCİ BAĞLAMINDA
HEDONİZM EĞİLİMİ 301**
-Sevda YALÇIN
16. BÖLÜM
**AVRUPA BİRLİĞİ ULAŞTIRMA POLİTİKALARININ
TÜRKİYE'DEKİ ULAŞTIRMA POLİTİKALARINA
YANSIMASI: HAVAYOLU ULAŞTIRMA POLİTİKALARI..... 317**
- Tuğba DAMGACI
17. BÖLÜM
**KAOS MU UYUM MU? ÇALIŞAN DAVRANIŞLARINI KIRIK CAMLAR
TEORİSİ ÇERÇEVESİNDE YENİDEN DÜŞÜNMEK..... 337**
-Zeki Çetin

ÖNSÖZ

Bu kitapta, farklı akademik disiplinlerden gelen akademisyenlerin çalışma ve araştırmalarına yer verilmektedir.

“Merzifon (Amasya) İlçesindeki Köy Yerleşmelerinin Toponimik Özelliklerine Coğrafi Bir Bakış” başlıklı bölüm, coğrafya ve toponimi üzerine bir inceleme sunmaktadır. “Covid-19 Pandemisinin Çalışma Hayatı Üzerine Yansımaları: Akademisyenler Üzerine Bir Çalışma” başlığı, pandeminin bilimsel caimadaki yansımalarını araştırılırken, “Hangi Bölgenin Ağzından Bal Damlıyor? Türkiye Üzerine Bir Araştırma”, Türkiye’nin farklı bölgelerdeki bal gelişiminin ve ekonomik aktivitelerini içermektedir.

Kitapta ayrıca sosyal bilimler, sanat, ve teknoloji alanlarında yapılan çalışmalar da bulunmaktadır. “Kesişimsellik Çerçevesinde Askerlik Olgusuna Bir Bakış” başlıklı bölüm, askerlik olgusunu çok yönlü bir perspektifle ele almaktadır. “Modern Yazılım Süreç Geliştirmeleri ve Selenium’un Web Otomasyonunda Kullanımı” ise yazılım geliştirmedeki yeni yaklaşımlar ve web otomasyonunda Selenium’a özel olarak değinmektedir.

Ayrıca tarih, kültür ve toplumsal sorunlar da bu kitapta ele alınmıştır. “Sanat/Mimarlık Tarihinde Tartışmalı Bir Konu: “Cemil Topuzlu Köşkünün Mimari Kim?” Sorusuna Bir Cevap Arayışı” başlığı, sanat tarihinden bir konuyu ele alırken, “1877-1878 Türk-Rus Savaşı’nın Bazı Rus Eserleri Üzerindeki Yansımaları” ise güncel bir perspektifle incelenmektedir.

Son olarak, “Yapay Zekânın Eğitime ve Uygulamalı Bilimler Fakültelerinde Yerel Kalkınmaya Katkısı ve Geleceğin Öğrenme Süreçleri”, zekanın eğitim ve kalkınma potansiyelini ele almakta, “Kaos Mu Uyum mu? Çalışan Davranışlarını Kırık Camlar Teorisi Çerçevesinde Yeniden Düşünmek” başlığı altında organizasyonların içsel dinamiklerine değinilmektedir.

Farklı disiplinlerden araştırmacıların çalışmalarını bir araya getiren *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Temel Alanında Akademik Çalışmalar - VI(2023/6)*

adlı bu kitapta yer alan bölümler, uluslararası bir yayınevi olan Artikel Akademi'ye sunulan çalışmalar arasından bilim ve yayın kurulu tarafından seçilerek ve hakem değerlendirmesine tabi tutularak yayınlanmıştır.

Kitabın oluşmasında katkıda bulunan tüm bölüm yazarlarına teşekkür eder, kitabımızın alan çalışan akademisyenler ve araştırmacılar için faydalı olmasını temenni ederim.

- Prof. Dr. Sibel KILIÇ

1. BÖLÜM

MERZİFON (AMASYA) İLÇESİNDE KÖY YERLEŞMELERİNİN TOPONOMİK ÖZELLİKLERİNE COĞRAFİ BİR BAKIŞ¹

A Geographical Look at the Toponymic Characteristics of Village Settlements
in Merzifon (Amasya) District

Doç. Dr. Cemile BAHTİYAR KARADENİZ
Ordu Üniversitesi, SBMYO,
cbkaradeniz@odu.edu.tr,
ORCID NO: 0000-0002-3902-5251
DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.8426387>

“Yer adları insanlığın ve uygarlığın izlerini yansıtır”

Harun Tunçel

GİRİŞ

İnsanoğlunun bulunduğu doğal çevre ile kurduğu etkileşimin ilk göstergesi algıladığı çevreyi anlamlandırmasıdır. İnsanlar toplumsal yaşama geçiş iletişim becerisi kazanınca kendi için önemli hissettiği eylem ve mekânı adlandırmıştır. Toplumlar kültürel özellik ve seviyelerine göre algıladıkları çevreye anlam

1 Bu çalışma İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsünde Prof. Dr. Selami GÖZENÇ danışmanlığında hazırlanan, 092440 Sayılı, “Merzifon Ovası ve Yakın Çevresinde Araziden Faydalanma” başlıklı doktora tezi esas alınarak ilgili verilerin değerlendirilmesi ile hazırlanmıştır.

yüklemiş, onu tanımış ve diğerlerinden ayırt etmiştir. Toplumsal yaşamın başladığı ve çeşitli ekonomik faaliyetler ile sürdürüldüğü yerleşmeler, doğal ortam ile farklı düzey ve nitelikte kurulan bağın fiziki görünümüdür. Yerleşmelere verilen adlar ise doğal ve beşerî ortam ile oluşturulan duygusal bağın anlamlandırılarak görünür hale gelmesidir.

Her yeni doğan bebeğe isim verildiği gibi yeni oluşan yerleşim birimini de diğerlerinden ayırt edebilmek için adlandırılmıştır. Adı olan yerleşme artık kimlik kazanarak dünya üzerinde sabitlenmiş ve var olmaya başlamıştır (Tuan, 2001; Aliağaoğlu ve Uğur, 2018; Abdullina, vd., 2019). Adlandırma, dilbilimin konusu olurken yer adlarını ele alan toponomi edebiyat, sosyoloji, arkeoloji, etnoloji, tarih ve coğrafya gibi disiplinler arası bir bilim dalıdır. Yerleşme adları bulunduğu sahanın doğal ve beşerî coğrafya koşulları, yerleşmenin tarihi geçmişi ve toplumun sosyo-kültürel yapısı hakkında bir ipucu vermekte zihinlerde bir çağrışım oluşturmaktadır.

Kısaca yer adı anlamında kullanılan toponim, tüm coğrafi mekânlarda bulunan özel adları ifade eder. Yer ad bilimi olan toponimi, yer adlarının ortaya çıkışını ve yapısal özelliklerini inceleyen bilim dalıdır (Şahin, 2010). Bu nedenle toponimi edebiyat, tarih, coğrafya, sosyoloji ve arkeoloji gibi birçok bilim dalının ilgilendiği disiplinlerarası bir bilim dalıdır. Bu bilim dalı ile ilgilenenler ürettikleri çok farklı çıktılar ile insan ve mekân etkileşiminin en belirgin örneklerini sunarlar (Erinç, 1989). Yer adları insanın yaşadığı çevreyi algılayışı, yüklediği anlamları ve çevrenin insan üzerindeki yarattığı etkiyi yansıtması bakımından önemli bilgiler sunmaktadır. Bir yerin adı toponimlere fiziki olarak nasıl bir yer olduğunu açıklayabildiği gibi kültürel ve tarihsel boyutunu da gösterebilmektedir (Tümertekin & Özgüç, 2002). Doğal veya beşerî özellikleri ile bir yerleşmenin adının kaynağının açıklanamaması veya bir mana çıkarılamaması (Habibli, 2009) genellikle ilgili bölgede kullanılan dilde meydana gelen değişikliklere yorumlanmaktadır.

Burada şunu da belirtmek gerekir ki, toplumların yaşadığı doğal ve sosyal çevreyi algılayışı kültürel özellikleri ve seviyeleri ile bağlantılıdır. Bu nedenle yer adları medeniyetlerin yaşadığı topraklarda gelecek nesillere aktardığı önemli izlerden biri olarak değerlendirilmektedir. Kısaca, adlandırma toplumun kültürel birikimini yansıtan bir göstergedir (Orhan, 2020). Ancak coğrafi keşiflerde yeni öğrenilen yerlere yabancılar (Avrupalılar) tarafından verilen adlar ilgili yerin özelliklerini ve kültürel birikimini yansıtmaz (Özgüç ve Tümertekin,

2012; Özü, 2015). Otoriteler tarafından üretilen bu adlar aslında bir toplumun başka bir toplumun boyunduruğu altına girdiğini gösteren siyasal tarihe bir ışık tutmaktadır.

Yerleşme adları özel adlara girmektedir ve özel adlar dilin sosyal niteliğini daha açık şekilde göstermektedir. Özel adlar dilin diğer unsurları gibi toplumun içinden ortaya çıktığından toplumun ve sosyal hayatın özelliklerini yansıtmaktadır. Herhangi bir bölgenin sosyal tarihi veya sosyal hayatında görülen değişimler öncelikle özel adlarda, özellikle de yerleşmelerin adlarında görülmektedir. Bir başka ifade ile yerleşme adları doğal, toplumsal ve tarihsel olaylar arasındaki ilişkiler sonucu ortaya çıkmaktadır (Habibli, 2009; Tunçel,2000).

Savaşlar ve göçler gibi bazı toplumsal değişiklikler yer adlarında değişikliklere yol açabilmektedir. Yeni adların benimsenmesi, halkın yeni adın içsel anlamını idrak etmesi, insan bilincinde bıraktığı iz, adların değiştirilmesinin zorunluluğu ve bu zorunluluğun nedenleri gibi birçok faktöre bağlıdır (Habibli, 2009).

Bu çalışmanın konusu kırsal yerleşmelerden köy adlarıdır. Türkiye’de ilgili çalışmaların birçoğu “yer adları” kavramı üzerine kurgulanmıştır. Ancak bu kavram;

“belli bir yerleşim biriminin (köy, mahalle, ilçe, il, vb.), yerin (mevki, ziyaret, yayla, mezra, vb.), insan yapısı veya doğal bir coğrafi detayın (yol, höyük, köprü, seki, çeşme, vadi, etek, boğaz, dağ, bel, sırt, kaynak, dere, pınar, tepe, yamaç, göl, geçit, körfez, vb.), konuma bağlı doğal veya insan yapısı bir olayın (deprem, sel baskını, zorunlu göç, nükleer patlama, vb) veya tarihsel / kamusal yerlerin / sınırların (... Beyliği Bölgesi, ... Uygarlığı Sınırları, ... endemik hayvanların yaşadığı alanlar, ... koruma bölgeleri, vb) için kullanılan” geniş bir alanı kapsamaktadır (URL 1).

1. YÖNTEM

Son yıllarda disiplinler arası çalışma imkânı veren toponimi araştırmalarının sayısı gittikçe artmaktadır. Bu çalışmalar içerisinde konuyu coğrafi açıdan ele alan araştırmalar genellikle köy ve kentsel yerleşmelerin adları üzerinde yoğunlaşmıştır. Merzifon ilçesine yönelik böyle bir çalışma alana katkı sağlayıp literatürdeki boşluğu giderecektir.

Yerleşmelerin sahip olduğu adlar, coğrafi ve tarihi karakterleri tanıma ve tanıtmada önemli rol oynamaktadır (Alagöz, 1984). Bu çalışmada Amasya ilinin Merzifon ilçesinin köy yerleşmeleri toponimi açısından incelenmiştir. Bir başka ifade ile araştırmanın amacı Merzifon ilçesindeki köy yerleşmelerinin adlandırılmasında etkisi olan faktörleri belirlemektir. Böylece köy adlarının ilçenin coğrafi, tarihi ve kültürel yapısıyla uyumu ortaya çıkarılmıştır. Bunun yanında araştırmada ilçede adı değişen köyler de tespit edilmiştir. Adı değişen köylerin eski adlarının hepsinin anlamlarına ulaşamama araştırmanın zorlukları arasında sayılabilir. Bu durumda toponimi sınıflaması zorunluluktan dolayı yeni adlara göre yapılmıştır. Anlamları bulunan eski adlar ile yeni adlar arasında ilişkiye de bakılmıştır.

Araştırmanın sınırlılıkları yapılan sınıflamanın görece bir sınıflama olmasıdır. Şöyle ki, bazı köy adlarının kökeni üzerine farklı bilgiler olması, bazılarının rivayet olması, bazılarının da bileşik kelime olmaları dolayısıyla farklı gruplara dâhil etmek mümkün olabilmektedir. Doğal ortamın unsurları birbirleri ile etkileşimde olduğu gibi bulunduğu ortamın birçok özelliğine de etki etmektedir. Yükselti iklimi etkilemekte, iklim toprak özelliklerini bitki örtüsünü vs. etkilemekte hepsi birleşip ne ekilip biçileceğine ve ne zaman ekileceğine etki etmektedir. Bir köyün adında da birden çok doğal ve beşerî unsurun etkisi görülebilmektedir. Araştırmada bu durumda baskın olan kaynak veya diğerlerine etki eden asıl (temel) kaynak değerlendirmeye alınmıştır. Kaynağını hayvandan veya bitkiden alan yerleşmeler için vahşi ya da doğada kendiliğinden bulunan veya yetiştirilen hayvan veya bitki isimleri dikkate alınmış olup hayvancılığı veya üretimi yapılan hayvan ve bitkiler beşerî (ekonomik faaliyet) kaynaklar grubuna dahil edilmiştir. Bu ve benzer durumlarda sınıflama yapılırken köyün doğal ve beşerî özellikleriyle en çok bağdaşan kavram ön planda tutulmuştur.

Araştırmanın amacına ulaşmak için nitel araştırma yönteminin doküman inceleme, yapılandırılmamış gözlem, yapılandırılmamış görüşme gibi veri toplama teknikleri kullanılmıştır. Araştırmada öncelikle Merzifon kırsal yerleşmeleri ve toponomi çalışmaları ilgili literatür incelenmiş, uzun yıllar içerisinde değişik zamanlarda sahada gözlemlerde bulunulmuş, muhtarlar ve ileri yaştaki yöre sakinleri ile sohbet ve görüşmelerde bulunulmuştur. “*Nitel araştırma, yapılandırılmamış gözlem, yapılandırılmamış görüşme ve doküman inceleme gibi nitel veri toplama tekniklerinin kullanıldığı, olgu ve olayların kendi doğal ortamları içinde gerçekçi ve bütüncül bir şekilde ortaya konmasına yönelik nitel*

bir sürecin izlendiği araştırmadır (Yıldırım ve Şimşek 2005)''.

Köy adlarındaki değişiklikler için TÜİK (DİE) tarafından beş yıllık periyotlar ile yayımlanan Genel Nüfus Sayımı sonuçları (1935-2000) ve İçişleri Bakanlığınca hazırlanan Türkiye Mülki İdare Bölümleri Envanteri referans alınarak takip edilmiştir (URL 2). Ayrıca gerekli durumlarda Türk Dil Kurumu tarafından hazırlanmış Türkçe sözlükten faydalanılmıştır. Topoğrafya ile ilgili köy adlarının coğrafi unsurlarla uyumunu belirleyebilmek için 1/100000 ölçekli (G-34 ve G-35 pafta) topoğrafya haritalarından yararlanılmıştır. Tüm bunların yanında doktora tez çalışma sahası olan Merzifon yöresinde uzun yıllardır değişik zamanlarda yapılan gözlem gezileri ve yöre halkı ile görüşmeler köy adlarının yerleşmenin doğal ve kültürel coğrafi özellikleri ile ilişkisi pekiştirilmiştir. Elde edilen tüm veriler ışığında Merzifon ilçesinin sahip olduğu 70 köy adı toponomi açısından sınıflamaya tabi tutulmuş yapılan içerik analizi yöntemiyle ilçenin coğrafi ve kültürel birikimine katkıda bulunulmuştur.

Yerleşmeler farklı açıdan ele alınarak farklı şekilde sınıflandırılmaktadır. Kullanım zamana göre dönemlik ve sürekli olarak sınıflandırılabilirken fonksiyonuna göre de kırsal ve kentsel olarak gruplandırılmaktadır (Özçağlar, 2015; Yılmaz, 2019). Araştırmanın konusunu kırsal yerleşmelerden köy yerleşmeleri oluşturmaktadır. Köy yerleşmeleri toponomi bilimi çerçevesinde coğrafi bakış açısı ile incelenmiştir. Köy yerleşmelerinin mahalli tabirlerinin ortaya çıkarılması açısından yer adları biliminin büyük rolü bulunmaktadır.

2. MERZIFON İLÇESİNİN DOĞAL COĞRAFYA ÖZELLİKLERİ

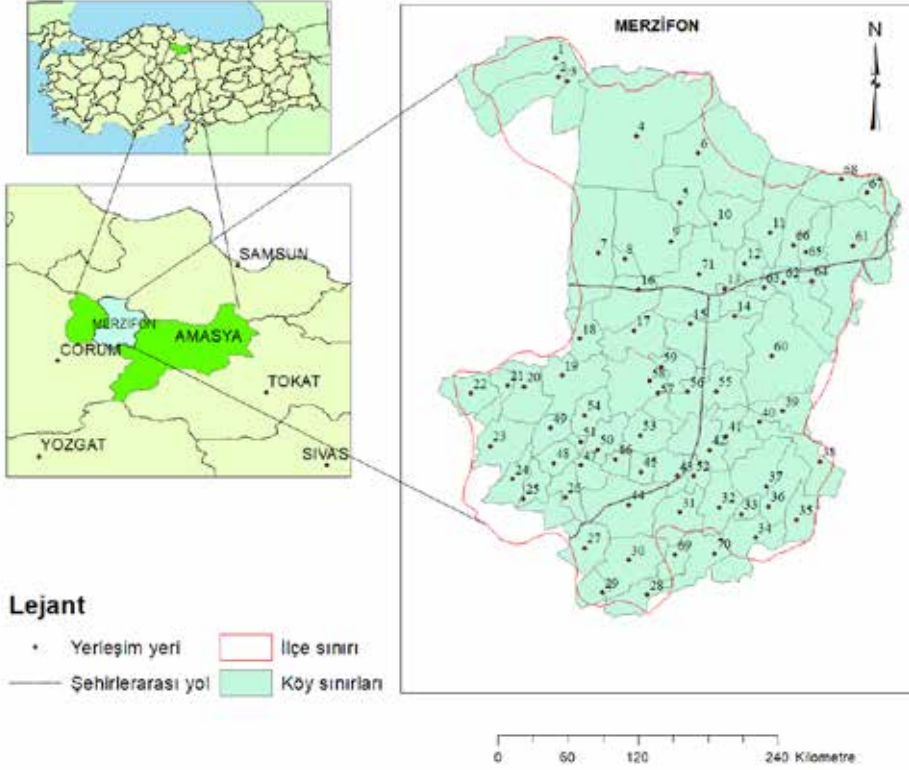
Kırsal yerleşmelerin aldığı isimler doğal veya beşerî coğrafya koşullarından etkilenmektedir. Bu nedenle ilçenin doğal ve beşerî coğrafya koşulları öncelikle ortaya koyulmuştur. Amasya İl'ine bağlı Merzifon ilçesi Orta Karadeniz Bölümünden Anadolu'ya geçit sahasında Tavşan Dağı'nın güney eteklerinde, Tersakan Çayı'nın kollarından bir olan Gümüşsuyu ve Türnüç Çaylarının suladığı ova üzerinde yer almaktadır. İlçe merkezi 750 m. yükseltisindeki birikinti konisi üzerinde kurulmuştur Merzifon ilçesi 971 km² alana sahiptir ve doğudan Suluova, batıdan Gümüşhacıköy, güneyden Amasya merkez ilçe ve Çorum'un

Mecitözü ilçeleri, kuzeyden Samsun'un Vezirköprü ve kuzey doğudan Havza ilçeleri ile komşudur. (Şekil 1) (Bahtiyar Karadeniz, 1999).

Kıyıya paralel Kuzey Anadolu Dağları, Doğu ve Batı Karadeniz Bölümlerinde simetrik bir görünüm sergiler. Merzifon, Orta Karadeniz Bölümünde, kıyı kuşağı dağlarının bu düzenli gidişinin bozulduğu, yükseltilerin azaldığı, topoğrafik bakımdan kıyı bölgesinden iç kesimlere geçişin rahatladığı, drenaj şebekesinin kolayca denizle buluştuğu bir boyun noktasında kısaca jeomorfolojik bir geçit üzerinde yer almaktadır. Kuzey Anadolu dağlarının Karadeniz'e geçit vermek üzere alçaldığı, yayvanlaştığı ve güneye doğru Anadolu düzlüklerine yöneldiği oldukça geniş tabanlı bir depresyon özelliği gösteren Merzifon Ovası morfolojik olarak Merzifon Depresyonu adı ile anılmaktadır (Erer, 1983; Bahtiyar Karadeniz, 1999).

Kuzeybatı güneydoğuya doğrultusunda %08.75 genel eğim değerine sahip Merzifon depresyonunda kısa, sel karakterli akarsular topoğrafyayı derin bir şekilde yaran vadiler oluşturmaktadır. Rölyef enerjisi dolayısıyla aşındırma gücü yüksek Değirmenderesi ve Muşruf çayı gibi kısa mesafede havza tabanına ulaşan akarsuların bol miktarda taşıdığı enkazlar Tavşan Dağının ovaya uzanan orta kesimdeki yamaçlarda birikinti konilerini oluşturmaktadır. Merzifon şehri bu birikinti konisi üzerinde kurulmuştur. Tektonik hareketler sahanın şekillenmesinde önemli rol oynamıştır. Depresyonun biçimsel özelliğini genellikle doğu-batı doğrultusunda uzanan faylar oluşturmaktadır (Erer, 1983; Bahtiyar Karadeniz, 1999).

Merzifon yöresinin iklim özellikleri için; “kışları soğuk ve yağışlı, yazları sıcak ve kuraktır” genellemesi yapılabilir. Araştırma sahasında yıllık ortalama sıcaklık 11,5°C, yıllık ortalama toplam yağış 415,2 mm'dir. Yıllık yağışın büyük bir bölümü kış aylarında yağmur ve kar şeklindedir. Saha sahip olduğu genel iklim özellikleri göz önünde tutularak klimatik açıdan “kıyı ardı geçiş kuşağı” olarak adlandırılmaktadır (Bahtiyar Karadeniz, 1999).

Şekil 1. Merzifon İlçesi Lokasyon Haritası

3. MERZİFON YÖRESİNİN BEŞERÎ ÖZELLİKLERİ

Kuzey Anadolu Dağları Anadolu'nun iç kesimlerine nadir geçit vermektedir. Merzifon da Anadolu'nun en işlek yollarından biri olan Samsun- Ankara ve İstanbul karayolu üzerinde bulunmaktadır. Samsun – Sivas kara ve demiryolu ise hemen doğusundan geçmektedir. Yöre tarih boyunca sahip olduğu doğal koşullar ve onun yarattığı başta ulaşım üstünlüğü gibi faktörlerin etkisi ile stratejik, siyasi, ekonomik açıdan yüksek potansiyele sahip olmuştur. Nitekim Merzifon, konumu ve diğer coğrafi özellikleri nedeni ile çok eski tarihlerden beri birçok kavme ev sahipliği yaparken yörenin en önemli ticaret, siyasi ve politik merkezi olarak kültürlerarası etkileşimin de kesişme noktası olmuştur

(Bahtiyar Karadeniz, 1999).

Merzifon ilçesinde Kalkolitik eski tunç dönemine ait Ortaova köyü (Onhoroz) yakınlarında Küçük, Büyük Küllük ve Hayrettin höyükleri ve Oymaağaç köyü dolayları Çorum ili sınırında Hitit dönemi yerleşmeleri tespit edilmiştir. Merzifon, Hititlerin başkenti Hattuşaş'a yakın konumu ile Hititlerin bölgedeki iki önemli ulaşım sistemi üzerinde yer almaktadır. Bu yol güzergâhlarından biri Hattuşaş bölgesini kıyıya bağlayan yol iken diğeri de yine Hattuşaş'tan Oymaağaç köyü üzerinden gelip Merzifon güzergâhını takip ederek Havza istikametine devam eden bugünkü devlet kara yolu hattı güzergâhıdır (R. K, 2000; Bahtiyar Karadeniz, 1999).

Strabon tarafından Binköy Ovası adıyla anılan Merzifon Ovası yüzeyine serpilmüş yüzlerce yerleşme, zengin üretim potansiyelinin göstergesidir (Strabon, 2000). Hitit, Frig, Lidya, Pers Roma, Bizans hâkimiyetinde bulunmuş yöre Büyük Selçuklular döneminde kısa bir süreliğine Türk hâkimiyetine girmiş sonra tekrar Bizans hükmüne geçmiştir. Danişmentliler tarafından tekrar Türk hâkimiyetine alınması ile Horasan ve Orta Asya'dan gelen Türkmenler yörede Rum nüfusu azınlık haline getirmek için bu bölgeye yerleştirilmiştir. Moğolların XIII. yy.'da sebep olduğu göç dalgası tüm Anadolu'da olduğu gibi Merzifon'u da alt üst etmiştir. Yörenin bağ bahçeleri Selçuklular döneminde tekrar kurularak gelişim göstermiş ve Anadolu Beylikleri döneminde Taşanoğulları Beyliği hâkimiyetinde sonrasında Osmanlının önemli bir kazası haline gelmiştir (Hüsamettin, 1986; Bahtiyar Karadeniz, 1999).

16. yy.'da gayrimüslim nüfusun sayısı fazladır. Ancak 17. yy.'da gayrimüslim nüfusun göç etmesiyle nüfusun üçte ikisini Müslümanlar oluşturmuştur. Bu dönemde Merzifon Sivas Vilayetinin Amasya Sancağına bağlı bir kazadır. 1880 yılında Merzifonabad, Gelgiras ve Merzifon isimli üç kaza birleştirilerek Merzifon Kazası oluşturulmuştur. Merzifonabad'ın köyleri Hacıköy kazasına bırakılırken, Gelgiras kazası ortadan kaldırılarak köyleri Merzifon'a bağlanmıştır (İskender, 2007). Merzifon'a Amerikalılar ve Fransızlar da büyük ilgi gösterip yerleşmişlerdir. Hatta 1865'te kent merkezinin hemen kuzeyinde sahaya hâkim bir konumda Amerikan kolej kampüsü ve 1900'da da Fransız Mektebi gibi okulları kurmuşlardır. Açılan bu okullar Merzifon'un ticari canlılığının yanında çok milletli ve kültürlü olduğunu da sergilemektedir (Yüksel, 1996; Bahtiyar Karadeniz, 1999).

1856 yılından itibaren Kırım'dan gelen Nogaylar ve Kafkasya'dan gelen

Besleney, Abaza, Abzeğh, Çerkez ve Gürcü nüfus Merzifon ve yakın çevresinde çeşitli köy ve mahallelere yerleşmiştir. Merzifon yöresine Müslüman Çerkezler yerleştirilerek nüfusta dengelenme ile muhtemel Ermeni ayaklanmalarını önlemek düşünülmüştür. Bu nedenle Kafkasya'dan aldığı göçler yörede önemli bir nüfus oluşturmuştur. Besleneyle Kafkasya coğrafi koşullarına benzettikleri 1500 m. Yüksekliğindeki Tavşan dağında Aşağıbük (Şucaıye), Ortabük (Ferahıye), Yukarıbük (Küşadiye) köylerine, Abzeğh'ler ovanın güneyindeki tepelik alanda Esentepe, Selimiye, Yeşiltepe köylerine ve Abazalar ise ovada Çayır ve Yenice (Muhacir Yenicesi) köylerine yerleşmişlerdir. Kırım Tatarlarından olan Nogaylar 764 m. yüksekliğine sahip Bulak köyüne yerleşmişlerdir. Gürcü ve Çerkez nüfustan şehir merkezine yerleşenler de bulunmaktadır. Çerkezler ve Nogaylar yeni yurtlarını seçerken dağlık ve serin bölgelere yerleşmeyi tercih etmişlerdir. Merzifon yöresine (Göynücek) Yavuz Sultan Selim döneminde başlayan çoğunluğu Elazığ, Erzincan, Tunceli (Dersim) yörelerinden Sünni ve Alevi inancına sahip farklı aşiretlerden Kürt nüfus göç etmiş ve Küçükçay, Büyükçay (Elbiz), Pekmezci, Çaybaşı (Löşdüğün), Akpınar, Kuyu, Kamışlı, Yeşiltepe ve Kızıleğrek köylerini kurmuşlardır (Bahtiyar Karadeniz, 1999; Yurdusever, 2004; Özcan, 2010). 1914 yılında Merzifon'da Müslüman çoğunluğun yanında Rum, Ermeni, Ermeni Katolik, Protestan, Süryani, Çingene'den oluşan toplam 25.105 nüfus bulunmaktadır (Bahtiyar Karadeniz, 1999).

Günümüzde 971 km² yüz ölçüme sahip Merzifon ekonomisinde birincil kaynak tarım ve hayvancılıktır. İlçenin 552.970 dekar tarım arazisinin %30,79'unda sulu, %69,21'inde kuru tarım yapılmaktadır. Amasya ilinin ayçiçeği üretiminin 2/3'ünü Merzifon karşılanmaktadır. (Bahtiyar Karadeniz, 1999).

4. BULGULAR

Araştırma sahasında yer alan köy ve köye bağlı yerleşmelerin adlarının kaynakları incelenmiş daha sonra kaynak oluşturan doğal ve beşerî coğrafya unsurlarına göre tasnif edilmiştir (Tablo1).

4

1. Doğal Coğrafya Özellikleri ile İlişkili Köy Adları

Topoğrafik, litolojik, hidrografik özellikler bitki ve hayvan türleri doğal coğrafyanın temel unsurlarıdır. Köy adlarının kaynakları bu unsurlar ile bağlantısına değinilmektedir.

4.2. Topoğrafik Özelliklerden Etkilenen Köy Yerleşmeleri

Morfolojik yapı ve yeryüzü şekilleri, etkilediği diğer doğal ortam unsurlarıyla birlikte nüfus ve yerleşmenin dağılışı, tarım, hayvancılık, ulaşım, turizm vb. birçok beşerî coğrafya unsurunu etkilemektedir. Burada sayılmayan birçok unsur üzerindeki etkisinin yanında yer ve yerleşmeleri tanımlamak için adlandırılmasında da jeomorfolojik yapı unsurlarının etkisi görülmektedir. Yerleşmeler benzediği şekil, belirgin biçim, duruş veya uzanışından dolayı topoğrafyadan etkilenecek adlandırılabilir. Kayadüzü, Karatepe, Gümüştepe, Yeşiltepe, Karamağara, Ortaova köyleri sıralanabilir.

Kuzeyde dağlık-tepelik alanlar, orta alanda ova tabanı ve güneyde platoluk saha, araştırma alanının başlıca morfolojik birimleridir. Depresyonun kuzeyinde birdenbire yükselen Tavşan Dağları Gelinsini dolaylarında 1900 m. ye ulaşır ve zirve kesimlerindeki kalkerli yapı diklikler oluşturmaktadır. Tavşan Dağlarının ovaya bakan güneydoğu yamaçları post neojen ve antropojen aşınım düzlükleri görülür. Bu kesimde yer alan Kayadüzü köyü tam olarak bulunduğu arazinin aşınım düzlüğü özelliği yansıtmaktadır. Güneybatı yamaçları sellenme yüzeyleri görülür ki bu kesimde bulunan Akören köy yönetsel alanı yaşadığı sel afetinden sonra Aşağı ve Yukarı olmak üzere iki mahalleye ayrılmıştır (Erer, 1983; Bahtiyar Karadeniz, 1999; Foto 1).

Tablo 1. Merzifon İlçesinde Köy Yerleşmelerinin Kaynakları

Kökene		Sayı	Köy Adı Örnekleri
Fiziki Coğrafya Terimleri			
Topoğrafik		6	Yeşiltepe, Karatepe, Gümüştepe, Karamağara, Ortaova, İnalanı
Litolojik		3	Kayadüzü, Karacakaya, Akören
Klimatolojik		1	Esentepe,
Hidroğrafik		7	Çaybaşı, Demirpınar, Derealan, Küçükçay, Büyüçay, Akpınar, Bulak
Biyocoğrafya	Fitolojik	8	Aşağıbük, Ortabük, Yukarıbük, Çamlıca, Elmayolu, Oymağaç, Sazlıca, Kamışlı
	Zoolojik	1	Aksungur
	Toplam	26	
Beşerî ve İktisadi Coğrafya Terimleri		Sayı	
Şahıs, Aşiret, Soy, Boy		17	Eymir, Alıcık, Bayat, Selimiye, Hacıyakup, Türkoğlu, Oymak, Hayrettin, Alışar, Sarıköy, Osmanoğlu, Karamustafapaşa, Bayazıt, Yakupköy, Mahmutlu, Çavundur, Kıreymir,
Yerleşme	Tarihi		
	Geçici	1	Yaylacık
	Yerleşim Yeri		
Tarım ve Hayvancılık Faaliyetleri		11	Balgöze, Sarıbuğday, Çobanören Bahçecik, Aktarla, Gökçebağ, Pekmezci, Koçköy, Kızıleğrek, Çayırözü, Çayırköy,
Dini		3	Şeyhyeni, Hırka, Diphacı
Sıfat	Durum, Hal	4	Yenice, Yeşilören, Uzunyazı, Hacet
	Konum, Üstünlük	4	Yalnız, Yolüstü, Karşiyaka, Yakacık
Yapı		4	Gelinsini, Kuyu, Saraycık, Hanköy
	Toplam	44	
	Genel Toplam	70	

Foto 1. Akören Köyü (Kaynak. URL 3)

Akören köyünün eski adı Agveran-viran olarak kayıtlarda geçmektedir. Litolojiye bağlı olarak toprak renginin beyaz olmasına bağlı olarak “ak” anlamına gelen “Ağ” ile ifade edilmiştir. Sel, muhtemelen saldırı vb. tahribatlar nedeni ile uğradığı yıkımlardan dolayı da viran adını aldığı günümüzde ören (kalıntı) haline dönüştürüldüğü düşünülmektedir. Bu köyü toponim açısından durum bildiren köy adları grubunda incelenmesi hata olmayacağı da belirtilmelidir.

Yeşiltepe, köyünün eski adı Kürtlercedit’tir. Çevresindeki Esentepe ve Selimiye köyleriyle birlikte Yuvala adıyla anılmıştır. Daha sonra engebeli tepelik arazisi ve orman örtüsünün görüntüsü adını almıştır. Karamağara, ismini Tavşan Dağı yamacında köyün kuzeyinde bulunan içinde siyah veya koyu renk taşlardan oluşan mağaradan alır. Ortaova Merzifon ovasının ortasında yer alan bir köydür. Konumu ve morfolojik şekli köyün adına kaynak olmuştur. İnanları köyünün adının da sahada dağlık alanda küçük kovuk veya mağaraların bulunmasından geldiği söylenebilir.

4.3. Litolojiden (Kayaç ve Toprak) Etkilenen Köy Adları

Kuzey Anadolu’nun en geniş neojen havzalarından birisi olan Merzifon Depresyonu, Kuzey Anadolu Fay zonu üzerinde bulunmaktadır. Paleozoik yaşlı mermer ve şistler havzanın temelini oluşturur. Depresyonun kuzey ve batısın-

daki yüksek alanlarda görülen Mezozoik kalker yapılar aynı yaştaki Eosen yaşlı fişlerle örtülmüştür. Tavşan Dağının 1600 m. yükseltilerinde görülen magmatik kayaçları yer yer kalker, şist ve mikaşistler ile kesintiye uğramaktadır. Dağın daha alçak eteklerinde Mezozoik ve Tersiyer başlarında oluşan andezit, bazalt ve tüflerden ibaret volkanik kayaçlar görülmektedir. Araştırma sahasının güney kesiminde kireçtaşı, kumtaşı, kil taşı, marn ve konglomera oluşumları dağılışı göstermektedir (Erer, 1983; Bahtiyar Karadeniz, 1999).

Litolojik yapı ve kayaçlar öncelikle üzerinde oluşan toprak türlerini etkilemektedir. Bu nedenle yer adları incelediğinde kaynağın kayaç yapısı mı toprak özelliği mi olduğunu tespit etmekte güçlük yaşanmaktadır. Araştırma sahasında kahverengi topraklar geniş yer tutmaktadır. Kahverengi orman toprakları, kestane rengi topraklar ve alüvyal topraklar sahada görülen diğer toprak türleridir. Litolojik yapı ve kayaçlar ayrıca mağara, traverten, sırt, lapyta veya obruk gibi oluşumları etkilediği gibi genellikle şekilleri, renkleri, duruşları ve büyüklükleri ile yerleşme adları üzerinde kendini hissettirmektedir. Merzifon köylerinden Karacakaya koyu renk volkanik kayaç yapısını belirtmektedir. Köy halkı, Gümüşhacıköy yöresinden kaçan eşeğini aramak için gelenler eşeğinin yakınında Karaca hayvanlarının ve kayaların çok olmasına istinaden bu yerin ismini Karacakaya Köyü olduğuna inanmaktadır.

Gümüştepe köyü kalkerli arazi üzerinde güneye bakan yamaçta bulunmaktadır. Gün ışığı karşısında arazinin gümüş renginde parladığı veya benzediği çağrışımı yapmaktadır (Foto 2). Köy Harız adı altında düz bir arazidedir. Asayiş problemlerinin olduğu yıllarda köye saldırı olduğunda yanındaki Gümüş adlı tepeye çıkıp kurdukları köye Gümüştepe adı vermişlerdir. Gümüştepe Ali Ekber Çiçek tarafından derlenen “Haydar Haydar” türküsünün halk ozanı Sıdkı Baba’nın yaşadığı ve mezarının bulunduğu köydür.

Foto 2. Gümüštepe Köyü (Kaynak. URL 4)

Karatepe köyünde 1800'lü yıllarda Tepesiz oğulları ailesinin yaşadığı söylenilmektedir. Ancak köyün 2 km. güneybatısında düz arazi üzerinde Sıratepe-ler adı verilen üç doğal yükseklik vardır. Bu tepelerden ortada bulunan 30 m. yükseltide ve 70 m. taban çapındaki Büyüktepe üzerinde ve eteklerinde Hitit ve Asur dönemine ait keramikler bulunmuştur. Büyüktepe geçmişten bu yana tarla açmak için, kuzeyinden akan Gümüş Deresinin aşındırması ve define aracılar tarafından tahrip edilmiştir. Kısaca köyün koyu kahverengi toprak yapısı ve Sıratepeleri köyün adının kaynağı olduğu kuvvetle düşünülmektedir doğal coğrafya özelliklerini adlarına yansıtmaktadırlar (Foto 3).

Foto 3. Karatepe Köyü, Koyu renk toprakları ve arkasında görülen Sıratepeler (Kaynak URL 5)

4.4. Hidrografyadan Etkilenen Köy Adları

Yeşilirmak'ın bir kolu olan Tersakan Çayı Merzifon Depresyonunun drenajını sağlamaktadır. Gümüşsuyu Çayı, Sahanın güney kesiminde kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda akarken Köseler, Sirdere, Salhan Çayı gibi birçok kolu olarak Suluova güneyinde Tersakan Çayına karışmaktadır. Araştırma sahasında Devlet Su İşleri tarafından sulama amaçlı yapılmış birçok göletten en büyüğü Yedikır Gölet'i, ilçenin güneybatısında Suluova sınırlarında yer almaktadır (Bahtiyar Karadeniz, 1999).

Merzifon yöresinde MÖ.700'lü yıllardan beri yerleşik yaşam ve üretimin en önemli etkeni su kaynaklarının varlığıdır. Tüm toplumlarda olduğu gibi Anadolu insanı da su kaynaklarının önemini kavrayarak etkileşimde buldukları

tüm su kaynaklarına ad vermiştir. Kurdukları yerleşmelere de bu su kaynakları ile etkileşimlerinin derecesine bağlı olarak esinlenerek isim vermişlerdir. Araştırma sahasında köy adlarında doğal çevre etkileri bakımından hidrografik yer adları, morfolojik yer adları ile aynı orandadır.

Su kaynakları bazen ilişkili olduğu yerleşmeden adını alırken bazen de yerleşmeye adını vermektedir. Akpınar köyü adını yörede suyunun ünlü olduğu Çırçır Çesmesinden aldığı ileri sürülmektedir. Çalışma alanındaki Çaybaşı köyü, (1926 kayıtlarında Löşdiğın) sulak bir alan olduğu anlaşılmaktadır. Löş, ıslak manasına gelmekte olup günümüzde de küçük akarsuyun (dere) kaynak kısmında yer aldığını işaret etmektedir (URL 6). Çok eski yerleşim tarihine sahip Demirpınar köyünün eski adı Şamba'dır. Cumhuriyet döneminde yaşanan heyelan ve toprak kayması sebebiyle köyün bir kısmı 3 km aşağıya taşınmıştır. İki yerleşkeye ayrılan köyün Aşağı Şamba mahallesine Elmayolu yukarıda kalan asıl mahalleye de Demirpınar adı verilmiştir. Su kaynaklarının bol olduğu yörede çok soğuk suyu nitelemek için demir gibi soğuk benzetmesi kullanılmıştır.

Araştırma sahasının en yüksek rakımlı köyü Tavşan Dağında yer alan Derealan'dır. Kürtün ilçesinin (Gümüşhane) Gündoğdu Köyü'nden 93 Rus Harbinden dolayı göç eden Çepniler tarafından kurulmuştur. Köyün bulunduğu saha küçük derelerin sık vadiler oluşturduğu bir görünüm sergilediğinden derelerin bolca bulunduğu alan anlamında kullanılması yüksel olasılıklıdır. Küçükçay ve Büyükçay köyleri araştırma sahasının güneybatısında yüksek platolar üzerinde yer almaktadır. Bu iki dağ köyü Küçük ve Büyüz Elbiz isimlerindeyken aralarından geçen Zımbalı Pınarının suyunun iki köye yetmemesi üzerine anlaşmazlık yaşamıştır. Yaşanan bu huzursuzluk nedeniyle Kireyüp Mezrası batıya doğru Aletek Tepesi eteklerine çekilerek yeni bir yerleşim yeri kurmuşlar. Kurulan yeni köyün adı Kirazlı olarak belirlenmiş ve bir süre sonra Kirazlı köyünün adı Küçük Elbiz, Kürt obasının adı ise Büyük Elbiz olarak değişmiştir. 1960'lı yılların ortalarında ise Küçük Elbiz köyünün adı Küçükçay olarak değiştirilmiştir. Köylerin ikiye ayrılması gibi geçmişinde Zımbalı pınarı gibi bir su kaynağının yer almasından ötürü "çay" kelimesini isimlerine eklemiş olmaları muhtemel görülmektedir. Bulak kelime anlamı, memba, pınar, kaynak olarak köye adını vermiştir (URL 7). Kâtip Çelebi Cihannümasında Amasya'nın ilçelerini Hafsa, Merzifon, Gümüş, Merzifon Abad (Bulak), Gelgirası olarak saymış buraların cami, medrese ve hamamlar bakımından zengin olduğunu belirtmektedir (Se-

zen, 2017). Bulak Köyü yakınlarında 1. Derece arkeolojik sit alanı ilan edilen Bulak Kalesi bulunmaktadır. Merzifon ovasına hâkim olan konumu ile kale bu bölgedeki ticaret yolunun güvenliğini sağlamak için kurulmuştur.

4.5. Klimatolojiden Etkilenen Köy Adları

Bir sahanın iklim özellikleri toprak, bitki örtüsü, tarımsal faaliyetler başta olmak üzere birçok beşerî unsurlar üzerinde önemli etkilere sahiptir. Yer adlarına iklimik unsurlar insan faaliyetlerine direk veya dolaylı etkilerinden dolayı oldukça kaynak olmuştur. Ancak araştırma sahasında sadece Esentepe köyünün adına kaynak olduğu tespit edilmiştir.

4.6. Biyocoğrafya Özelliklerinden Etkilenen Köy Adları

Merzifon yöresi, bitki coğrafyası açısından İran-Turan ile Avrupa-Sibirya floristik bölgeleri arasında geçiş kuşağında yer almaktadır. Sahada çalı ve Alpin formasyona ait türler görülmektedir. Depresyon kuzeyinde uzanan Tavşan Dağları nedeni ile Karadeniz üzerinden gelen nemli hava kütlelerine kapalı olup özellikle yağış duldasında kalmaktadır. Ancak güneye bakı, atmosferik sübidans-adiabik ısınma gibi elverişsiz iklim koşullarına rağmen Dağın yüksek kesimlerinde bitki örtüsü oldukça sık görünüm sergilemektedir. Sahada depresyon tabanı tamamen tarıma açılmış olduğundan doğal bitki örtüsü çevredeki yamaçlarda ve yükseklerde kalıntılar halindedir. Orta Karadeniz bölümünün eşik arazisi içerisinde havza görünümünde 1100 m. altındaki düzlükler iklim açısından kurak bölge özelliği göstermekte dolayısıyla bitki örtüsü de step formasyonu karakterindedir (Çoban, 1996; Bahtiyar Karadeniz, 1999).

Tavşan dağlarının araştırma sahasındaki kesimi kurakçıl bir bitki örtüsü karakterinde olup vadi içleri Karadeniz'in karakteristik nemcil türlerini yer yer barındırmaktadır. Tavşan dağlarında 1250 m yüksekliklerden itibaren Karaçam hâkimiyeti ile görülmeye başlayan orman örtüsü 1500 m. den itibaren yerini Sarıçam ormanlarına bırakmaktadır. Dağın 1000 m. seviyelerinde Karamağra, Akören, Yakacık köyleri aralarına sokulan kızılıçık, ateş diken, üvez, papaz külahlı, kurtbağrı, ayı fındığı, yabani kiraz, yabani erik, melengiç, koca yemiş, tüylü meşe, katran ardıcı, dağ muşmulası, sarı orman gülü gibi çalı formasyonu türleri küçük adacıklar halinde görülmektedir. Araştırma sahasında çalı formasyonu, depresyonun güneybatısında Diphacı Küçükçay köylerinden başlayarak

güneyde platoluk sahada sıralanan Çaybaşı, Oymaağaç, Beyazıt, Gümüştepe, Esentepe köyleri arasında meşe türleri ile karışık olarak adacıklar halinde dağılış göstermektedir (Çoban,1996; Bahtiyar Karadeniz, 1999).

4.7. Bitki Varlığından Etkilenen Köy Adları

Bitki türleri buldukları yörenin coğrafi özelliklerini en karakteristik yanıtan doğal unsurlardandır. Mekânın diğer alanlardan farklılığını belirginleştirmek ve o alanın baskın özelliklerini belirginleştirmek için genellikle bitki türleri yer adı olarak seçilmişlerdir. Merzifon yöresinde yerleşmeye açılan sahalarda bitki örtüsü kurakçıl bitki örtüsü ve çalı formasyonu hakimdir. Bu nedenle yörede “Bük Köyleri” denilen Aşağıbük, Ortabük ve Yukarıbük köyelerine adını veren bük, ovada veya dere kıyısında görülen çalı ve böğürtlen gibi diken topluluğunu ifade etmektedir. Merzifon köyelerinde bu çalı topluluklarında yaygın olarak görülen Rosaceae familyasından olan Kuşburnu toplanarak sahanın yöresel ürünleri arasında yerini almıştır.

Bük Türk Dil Kurumu’na göre dönemeç, akarsu kıyılarındaki alüvyon birimi, verimli tarlalar anlamına da gelmektedir (TDK, 2023). Coğrafyada da bük kavramı bu verimli alanlar için kullanıldığından bükler yoğun olarak tarım ve hayvancılık faaliyetleri yapıldığından çevrelere göre yoğun nüfuslanmış bölgeler olarak değerlendirilmektedir. Bu köylerin bulunduğu arazi yüksek yamaçlar olup akarsu kıyılarında verimli toprak birikimine uygun değildir.

Araştırma sahasında depresyon tabanında yer alan Sazlıca köyü depresyon tabanında yer almaktadır. Sazlıca köyün günümüzdeki adıdır. Eski adı İlemi’dir. İl-Emin, Merzifonlu Atufi Hayrettin Hızır’ın oğullarından biri olup bu köyün kurucusu olduğu düşünülmektedir. Yakup ve Hayrettin köyelerinin kurucularının da kardeşidir. Hayrettin çiftliği 1400-1500’lü yıllarda bölünerek bu üç köy kurulmuştur. Sazlıca adının verildiği dönemde taban arazide su yüksekliği vb. nedenlerle sazlıklardan geldiği düşünülebilir. Ancak eski tarihi ve Anadolu halk kültürü açısından düşünüldüğünde bağlama (saz) çalan halk ozanlarının da etkisi olabileceği göz önünde tutulmalıdır. Merzifon ilçesinin Kamışlı köyünün adının kamış bitkisinden geldiği düşünülmektedir. Bu kesimde Kuyu, eski adı Löşdiğin (Çaybaşı) ve Küçükkamışlı mahalleri komşu olup suyun bolluğunu işaret etmektedir.

Elmayolu köyünün eski adı Şamba olup, elma ağaçlarının bol olduğuna

işaret etmektedir. Çamlıca köyünün 1925 kayıtlarında adı Yenice geçmektedir. Çamlıca adını hemen yanındaki çamlıktan almaktadır. Önemli bir Hitit yerleşim birimi olan Oymaağaç köyü adını yaşlı ağaçların orta kısımlarında oyuklar olan ağaçlardan aldığı ileri sürülmektedir. Günümüzde bu ağaçlardan iki tanesi kent merkezinde anıt ağaç statüsünde koruma altına alınmıştır.

4.8. Fauna Varlığından Etkilen Köy Adları

Fauna doğada belirli bir alanda yaşayan hayvan topluluğunu belirtmektedir. Bu nedenle bu kategoriye yabancı hayvanlar alınmış olup ekonomik faaliyet olan hayvancılığı ilgilendiren hayvan türleri farklı değerlendirilmiştir. Doğada yaşayan hayvanlar genetik özelliklerine uygun fiziki koşulları yaşam ortamı seçerken besin zincirini de doğal olarak takip ederler. Vahşi hayvanların yaşam alanı doğal ortamın özelliklerini bu nedenle belirgin bir şekilde yansıtır. Sırt tepe, dere gibi yer adlarının kuş, kartal, tilki, kurt, keklik, tavşan gibi hayvan varlığından oldukça fazla etkilendiği gözlemlenmektedir. Araştırma sahasında Aksungur köyü adını doğangiller familyasına ait beyaz üzerine siyah çizgili yırtıcı kuştan almıştır.

4.9. Beşerî Coğrafya Bakımından Merzifon İlçesinde Köy Adları

Beşerî coğrafya, mekânın yaşamsal yönüyle başka bir deyişle insanın mekândaki dağılışı, mekânı algılayışı ve kullanımı ile ilgilidir. İnsanların üretim kültürüne geçip toplu halde yaşamaya başlamasıyla beraber yerleşme şekilleri görülmeye başlamıştır. Yerleşmelerin adlandırmalarında insanların toplu yaşamaya geçmesi ve sayısı gittikçe artan yerleşmeleri diğerlerinden ayırt etme ihtiyacı ile başlamıştır. Adlandırma öncelikle mekânı algılayış noktasında beşerî coğrafya ile ilişki kurmaktadır. Sonrasında da adlandırmada farklılığı belirtmek ise amaç doğal çevre faktörleri kadar beşerî faktörler de bu amaca hizmet etmektedir. Yerleşme, nüfus (din, dil, kişi-aile-soy adları) ve ekonomik faaliyetler gibi beşerî coğrafya faktörleri ve sosyal unsurlar yer adlarını oldukça fazla etkilemektedir (Özüpekçe ve Gümüş, 2020).

4.10. Yerleşme Özelliklerinden Etkilenen Köy Adları

Ovalar, depresyon alanları ve platolar iklim koşullarının insan yaşamına ve faaliyetlerine uygunluğu, verimli toprakları, su kaynakları, yeraltı ve yerüstü

zenginlikleri, ulaşım kolaylığı nedeni ile yerleşim faaliyetlerinin yoğun olduğu alanlardır. Araştırma sahası olan Merzifon bir depresyon özelliğinde olup köy ve köye bağlı yerleşmeler ova tabanında, güneydeki platoluk sahada ve kuzeydeki Tavşan Dağı etek ve yamaçlarına dağılmıştır.

Yerleşme özelliklerinin yer adlarına etkisi iki şekilde görülmektedir. Birincisi yerleşmenin kendi fonksiyonel özelliğinden etkilenen yer adları, ikinci ise yerleşmelerin önemli bir unsuru mesken ve yapı malzemeleri ilgili yer adlarıdır. Kırsal yerleşmelerde ve yakınlarında tarım ve hayvancılık hâkim faaliyet olduğundan yer adları da ...obası, ...mezrası, ...köy gibi isimleri almaktadır. Merzifon ilçesinde güneydeki yüksek platoluk saha üzerinde 1285 m. yükseltide kurulu Yaylacık köyü, adını yerleşme özelliğinden alan köy grubundadır.

4.11. Kişi, Soy, Aile Adlarından Etkilenen Köy Adları

Yerleşmenin kuruluşunda etkili kişi, aile, aşiret, sülale ve soy adları köylerin adlandırılmasında kaynak olmaktadır. Beşerî coğrafya kaynaklı yer adları içerisinde bu kategori en fazla olduğu alandır. Oğuz boylarından biri olan Eymür-Eymir, Anadolu'nun birçok yöresinde yerleşmelere kaynak olmuştur. Bu Türkmen boyu, Merzifon ilçesinde Eymir ve Kireymir köylerinin adlandırılmasında kaynak olmuştur. 1530 tarihli Amasya livasında Kireymir, "Eymür Karyesi (Köyü)" olarak geçmektedir. Bir renk olarak kırmızı, ak ile az miktarda karanın karışımından oluşan renktir. Coğrafi anlamda ise öncelikle şehirlerin dışındaki yerleri işaret etmektedir. Ancak Eker (2006) Altay dillerinde farklı şekilde kullanılan kırmızı için; *"izole dağ veya dağ blokları" ve daha çok 'yüksek yer' anlamıyla Türk yazı dili ve lehçelerinde yaşadığı, Nogaycada ve Türkiye Türkçesinde 'zorlamayla', yükseklikle bağlantı olmadan 'düzlük, step' anlamı kazandığı* görüşündedir.

Bayat köyünün adına kaynak olmuş Bayat boyu, Oğuz Han'ın altı oğlundan biri olan Günhan'ın oğlu Bayat'tan türemiştir. Dede Korkut ve Fuzuli bu boya mensuptur (URL 8). Çavundur köyü adını Oğuz Boyundan almaktadır. Bugün Anadolu'da «Çavundur» şeklinde söylenen Çavuldur- Çuvaldar boyu, Oğuz Kağan Destanında Oğuzların 24 boyundan biri, Kaşgarlı Mahmud'un Divân-ı Lügati't-Türk eserinde yirmi iki Oğuz bölüğünden "Yirmincisi; Çuvaldar" olarak bilinmektedir (URL 9).

Oymak köyünün adının kaynağı Hacı Bektaş Dergahında yetişmiş Kul Fakır

Ali (Ali Oymak)'tır (URL 10). Alıcık köyünün 1200-1300'lü yıllarda Anadolu'yu istila eden Cengiz ordusundan geriye kalan Moğolların Rum Eyalet Nazır Ilıcak Noyan'ın (Nuyin) kurduğu çiftlikten geldiği düşünülmektedir. Alıcık sözcük anlamı "üzeri dal veya hasırla örtülen çoban evi, tarla, bostan, bağ kulübesi, çardak" olarak kullanılmaktadır (URL 11). Sözcük anlamından gidersek Alıcık köyü bir bağ evi veya ilk rivayet ile ilişki olarak çiftlik olarak kurulmuş olabilir.

Osmanoğlu Köyü, Osman adında bir kişinin kurduğu çiftlik yerleşimidir. Çiftliği daha sonra çiftliği Rumlara sattığı rivayet edilmektedir. 1924 mübadelesinde Rumlar buradan gidip Müslüman Arnavutlar gelene kadar burası "Osmanoğlu Rum Köyü" olarak anılmıştır (URL 12). Merzifon ilçesinde Selimiye, Esentepe ve Yeşiltepe köyleri Yuvala köy grubu olarak bilinmektedir. Yuvala Esentepe köyünün eski adı olup 1965 yılında değiştirilmiştir. Selimiye ve Yeşiltepe köyleri Amasya merkez ilçeye bağlıyken 2005'te Merzifon'a bağlanmıştır. Eski adı Güllüce- Killice olan Selimiye köyü Kafkas göçmenleri tarafından kurulmuştur.

Merzifonlu Atüfi Hayrettin Hızır'ın Gelgiraslı olup Sultan Beyazıt döneminde tımar sistemi çerçevesinde Hayrettin, Yakup ve İlemi köyleri arazisinin çiftlik olarak kendisine verildiği rivayet edilmektedir. Birbirine 2-3 km. uzaklıkta bulunan bu çiftlikler büyük evlat Hasan Hayrettin, ortanca Yakup ve küçük evlat İl Emin arasında bölüşülür ve çiftlikler zamanla köye dönüşür. Sarıköy adını köyde türbesi bulunan Seyit Battal Gazinin soyundan geldiği ileri sürülen Hasan İbrahim Sarı Dede'den almaktadır (Topçu, 2022).

Etnik kimliğin adına yansıması olan Türkoğlu köyünün ileri gelenlerinin ve aydınlarının belirtildiğine göre; en eski adı Uzun Hüseyin'dir. Küçük Kamışlı köyüne bağlı mezra iken 1960'lı yılların sonunda köy olmasıyla yörede eski Rum veya Ermeni köylerinden ayırt edilmek için (rahatsızlıktan dolayı) Türkoğlu adını aldığı belirtilmektedir. Germiyanlardan Ali-Şir Bey'in Alışirli/Alışarlı adında bir Türkmen cemaati bulunmaktadır. Alışar köyünün adının bu soydan geldiği söylenmektedir.

1928 Mirince - Marınca, 1960 kayıtlarında ise Bahçekent olarak geçen Karamustafapaşa köyünün adının kaynağının Merzifonlu Kara Mustafa Paşa olduğu açıktır. Karamustafa Paşa 1634 yılında Narince Marınca köyünde doğmuştur (Topçu, 2022). Bayazıt köyünde Kafkaslardan gelen Azerbaycan Türkleri yaşamaktadır. Köy halkı aralarında köyün adını Korudüzü olarak kullanmak-

tadır. Bayazıt isminin Yıldırım Beyazıt'dan kaynaklandığı düşünülmektedir. Beyazıt döneminde yörede daha önce de belirtildiği gibi çiftlik gibi tımar ve imar uygulamaları bulunmaktadır. Mahmutlu köyünün Rumlar tarafından kurulduğu bilinmektedir. Rumlardan sonra köye yerleşen Türkmenler köyü 350 m. yukarıya taşımışlar. Köyün adını 150 yıl önce yaşamış ve köyde yatırı olan Mahmut Hoca'dan alındığı belirtilmektedir (URL 13).

4.12. Din Varlığından Etkilenen Köy Adları

Din, toplumları ayırt edici en önemli özelliklerden biridir. Bu nedenle din kökenli yer adları birçok toplumda özellikle kırsal toplumlarda sıklıkla kullanılmaktadır. Araştırma sahası Merzifon geçmişinde Ermeni, Rum, Türkmen, Müslüman, Gayrimüslim, Sünni ve Alevi gibi birçok etnik ve dini farklılıklara sahip yerleşmelere sahiptir. Dini inanışlar açısından çeşitlilik göstermesi ve yöre insanının inançlarına kuvvetli bağlılık göstermesi yer adı seçiminde etkili olmuştur. Yörede günümüzde Müslümanlık hâkim olmakta olup geçmişin izlerini silmek veya o yerleşmelerden farklı olduğunu vurgulamak amacı ile de İslamiyet inancı ile ilgili isimler tercih edilebileceği de düşünülmektedir. Sahada Hıristiyanlık inancını yansıtan bir köy adı tespit edilmemiştir.

Dervişler, mollalar, pirlar, evliyalar diyarı Merzifon'da türbe veya yatırı olmayan köy sayısı oldukça azdır. Şeyhyeni köyünün de köyde yaşamış evliyadan kaynaklandığına inanılmaktadır. Hz. Muhammed'in Sahaelerinden Hükkaşe Sultan (Ukkaşe bin Mihsan Hazretleri) köye adını veren hırkasını bugün köyde türbesi bulunan yere bırakır ve köy bu Hırka ile anılmaktadır (URL 14). Ali Pir Civan Ocağı talip köylerinden Diphacı köyünün kurucusunun köyde türbesi de bulunan Rumî Hoca adındaki Horasan ereni olduğu düşünülmektedir (Çal, 2020).

Yukarı mahalle ve aşağı mahalle olmak üzere iki yerleşkeden oluşan Yakup köyünün eski adı "Göller" dir. Köyün adının kaynağı Gelgiraslı Merzifonlu Atüfi Hayrettin Hızır'ın 1400-1500'lü yıllarda yaşamış oğullarından biri olan Yakup'tan gelmektedir. 1530 tarihinde Yakup Karyesinin bir tımar mülkü olduğu geçmektedir. Yöredeki Hayrettin ve İlemi köyleri gibi Yakup köyü arazisinin de Sultan Beyazıt döneminde çiftlik olarak verildiği rivayet edilmektedir. Yakup'un çiftliğinden oluşan köye "Yaapköy" denilmektedir ve köyde Yaap Dede Tekkesi ve içinde bir yatırı bulunmaktadır. Yöre geçmişinde Ermeni, Rum, Türkmen, Müslüman, Gayrimüslim, Sünni ve Alevi gibi birçok etnik ve

dini farklılıklar gösteren köyler içerisinde geçmişî hızır, şeyh ve hocalara dayanan Yakup köyü farklığını Hacıyakup adı ile vurgulamak istemiştir.

4.13. Tarım ve Hayvancılık Faaliyetlerinden Etkilenen Köy Adları

Toplumların bulunduğu doğal ortamın yeraltı ve yerüstü tüm kaynaklarından faydalanmak amacı ile sürdürdüğü ekonomik faaliyetler baskın olma durumuna göre yerleşmelerin adına kaynak olabilmektedir. Merzifon ilesindeki kırsal yerleşmelerin çok eski bir geçmişe sahip olduğu, ekonomisinin tarım ve hayvancılığa dayandığı bilinmektedir. Tarımsal faaliyetlerden tahıl ziraatı hâkim olup küçükbaş hayvancılık yörede yaygındır. Sahadaki köy adları da bu hâkim iki faaliyetten oldukça bariz etkilenmiştir.

Sarıbuğday köyünü eski adı Rumca Törnük -Türnük bir kelime olup yüksek dağın geçidi, Osmanlıcada ise sel yolunda arta kalan balçık olarak belirtilmektedir (URL 15). Köyün isminin bu tanımından tarihinde (1970) sel olayının yaşandığına işaret etmektedir. Arazisinin düz ve sulak olan köyde günümüzde birçok tarım ürünü yetiştirilmektedir. Ancak şekerpancarı, soğan ve patates gibi ürünler yolların yapılması ve ticaretin gelişimi ile hâkim iken buğday tarih boyunca değerli bir ürün olmuştur. Sulak alanda daha verimli buğday ürünü alınabileceği ve kaliteli ürün köyün adına yansıtıldığı düşünülmektedir.

Aktarla köyünün eski adı (1928) Nurani'dir. Kaynağı hakkında iki farklı rivayet bulunmaktadır. Biri eski adı Ermenice (Nor Ani) "Yeni Ani" anlamından gelmektedir. 14. yüzyıldaki Timur savaşları sırasında Kars Ani kentinden gelen Ermeni göçmenler tarafından kurulmuştur. Diğeri ise köyün camisinde bulunan Nuri Dede isimli yatırdan gelmektedir. Aktarla ise ekili arazinin çokluğuna işaret etmektedir. Bahçecik köyünün (1928) eski adı küçük Rum köyü anlamında Urumcuk olarak geçmektedir. Köyün nüfusunun Türkleşmesi ile ismi de meyve bahçelerinden esinlenmiştir. Gökçebağ köyü adını yörede hâkim olan üzüm bağlarından almaktadır. Köy düz arazi yapısı ile manzara açısından gökyüzünden başka bir sahayı görmediğinden gök-mavi isminde vurgulanmak istenmiş olabilir. Köyün adı 1301 ve 1926 yılı kayıtlarında Zoğu olarak geçmektedir. Anadolu Moğol hakimiyeti altında iken Mengi Kaan tarafından Eyalet-i Rumiye Nazari Ilıcak Noyan yaz mevsiminde idare işlerini Ilıcak (Alıcık) nahiyesinde kurduğu çiftlikte sürdürürmüş. Bu sırada çok katı yürekli kahyası Zugay'ın kurduğu çiftlik ise Zuğu Köyü olarak anılmıştır. Pekmezci köyüne isim kaynağı yörede yaygın olarak yapılan pekmez üretimidir. Merzifon yöresi üzüm

bağlarının yaygın olduğu geçmiş dönemlerde öncelikle üzüm yanında doğada kendiliğinden yetişen kuşburnu pekmezi ile adını duyurmaktadır. Ayrıca yörede yüzyıllardır kuşburnundan da marmelat yapılmaktadır.

Çayırözü ve Çayırköy isimlerinde geçen çayır “üzerinde gür ve uzun ot olan, hayvan otlatılan ya da otu biçilerek hayvanlara yedirilen, genellikle düz ve nemli alanlardır”. Çayırlar hayvancılığın hâkim olduğu bu köylerin adına kaynak olmuştur. Çayırözü köyünün eski adı Kürtler Köyü olup 1960’lı yıllara batısındaki Uzunyazı Köyü ile arasındaki geniş “Öküz Çayırı” denilen çayır nedeniyle bu adı aldığı düşünülmektedir. Koçköy yörede küçükbaş hayvancılığın hâkim olduğunun göstergelerinden biridir. Küçükbaş hayvancılıkta damızlık koçlarla daha güçlü daha iyi koyun nesli elde etmek kışın doğan yavruların dayanıksız olduğu soğuktan korumak ve beslenme sorununu çözmek için koçlar sürüden ayrılır. Yavrulama zamanını kontrol altına almak için gündönümünde (21 Haziran) bir köyün bütün koçları sürüden ayrılıp ayrı bir otlakta çobanın gütmesine verilir. Sürülerde ortalama 25-30 koyun için bir koç beslenir. Erkek hayvanların sürüye geri salındığı zaman Anadolu’da genellikle Ekim ile Kasım ayları arasında şenlik havasında kutlanan koç katımıdır. Koçköy’ün bulunduğu sahanın erkek hayvanların otladığı alan olma ihtimali yüksektir.

Çobanören köyünün adı, 1928 yılı kayıtlarında Çobanviran olarak geçmektedir. Ören kelimesi Türkçede harabe, viran anlamında kullanılmaktadır. Köyde hayvancılığın hâkim olduğu isminden aaaaıkça anlaşılmaktadır. Ayrıca köyün olduğu yerde tarla açmak amacıyla düzleştirilmiş höyük de bulunmaktadır (Özsait, ve Özsait, 2002). Bu höyük kalıntıları viran (ören) kelimesine kaynak olabileceği düşünülmektedir.

Balgöze, köyünün eski adı Emert’tir. Köyün ilk kuruluş yeri yukarı köydür. Aşağı köye de Gözdede denilmektedir. Cumhuriyetin ilk yıllarında köyü ziyaret eden bir valiye köyde üretilen doğal balda ikram edilir. Vali bey balı çok beğenir ve “Bu köy balın gözü” der. Böylece köyün adı Balgözü- Balgöze olarak olur. Kızıleğrek, adındaki kızılı köyün aşağısındaki kızıl rengindeki topraktan almıştır. 1928 kayıtlarda Kızıl Ekrek olarak geçen bir Kürt yerleşimidir. Hayvanların sulandığı yere sıvat (suvat), daha sonra da toplu halde dinlendikleri gölgelik yere veya subaşına egrek- eyrek- ekrek denilmektedir (URL 16). Eski Türklerde küçük baş hayvanların gece yattıkları yer, ağıl veya köyün ya da mahallenin meydanlığı ve halk ağzında su toplanan yer, gölcük, sürülerin

dinlendiği sulak ve gölgelik yer anlamındadır (URL 17).²

4.14. İnsanlar Tarafından İnşa Edilen Yapılardan Etkilenen Köy Adları

Önceleri Ermeni köyü olduğu düşünülen Gelinsini köyüne yörenin Türkleştirilmesi politikası çerçevesinde Oğuz Boylarından kalabalık bir aşiret olduğu ileri sürülen Erkekçiler'den bazı oymakların yerleştiği sonra da Esti, Mert, Osmanlı ve Kova soyadını aldığı belirtilmektedir (Uçakcı, 2020). Sin kelime anlamı mezar makber olarak geçmektedir. Bu yüzden Gelinsini köyünün Türkçe anlamı Gelinmezarı olduğu düşünülmektedir. Döneminde köyü etkileyen bir gelin ölümünün olduğu açıktır.

1925 yılından beri Kuyu adını taşıyan köyün yönetsel alanı Kamışlı, Küçük Kamışlı (Löşdüğün) mahallerinden birleşme ve ayrılmalar ile cumhuriyet tarihinde bazı değişiklikler göstermektedir. Ancak Kamışlı, Löşdüğün gibi köy adları arazide bir su varlığına ve taban suyu seviyesinin yüksekliğine işaret etmektedir. Tarım ve hayvancılıkta kullanılmak üzere kırsal yörelerde açılan kuyular köy hayatında önem arz etmektedir.

Eski bir yerleşim merkezi olan Saraycık köyü adını dönemin idarecilerinin su kaynağı kenarlarına kurdukları saraydan aldıkları rivayet edilmektedir. Yörede yapılan kazılarda bir kilise ve saray temel taşlarına, gözyaşı şişeleri, bronz ve altın takılar bulunmuştur (Foto 4). Hanköy adını birçok yolcunun köyde konakladığı hanlardan aldığı düşünülmektedir. Ayrıca köy cami bahçesinde Arap Dede yatır, harabe halinde kullanılmayan hamamı bulunmaktadır.

Foto 4. Saraycık Köyü, (Kaynak.URL 18)

2 İstanbul etrafında sekiz yüz eğrek vardır; dağlar, ormanlar içinde sığır, keçi, koyun yataklarıdır. Eğreklerin her birinde onar ter oğlan vardır, (Evliyâ Çelebi'den).

4.15. Hal ve Durumundan Etkilenen Köy Adları

Köylerin durumu, görünümü, konumu ve üstünlüğü gibi özellikleri adlarına kaynak olabilmektedir. Durumunu açıklayan bir çok kelime veya ek de sıfat olarak köyün adını nitelemektedir. Tablo 2’de Merzifon ilçesinin renklerden oluşan köy adları görülmektedir.

Adı renklerden kaynaklanan köylerden biri Yeşilören, 1928 yılı kayıtlarında adı Geli (Kürtçe Eyy hitabı anlamında) olarak geçmektedir. Daha sonra Yumrukviran ve Yamukören olarak anılan köyün ismi köy meclisi tarafından Yeşilören olarak değiştirilmiştir. Durumunu bildiren bir diğer köy Yenice’dir. Muhacir Yenicesi diye de geçmektedir. Yeni kurulan veya halkı ile yenilenen bir göçmen yerleşmesi olduğuna işaret etmektedir. Uzunyazı köyünün eski adı Bulgaristan’ın Rusçuk Loçka kasabasından göç edenler tarafından verilmiştir. Köyün yanındaki geniş çayır uzun olarak nitelendirilebileceği düşünülmektedir. Hacet köyünün adı 1925 yılı kayıtlarında Xacat olarak geçmektedir. Osmanlıca, hâcetler, ihtiyaçlar anlamındadır. Bir anlamı da haca haris olmak anlamında kullanılmaktadır. Haris olmak; bir şeyi aşırı ölçüde isteyen, çok istekli, bir şeye doymak bilmeyen, açgözlü, hırslı.

Tablo 2. Merzifon İlçesinde Renk Adlarıyla Oluşan Köy Adları

Köy	Renk	Tamlanan Kelime	Sıfat tamlaması ile meydana gelmiş birleşik isim
Akören	Ak: Beyaz renkte olan, siyah karşıtı,	Ören: Kalıntı.	Ak+ Ören
Akpınar	Ak: Beyaz renkte olan, siyah karşıtı	Pınar: Yer altından kaynarak çıkan su kaynağı, kaynak	Ak+ Pınar
Aksungur	Ak: Beyaz renkte olan, siyah karşıtı	Sungur: Yırtıcı ve avcı özelliklere sahip olan kuş türü	Ak+ Sungur
Aktarla	Ak: Beyaz renkte olan, siyah karşıtı	Tarla: Üzerinde tarım yapmak için verimli olan toprak parçası	Ak+ Tarla

Gökçebağ	Gökçe: Gök renginde olan, mavi Gök+ çe: İsimden isim yapan ek.	Bağ: 1. Üzüm kütüklerinin dikili bulunduğu toprak 2. Meyve bahçesi	Gökçe+ Bağ
Gümüştepe	Gümüş: Parlak bir beyazlığa sahip olan renk	Tepe: Bir nesnenin ya da bölgenin en üst bölümü	Gümüş+ Tepe
Karacakaya	Karaca: Kara, siyah rengine yakın olan	Kaya: Hacim olarak büyük ve ağır, sert taş kütlesi	Karaca+ Kaya
Karatepe	Kara: Koyu halde bulunan renk Beyaz ya da ak karıştı	Tepe: Bir nesnenin ya da bölgenin en üst bölümü	Kara+ Tepe
Kızıleğrek	Kızıl: Parlak renkte bulunan kırmızı. Kırmızıya yakın olan	Eğrek: 1. Suyun toplandığı alan. 2. Sürü hayvanlarının dinlendiği yer	Kızılca+ Eğrek
Sarıköy	Sarı: Yeşil ile turuncu renklerinin karıştırılmasıyla oluşan bir renk	Köy: Ekonomik ve sosyal yapıyla şehir merkezinden ayrılan yerleşim birimi, köylük yer, köy yeri	Sarı+ Köy
Sarıbuğday	Sarı: Yeşil ile turuncu renklerinin karıştırılmasıyla oluşan bir renk	Buğday: Buğdaygiller familyasından bir tür bitki.	Sarı+ Buğday
Yeşilören	Yeşil: Sarı ve mavi renklerinin karıştırılmasıyla oluşan renk, yaprak rengi	Ören: Kalıntı	Yeşil+ Ören
Yeşiltepe	Yeşil: Sarı ve mavi renklerinin karıştırılmasıyla oluşan renk, yaprak rengi	Tepe: Bir şeyin en üstteki bölümü	Yeşil+ Tepe

Kaynak: Yalnız, 2022

Bulduğu konumdan etkilenen köy adlarına örnek Yalnız, Yakacık, Yolüstü ve Karşıyaka köyleri verilebilir. Yolüstü köyünün adı, 1902 kayıtlarında Lic, 1928 yılı kayıtlarında ise Görköy olarak geçmektedir. Yolüstü konumu Görköy adı ile bağdaştırılmıştır. Görülebilecek bir konumdadır. Yalnız köyü depresyon

tabanında ilçenin en alçak rakımlı köyüdür. Yakacık (Muşruf) köyü, Merzifon kent merkezi üstünde Taşan dağlarının ovaya bakan yamaçları üzerinde konumlanmıştır. Coğrafyada yaka konumu ifade etmekte olup kenar, kıyı, taraf anlamına gelmektedir. Aynı tanım Karşiyaka köyünün ad kaynağı için de söylenebilmektedir. 1876 ve 1928 yılı kayıtlarında Gelgiras olarak geçen köyün adı (Öztürk, 2016) 1960 yılında yetkililerce Çatalkaya yapılmış ve 2008 yılında da muhtarın bu ismin köyün hiçbir özelliğini yansıtmadığı gerekçeli tepkisi ile Karşiyaka olarak değiştirilmiştir. Ilıcak Noyan'ın kızı Kiraz hatun İzzettin Mehmed-i Pervane'nin çiftliğine gelin olarak gelmiş ve Gelinkiraz çiftliği denilen bu çiftliğin adı zamanla Gelingiras'a dönmüştür.

SONUÇ

Merzifon depresyonu, kuzeyden Tavşan Dağları, güneyden yüksek platolar ile çevrili özelliği ile kendine has jeomorfolojik bir görünüm sergilemektedir. Bu morfolojik özellikleri sahip olduğu geçiş kuşağı iklimatik özellikleri ile yörenin tüm beşerî faaliyet ve özelliklerini şekillendirmektedir. Yörenin sahip olduğu doğal ve beşerî coğrafya özelliklerinin yarattığı kültür sahadaki köylerin adlandırılmasına yansımıştır.

Çalışma sonucunda Merzifon ilçesinde 70 köy yerleşmesinin adının %62,86'sı beşerî coğrafya özelliklerinden, %37,14'ünün de doğal coğrafya özelliklerinden kaynaklandığı tespit edilmiştir. Araştırma sahasında yaşamış veya hüküm sürmüş kültürel kimliğine etki etmiş şahıs, aile, soy, aşiret, boy isimleri köylerin adlarında yaşamaya devam etmişlerdir. Sahadaki köylerin %24,28'inin adının kaynağı bu kategoridendir. Merzifon ilçesinin ilk çağırştırdığı isim Karamustafa Paşa'dır. Bunun yanında çok eski yerleşme kültürüne sahip olması ve kültürel anlamda geçiş kuşağında bulunması köylerin ayırt etme özelliği olan isimlerine de yansımıştır. Bir başka ifade ile adlandırmada diğerlerinden farklı oluşu sergilemek ise yörede kültürel çeşitliliklerinin fazla oluşu isimlerin seçimi de etki etmiştir. Her köy kültürel kimliğini göstermek istemiştir.

Yöredeki tarım ve hayvancılık faaliyetleri sahadaki 70 köyün 11'ine (%15,71) adlandırılmasında kaynak olmuştur. Burada bir husus dikkati çekmiş-

tir. Araştırmaya başlarken Merzifon'un üzüm bağlarının ünlü olduğu bilinmektedir. Köylerin adına yansıyor yansımadağı araştırmada test edilecektir. Ancak inceleme sonucunda sadece Gökçebağ köyünün adı bu üretimi göstermektedir.

Sahadaki bitki türleri 8 köyün adına kaynak olurken doğan kuşu Aksungur köyü ile sadece 1 köye kaynak olmuştur. Bu köyde doğan kuşu adını verecek kadar var olduğuna göre bu köy doğanın yaşayabileceği bir yükseklikte olması gerekmektedir.

Köy adlarının incelenmesi ve kaynaklarının belirlenmesi yerleşme coğrafyası, yörenin kültürel, sosyal ve etnik özelliklerine ışık tutması yanında, Türk kültürü ve tarihi değerlerinin yaşatılması açısından önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

- Alagöz, C. A. (1984). Türkiye'de yer adları üzerine bazı düşünceler. *Türk Yer Adları Sempozyumu*, Ankara, Türkiye
- Abdullina, A.G., Saparov, K.T., Sergeyeva, A.M., Yeginbayeva, A.Y., & Atasoy, E. (2019). The importance of toponymy of Mugalzgary Mountain plots and adjacent territories to the development of geotourism. *GeoJournal of Tourism and Geosites*, 25(2), 664–674. <https://doi.org/10.30892/gtg.25230-388>
- Aliağaoğlu, A., & Uğur, A. (2018). Şehirselle toponimi: Erzurum'da cadde adları. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21 (40), 1-27. <https://doi.org/10.31795/baunsobed.489078>
- Bahtiyar Karadeniz, C. (1999). Merzifon Ovası ve Yakın Çevresinde Araziden Faydalanma, [Yayımlanmamış doktora tezi]. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Çağlayan, A. (2013) Harput ve Çevresinde Yer İsimlerine Coğrafi Bakış, Fırat Üniversitesi Harput Uygulama ve Araştırma Merkezi Geçmişten Geleceğe Harput Sempozyumu, Elazığ 23-25 Mayıs 2013
- Çal, İ. (2020). Amasya Bölgesi Alevi Ocaklarında İnanç ve Ritüelleri: Ali Pir Civan Ocağı Örneği, Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin
- Çoban, A. (1996). Aşağı Kızılırmak ve Yeşilirmak Arasındaki Sahanın Bitki Coğrafyası, [Yayımlanmamış Doktora Tezi], İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

- Eker, S. (2006) Altayca Gezgin Bir Kelime: Kır, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD)*, 4, 17-37
- Erer, S. (1983). *Merzifon depresyonu ve yakın çevresinin jeomorfolojik etüdü*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay. No.3100, İstanbul
- Eriñç, S. (1989). Güneydoğu Avrupa’da Türkçe ekzonimler. İ.Ü Deniz Bilimleri ve Coğrafya Enstitüsü Bülteni, 6, 9-13.
- Habibli, R. (2009) Ad Bilimsel Birimler ve Sosyal Etmenler, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 28, 33-38
- Hüsametdin, H. (1986). *Amasya tarihi I*, (Sadeleştiren: A. Yılmaz, M Akkuş) Ankara
- İskender, P. (2007). I. Dünya Savaşı Öncesinde ve Savaş Sırasında Amasya Sancağının Nüfus Sayısı, I. *Amasya Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, Amasya, 13-15 Haziran 2007, I. Kitap, 373-401
- Orhan, F. (2021). A geographical overview of the toponymic features of village settlements in Artvin province. *International Journal of Geography and Geography Education (IGGE)*, 43, 278-297
- Özcan, U. (2010). 19. yy.’da Merzifon’da iskân edilen Kafkas muhacirleri. H. Babacan (Ed.) *Geçmişten Günümüze Merzifon* içinde, (41-61), Ankara: Merzifon Bel.Yay.
- Özçağlar, A. (1996). Türkiye idari coğrafyası bakımından köy, bucak, ilçe, il ve belde kavramları üzerine düşünceler, *Coğrafya Araştırmaları Dergisi*,12, 7-24.
- Özçağlar, A. (2015). *Yönetmel coğrafya*, Ankara: Nika Yayınevi
- Özgüç, N., & Tümertekin, E. (2012). *Coğrafya geçmiş kavramlar coğrafyacılar*. Çantay Kitabevi.
- Özsait, M. & Özsait, N. (2002). Amasya-Merzifon Araştırmaları, *Anadolu Araştırmaları*, 0 (16) , 527-552
- Öztürk, Ö. (2016). *Pontus: Antik Çağ’dan Günümüze Karadeniz’in Etnik ve Siyasi Tarihi* (Genişletilmiş 3. Baskı). Nika Yayınları. Ankara
- Özüpekçe, S., & Gümüş, N. (2020). Bir toponimi araştırması: Besni (Adıyaman) ilçesi köy adlarının coğrafi sınıflandırması. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 25 (44),151-162. <https://doi.org/10.17295/ataunidcd.804482>
- Özür, N., K. (2015). *Keşifler ve coğrafya*. Yeditepe Yayınevi.
- R. K, (2000). Merzifon Guide, RK Studio Ajans, Yeni Yol Matbası, İzmir
- Sezen, T. (2017). *Osmanlı Yer Adları*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayın No: 26, Genişletilmiş 2. Baskı, Sistem Yayıncılık, Ankara

len%20%C5%9Eam%20Bayad%C4%B1.

URL 9. [https://efaidnbmnnnibpcajpcglefindmkaj/https://dosya.kmu.edu.tr/kamam/userfiles/files/15\)%20Faruk%20S%C3%BCmer%20-%20O%C4%9Fuzlar%20\(T%C3%BCrkmenler\)%20Tarihleri%20-%20Boy%20Te%C5%9Fkil%C3%A2t%C4%B1%20-%20Destanlar%C4%B1.pdf](https://efaidnbmnnnibpcajpcglefindmkaj/https://dosya.kmu.edu.tr/kamam/userfiles/files/15)%20Faruk%20S%C3%BCmer%20-%20O%C4%9Fuzlar%20(T%C3%BCrkmenler)%20Tarihleri%20-%20Boy%20Te%C5%9Fkil%C3%A2t%C4%B1%20-%20Destanlar%C4%B1.pdf)

URL 10. <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/kul-fakir-ali-ali-oymak>

URL 11. <https://kelimeler.gen.tr/alicik-nedir-ne-demek-11431>

URL 12. https://www.merzifoncamileri.com/osmanoglu-koyu-camii#:~:text=Osmano%C4%9Flu%20KC3%B6_y%C3%BC'n%C3%BCn%20kurulu%C5%9F%20tarihi,Rum%20K%C3%B6y%C3%BC''%20olarak%20bilinmektedir.

URL 13. <https://www.koylerim.com/amasya-merzifon-mahmutlu-koyu-21570h.htm>

URL 14. <https://www.merzifoncamileri.com/55588>

URL 15. <https://osmanlica.ihya.org/turnuk-nedir-ne-demek.html>

URL 16. <http://www.lugatim.com/s/e%C4%9Frek>

URL 17. [https://kutuphane.kayseri.bel.tr/Content/ebook/kays-ansiklopedisi-cilt-4/files/basic-html/page119.Html#:~:text=Hayvanlar%C4%B1n%20suland%C4%B1%C4%9F%C4%B1%20yere%20s%C4%B1vat%20\(suvat,\(eyrek%2C%20ekrek\)%20denir.](https://kutuphane.kayseri.bel.tr/Content/ebook/kays-ansiklopedisi-cilt-4/files/basic-html/page119.Html#:~:text=Hayvanlar%C4%B1n%20suland%C4%B1%C4%9F%C4%B1%20yere%20s%C4%B1vat%20(suvat,(eyrek%2C%20ekrek)%20denir.)

URL 18. <https://www.koylerim.com/amasya-merzifon-saraycik-koyu-21616h.htm>

Yalnız, A. (2022). Amasya İli ve İlçelerinin Renk Adlarıyla Oluşan Yer Adlarının Gramatikal ve Bölgesel İncelemesi, *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (ASOBİD)*, 12, 133-159.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2005). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Geliştirilmiş 5. Baskı, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 366 s. ISBN 9750200071

Yılmaz, C. (2019). Türkiye kırsal yerleşme coğrafyası Literatürü, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 17(34), 519-560

Yurdusever, Ş. (2004). Bulutların içinde bir Çerkes köyü: Tavşandağ, *Nart Dergisi*, 7(37), 50-52

Yüksel, A. (1996). Merzifon halkevi ve Tavşan Dergisi, *Tebikeç*, s.3, 169-188

Zaman, M. (2010). Yerleşme coğrafyası, C. Şahin (Ed.) Genel Beşeri ve Ekonomik Coğrafya içinde (109-135). Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık

Nişanyan, Sevan. "Index-Anatolicus: Türkiye yerleşim birimleri envanteri

2. BÖLÜM

COVID-19 PANDEMİSİNİN ÇALIŞMA HAYATI ÜZERİNE YANSIMALARI: AKADEMİSYENLER ÜZERİNE BİR ÇALIŞMA

Öğr. Gör. Dr. Duygu Burcu GÖNÜLAÇAR GÜVENDİ

Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Rektörlük

dbgonulacar@mehmetakif.edu.tr

ORCID NO: 0000-0003-2340-5273

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.8427517>

GİRİŞ

Günümüzde bilgi ve iletişim teknolojilerinde meydana gelen gelişmeler sonucu oluşan bilgiye odaklı toplumlar ve ekonomik yapılar pek çok alanda değişimi getirmiş ve bu da çalışma hayatında önemli bir değişim ve dönüşüm sürecini başlatmıştır. Bununla birlikte, aniden ortaya çıkan Covid-19 küresel salgını toplumlarda sağlık, sosyal ve ekonomik düzeyinde ciddi krizlere yol açmıştır. Bu salgın insanların sağlığını ve güvenliğini tehdit etmenin ötesinde çalışma hayatı üzerinde de kalıcı etkiler meydana getirmiştir. COVID-19 pandemisi, dünya genelinde birçok sektörü etkilediği gibi, yükseköğretim alanında da devrim niteliğinde değişikliklere sebep olmuştur. Bilgi ve iletişim teknolojilerinin gelişimi ile uzaktan eğitim sistemi 2000’li yılların başından itibaren Avrupa’nın pek çok üniversitesi tarafından benimsenmiş olmakla birlikte Türkiye’de esnek çalışma uygulamaları ve uzaktan eğitim sistemleri pek çok kurum ve işletme ilk kez deneyimlemiştir. Dolayısıyla Türkiye’de üniversitelerin uzaktan eğitim sistemine uyum sağlaması ve bu yeni sistemin akademisyenlere yansması daha uzun ve zorlu bir süreç olmuştur. Bu çalışmanın

temel amacı, tüm dünyayı etkisi altına alan Covid-19 pandemisi sebebiyle Türkiye’de yükseköğretim kurumlarında meydana gelen değişikliklerin akademik hayata yansımalarına ilişkin akademisyenlerin görüşlerini incelemeyi amaçlamaktadır. Bu kapsamda, pandemide akademisyenlerin çalışma hayatında deneyimledikleri zorluklar ve kolaylıklara ilişkin unsurlar tespit edilecektir. Bu çalışma ile pandemi ve benzeri olağanüstü durumların meydana gelmesi durumunda Türkiye’deki akademisyenlerin pandemide karşılaştığı durumları ortaya koymak ileride uygulanabilecek yönetsel tedbirlerin ve politikaların geliştirilerek hem literatüre ve hem de uygulayıcılara katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

1. PANDEMİ VE UZAKTAN ÇALIŞMA

Covid-19 pandemisi 2020 yılından itibaren tüm dünya genelinde insanların yaşamının her alanında deneyimlediği ani ve kapsamlı bir kilitlenmeye sebep olmuştur. Toplum sağlığının korunması adına ulusal hükümetler tarafından uygulanan sosyal mesafe, seyahat ve hareketlilik yasakları, toplum karantinaları, evde kal kampanyaları, gönüllü veya zorunlu karantinalar, kalabalıklı ilgili kısıtlamalar gibi sağlık stratejileri kuşkusuz küresel anlamda ekonomik, siyasi, sosyokültürel yapılarını altüst etmiştir (Ziemba ve Eisenhardt, 2022: 1154). Bu da sosyal hayat, çalışma hayatı, sağlık hizmetleri ve eğitime ulaşım noktasında ciddi aksaklıklar meydana getirmiştir (Kim, Vaiman ve Sanders, 2022: 287). Pandeminin yarattığı küresel çapta meydana gelen bu kitlenme tüm işletmeleri, kamu kurumlarını, hükümetleri ve okulları daha yeni ve dayanıklı bir şekilde çalışmaya zorlamıştır. Bu durum hem iş veren hem de çalışanlar için birtakım yenilikleri ve zorlukları beraberinde getirmiştir.

Covid-19 pandemisinin insanların yaşamlarını ve çalışma şekillerini etkileyen en belirgin değişikliklerinden biri uzaktan çalışma olmuştur (Kramer ve Kramer, 2020: 2). Dünya sağlık örgütü tarafından önerilen uzaktan çalışma, virüsün yayılmasını önlemek amacıyla hükümetlerin ve işletmelerin işlerini normal bir şekilde sürdürebilmesi için yeni bir iş inovasyonu olarak uygulanmaya başlanmıştır (Irawanto, Novianti ve Roz, 2021: 1). Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO)’nun yapmış olduğu tanımında, “işveren mekanının dışında

yapılan işlerde akıllı telefonlar, tabletler, dizüstü bilgisayarlar gibi bilgi ve iletişim teknolojilerinin (BİT) kullanımı” olarak tanımlanmaktadır (Uluslararası Çalışma Örgütü, 2020: 2). Aslında uzaktan çalışma veya evden çalışma olarak da ifade edilen kavram ilk kez 1970’lerde araştırılmaya başlanmış olup (Martin ve Norman, 1970), işle ilgili seyahati ortadan kaldıran ve işi farklı mekanlardan (ofis, ev veya başka bir yer) gerçekleştirme konusunda teknolojik yardım kullanan yeni bir çalışma alternatifi olarak kabul edilmiştir (Nilles, 1997: 7). 1990’lı yıllarda uzaktan çalışmaya talep artmaya başlamıştır. Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler uzaktan çalışan sayısını önemli ölçüde artırmış olup kurumsal bir çalışma yapısı olarak uzaktan çalışmanın büyümesini kolaylaştırmıştır (Venkatesh ve Speier, 2000: 991). 2000’li yıllarda alt yapısı kurulan uzaktan çalışma, 2020 yılında Covid-19 pandemisinin ortaya çıkmasıyla birlikte hızla yaygınlaşmıştır. Birçok şirket virüsün yayılmasını önlemek için çalışanlarına bu imkânı sunarken pandemiden normalleşme sürecine geçilmesine rağmen pek çok şirket uzaktan çalışma modelini sürdürülebilir bir şekilde benimsemeye devam etmektedir. Günümüzde pek çok sektörde uzaktan çalışmanın bir standart haline geldiği açık bir şekilde görülmektedir. Uzaktan çalışma, beraberinde kolaylıkların yanı sıra zorlukları da getiren bir çalışma yöntemi olmuştur. Uzaktan çalışmada fiziksel olarak iş yerinde olmamanın getirmiş olduğu belirsiz sınırlar, işle ilgili ve iş dışı konuların, kişisel ve sosyal sonuçların yanı sıra esnek çalışma saatlerinin riskleri ve faydaları gibi konular halen tartışılmaktadır (Irawanto vd., 2021: 3).

Literatüre bakıldığında, uzaktan çalışmayla ilgili farklı yönleriyle incelenmiş birçok çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalardan bazıları uzaktan eğitimin avantajlarına odaklanırken bazıları ise risklerine odaklanmaktadır. Uzaktan çalışmanın avantajlarına bakıldığında; zaman yönetimi, en verimli saatlerde çalışabilme ihtimali, iletişim için harcanan zamanın azalması, yolculuk masraflarının azalması, hastalık durumlarında evden çalışabilme ve aileye ilgilenebilme ihtimali gibi avantajları bulunduğu ifade edilmektedir (Nakrošienė, Bučiūnienė ve Goštautaitė, 2019: 97). Yapılan çalışmalarda uzaktan çalışmanın iş performansını ve iş tatminini artırdığı işten kaynaklanan stresi ve işten ayrılma niyetini azalttığı ifade edilmiştir (Vega, Anderson ve Kaplan, 2015; Contreras, Baykal ve Abid, 2020; Coenen ve Kok, 2014). Ayrıca, Gajendran ve Harrison (2007) 46 çalışma ile yaptığı meta analizinde, evden çalışmanın işten ayrılma niyetini ve stresi azalttığını tespit etmiştir. Bu bağlamda, çalışanın

çalışma yerini, zamanını ve hatta yöntemini seçme özgürlüğüne sahip olması performansını ve üretkenliğini artırmaktadır (Pavlova, 2020). Çalışanların bu ortamda iş özerkliği daha az resmi bir çalışma ortamı sunduğu için iş stresini de azaltmaktadır. Buna ek olarak, uzaktan çalışmanın iş-yaşam dengesi üzerine olumlu etkisinin olduğu (Othman, Yusef ve Osman, 2009) ve yaşam kalitesini artırmada etkili olduğu tespit edilmiştir (Azarbouyeh ve Naini, 2014). Ayrıca çalışanların uzaktan çalışırken yönetsel, akran ve teknolojik olarak destek gördüğü ve bu destekle birlikte sosyal izolasyonun getirmiş olduğu potansiyel olumsuz etkilerin ve iş-aile çatışmalarının azaltılmasında yardımcı olduğu ifade edilmiştir (Bentley, 2004).

Uzaktan çalışmanın getirmiş olduğu birtakım avantajların yanı sıra risklerinin de olduğu göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Yapılan bir araştırmada pandemi öncesi pek çok kurumla beraber çalışanların da uzaktan çalışma deneyiminin çok az olduğu ve bu durum çalışanların işe karşı tutumunu ve performansını ciddi oranla etkilediği görülmüştür (Martin ve MacDonnell, 2012). Bu da kurumlarda önemli bir örgütsel değişimi başlatmıştır. Hızlı bir şekilde değişen koşullara ayak uydurmaya süreci çalışanları hem fiziksel hem de psikolojik olarak etkilemiş ve bu durum da çalışanların iş motivasyonu önemli ölçüde etkilenmiştir (Dolot, 2020). Bunun yanı sıra, yapılan çalışmalar çalışanların uzaktan çalışma koşullarına uyum sağlamaya çalışırken aynı zamanda sosyal izolasyonun yol açtığı yalnızlık, kaygı, stres, öfke duyguları gibi olumsuz psikososyal etkilerle başa çıkmak zorunda kaldığı gözlemlenmiştir (WHO, 2021; Brooks vd., 2020; Jia vd., 2020: 2). Sosyal izolasyonun, çalışanların işten uzaklaşarak daha düşük performans göstermelerine ve kademeli olarak motivasyon kaybına neden olduğu görülmüştür (Martin ve MacDonnell, 2012; Wojcak vd., 2016: 40). Ayrıca Covid-19 pandemisinde de yaşanan uzun süren sosyal izolasyon durumu işteki talepler nedeniyle profesyonel ve aile hayatı arasındaki sınırı bulanıklaştırarak iş-aile çatışmasına yol açtığı ifade edilmektedir (Contreras vd., 2020: 3). Bütün bu durumlar yöneticilerde büyük bir endişeye yol açmıştır. Bunun sebebi ise, uzaktan çalışmanın çalışanların performanslarında düşüşe yol açma olasılığıdır. Buna bağlı olarak dijital ortamda çalışanların işe yabancılaşması, sosyal ilişkilerin zayıflaması, düşük güven, yetersiz teknolojik beceriler ve değişime direnç gösterme gibi bazı ortak sorunları da bulunmaktadır (Van Wart vd., 2019: 90).

2. PANDEMİDE AKADEMİSYEN OLMAK

Tüm dünyada insan yaşamını alt üst eden Covid-19 salgınının ortaya çıkmasından bu yana dünya tüm alanlarda olduğu gibi eğitim alanında da virüsün yayılmasını sınırlamak amacıyla çeşitli kısıtlamalar ve önlemler uygulamıştır. Bu önlemler, genel izolasyon, kendini izole etme, uzaktan çalışma ve sosyal mesafe gibi önlemlerdir (Ghali-Zinoubi, Amari ve Jaoua, 2021: 2). Dünya genelinde tüm eğitim kurumlarının yüz yüze eğitimi ve sosyal faaliyetleri durdurulmuştur. Pandeminin hızlı bir şekilde yayılması sebebiyle toplum sağlığının korunması ve eğitimin sürekliliğinin sağlamak için acil uzaktan eğitime geçilmiştir (Hodges vd., 2020). Dolayısıyla öğretme ve öğrenme süreçleri küresel olarak çevrim içi platformlara geçmiştir. Çevrim içi ortamlara hızlı geçiş hem öğrenciler hem de akademisyenler için zor olmuştur (Crawford vd., 2020). Pandemi sebebiyle ani bir şekilde uzaktan çalışma sistemine geçilmesi çoğu üniversitenin ve akademisyenlerin hazırlıksız olduğu bir geçiş olmuştur. Bu durum geleneksel yüz yüze eğitim sistemine alışmış olan akademisyenlerin karşılaştığı zorlukları daha da artırmıştır. Akademisyenlerin tamamen uzaktan çalışma becerileri daha önce test edilmemiş olup içinde bulunduğumuz çağda artık uzaktan eğitimin tüm dünyada eğitim sisteminin bir parçası haline gelmesiyle birlikte akademisyenlerin bu becerileri önemli bir hale gelmiştir (Jansen, 2020: 86). Buna ek olarak, ders materyallerinin mümkün olan en kısa zamanda çevrim içi olarak kullanıma sunulması ve ölçme-değerlendirmenin nasıl uyarlanabileceğinin hızlı bir şekilde belirlenmesi konularında da akademisyenlerin sorumlulukları artmıştır (Almpanis ve Joseph-Richard, 2022: 1).

Akademisyenler genellikle öğretim, araştırma, danışmanlık ve toplum hizmetleri gibi birtakım sorumlulukları üstlenmektedir. Ancak pandemiyle birlikte gelen uzaktan çalışmada, akademisyenler akademik faaliyetlerini yerine getirmek için gereken alt yapı eksiklikleri, artan iş yükü, kişisel rutinlerinin bozulması ve iş-aile dengesinin bozulması durumları ile karşı karşıya bırakmıştır (Carreri ve Dordoni, 2020; Carr vd., 2021). Yapılan çalışmalarda çevrim içi öğrenmenin yalnızca öğrencilerin motivasyonu için değil aynı zamanda akademisyenlerin motivasyonu için de ciddi bir zorluklar oluşturabileceğini göstermektedir (Verawardina vd., 2020). Ferri, Grifoni ve Guzzo (2020) yaptığı çalışmada pandemide akademisyenlerin karşılaştığı üç temel zorluktan bahsetmiştir.

Bunlar; cihaz veya İnternet erişimi eksikliği gibi teknolojik zorluk, pedagojik bilgisayar becerilerinin eksikliği gibi pedagojik zorluk ve öğrencilerle etkileşim eksikliği gibi sosyal zorlukların olduğunu tespit etmiştir. Ayrıca, akademisyenler öğrencilerin tutum ve davranışlarından kaynaklanan zorluklarla da karşı karşıya kalabilmektedir. Yusuf ve Ahmad (2020) çevrim içi öğrenme sürecinin öğrencilerin daha az odaklanmasına gerekli öğrenme araçlarına ve materyallerine erişememesine ve çevrim içi kurslara katılamamalarına neden olabileceğini öne sürerek akademisyenlerin öğrenci kaynaklı problemlerin yaşanabileceğini ifade etmiştir. Bunların yanı sıra, sosyal izolasyon sebebiyle meslektaşlar ve öğrencilerle temasın azalması yalnızlığa yol açabileceği ifade edilmektedir (Leal Filho vd., 2021). Yaşanan bu zorlukların anksiyete ve depresyon riski oluşturmasına ek olarak stresin artabileceği, verimliliğin ve yaratıcılığın ise azalabileceği ön görülmektedir (Melnyk vd., 2021). Bazı araştırmalara göre, pandemi evden çalışmak zorunda kalan akademisyenler için hayal kırıklığı olmuş bu da beraberinde iş performansında ve üretkenliğinde düşüşe neden olmuştur (Omary vd., 2020). Çevrim içi eğitim hazırlıkları ve sunumları için daha fazla zaman harcayan akademisyenlerin akademik araştırmaları da aksamaktadır. Sudi Arabistan’da bir üniversitede yapılan çalışmada, akademisyenler uzaktan eğitim uygulamalarına ve metodolojilerine uyum sağlamada; çevrim içi ders sunumu hazırlama, teknik problemler ve ders değerlendirme konularında zorluklar yaşamıştır (Alatni, Abubakar ve Iqbal, 2021). Buna ek olarak, Birleşik Arap Emirlikleri’nde Covid-19 pandemisi akademisyenlerin pek çoğunda psikolojik sorunlar yarattığı, bu sorunların konsantrasyon güçlüğü ve uyku düzeninde değişiklikler gibi belirtilerle kendini gösterdiğini ortaya koymuştur (Al Miskry, Hamid ve Darweesh, 2021). Ancak, Carreri ve Dordoni (2020) İtalya’daki akademisyenler üzerine yaptığı çalışmada karantina döneminde bazı akademisyenlerin eleştirel ve yaratıcı düşünme fırsatı bulduğunu tespit etmiştir.

3. YÖNTEM

Bu bölümde araştırmanın amacı kapsamında nitel araştırma desenlerinden biri olan olgu bilim (fenomenoloji) deseni kullanılmıştır. Fenomenoloji desende yürütülen araştırmalarda katılımcıların araştırma konusu olan olguyla ilgili deneyimlerinin veya gözlemlerinin belirlenmesi amaçlanmaktadır (Kıral,

2021: 14). Özellikle pandemiyle birlikte hızlı bir şekilde örgün eğitimden uzaktan eğitime geçilmesiyle akademisyenlerin bu süreçte çalışma hayatlarında hem deneyimledikleri ve hem de gözlemledikleri durumlara ilişkin görüşlerini anlamayı ve pandeminin akademisyenlerin çalışma hayatına nasıl yansıdığını derinlemesine öğrenerek onların karşılaşmış olduğu zorlukları ve kolaylıkları tespit ederek bu durumu ortaya koymayı hedeflemektedir. Bu bağlamda, fenomenoloji desenine göre planlanan çalışma grubundaki katılımcıların doğrudan deneyime sahip olması önemlidir (Patton, 2014: 104). Dolayısıyla bu araştırmada fenomenoloji desene uygun olarak pandemi sürecini akademik iş hayatında yaşamış ve sonrasında da bunun etkilerini yaşayacak olan 34 akademisyen üzerinden gerçekleştirilmiştir. Pandemide akademisyenlerin çalışma hayatına yüklediği anlam ortaya çıkarılacağı için katılımcılar tarafından bilinen veya farkında olunmayan etkilerinin neler olduğuna dair ayrıntılı ve derinlemesine araştırılarak ortaya konması için fenomenoloji deseni uygun bir araştırma zemini oluşturmaktadır.

3.1. Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu bir devlet üniversitesinde ders veren 34 akademisyen oluşturmaktadır. Araştırmanın çalışma grubu, olasılığa dayalı olmayan (seçkisiz olmayan) amaçlı örneklem türlerinden maksimum çeşitlilik örnekleme yöntemi ile gerçekleştirilmiştir. Maksimum çeşitlilik örnekleme yönteminde amaç, konuyla ilgili farklı özelliklere sahip görece olarak küçük bir örneklem grubunun bireylerin çeşitliliğini maksimum derecede yansıtmasıdır (Yıldırım ve Şimşek, 2016: 119). Bu anlamda, maksimum çeşitlilik için temel alınan unsurlar olarak farklı disiplinlerde çalışan ve farklı akademik unvanlara sahip akademisyenlerden veri toplanmıştır. Buna göre, katılımcıların sosyo-demografik özelliklerine bakıldığında 15 katılımcı doktor öğretim üyesi, 10 katılımcı profesör ve 9 katılımcı doçenttir. Akademisyenlerin temel çalışmalar alanlarına bakıldığında ise 10 katılımcının sosyal bilimler, 10 katılımcının sağlık bilimleri, 8 katılımcının eğitim bilimleri ve 6 katılımcının fen bilimleri alanından olduğu belirlenmiştir.

3.2. Veri Toplama Süreci

Araştırmada görüşme tekniği ile veri toplanmıştır. Öncelikle uzaktan eğitim ile ilgili literatür taranmış sonrasında yarı yapılandırılmış görüşme formları hazırlanmıştır. Görüşme formu iki bölümden oluşmaktadır. Mülakata başlamadan katılımcılara araştırmayla ilgili kısa bir bilgilendirme yapılmıştır. İlk bölümde katılımcıların demografik özelliklerine ilişkin bilgilerine ilişkin yaş, cinsiyet, medeni hal, çocuk sayısı, görev süresi, akademik çalışma alanı, unvan ve idari görevi içeren sekiz soru yöneltilmiştir. İkinci bölümde ise katılımcılara “*Pandemi süreciyle ilgili çalışma hayatınızda ne gibi durumlarla karşılaştınız? Lütfen açıklayınız.*” ve “*Pandemi sürecinin çalışma hayatınızda size sağlamış olduğu zorluklar ve kolaylıklar nelerdir? Lütfen açıklayınız*” soruları yöneltilmiştir. Verilen cevaplar doğrultusunda olayları daha detaylı öğrenmek adına sorular da yöneltilmiştir. İlk soru ikinci soruyu destekler nitelikte sorulmuştur. Araştırmaya katılım gönüllülük esasına göre gerçekleştirilmiştir. Bu araştırma kapsamında, araştırmaya katılan kişilerden izin alınarak ses ve çevrim içi görüşme kaydı alınmıştır. Yapılan mülakatlar, ortalama 15-30 dakika sürmüştür. Nitel araştırmada veri toplama sürecinde belli bir veri doygunluğuna geldikten sonra sonlandırılması gerektiği beklenmektedir (Merriam ve Tisdell, 2015). Katılımcı sayısının artmasıyla birlikte verilen cevaplar tekrar ettiğinde örneklemin yeterli sayıya ulaştığı düşünülmüş ve veri toplama işlemi sonlandırılmıştır. Araştırmanın uygulanabilmesi için Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Girişimsel Olmayan Klinik Araştırmalar Etiği Kurulu’nun GO 2021/186 nolu kararıyla izin alınmıştır.

3.3. Verilerin Analizi

Bu araştırmanın veri analizinde, verilerin açıklayabilecek kavram ve ilişkilere ulaşılabilmesi amacıyla içerik analiz yöntemi kullanılmıştır. İçerik analizinde, elde edilen veriler ile kodların belirlenmesi ve birbirine benzeyen kodların ise belirlenen kategoriler altında toplanması ve yorumlanması amaçlanmaktadır. İçerik analizi aynı zamanda tümevarımsal kategori geliştirme olarak da ifade edilmektedir (Güçlü, 2019: 174). Bu yaklaşımda, verilerden yeni kavramlar ve anlamlar ortaya çıkarılması ve anlam ve kavram arasındaki ilişkinin keşfedilmesi amacıyla analizler gerçekleştirilmektedir. Araştırmada ilk olarak görüşmelerin hepsi kelime kelime yazılı hale getirilerek MAXQDA

18.0 programına yüklenmiştir. İlgili alan yazından yola çıkılarak kod ve temalar oluşturulmuştur.

3.4. Geçerlik ve Güvenirlik

Görüşmeler neticesine elde edilen verilerin kodlanması ve kodlara ilişkin kategorilerin oluşturulması sürecinde gerçekleştirilen analizlerin güvenirliliği oldukça önemlidir. Elde edilen veriler, yapılan araştırmanın ilgili alan yazınıyla uyumlu olarak elde edilmiştir. Oluşturulan kod ve kategorilerin güvenirlilik hesaplaması Miles ve Huberman (1994) tarafından belirlenen uzlaşma yüzdesi ($\text{Uyum yüzdesi} = \frac{\text{Görüş birliği}}{\text{Görüş ayrılığı} + \text{Görüş birliği}} \cdot 100$) kullanılmıştır. Bu bağlamda, öncelikle ham veriler analize hazırlanarak gereksiz veriler ayıklanmış, daha sonra metin verileri çok kez okunarak benzer ve ilişkili olan kodlar aynı grupta olacak şekilde kategoriler oluşturulmuştur. Kodlar içeriklerini karakterize eden kelimeler kullanarak araştırmacı tarafından oluşturulmuş sonrasında nihai temalar, kategoriler ve kodlar seti üzerinde fikir birliğine varmak ve veriler ve kodlar, kodlamanın uygunluğuna ilişkin görüşlerini almak için temel ana bilim dalları uzaktan eğitim, ölçme ve değerlendirme, örgütsel davranış alanında olmak üzere toplam beş alan uzmanına gönderilmiştir. Araştırmacı daha sonrasında her bir uzmanla bir araya gelerek her bir sorunu cevabını tek tek incelemiştir. Miles ve Huberman'ın (1994) güvenirlilik formülü kullanılarak uzman değerlendiriciler arasında güvenirlilik sağlanmıştır. Böylelikle elde edilen bulguların, uzman görüşünün alınarak ve doğrudan alıntılarla desteklenerek ilgili literatürle de tutarlılığı sağlanmıştır. Buna göre, kod ve kategorilere son hali verilmiştir.

4. BULGULAR

Akademisyenlerle gerçekleştirilen görüşmeler neticesinde elde edilen veriler içerik analizi yöntemiyle kodlanmıştır. Pandemi döneminde akademisyenlerin karşılaştığı zorluklar ve kolaylıklara ilişkin kodlar ve kategoriler tablolarda sunulmuştur.

4.1. Pandemide Akademisyenlerin Çalışma Hayatında Karşılaştıkları Zorluklar

Katılımcılara “Pandemi süreciyle ilgili çalışma hayatınızda ne gibi durumlarla karşılaştınız? Lütfen açıklayınız.” ve “Pandemi sürecinin çalışma hayatınızda size sağlamış olduğu zorluklar ve kolaylıklar nelerdir? Lütfen açıklayınız” soruları yöneltilmiştir. Bu kapsamda katılımcıların çalışma hayatına ilişkin soru sorulmuştur. İlk soru ikinci soruyu destekler nitelikte olup verilen cevaplardan farklı cevapları ayırt edip bulgulara eklenmesi için sorulmuştur. Bu kapsamda pandemide akademisyenlerin karşılaştığı zorluklar Tablo 1’de kategori, kod ve frekans şeklinde verilmiştir.

Tablo 1. Pandemide Akademisyenlerin Karşılaştığı Zorluklar

KATEGORİ	KOD	FREKANS
Teknik ve teknolojik altyapı	Bağlantı sorunlarının yaşanması (internet kalitesi)	14
	Yeterli teknolojik donanıma sahip olmama (bilgisayar, kamera, mikrofon vb.)	10
Pedagojik zorluklar	İş yükünün artması	12
	Dersin çıktılarının karşılanmaması	10
	Uygulama derslerinin yapılamaması	9
	Öğrenciden geri bildirim alamama	7
	Teknoloji kullanımında beceri eksikliği	5
	Ölçme-değerlendirmenin güvenilirliğinin olmaması	5
	İnteraktif eğitim materyallerinin eksikliği (görsel, video, 3D sunumlar vb.)	3
Sosyal etkileşim	Öğrencilerle etkileşimin azalması	20
	Uygun çalışma ortamının olmaması	6
	İş-aile dengesinin bozulması	5
	Meslektaşlarla iletişimin azalması	4
Bireysel zorluklar	Motivasyonsuzluk	18
	Değişime direnç gösterme	7

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 1’e bakıldığında pandemide akademisyenlerin karşılaştığı zorluklar “Teknik ve teknolojik altyapı”, “Pedagojik zorluklar”, “Sosyal etkileşim” ve “Bireysel zorluklar” olarak dört kategoride ortaya çıktığı görülmektedir. Buna göre; Teknik ve teknolojik altyapı kategorisi altında, bağlantı sorunlarının

yaşanması (internet kalitesi, bağlantı sorunları vb.) ($n=14$) ve yeterli teknolojik donanımına sahip olmama (bilgisayar, kamera, mikrofon vb.) ($n=10$) kodları bulunmaktadır. Bu bulgulara göre, katılımcılarla yapılan görüşmelerden bazı görüşler şu şekildedir:

“Sistemsel hatalar gibi sorunlardan dersleri verimli işlemek mümkün olmadı. Teknik arızaları sürekli yaşamak derse olan ilginin de kaybolmasına yol açtı. Ayrıca hızlı bir internet altyapısına sahip olmadığımız için derste zaman zaman donmalar ve kopmalar da yaşadım..ve bu derste baya bir zaman kaybına yol açtı.” (D21)

“İnternet alt yapısı ya da bilgisayar altyapısı gibi unsurların bölgesel gelişmişlik düzeyine göre değişiyor. Mesela Akdeniz’de, Doğu’da Karadeniz’de imkanlar farklı. Öğrenciler bilgisayar ve teknolojiye ulaşmada büyük sıkıntılar yaşıyorlar.” (D25)

“En başta teknolojik alt yapının yetersizliğinden kaynaklanan sorunlar yaşadık. Bazı öğrencilerin bilgisayarı yoktu bazılarının internet bağlantısı yoktu.” (D28)

Pedagojik zorluklar kategorisi altında; iş yükünün artması ($n=12$), ders çıktılarının karşılanmaması ($n=10$), uygulama derslerinin yapılamaması ($n=9$), öğrencilerden geri bildirim alamama ($n=7$), teknoloji kullanımında beceri eksikliği ($n=5$), ölçme değerlendirmenin güvenilirliğinin olmaması ($n=5$), interaktif eğitim materyallerinin eksikliği ($n=3$) kodları bulunmaktadır. Bu bulgulara göre, katılımcılarla yapılan görüşmelerden bazı görüşler şu şekildedir:

“Teknolojiyle aram iyi olmadığı için uzaktan eğitime pek uyum sağlayamadım aşlında. Yüz yüze eğitimde derslerimizde farklı teknikler kullanabiliyorduk... uygulamalı derslerimizi yapabiliyorduk. Bizim alanımızda birebir ilişkiler ve temas önemli. Şimdi kullanamıyoruz çok fazla. Uzun vadede mesleki açıdan bizi köreltebilir diye düşünüyorum. Umarım bu durum düzelir.” (D9).

“Ölçme değerlendirme çok sıkıntılı hiç yapamıyoruz. Ödev veriyoruz kes kopyala yapıştır oluyor. Ben kendi branşım için konuşayım. Ben genelde sınavlarımı klasik yapıyordum çünkü test yapmaya karşıyım ama son zamanlarda zaman darlığından test yapmak mecburiyetinde kalıyoruz. Şimdi ise, ödevle öğrenciyi geçirmek ayrı bir handikap bizim için. Sınav güvenliğinin olmaması da ayrı bir araştırılması ve üzerine düşülmesi gereken bir konu bence.” (D18)

“Öğrencilere her ne kadar ders anlatıyor olsak da ve derslerimizi tamamlamış

olsak da onlardan geri bildirim alamamak mesleki anlamda beni gerçekten üzüyor. Dersi iyi bir şekilde aktarabiliyor muyum? Karşı taraf beni anlıyor mu? Hiç emin olamıyorum...Derste sanki böyle duvara karşı konuşuyorum gibi.. robot gibi..sonra dersi bitiriyorum.” (D22)

“Kendi açımdan uzaktan eğitim hazırlıkları için normalden fazla iş yükü oluşturdu. Ders içeriği hazırlama, sınavların düzenlenmesi vs. beni bu anlamda gerçekten zorladı. Daha öncesinde deneyimlemediğim bir durumdu.” (D28)

Sosyal etkileşim kategorisi altında, öğrencilerle etkileşimin azalması ($n=20$), uygun çalışma ortamının olması ($n=6$), iş-aile dengesinin bozulması ($n=5$) ve meslektaşlarla iletişimin azalması ($n=4$) kodları yer almaktadır. Bu bulgulara göre, katılımcılarla yapılan görüşmelerden bazı görüşler şu şekildedir:

“Süreç bağlamında yanıtım farklı olabilirdi. Genel olarak baktığımızda şöyle, ben öğrencilerimle birebir ilişkiyi önemserim. Benim için oradaki enerji benim için değerlidir...Çünkü öğrencileri görmüyorum, onlarla fiziksel ya da duygusal aktarım olmuyor. O da benim ders anlatırken bazı konulara daha derine girmemi engelliyor. Yüz yüze eğitimde daha derin ve detaylı anlatabilirken içinizde o duygu oluyor daha çok aktarma isteğine sahip oluyorsunuz ama karşınızda bir öğrenci görmeyince o hissi alamayınca daha robotik bir anlatım oluyor. Daha temel şeyleri anlatıyorum konu anlatırken gerisine yani daha derine girmediyimi fark ettim.” (D1)

“Sürekli ev ortamında olmak ve ailevi sorumluluklar bilimsel çalışmalarımı yavaşlattı. İki tane küçük kızım var. Bir taraftan onlarla ilgilenmek durumundayım, bir yandan derslerimi yapmak zorundayım.” (D10)

“Eğitimin nesnesi ve öznesi insandır. İnsandan uzak bir süreç bu anlamda motivasyonumu olumsuz etkiledi. Kendi aramızda olsun öğrencilerimizle olsun bir muhabbetimiz oluyordu. Uzaktan eğitimde böyle bir imkânımız yok. Ders süreleri sınırlı. Kısıtlı bu süreçte hem öğrencilerimle sohbet edip hem de dersimi işleyemiyorum. Sistem bizi birden mekanikleştirdi. Teknolojiden elbette faydalanmamız gerekiyor fakat etkileşimin olmadığı yerde eğitim yetersiz kalacaktır.” (D17)

“Evden çalıştığım için evdeki roller çatıştı. Okuldaki gibi bir öğrenme ortamı olmadığı için ev ortamı-iş ortamı uymadı. Gürültü oluyor, kapı çalınıyor, çocuğunuz sizden bir şey istiyor vs. böyle olunca derse odaklanmakta güçlük çektim.” (D18)

Bireysel zorunluklar kategorisinde, motivasyonsuzluk ($n=18$) ve değişime direnç gösterme ($n=7$) kodları yer almaktadır. Bu bulgulara göre, katılımcılarla yapılan görüşmelerden bazı görüşler şu şekildedir:

“...*Bu aralar yavaş yavaş biraz da alışma süreci de var.. Onu yendikçe de biraz daha eski yüz yüze eğitime yaklaştığını hissediyorum. Tabi bu fark da var yani yüz yüze bir eğitime alışkanlığımız var hepimizin yılladır. Ben 10 yıldan fazladır yüz yüze eğitim veriyorum. Uzaktan eğitim yeni bir konsept. Konseptimizin farklı olması da bizi etkiledi. Bir alışkanlığımız var sonuçta.*” (D1)

“...*sadece bizim değil öğrencilerin de derse girme motivasyonu düştü. Herkes kendini bırakmış durumda. Mesela derse hiç katılmayan bir sınıfım var. Bu beni demoralize ediyor...Bu öğrenciler yarın öbür gün mezun olacaklar ama nasıl çalışacaklar, iş bulacaklar? Gerçekten çok sıkıntılı bir süreçten geçiyoruz.*” (D19)

“*Çocukların duygularını, anlayıp anlamadıklarını göremiyorum. Ben 24 yıldır akademisyenim. Ben öğrencinin hiç konuşmasa bile o dersten keyif alıp almadığını, o dersi anlayıp anlamadığını, gözlerindeki o yansımalarından bile anlardım. O sınıftaki elektrikten dersin havasını yolunda gidip gitmediğini anlardım ama uzaktan eğitimde anlayamıyorum. Bu benim öğretme hevesimi kırıyor.*” (D25)

“*Salgın olduğu için zorunlu bırakıldığımızı bir kenara bırakırsak benim genel görüşüm uzaktan eğitim benim motivasyonumu olumsuz etkiledi...Yüz yüze derslerdeki heyecanımı her şey uzaktan olunca biraz kaybetmiş gibi hissediyorum.*” (D34)

4.2. Pandemide Akademisyenlerin Çalışma Hayatında Karşılaştıkları Kolaylıklar

Katılımcılara “*Pandemi süreciyle ilgili çalışma hayatınızda ne gibi durumlarla karşılaştınız? Lütfen açıklayınız.*” ve “*Pandemi sürecinin çalışma hayatınızda size sağlamış olduğu zorluklar ve kolaylıklar nelerdir? Lütfen açıklayınız*” soruları yöneltilmiştir. Bu kapsamda katılımcıların çalışma hayatına ilişkin soru sorulmuştur. İlk soru ikinci soruyu destekler nitelikte olup verilen cevaplardan farklı cevapları ayırt edip bulgulara eklenmesi için sorulmuştur. Bu kapsamda pandemide akademisyenlerin karşılaştığı kolaylık Tablo 2’de kategori, kod ve frekans şeklinde verilmiştir.

Tablo 2. Pandemide Akademisyenlerin Karşılaştığı Kolaylıklar

KATEGORİ	KOD	FREKANS
Pedagojik kolaylıklar	Mesleki gelişime katkı sağlaması	7
	Yalnızca eğitime odaklanan bir sistemin olması	5
	Etkileşimli öğretim sürecinin olması (farklı ders materyallerinin kullanılması vb.)	5
	Disiplin problemlerinin yaşanmaması	3
	Çalışma esnekliği sağlaması	3
Bireysel kolaylıklar	Masrafların azalması	10
	Hastalık zamanında evden çalışabilme	6
	Aileye daha fazla zaman ayırma	6

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 2'ye bakıldığında pandemide akademisyenlerin karşılaştığı kolaylıklar “Pedagojik kolaylıklar” ve “Bireysel kolaylıklar” olarak iki kategoride ortaya çıktığı görülmektedir. Pedagojik kolaylıklar başlığı altında mesleki gelişime katkı sağlaması ($n=7$), yalnızca eğitime odaklanan bir sistemin olması ($n=5$), etkileşimli öğretim sürecinin olması (farklı ders materyallerinin kullanılması vb.) ($n=5$), disiplin problemlerinin yaşanmaması ($n=3$), çalışma esnekliğinin sağlanması ($n=3$) kodları yer almaktadır. Bu bulgulara göre, katılımcılarla yapılan görüşmelerden bazı görüşler şu şekildedir:

“Genel olarak olumsuz bir imajı olsa da bu işin içinde olduğumuz için 11-12 tane panel yaptık. Onun dışında kongremizi yaptık. Bilim akademisi 60 tane öğrenciyle yapıyoruz. Açıkçası bana pozitif yönde çok katkısı oldu yani bakış açım genişledi. Daha önce neden düşünmedim dediğim işler yapıyoruz. Biliyorsunuz bir etkinlik düzenleyeceğiniz zaman iyi hocaları başka üniversitelerden çağırmak kolay olmuyor şartlar itibariyle. Fakat şu an herkese her anlamda ulaşabiliyoruz. Öğrencilerimizle buluşturuyoruz. Bu anlamda ben çok pozitif olarak kazanım elde ettiğimi düşünüyorum hem ben hem öğrencilerimiz. Bana pozitif katkısı çok oldu. Uzaktan eğitimin de ilerleyen zamanlarda bana fırsatlar sunacağını düşünüyorum.” (D4)

“Başlarda bu durum beni olumsuz etkiledi ama uzaktan eğitim yapmak beni öğrenmeyi nasıl daha iyi kolaylaştırabileceğimiz konusunda düşünmeye sevk

etti; daha doğrusu zorladı. Buna yönelik arayışlara itti, ödevler hazırladım, açıklayıcı metinler paylaştım ve daha çok da derslerimde daha çok katılımı özendirilmeye çalıştım.” (D16)

“Bireysel öğrenme ve kendimi geliştirme açısından makale çalışmalarına fırsat buldum. Akademik çalışmalarım zamanımı daha iyi kullanabildiğim için hızlandı ve daha çok odaklandım kendi çalışmalarım. Fiziksel olarak üniversitede bulunmadığımız için dikkatimi dağıtan daha az değişken vardı. Bu da benim odaklanmamı sağladı.” (D26)

Bireysel kolaylıklar kategorisi altında, masrafların azalması ($n=10$), hastalık zamanında evden çalışabilme ($n=6$) ve aileye daha fazla zaman ayırma ($n=6$) kodları yer almaktadır. Buna göre, katılımcılarla yapılan görüşmelerden bazı görüşler şu şekildedir:

“Mesela en son düzenlediğimiz biyologlar gününde Ankara’da bir hocamı davet etmiştim. Hocam buraya bir gün öncesinden gelmişti. Ben hocamı ağırladım misafir ettim konaklamasını sağlamıştım. Bunlar benim için ciddi anlamda bir masraf tutmuştu. Bu sistemin bilimsel etkinlik yapma sürecini özellikle maddi açıdan kolaylaştırdığını düşünüyorum.” (D9)

“...bu yaptığım 10 konferansta da karşımdaki herkes evinde çayını kahvesini koyarak, bana bir masraf yaratmadan bana yük olmadan kendileri için ekstradan bir strese girmeden aynı anlatacakları şeyleri konferanslar üzerinden anlattılar. Böyle bir imkân sağladığını söyleyebilirim.” (D11)

“Bu süreç ailemle beraber olmam için bir fırsat oldu. Eşim başka bir ilde görev yaptığı için birbirimizi aslında çok fazla göremiyorduk. Pandemi sayesinde demek istemem ama bu sayede ailemle bir arada kalma imkânım oldu. Sağlık anlamında korkularımız olsa da bu benim için bir avantaj oldu diyebilirim.” (D13)

“Bence pandeminin en büyük avantajı masraflardan kurtulmak oldu. Üniversiteye in çık hep bir masraf...şimdi daha konforlu bir şekilde evimde eşofmanlarımla oturarak çalışıyorum...Yakıt masrafından bu süreçte kurtulmuş oldum.” (D33)

SONUÇ

Akademisyenlerin çalışma hayatında karşılaştıkları zorluklar ve kolaylıklar elde edilen bilgiler doğrultusunda dört kategoriye ayrılmıştır. Teknik ve teknolojik altyapı kategorisi altında, akademisyenlerin en sık karşılaştığı zorluklar, internet bağlantı sorunları ve yetersiz teknolojik donanımına sahip olmama olarak belirlenmiştir. İnternet kalitesi ve bağlantı sorunları, çevrimiçi eğitim ve çalışma süreçlerini olumsuz etkileyebilirken, yetersiz teknolojik donanım ise etkili uzaktan iletişimi ve ders sunumunu zorlaştırdığı görülmektedir. Pedagojik zorluklar kategorisi altında, akademisyenlerin iş yükünün artması, ders çıktılarının karşılanamaması, uygulama derslerinin yapılamaması, öğrencilerden geri bildirim alamama gibi sorunlar öne çıkmıştır. Aynı zamanda, teknoloji kullanımındaki beceri eksikliği, ölçme değerlendirme güvenilirliliğinin olmaması ve interaktif eğitim materyallerinin eksikliği gibi pedagojik zorluklar da gözlemlenmiştir. Bu zorluklar, öğretim süreçlerini etkileyebilir ve öğrenci memnuniyetini de olumsuz etkileyebilmektedir. Sosyal etkileşim kategorisi altında, pandemi nedeniyle öğrencilerle etkileşimin azalması, uygun çalışma ortamının olmayışı, iş-aile dengesinin bozulması ve meslektaşlarla iletişimin azalması gibi sorunlar belirtilmiştir. Bu zorluklar, akademisyenlerin çalışma ve kişisel yaşamları arasında denge kurma konusunda zorluk yaşamalarına neden olduğu görülmüştür. Bireysel zorluklar kategorisinde, motivasyon eksikliği ve değişime direnç gösterme gibi kişisel zorluklar öne çıkmıştır. Motivasyon eksikliği, pandemi koşullarının çalışma performansını etkileyebileceği en önemli sorunlardan birisidir. Öte yandan, pandemi sürecinde akademisyenlerin yaşadığı kolaylıklar iki ana kategoriye ayrılmıştır. Pedagojik kolaylıklar başlığı altında, mesleki gelişime katkı sağlama, eğitime odaklanan bir sistemin olması, etkileşimli öğretim süreçlerinin varlığı, disiplin problemlerinin yaşanmaması ve çalışma esnekliğinin sağlanması gibi olumlu faktörler bulunmuştur. Bireysel kolaylıklar kategorisi altında ise, masrafların azalması, hastalık zamanında evden çalışabilme ve aileye daha fazla zaman ayırma gibi bireysel avantajlar gözlemlenmiştir. Bu avantajlar, akademisyenlerin kişisel yaşamları ve çalışma koşulları arasında denge sağlamalarına yardımcı olmaktadır.

Sonuç olarak, pandemi döneminde akademisyenler, teknik, pedagojik, sosyal ve bireysel açılardan zorluklarla karşılaşmış, ancak aynı zamanda pedagojik ve bireysel açılardan bazı kolaylıklar da yaşamışlardır. Bu zorluklar

ve kolaylıklar, eğitim ve çalışma süreçlerinin karmaşıklığını ve çeşitliliğini yansıttığı görülmektedir. Dolayısıyla, bu süreçte karşılaşılan zorluklar ve kolaylıklar ortaya çıkan olumlu ve olumsuz unsurların, eğitim süreçlerinin iyileştirilmesine katkıda bulunabileceği düşünülmektedir ve tespit edilen zorlukların ve kolaylıkların bundan sonraki süreçte yönetsel ve politika yapıcılara katkı sunabileceği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Almpanis, T. ve Joseph-Richard, P. (2022). Lecturing from home: Exploring academics' experiences of remote teaching during a pandemic. *International Journal of Educational Research Open*, 3, 1-9. <https://doi.org/10.1016/j.ijedro.2022.100133>
- Al Miskry, A. S. A., Hamid, A. A. ve Darweesh, A. H. M. (2021). The impact of COVID-19 pandemic on university faculty, staff, and students and coping strategies used during the lockdown in the United Arab Emirates. *Frontiers in Psychology*, 12, 682757. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.682757>
- Alatni, B. S., Abubakar, I. R. ve Iqbal, S. A. (2021). COVID-19 and rapid course adaptations in Saudi Arabia: An experiential learning and recommendations for online education. *Frontiers in Psychology*, 12, 643203. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.643203>
- Azarbouyeh, A. ve Naini, S. (2014). A study on the effect of teleworking on quality of work life. *Management Science Letters*, 4(6), 1063-1068.
- Bentley, T. (2014). How can organisations realize the positive benefits of 'anywhere working'? *Human Resources Magazine*, 8-11.
- Brooks, S.K., Webster, R.K., Smith, L.E., Woodland, L., Wessely, S., Greenberg, N. ve Rubin, G. J. (2020). The psychological impact of quarantine and how to reduce it: Rapid review of the evidence. *The Lancet*, 395 (10227), 912-920.
- Carr, R. M., Lane-Fall, M. B., South, E., Brady, D., Momplaisir, F., Guerra, C. E. Montoya-Williams, D., Dalembert, G., Lavizzo-Mourey, R. ve Hamilton, R. (2021). Academic careers and the COVID-19 pandemic: Reversing the tide. *Science Translational Medicine*, 13(584), eabe7189. <https://doi.org/10.1126/scitranslmed.abe7189>.
- Carreri, A. ve Dordoni, A. (2020). Academic and research work from home during the COVID-19 pandemic in Italy: A gender perspective. *Italian Sociological Review*, 10 (3S), 821-845. <http://dx.doi.org/10.13136/isr.v10i3s.400>

- Contreras, F., Baykal, E. ve Abid, G. (2020). E-leadership and teleworking in times of COVID-19 and beyond: What we know and where do we go. *Frontiers in Psychology, 11*, 590271. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.590271>
- Coenen, M. ve Kok, R. (2014). Workplace flexibility and new product development performance: The role of telework and flexible work schedules. *European Management Journal, 32*(4), 564–576. <https://doi.org/10.1016/j.emj.2013.12.003>
- Crawford, J., Butler-Henderson, K., Rudolph, J. ve Glowatz, M. (2020). COVID-19: 20 countries' higher education intra-period digital pedagogy responses. *Journal of Applied Teaching and Learning, 3*(1), 9-28. <https://doi.org/10.37074/jalt.2020.3.1.7>
- Dolot, A. (2020). The influence of COVID-19 pandemic on the remote work-an employee perspective. *E-mentor, 35*-43.
- Ferri, F., Grifoni, P. ve Guzzo, T. (2020). Online learning and emergency remote teaching: Opportunities and challenges in emergency situations. *Societies, 10*(4), 86. <https://doi.org/10.3390/soc10040086>
- Gajendran, R. S. ve Harrison, D. A. (2007). The good, the bad, and the unknown about telecommuting: Meta-analysis of psychological mediators and individual consequences. *Journal of Applied Psychology, 92*(6), 1524-1541. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.92.6.1524>
- Ghali-Zinoubi, Z., Amari, A. ve Jaoua, F. (2021). E-learning in era of COVID-19 pandemic: Impact of flexible working arrangements on work pressure, work-life conflict and academics' satisfaction. *Vision, 1*-12. <https://doi.org/10.1177/09722629211054238>
- Güçlü, İ. (2019). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri teknik-yaklaşım-uygulama. Nobel Yayıncılık.
- Hodges, C., Moore, S., Lockee, B., Trust, T. ve Bond, A. (2020). The difference between emergency remote teaching and online learning. *EDUCAUSE Review*. <https://er.educause.edu/articles/2020/3/the-difference-between-emergency-remote-teaching-and-online-learning>
- Irawanto, D. W., Novianti, K. R. ve Roz, K. (2021). Work from home: Measuring satisfaction between work-life balance and work stress during the COVID-19 pandemic in Indonesia. *Economies, 9*(3), 1-13.
- Jansen, J. (2020). Data or bread? A policy analysis of student experiences of learning under lockdown. *Southern African Review of Education with Education with Production, 26*(1), 167-181.
- Jia, R., Ayling, K., Chalder, T., Massey, A., Broadbent, E., Coupland, C. ve Vedhara, K.

- (2020). Mental health in the UK during the COVID-19 pandemic: Cross-sectional analyses from a community cohort study. *BMJ Open*, 10. <https://doi.org/10.1136/bmjopen-2020-040620>
- Kıral, B. (2021). Nitel araştırmada fenomenoloji deseni: Türleri ve araştırma süreci. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi, Journal of Research in Education and Teaching*, 10(4), 92-103.
- Kim, S., Vaiman, V. ve Sanders, K. (2022). Strategic human resources management in the era of environment disruptions. *Human Resource Management*, 61, 283–293. <https://doi.org/10.1002/hrm.22107>
- Kramer, A., ve Kramer, K. Z. (2020). The potential impact of the Covid-19 pandemic on occupational status, work from home, and occupational mobility. *Journal of Vocational Behavior*, 119, 103442. <https://doi.org/10.1016/j.jvb.2020.103442>
- Leal Filho, W., Wall, T., Rayman-Bacchus, L., Mifsud, M., Pritchard, D. J., Lovren, V. O., Farinha, C., Petrovic, D.S. ve Balogun, A. L. (2021). Impacts of COVID-19 and social isolation on academic staff and students at universities: a cross-sectional study. *BMC Public Health*, 21(1), 1-19.
- Martin, H. B. ve MacDonnell, R. (2012). Is telework effective for organizations? A meta-analysis of empirical research on perceptions of telework and organizational outcomes. *Management Research Review*, 35(7), 602-616.
- Martin, J. ve Norman, A. R. (1970). The computerized society: An appraisal of the impact of computers on society in the next fifteen years. Prentice-Hall.
- Merriam, S. B. ve Tisdell, E. J. (2015). Qualitative research: A guide to design and implementation (4.baskı). San Francisco, CA: John Wiley & Sons.
- Melnyk, B. M., Tan, A., Hsieh, A. P., Amaya, M., Regan, E. P. ve Stanley, L. (2021). Beliefs, mental health, healthy lifestyle behaviors and coping strategies of college faculty and staff during the COVID-19 pandemic. *Journal of American College Health*, 1-11. <https://doi.org/10.1080/07448481.2021.1991932>
- Miles, M. B. ve Huberman, A. M. (1994). Qualitative data analysis: An expanded Sourcebook (2. baskı). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Nakrošienė, A., Bučiūnienė, I. ve Goštautaitė, B. (2019). Working from home: Characteristics and outcomes of telework. *International Journal of Manpower*, 40(1), 87-101. <https://doi.org/10.1108/IJM-07-2017-0172>
- Nilles, J. M. (1997). Telework: enabling distributed organizations: implications for IT managers. *Information Systems Management*, 14(4), 7-14.

- Omary, M. B., Eswaraka, J., Kimball, S. D., Moghe, P. V., Panettieri, R. A. ve Scotto, K. W. (2020). The COVID-19 pandemic and research shutdown: Staying safe and productive. *The Journal of Clinical Investigation*, 130(6), 2745-2748.
- Othman, N., Yusef, S. A. M. ve Osman, W. R. S. (2009). A conflict between professional vs. domestic life? Understanding the use of ICT in teleworking for balance in work and family units. *Computer and Information Science*, 2(2), 3-15.
- Patton, M. Q. (2014). *Qualitative research & evaluation methods: Integrating theory and practice* (4. baskı). Sage publications.
- Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) (2020). COVID-19 ortamında ve sonrasında uzaktan çalışma uygulama kılavuzu. Erişim adresi: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---ilo-ankara/documents/publication/wcms_759299.pdf (Erişim tarihi: 01.09.2023)
- Van Wart, M., Roman, A., Wang, X. ve Liu, C. (2019). Operationalizing the definition of e-leadership: identifying the elements of e-leadership. *International Review of Administrative Sciences*, 85, 80-97. <https://doi.org/10.1177/0020852316681446>
- Vega, R. P., Anderson, A. J. ve Kaplan, S. A. (2015). A within-person examination of the effects of telework. *Journal of Business and Psychology*, 30, 313-323.
- Venkatesh, V. ve Speier, C. (2000). Creating an effective training environment for enhancing telework. *International Journal of Human-Computer Studies*, 52(6), 991-1005.
- Verawardina, U., Asnur, L., Lubis, A. L., Hendriyani, Y., Ramadhani, D., Dewi, I. P., Darni, R., Betri, T. J., Susanti, W. ve Sriwahyuni, T. (2020). Reviewing Online Learning Facing the Covid-19 Outbreak. *Journal of Talent Development and Excellence*, 12, 385-392.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2016). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (10. baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- WHO. (2021). WHO executive board stresses need for improved response to mental health impact of public health emergencies. Retrieved from. World Health Organization <https://www.who.int/news/item/11-02-2021-who-executive-board-stresses-need-for-improved-response-to-mental-health-impact-of-public-health-emergencies>. (Ulaşım tarihi: 05 Eylül 2023).
- Wojcak, E., Bajzikova, L., Sajgalikova, H. ve Polakova, M. (2016). How to achieve sustainable efficiency with teleworkers: Leadership model in telework. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 229, 33-41.
- Ziemba, E. W. ve Eisenhardt, M. (2022). The effect of the Covid-19 pandemic on ICT usage by academics. *Journal of Computer Information Systems*, 62(6), 1154-1168.

3. BÖLÜM

HANGİ BÖLGENİN AĞZINDAN BAL DAMLIYOR? TÜRKİYE ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA¹

Öğr. Gör. Dr. Erkan DENK

Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler MYO

erkan.denk@atauni.edu.tr

ORCID NO: 0000-0002-2144-3316

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.8427535>

GİRİŞ

Beslenmede önemli yeri olan ve arılar tarafından doğal bir gıda maddesi olarak üretilen bal, arı ürünleri arasında bilinirliği en yüksek olan gıdadır. Balın yanı sıra polen, arı sütü, bal mumu, propolis gibi ürünler de arı ürünleri olarak tanınmaktadır (Karadal ve Yıldırım, 2012: 197; Alparslan ve Demirbaş, 2019: 526). İnsan vücut sağlığında özellikle bazı hastalıkları ve rahatsızlıkları önleyici etkisi, sindirim sisteminde çeşitli gıda maddelerinin daha iyi emilmesini ve daha fazla fayda sağlanmasına aracılık etmesi, gözlerin gelişimi ve çeşitli göz enfeksiyonlarda tedavi amaçlı kullanılabilirliği, sinir sistemi üzerindeki düzenleyici etkisi akademik araştırmalarda balın bazı faydaları olarak ortaya konulmuştur (Sönmez, 2004). Balın burada belirtilmeyen daha birçok yararı söz konusudur.

Gastronomik açıdan bal incelendiğinde gerek uluslararası gerek ulusal mut-

¹ Bu çalışma, 28-30 Eylül 2023 tarihinde Diyarbakır'da düzenlenen 8.Socrates Uluslararası Eğitim, İşletme, Ekonomi ve Sosyal Bilimler Kongresi'nde sözlü olarak sunulmuş olan tam metin bildirinin genişletilmiş ve güncellenmiş halidir.

faklarda bir çok yemek yapımında tatlandırıcı veya aroma verici olarak bal-dan yararlanıldığı görülmektedir. Türk mutfak kültüründe tatlılardan şerbetle-re, macunlardan et yemeklerine kadar pek çok alanda kullanıldığı söylenebilir (Raguž, 2016; Clicerici vd., 2022). Yunan mutfagında ise baldan şekerlemeler ve bonbonlar yapıldığı Mısır mutfagında ise çeşitli meyvelerin balda kurutuldu-ğu belirtilmektedir (Adrienn, József ve Henrietta, 2016). Dolayısıyla bal gerek Türk mutfak kültüründe gerekse uluslararası mutfaklarda yemeklerde ve özel-likle tatlılarda yaygın olarak kullanılmaktadır.

Zengin biyoçeşitliliğe, verimli tarım arazilerine, geleneksel üretim yöntem-lerinin kullanılarak elde edildiği kaliteli yöresel ürünlere sahip olan Türkiye, jeopolitik konumu ve tarihi geçmişi ile mutfak kültürünü yerel lezzetlerle zen-ginleştirmiştir. Bu yerel yiyecek ve içecekleri ise coğrafi işaret uygulamaları ile koruma altına alarak ürünlerin markalaşmasına, uluslararası pazarlarda rekabet gücü kazanmasına ve sürdürülebilirliğinin sağlanmasına imkan yaratılmak is-tenmektedir (Tekelioğlu ve Demirel, 2008; Köşker ve Özbey, 2021). Bal da bu özel ürünlerden birisidir ve coğrafi işaret uygulamalarında tescillerle koruma altına alınmaktadır.

Çalışmada bal seçilmesinin temel nedeni Türk gastronomisinde ayrı bir öne-minin olması, özellikle kahvaltı sofralarında yer almasının yanı sıra farklı ürün-lerin üretiminde tatlandırıcı olarak da kullanılmasıdır. Ayrıca bu çalışma gastro-nomi turizminde coğrafi işaret uygulamalarının amaç ve önemine de değinerek Türkiye’de coğrafi işaret uygulamalarında yetkili öncü kuruluş Türk Patent ve Marka Kurumu tarafından tescillenmiş ve tescil aşamasında olan balları ortaya çıkarıp Türkiye’nin bal haritasını hedeflemektedir. Buradan hareketle bu çalış-mada aşağıda belirtilen sorulara cevap arandığını belirtmek gerekir:

Türkiye’de coğrafi işaret tescili bulunan balların tescil türleri, tescil tarihleri ve tescil sahiplerinin dağılım şekli nasıl oluşmaktadır?

Türkiye’de coğrafi işaret tescili bulunan ballar hangi bölge ve bu bölgelere bağlı illerde yer almaktadır.

Türkiye’de coğrafi işaret tescil başvurusu ballar için hangi bölge, bu bölgelere bağlı iller ve kurumlarca yapılmıştır?

Bu soruların cevapları doğrultusunda Türk mutfak kültürünün sahip olduğu ve Türk Patent ve Marka Kurumu tarafından tescil ile koruma altına alınan bal türlerinin sürdürülebilirliğinin sağlanması ve gelecek kuşaklara aktarılması

adına kayıt altına alınacağından önem arz etmektedir. Ayrıca çalışma, literatürde çeşitli ürünlere yönelik yapılmış çalışmalara yeni bir ürün türü ile katkı sunup zenginlik kazandıracağı açısından da önemli olduğu düşünülmektedir.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Türkiye, çeşitli endemik bitki türleri, zengin flora yapısı ve uygun iklim şartlarına sahip bir bölgede konumlanmış olup bal üretiminde değerlendirilmesi gereken bir coğrafyadır. Bal, bal arısı tarafından bitkilerin nektarından elde edilen tatlı, viskoz bir madde olmakla birlikte rengi ve çiçek türü ile karakterize edilir. (White, 1978). Dünyayı baştan çıkarıcı altın tatlı sıvı olarak ifade edilen bal (Bishop, 2007), Türk Gıda Kodeksi 2020/7 numaralı bal tebliğine göre; “*Bitki nektarlarının, bitkilerin canlı kısımlarının salgılarının veya bitkilerin canlı kısımları üzerinde yaşayan bitki emici böceklerin salgılarının, bal arısı tarafından toplandıktan sonra kendine özgü maddelerle birleştirilerek değişikliğe uğrattığı, su içeriğini düşürdüğü ve petekte depolayarak olgunlaştırdığı, doğası gereği kristallenebilen doğal ürün*” şeklinde tanımlanmaktadır (TGK, 2020). Ayrıca yine aynı tebliğe göre bal 2 şekilde sınıflandırılmaktadır. Bu bilgiler Şekil 1’de yer almaktadır.

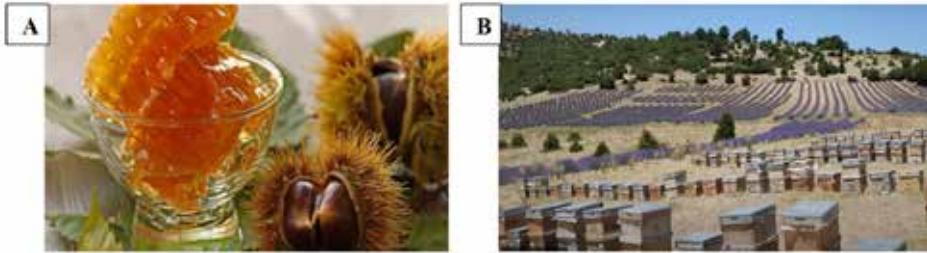
Şekil 1. Türk Gıda Kodeksine Göre Bal Çeşitleri (TGK, 2020).

Şekil 1’de de belirtildiği gibi bal kaynağına göre ve pazara sunuluş şekline göre 2 grupta sınıflandırılmaktadır. Kaynağına göre ballar çiçek ve salgı balı

olarak ayrılmaktadır. Aslında burada arının hangi bitkiden hammaddeyi topladığının önemi ortaya çıkmaktadır. Çiçek balı; arıların bitkilerin çiçek bölümünde salgılanan nektarları toplaması ile sağlanırken *salgı balı*; bitkilerin canlı kısımlarının salgılarından veya orman ağaçlarında yaşamlarını sürdüren emici böceklerin reçine gibi tatlımsı salgılarının toplanmasından elde edilmektedir. Üretim ve pazara sunulmuş şekline göre ise petekli, doğal petekli, karakovan, süzme, petekli süzme, sızma, filtre edilmiş ve pres bal şeklinde 8 gruba ayrılmaktadır (TGK, 2020).

Türkiye’de üretilen bazı bal ve çeşitlerine şunlar örnek verilebilir (Web_1);

Çiçek balı ve çeşitleri: Kendi içinde polifloral yani çok çiçekli ve monofloral yani tek çiçekli olarak iki sınıfa ayrılmaktadır. Çok çiçekli, yüksek rakımlı dağlarda veya yaylalarda yöredeki çiçek çeşitliliği ile bağlantılı olarak üretilmektedir. Birden çok toplanan çiçek nektarlarından bal oluştuğu için tadı, aroması, rengi ve kalitesi farklılık göstermektedir. Bitlis balı, Anzer balı, Eğriçayır balı bu bal türüne örnek verilebilir. Monofloral bal ise tek bir çiçekten elde edildiği için genellikle o çiçek adıyla özdeşleşmiştir. Kestane, lavanta, keçiboynuzu, limon çiçeği veya portakal çiçeği balları bu bal türüne örnek olarak gösterilebilir. Şekil 2’de çiçek bal türüne ait örnek görseller yer almaktadır.

Şekil 2. Çiçek balı çeşitlerinden örnekler.

A-Kestane balı, B-Lavanta balı üretim arazisi

Salgı balı ve çeşitleri: Orman alanlarında yaygın olarak görülen kayın, meşe, çam gibi ağaçların üzerinde oluşan salgıların arılar tarafından toplanması ile elde edilmektedir. Çam balı, sedir balı en yaygın olarak bilinenlerdir ve bu tür ballar genellikle süzme olarak ya da ham bal olarak satılmaktadır. Şekil 3’te salgı balı çeşitlerinden örnekler yer almaktadır.

Şekil 3. Salgı balı çeşitlerinden örnekler
C-Sedir ağaçları, D-Sedir balı, E-Çam balı

Balın geçmişi ile ilgili nerede, nasıl ya da ne zaman bulunduğu ile ilgili net bilgi literatürde bulunmamakla birlikte araştırmalar İspanya Valencia’da bulunan Arona mağarasındaki duvarda buluna bal toplayan bir kız resminin varlığı 16 bin yıl öncesini işaret etmektedir. Türk mutfak kültürü açısından konu ele alındığında Kaşgarlı Mahmut, balı Türklerin öncelikle “arı yağı” şeklinde tanımladığını daha sonra ise Batı Türkleri tarafından günümüzdeki kullanım şeklini yani “bal” sözcüğüne dönüştürüldüğünü ifade etmektedir. Anadolu’da bulunan Çatalköy’deki duvarlarda çiçeklerin üzerinde yer alan böcek resimli süslemeler 89 bin yıl önce balın bu yörelerde bilindiğinin bir göstergesi olarak değerlendirilmektedir (Ötleş 1999; Sönmez, 2004).

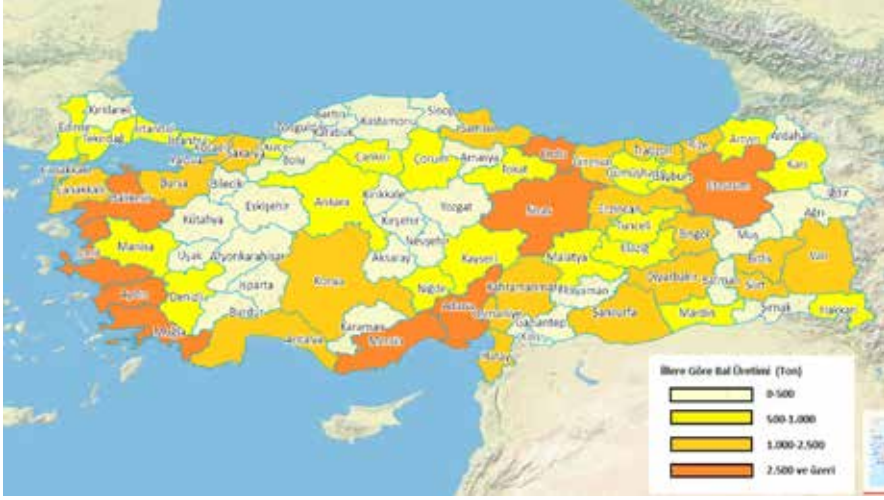
Antik Çağ mutfak kültüründe şeker henüz keşfedilmemişken baldan tatlandırıcı olarak yararlanıldığı gibi çeşitli yemeklerde ve beslenmede temel ürün olarak kullanılmıştır. Özellikle bu dönemde düzenlenen ziyafetlerde ana yemekten önce servis edildiği gibi yemekten sonra petek ile tatlı olarak da servis edildiği görülmüştür. Yine aynı dönemde tatlının yanı sıra çeşitli yemek yapımlarında ve içeceklerde kullanıldığı görülmektedir. Hatta şarap ve bira ile karıştırılarak tatlandırıcı olarak yaygın şekilde kullanıldığı da belirtilmektedir. Bununla birlikte hamur işlerinde, ekmek yapımında, bitki çaylarının yanında, zeytinyağı ile karıştırılarak sos yapımında, et yemeklerinde, marmelatlarda balın kullanıldığı kaynaklardan aktarıldığı gibi çeşitli festivallerin ana gıda maddesi olarak da değerlendirildiği ifade edilmektedir (Fenerci, 2021: 62-66).

Osmanlı mutfağında ise 15. yüzyıla kadar tatlandırıcı olarak bal ve pekmezin kullanıldığını kaynaklar belirtmektedir. Daha sonrasında şeker kamışının merkezi olan Mısır’ın ülke sınırlarına katılmasıyla birlikte toz şekerin ortaya çıkışı bu yaygın kullanımı sekteye uğratmıştır. Balın lezzetini ve doğallığını şekerle karşılaştırmak doğru olmasa da 16 ile 17. yüzyıllara gelindiğinde saray

mutfağında bal ve şeker kullanımının yarı yarıya yaklaştığı söylenebilir. Bal ile tatlandırılan Osmanlı saray lezzetlerine örnek olarak; ballı memun helvası, ballı mahmudiye, zeytinyağlı ballı enginar, ballı revani ve ballı derviş lokması verilebilir (Web_2).

Günümüz mutfaklarında da balın ilave edildiği yemeklere bazı örnekler verilebilir. *Ballı tavukgöğüsü*; jülyen doğranan tavukgöğüsleri bol yağda kızartılır. Sonrasında sos için tereyağı un ile kavrulurken devamında **bal**, limon suyu, soya sosu ilave edilerek krema kıvamını alana kadar karıştırılır. Kızartılan tavukgöğüslerinin üzerine bu bal karışımı sos dökülerek servis edilmektedir. *Ballı bonfile*; bonfile ızgarada pişirilir. Üzerine sos olarak yine soya sosu, hardal, pul biber, **bal** ve kekik ilave edilerek iyice karıştırılır ve bonfilenin üzerine sos dökülerek servis gerçekleştirilmektedir (Web_3). Okuyucuyu sıkmamak adına daha fazla tarife yer verilmemiştir. Bunlardan başka ballı bademli veya ballı cevizli pasta, ballı kurabiye, ballı hardal sosu, bal helvası, Ege Bölgesine özgü ballı lokma tatlısı gibi lezzetler günümüz mutfaklarında sofraları tatlandırmaktadır. Ayrıca Türk mutfak kültürü kahvaltı sofralarında bal, kaymak ile veya tereyağı ile karıştırılarak yaygın bir şekilde tüketilmektedir.

Dünya geneli bal üretiminde yaklaşık %25'lik oran ile Çin ilk sırada yer alırken Avrupa Birliği (AB) ve Türkiye ikinci ve üçüncü olarak sıralanmaktadır. AB'nin önemli bal üreticisi olmasına karşın en büyük bal ithalatçısı olduğunu da belirtmek gerekir. Dünya genelinde 300'den fazla bir bitki türünün nektarından yapılan yani monofloral bal türü bulunmaktadır. İtalya dünyada 30'dan fazla bal çeşidi üreten ülke olmakla birlikte aynı zamanda en az bal tüketen ülke konumundadır. Türkiye bal tüketiminde günlük 3.33 gram ile Dünya genelinde yedinci sırada yer almaktadır (Web_4). Türkiye'de 2022 yılı verilerine bakıldığında ise 95 binin üzerinde bal üreticisi varlığı, 9 milyona yakın kovan sayısı bulunmaktadır. Bu bal kaynak varlığından 2022 yılında 118.297 ton bal üretimi gerçekleşmiştir ve kovan başına verim 13,2 kg olarak hesaplanmıştır (Web_5). Şekil 5'te Türkiye'nin iller bazında bal üretim miktarları belirtilmektedir.

Şekil 4. 2022 yılı Türkiye’de Bal Üretim Miktar Haritası. (Web_5).

Coğrafi işaret tescilleri, gerek üreticiler gerekse tüketiciler açısından gurur verici bir sembol olarak görülebilir. Çünkü bu tescil, ürünün orijinalliğini belirtmekle kalmayıp aynı zamanda tarafların haklarının güvencede olduğunun teminatı olarak da görülmektedir. Bu sebepten dolayı coğrafi işaret tescilleri küresel anlamda toplumlar tarafından bilinen ve kaliteli üretimi koruyup sürdüren bir lütuf olarak değerlendirilmektedir (Gulati, 2016). Deneyimler ile şekillenmeye başlayan günümüz turizm faaliyetlerinde lezzet tutkunlarının büyük bölümünün tercihi bu şekilde coğrafi işaret tescilleri ile kayıt altına alınmış spesifik ve özgün ürünler olabileceği gibi ulusal mutfaklardaki tüm lezzetleri deneyimle yönünde şekillenebilmektedir (Hadelan, vd., 2021). Dolayısıyla bal, peynir veya zeytinyağı gibi spesifik ürünler veya ulus mutfak kültürü tek başına bir destinasyon için çekim unsuru olabileceği gibi diğer turizm türlerinin destekleyicisi olarak da değerlendirilebilir (Richards, 2015; Kesici ve Çakır, 2020). Bu noktada coğrafi işaret tescili almış ürünlerin gastronomi turizmüne önemli katkılar sunduğunu belirtmek gerekir. Coğrafi işareti bir ürünü gösteren yer adı olarak kısaca tanımlayan Tekelioğlu (2019), ürünün o yer ile tanındığını, özdeşleştiğini, kaliteli olup şöhrete sahip aslında yöresel ürünler olabileceğini belirtmektedir. Bu ürünlerin yasal düzenlemelerle tescillenip koruma altına alındığını belirten araştırmacı, coğrafi işaret uygulamalarını ürünler için kalite güvencesi, yöresel beceri ve gelenekleri koruyup aynı zamanda kırsal bölgeler

kalkınması için önemli bir kaldıraç olarak açıklamaktadır (Tekelioğlu, 2019). Dolayısıyla coğrafi işaretler; kültürün, geleneklerin ve onların özel teknikleri ile yoğrulup üretilen ürünleri için koruma ve gelecek kuşaklara aktarma çabaları olarak ifade edilebilir.

AB ve Türkiye coğrafi işaretler konusunda benzer mevzuata sahiptirler ve tesciller iki şekilde gerçekleşmektedir. İlki olan menşe adı (*Protected Designation of Origin-PDO*) altında koruma olarak adlandırılır. Yani belirli bir bölgede yetiştirildiği veya üretildiği ve kalitesinin öncelikli veya özel olarak o bölgeden geldiği anlamına gelen bir ürünü ifade etmektedir. Tüm üretim, dönüşüm ve detaylandırma süreci menşe bölgesinde gerçekleşmektedir. İkincisi mahreç işaret (*Protected Geographical Indication-PGI*) veya coğrafi işaret koruma olarak isimlendirilir. Yani belirli bir bölgede yetiştirilen veya üretilen bir ürünü ifade eder ve kalitesi o bölgeyle ilişkilendirilir. Ürünün üretiminin, dönüştürülmesinin veya detaylandırılmasının en az bir aşaması sınırları belirtilen bölgede meydana gelmektedir (Giovannucci vd., 2009).

Coğrafi işaret tescil korumalarında ana amaç genellikle ürünlere yönelik suiistimali önlemek, tağşişlere fırsat vermemek ve ürünü benzerlerinden karakteristik özelliklerine bağlı olarak ayırmaktır. Burada özellikle kapsayıcı ve temsil oranı yüksek bir organizasyonun oluşturulması önemlidir. Başta üretici birlikleri olmak üzere kamu ve özel kurumların destekleri, tedarik zinciri içindeki yapılanma ve koordinasyon özenle oluşturulmalıdır (Bramley, Biénabe ve Kirsten, 2009).

AB ülkeleri arasında coğrafi işaret ile koruma altına alınan balların tescil türleri ve isimleri Tablo 1’de belirtilmektedir.

Tablo 1. AB Ülkelerinde Coğrafi İşaret Tescilli Bal Dağılımı

PORTEKİZ (9) (PDO)	İSPANYA (6) (PDO)	POLONYA (5) (PDO)
* <i>Mel da Serra da Lousã</i>	*Miel de Granada	*Miód spadziowy z Beskidu Wyspowego
* <i>Mel da Serra de Monchique</i>	*Miel de La Alcarria	*Podkarpacki miód spadziowy (PGI)
* <i>Mel da Terra Quente</i>	*Miel de Liébana	*Miód drahimski
* <i>Mel das Terras Altas do Minho</i>	*Miel de Tenerife	*Miód kurpiowski
* <i>Mel de Barroso</i>	*Miel Villuercas-Ibores (PGI)	*Miód wrzosowy z Borów Dolnośląskich
* <i>Mel do Alentejo</i>	*Miel de Galicia	
* <i>Mel do Parque de Montezinho</i>		
* <i>Mel do Ribatejo Norte</i>		
* <i>Mel dos Açores</i>		
FRANSA (5) (PDO)	SLOVENYA (3) (PDO)	İTALYA (3) (PDO)
*Miel de Corse - Mele di Corsica	*Kočevski gozdni med	*Miele della Lunigiana
*Miel de sapin des Vosges (PGI)	*Kraški med (PGI)	*Miele delle Dolomiti Bel-lunesi
*Miel d'Alsace	*Slovenski med	* Miele Varesino
*Miel de Cévennes		
*Miel de Provence		
YUNANİSTAN (2) (PDO)	BULGARİSTAN (1) (PDO)	HIRVATİSTAN (1) (PDO)
*Meli Elatis Menalou Vanilia	*Manov med ot Strandzha	*Slavonski med
*Pefkothymaromelo Kritis		
LİTVANYA (1) (PDO)	LÜKSEMBURG (1) (PDO)	
*Seinų	*Miel - Marque nationale du Grand-Duché	

Kaynak: Glogovetan, Šedik ve Pocol, 2021: 37-38.

Tablo 1 incelendiğinde AB’de coğrafi işaret tescilli bal sayısı menşe adı (PDO) 29 adet, mahreç işaret (PGI) ise 8 adet olmak üzere toplam 37’dir. En fazla bal tescili 9 adet ile Portekiz’e aittir. Onu 6 tescille İspanya takip etmektedir. Devamında 5 bal tescili ile Polonya gelmektedir.

Literatürde bal ile ilgili çalışmalara bakıldığında geniş bir konu çeşitliliği ortaya çıkmaktadır. Bu araştırmalar öncelikle balın yapısı (White, 1978; Crane, 1982; Alvarez-Suarez vd., 2009) ve bal arılarının özellikleri (Crane, 2004; Geldmann ve González-Varo, 2018; Noël vd., 2020), üzerine odaklanırken devamında balın sağlık açısından önemi (Sönmez, 2004; Karadal ve Yıldırım, 2012; Samarghandian vd., 2017), sektör ve bölge mevzuatı (Fallico vd., 2006; Pippinato vd., 2019), pazar araştırmaları (Pocol ve Märghitaş, 2007; Desalgne, 2012; Ignjatijević vd., 2018), tüketici tercihleri (Wu vd., 2015; Jones Ritten vd., 2019; Oravec vd., 2020), bal ile ilgili karşılaşılan taşıma örnekleri (Fakhlaei vd., 2020; Gustafson vd., 2023) konularına doğru yöneldiği günümüze gelindikçe görülmektedir. Ulusal literatürde ise yakın zamanda Alparslan ve Demirbaş (2017)’in çalışmaları Avrupa Birliği ile Türkiye’deki bal üretimi, ticareti ve coğrafi işaret uygulamalarını mevzuat destekli karşılaştırmıştır.

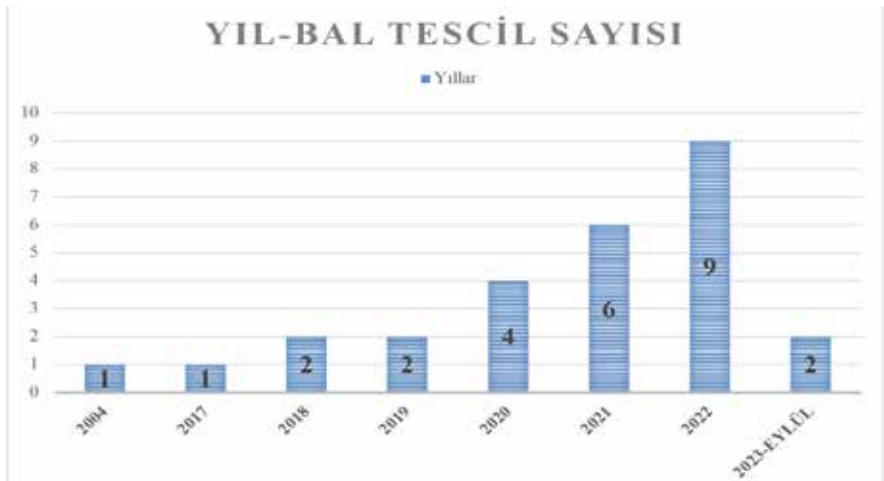
2. YÖNTEM

Bu araştırma, Türk mutfak kültüründe balın önemi ile birlikte gastronomi turizmi açısından coğrafi işaret uygulamalarının amaç ve önemine vurgu yaparak Türkiye’deki coğrafi işaret tescilli bal türlerini kayıt altına almayı amaçlamaktadır. Çalışmanın verileri nitel araştırmalarda yaygın olarak kullanılan doküman analizi tekniği kullanılarak Türk Patent ve Marka Kurumu kayıtlarının yer aldığı ve Türkiye Coğrafi İşaretler Platformu olarak bilinen www.citurkpatent.gov.tr web sitesinde yer alan 20.09.2023 tarihine kadar olan istatistiklerin derlenip tablo ve şekiller haline getirilmesiyle elde edilmiştir. Nitel araştırmalar varlık veya olayları, olaylar arasındaki ilişkileri tanımlama, tasvir etme ve açıklama amacıyla gerçekleştirilmektedir. Genel olarak görüşme, gözlem ve yazılı doküman ve belgelerin analiz edilmesi yöntemleri kullanılmaktadır (Kıncal, 2013: 59-72). Bu yöntemlerden doküman analizi yaygın olarak araştırmalar için tamamlayıcı görev görse de sadece bir araştırmada bağımsız bir yöntem olarak da kullanılabilir (Bowen, 2009). Dolayısıyla araştırma sorularına cevap bulabilmek için kullanı-

lacak en doğru yöntemin doküman analizi olacağı kararı çalışma için verilmiş ve veriler elde edilmiştir. Ayrıca çalışma, araştırmalarında gastronomi turizmi ve bal konusunu ele alan makale, tez, dergi gibi ikincil kaynaklarda da taramalar gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın evrenini Türkiye’de coğrafi işaret tescili alan ve tescil başvurusu yapılan bal türleri oluşturmaktadır. Elde edilen veriler tablolar ve grafiklere aktarılarak okuyucunun kolaylıkla anlayabileceği şekilde yorumlanmıştır. Bulgular kısmında öncelikle bal türünde yıl bazında gerçekleştirilen bal ile ilgili tesciller açıklanmıştır devamında ise bal tescillerinin güncel olarak Türkiye’nin bölgelerine göre dağılımı gösterilmiştir. Sonrasında bal tescilleri, bölgelere ait iller bazında ve tek tek tescil sahipleri ile gözler önüne serilmiştir. Türkiye’nin coğrafi işaret tescilli bal haritası şekil ile gösterilmiştir. Devamında bal türünde yapılan başvurular önce bölge bazlı daha sonra da iller ve tescil başvurusunda bulunan kurumlar hakkında bilgiler ile okuyucuya sunulmuştur.

3. BULGULAR

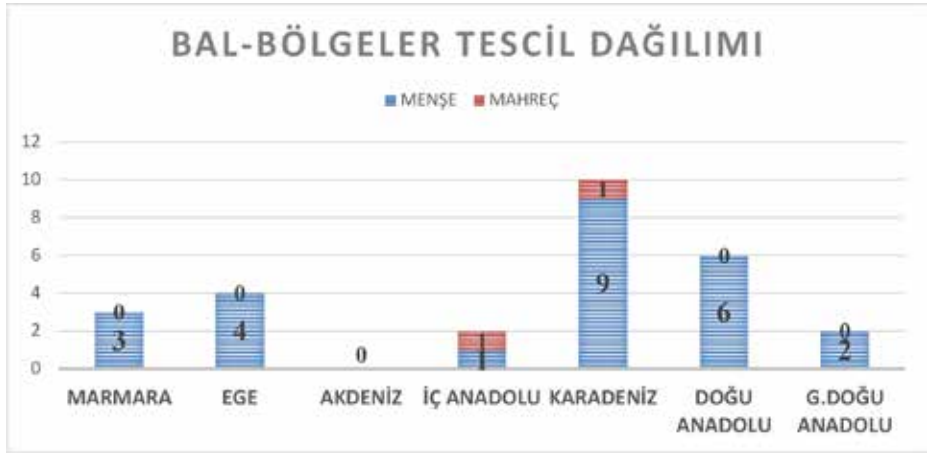
Türkiye’nin coğrafi işaretler ile ilgili yolculuğu AB yasalarına uyum çerçevesinde 1995 yılında başlamıştır. Dolayısıyla bu uygulamaların 30 yılına yakın geçmişi bulunmaktadır. Öncelikli olarak Türkiye’de bal türleri için coğrafi işaret tescili verilen yılları sayıları ile birlikte ortaya koymak gerekir. Şekil 5 bu konuda bize sahip olunan mazinin resmini ortaya koymaktadır.

Şekil 5. Türkiye’de yıllara göre bal türlerine verilen tescil sayıları

Şekil 5'e bakıldığında bal kategorisinde ilk coğrafi işaret tescilinin 2004 yılında verildiği görülmektedir. Bu tescil Siirt iline özgü olarak bilinen Pervari balıdır. Pervari balı, menşe işaret olarak ilk tescili almıştır. Sonrasında 2017 yılına kadar herhangi bir bal türü tescil almamıştır. 2017 yılındaki tescil ise Ardahan çiçek balına verilmiştir ve bu bal da menşe adı tesciline sahiptir. Devam eden yıllarda tescil sayılarının yavaş yavaş artış gösterdiği görülmektedir. 2018 ve 2019 yıllarında 2'şer tescil sonrası 2020 yılında 4 tescil devamında 2021 yılında 6 tescil olarak gerçekleşmiştir. Geçtiğimiz yıl yani 2022 yılında zirveye ulaşan bal tescil sayısı 9 olarak neticelenmiştir. Bu yıl ise Eylül ayı itibariyle 2 bal türüne tescil verildiği görülmektedir.

Çalışma başlığımızın cevabını yani bal çeşitliliği ile ağzından bal damlayan bölgeyi aşağıda yer alan Şekil 6'da bulmak mümkündür.

Şekil 6. Türkiye'nin bölgelere göre bal tescil sayıları

Şekil 6 incelendiğinde Türkiye'nin yedi bölgesine ait bal tescil sayılarının 27 olduğu görülmektedir. Mavi renkler menşe adı olarak tescillenen bal sayısını ifade ederken, turuncu renk ise mahreç işaret olarak tescillenen balları göstermektedir. Sadece 2 bal mahreç işaret ile tescillenmiş olup geriye kalan 25 bal ise menşe adı olarak tescillenmiştir. Karadeniz Bölgesi 10 bal türünde coğrafi işaret tesciline sahiptir. Dolayısıyla Karadeniz Bölgesi balseverleri yöreye davet etmektedir. Yeşilin farklı tonları ile deniz manzarasını bir arada sunabilen bu bölge ziyaretçilerinin damaklarında tatlı bir lezzet bırakmaya adaydır. Doğu

Anadolu Bölge'sinin de önemli sayılabilecek miktarda yani 6 bal tescili olduğunu belirtmek gerekir. Devamında Ege Bölgesi 4 ve Marmara Bölgesi 3 bal tescili ile gelirken 2'şer tescili ile İç Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgeleri son sıraları oluşturmaktadır. Dikkat çekici ve düşündürücü bir bulgu ise Akdeniz Bölgesinin herhangi bir bal tescilinin olmamasıdır.

Genel olarak bölgeler değerlendirildiğinde Akdeniz Bölgesi hariç diğer bölgelerde en az 2 bal tesciline rastlamak mümkündür. Bu duruma, Akdeniz Bölgesindeki bal üreticilerinin, coğrafi işaret bilinç ve farkındalığının düşük seviyede olması veya kırsal bölgelerde yaşayanların farklı tarım ürünleri üretimine yoğunlaşmaları sebep olmuş olabilir.

Bal ile ilgili bölgelerdeki tescil sahibi iller ve tescil sahipleri de araştırma sorularından birisidir. Dolayısıyla bu soruya yanıt olarak aşağıdaki tablolar ışık tutacaktır. Önce Marmara Bölgesi devamında Ege Bölgesine değinilecektir. Onları İç Anadolu, Karadeniz, Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerine ait tablolar yorumları ile izleyecektir.

Marmara Bölgesi'ne ait bal türünde 3 tescil bulunmaktadır. Bu tesciller Kırklareli, İstanbul ve Kocaeli illerine ait olmakla birlikte yakın tarihlerde yani 2021 yılı ve sonrası alınmıştır (Tablo2).

Tablo 2. Marmara Bölgesi Şehirlerine Ait Bal Türleri ve Bilgileri

Tescilli Balın Adı	Tescil Numarası	Tescil Sahibi	Tescil Tarihi
Kırklareli Meşe Balı	674	Kırklareli İl Tarım ve Orman Müdürlüğü	12.02.2021
Şile Kestane Balı	879	Şile Belediyesi, Sınırlı Sorumlu Şile Arıcılık ve Arı Ürünleri Tarımsal Kalkınma Kooperatifi	03.09.2021
Kocaeli Çamdağı Kestane Balı	1218	Kocaeli Belediyesi	12.09.2022

Tablo 2'de yer alan bilgiler ışığında tescil sahiplerinden sadece Şile kestane balının bir kooperatife ait olduğu görülmektedir. Diğer iki tescil ise kamu kurumu olan Kırklareli İl Tarım ve Orman Müdürlüğü ile Kocaeli Belediyesi'ne aittir.

Türkiye’de bal üretim miktarında lider konumda olan Ege Bölgesi (Burucu ve Gülse Bal, 2017: 31) Muğla, Aydın ve Denizli illerine ait toplam 4 bal tesciline sahiptir. Tescil tarihleri 2018 yılı ve sonrasına ait olup Muğla’nın 2 farklı bal tescili bulunmaktadır (Tablo 3).

Tablo 3. Ege Bölgesi Şehirlerine Ait Bal Türleri ve Bilgileri

Tescilli Balın Adı	Tescil Numarası	Tescil Sahibi	Tescil Tarihi
Muğla Çam Balı	379	Muğla İli Arı Yetiştiricileri Birliği	15.08.2018
Marmaris Çam Balı	469	Marmaris Ticaret Odası	06.11.2019
Dikmen Çiçek Balı	635	S. S. Yeniköy-Dikmen Balkoop Tarımsal Kalkınma Kooperatifi	21.12.2020
Babadağ Kekik Balı	638	Denizli İli Arı Yetiştiricileri Birliği	23.12.2020

Tablo 3’e göre tescil sahiplerine bakıldığında Marmaris Ticaret Odası hariç diğer tescil sahiplerinin birlik ve kooperatif olduğu yani bir üretici örgütü olduğu görülmektedir. Dolayısıyla örgüt kültürünün Ege Bölgesindeki bal üreticileri açısından önemli görüldüğü ve coğrafi işaret tescilinde birlikte hareket ettikleri belirtilebilir.

İç Anadolu Bölgesi’nin bal türlerinde 2 tescili bulunmaktadır ve bu tesciller Kayseri ve Sivas illerine aittir. Tescil tarihleri ise 2020 yılı sonu ve sonrasıdır (Tablo 4).

Tablo 4. İç Anadolu Bölgesi Şehirlerine Ait Bal Türleri ve Bilgileri

Tescilli Balın Adı	Tescil Numarası	Tescil Sahibi	Tescil Tarihi
Özvatan Çiçek Balı	593	Özvatan Kaymakamlığı	16.11.2020
Zara Balı	1095	Zara Ziraat Odası	26.04.2022

Tablo 4’teki bilgilere göre 2 bal tescilinin birisi Özvatan Kaymakamlığı’na diğeri ise Zara Ziraat Odası’na aittir. Bu bölgede herhangi bir bal üretici örgü-

tünün coğrafi işaret tescili konusunda harekete geçmediği ya da herhangi bir birlik veya örgütün kurulmadığı, varsa bile coğrafi işaret tesciline farkındalık düzeyinin düşük seviyede olması buna sebep olmuş olabilir.

Karadeniz Bölgesi Türkiye’de bal türünde coğrafi işaret tescil sayısında ilk sırada yer almaktadır. 10 tescil il bazında şöyle sıralanmaktadır: Bayburt, Sinop, Düzce, Rize, Kastamonu, Artvin, Karabük ve Samsun. Bu illerden Rize ve Artvin 2’şer bal türünde tescile sahiptir. Bu tescillerin tamamı yakın tarihte yani 2020 yılı ve sonrası alınmıştır (Tablo 5).

Tablo 5. Karadeniz Bölgesi Şehirlerine Ait Bal Türleri ve Bilgileri

Tescilli Balın Adı	Tescil Numarası	Tescil Sahibi	Tescil Tarihi
Bayburt Balı	507	Bayburt Üniversitesi	20.07.2020
Sinop Kestane Balı	649	Sinop Üniversitesi	13.01.2021
Anzer Balı	676	Rize İl Tarım ve Orman Müdürlüğü	16.02.2021
Düzce Kestane Balı	882	Düzce İl Tarım ve Orman Müdürlüğü	06.09.2021
Hatila Balı	893	Sınırlı Sorumlu Taşlıca Köyü Tarımsal Kalkınma Kooperatifi	17.09.2021
Ayder Balı	1081	Sınırlı Sorumlu Ayder Kaplıca ve Aşağı Şimşirli Tarımsal Kalkınma Kooperatifi	15.04.2022
Kastamonu Kestane Balı	1190	Kastamonu İli Arı Yetiştiricileri Birliği	12.08.2022
Arhavi Kestane Balı	1252	Arhavi Ziraat Odası	10.11.2022
Yenice Ihlamur Balı	1456	Yenice Kaymakamlığı	22.08.2023
Salıpazarı Kestane Balı	1468	Samsun Büyükşehir Belediyesi	18.09.2023

Tablo 5’e göre Karadeniz Bölgesi bal tescil sahiplerinden ikisi Bayburt ve

Sinop Üniversitesi diğer ikisi Rize İl Tarım ve Orman Müdürlüğü ile Düzce İl Tarım ve Orman Müdürlüğüne aittir. Diğer tesciller Arhavi Ziraat Odası, Yenice Kaymakamlığı ve Samsun Büyükşehir Belediyesi'ne verilmiştir. Son üç tescil sahiplerinden ikisi kalkınma kooperatifi ve biri arı yetiştiricileri birliğine aittir. Bal üretimi konusunda üretici birliği veya örgüt kültürünün tam olmasa da kısmen Karadeniz Bölgesinde bulunduğu bu tespitler için söylenebilir.

Doğu Anadolu Bölgesi bal türü tescil sayısında Türkiye'de 6 tescil ile ikinci sırada yer almaktadır. Bu tesciller Ardahan, Kars, Erzincan, Ağrı, Elazığ ve Bingöl illerine aittir. Aynı zamanda Türkiye'de ilk tescilden uzun süre geçtikten sonra 2017 yılında verilen ikinci bal tescili Ardahan çiçek balı da bu bölgede üretilmektedir (Tablo 6).

Tablo 6. Doğu Anadolu Bölgesi Şehirlerine Ait Bal Türleri ve Bilgileri

Tescilli Balın Adı	Tescil Numarası	Tescil Sahibi	Tescil
Ardahan Çiçek Balı	213	Ardahan İli Arı Yetiştiricileri Birliği	01.06.2017
Kars Balı	374	Kars İli Arı Yetiştiricileri Birliği	10.08.2018
Refahiye Balı	457	Refahiye Ziraat Odası	18.09.2019
Ağrı Geven Balı	1050	Ağrı İli Arı Yetiştiricileri Birliği	17.03.2022
Elazığ Geven Balı	1226	Elazığ İli Arı Yetiştiricileri Birliği	21.09.2022
Bingöl Balı	1237	Bingöl Üniversitesi	07.10.2022

Tablo 6'daki bilgilere göre tescillerin birisi Refahiye Ziraat Odasına aitken diğeri Bingöl Üniversitesi'ne aittir. Geriye kalan 4 tescil ise illere ait arı yetiştiricileri birliğine verilmiştir. Tüm bölgeler içinde arı üreticiler birliği veya örgüt kültürünün Doğu Anadolu Bölgesinde gelişim gösterdiği, coğrafi işaret bilinç ve farkındalığın yüksek seviyede olduğu ve coğrafi işaret tesciline birliklerce önem verildiği bu tespitler için söylenebilir.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi bal türünde 2 coğrafi işaret tesciline sahiptir. Bu iller Siirt ve Gaziantep'tir. Türkiye'nin bal türünde ilk coğrafi işaret tescilini

2004 yılında alan Pervari balı bu bölgede üretilmektedir (Tablo7).

Tablo 7. Güneydoğu Anadolu Bölgesi Şehirlerine Ait Bal Türleri ve Bilgileri

Tescilli Balın Adı	Tescil Numarası	Tescil Sahibi	Tescil Tarihi
Pervari Balı	59	Pervari Bal Üreticileri Birliği	19.08.2004
Antep Zahter Balı	1054	Gaziantep Ticaret Borsası	24.03.2022

Tablo 7'ye göre tescillerden birisi Gaziantep Ticaret Borsası'na aitken diğeri bal üreticileri birliğine aittir. Bu durum bal üretici birliği veya örgüt kültürünün bölgede benimsendiği şeklinde yorumlanabilir.

Coğrafi işaretler konusunda AB ülkelerinin İspanya, Fransa, İtalya gibi başarısı ve kazancı tartışılmaz bir seviyededir. Bu başarının arkasında ise başta üretici birlikleri olmak üzere, dernekler, federasyon, konsorsiyum gibi üretici örgütlerinin sürecin içinde aktif şekilde bulunmaları ve tescil sahipliğinde önemli seviyede olmaları yatmaktadır (Tekelioğlu, 2019: 56). Dolayısıyla Türkiye'de bal üretici örgütlerinin coğrafi işaret uygulamalarında veya tescil sahipliğinde çok da aktif olmadıkları veya olmadıkları belirtilebilir. Bunun sebepleri araştırılabilir.

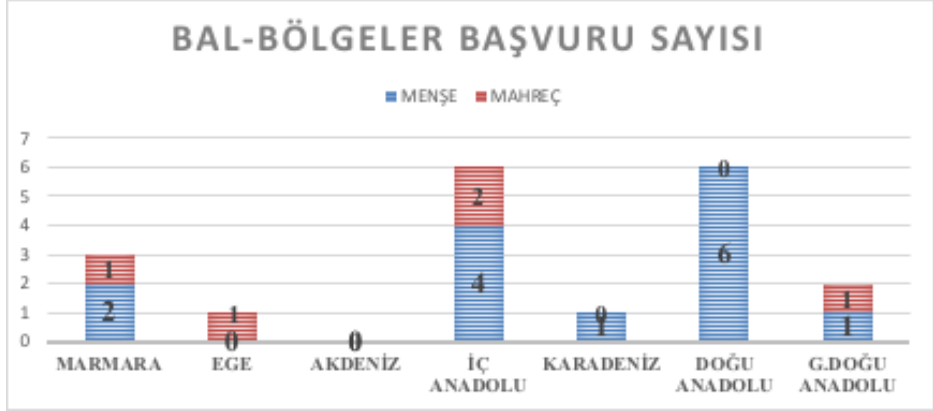
Aşağıda yer alan Şekil 7'de Türkiye'nin coğrafi işaret tescili almış şehirlerine ait ballarının menşesi adı ve mahreç işaret olarak sınıflandırılmış görseli yer almaktadır.

Şekil 7. Türkiye'nin coğrafi işaret tescilli bal haritası

Şekil 7’de Muğla, Rize ve Artvin illerine ait menşe adı tescili bulunan bal türlerinden 2 adet olduğu “2” rakamı yazılarak belirtilmiştir.

Coğrafi işaret tescil başvurusu yapılmış ve değerlendirme işlemleri devam eden bal türleri de Türk Patent ve Marka Kurumu istatistiklerinde görülmektedir. Bu konudaki bilgiler bölgeler bazında Şekil 8’de belirtilmektedir.

Şekil 8. Türkiye'nin bölgelere göre bal tescil başvuru sayıları

Şekil 8’de yer alan bilgilere göre Türkiye’de tescil başvurusunda bulunan balların bölgelere göre dağılım toplamı 19 adet olarak görülmektedir. Bu başvuruların 5 adedi mahreç geriye kalan 14 adedi ise menşe adı tescili için yapılmıştır. En fazla başvuru 6’şar bal türü için İç Anadolu Bölgesi ve Doğu Anadolu Bölgesine aittir. Bunları Marmara Bölgesi 3 bal tescil başvurusu, Güney Doğu Anadolu Bölgesi 2 bal tescil başvurusu ve Karadeniz ile Ege bölgeleri ise 1’er bal başvurusu ile izlemektedir. Tescil başvuru sonuçlarının olumlu karşılanması halinde Doğu Anadolu Bölgesi Türkiye genelinde en fazla bal tesciline sahip bölge unvanını Karadeniz Bölgesi’nin elinden alabilir. Her iki bölgenin de bal tescillerinde yarış içinde oldukları ifade edilebilir.

Tescil başvurularında Marmara Bölgesi 3 tescil isteğine sahiptir. Bu başvurular Yalova, Edirne ve Çanakkale illerine aittir. Başvurular 2021 yılı ve sonrasında aittir (Tablo 8).

Tablo 8 Marmara Bölgesi Şehirlerine Ait Bal Başvuru Türleri ve Bilgileri

Başvurulan Balın Adı	Dosya Numarası	Başvuru Sahibi	Başvuru Tarihi
Yalova Kestane Balı	C2020/138	Yalova İli Arı Yetiştiricileri Birliği	12.02.2021
Keşan Korudağ Çiçek Balı	C2022/000459	Keşan Belediyesi	03.09.2021
Çanakkale Meşe Balı	C2023/000164	Çanakkale Arı Yetiştiricileri Birliği Ticari İşletmesi	12.09.2022

Tablo 8'e göre başvuru yapan kurumlardan birisi Keşan Belediyesi diğer ikisi ise şehirlere ait olan arı yetiştiricileri birliklerine aittir. Bal yetiştirici bir örgütlerin başvurusu burada önemlidir ve değerli görülmelidir.

Türkiye bal üretiminde Karadeniz Bölgesi ile yarışan ve önemli üretim miktarı olan Ege Bölgesi "Türk Çam Balı" adında sadece 1 tescil başvurusuna sahiptir. Bu başvuru da geçtiğimiz yıl yani 2022 yılının ortalarında yapılmıştır ve tescil inceleme işlemleri Türk Patent ve Marka Kurumu tarafından sürdürülmektedir (Tablo 9).

Tablo 9. Ege Bölgesi Şehirlerine Ait Bal Türleri ve Bilgileri

Başvurulan Balın Adı	Dosya Numarası	Başvuru Sahibi	Başvuru Tarihi
Türk Çam Balı	C2022/000159	Menemen Ege Tarımsal Araştırma Enstitüsü	31.05.2022

Tablo 9, Ege Bölgesi'ndeki bu tek başvuruyu Menemen Ege Tarımsal Araştırma Enstitüsü tarafından yapıldığını göstermektedir.

İç Anadolu Bölgesi bal tescil başvurularında sıçrama yapmış görülmektedir ve 6 bal türü için tescil inceleme işlemleri devam etmektedir. Başvurular Ankara, Karaman, Çankırı, Niğde ve Kayseri illerine aittir. Karaman ilinin bal tescilinde 2 başvurusu bulunmaktadır (Tablo10).

Tablo 10. İç Anadolu Bölgesi Şehirlerine Ait Bal Türleri ve Bilgileri

Başvurulan Balın Adı	Dosya Numarası	Başvuru Sahibi	Başvuru Tarihi
Ankara Balı	C2019/125	Ankara Ticaret Odası	18.09.2019
Ermenek Taşeli Balı	C2022/000298	Ermenek İlçe Tarım ve Orman Müdürlüğü	12.09.2022
Karadağ Balı	C2022/000387	Karaman İl Tarım ve Orman Müdürlüğü	10.11.2022
Kurşunlu Çiçek Balı	C2023/000026	Kurşunlu Belediyesi	16.01.2023
Niğde Geven Balı	C2023/000049	Niğde İli Arı Yetiştiricileri Birliği	16.02.2023
Felahiye Çiçek Balı	C2023/000122	Felahiye Belediyesi	29.03.2023

Tablo 10, İç Anadolu Bölgesinde bal için yapılan başvurularda kamu kurumlarının ağırlığını göstermektedir. Tarım ve orman müdürlükleri ve belediyeler 2’şer başvuruya sahipken Ankara Ticaret odası tek başvuruya sahiptir. Özellikle Ankara balı başvurusunun üzerinden geçen süre oldukça dikkat çekicidir ve dört yıldır tescil gerçekleşmemiştir. Son olarak başvurusu bulunan Niğde İli Arı Yetiştiricileri Birliği’dir.

Karadeniz Bölgesi bal tescil çeşitliliği açısından Türkiye’de ilk sırada yer almaktadır. Başvuru işlemlerine bakıldığında ise sadece tek başvurunun Bartın iline ait olduğu ve başvurunun 2020 yılında yapıldığı görülmektedir (Tablo 11).

Tablo 11. Karadeniz Bölgesi Şehirlerine Ait Bal Türleri ve Bilgileri

Başvurulan Balın Adı	Dosya Numarası	Başvuru Sahibi	Başvuru Tarihi
Bartın Kestane Balı	C2020/304	Bartın İli Arı Yetiştiricileri Birliği	18.09.2020

Tablo 11’de başvurunun Bartın İli Arı Yetiştiricileri Birliği tarafından yapıl-

dığı görülmektedir. Bartın kestane balına coğrafi işaret tescili alabilmek adına birliğin yörede öncü olduğu söylenebilir.

Doğu Anadolu Bölgesi bal türünde Türk Patent ve Marka Kurumuna 6 başvuru ile en fazla tescil başvurusunda bulunan İç Anadolu bölgesi ile birlikte diğer bölgedir. Bu tescil başvuruları bölgede yer alan Hakkari, Muş, Erzurum, Tunceli ve Erzincan illerinden yapılmıştır. Erzincan ilinin 2 farklı bal türü için tescil başvurusu bulunmaktadır. Başvurular 2019 yılından günümüze kadar gelmektedir (Tablo 12). Başvuru işlemlerinin olumlu sonuçlanması durumunda Doğu Anadolu Bölgesi, Türkiye’de en fazla bal tescili bulunan bölge konumuna geçebilir.

Tablo 12. Doğu Anadolu Bölgesi Şehirlerine Ait Bal Türleri ve Bilgileri

Başvurulan Balın Adı	Dosya Numarası	Başvuru Sahibi	Başvuru Tarihi
Şemdinli Balı	C2019/106	Hakkari İli Arı Yetiştiricileri Birliği	21.08.2019
Muş Balı	C2020/050	Muş İli Bal Üreticileri Birliği	12.02.2020
Erzurum Balı	C2021/000170	Erzurum Ticaret Borsası	09.04.2021
Munzur Balı	C2022/000420	Tunceli İl Tarım ve Orman Müdürlüğü	28.11.2022
Erzincan Geven Balı	C2023/000012	Erzincan İli Arı Yetiştiricileri Birliği	09.01.2023
Tercan Balı	C2023/000052	Tercan Köylere Hizmet Götürme Birliği	20.02.2023

Tablo 12’ye göre kamu kurumları ile arı yetiştiricileri birliği ve bal üreticileri birliği başvuruları yarı yarıya gerçekleşmiştir. Bölgede coğrafi işaret tescil almış bal türlerinde bu üretici örgütlerinin varlığı sayı olarak ağırlık gösterse de başvuru işlemlerinde yarı yarıya olması düşündürücüdür.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi tescil başvuru sayısı ikidir. Bu başvurular Batman ve Şırnak illerine aittir. Yakın tarihte başvuruların yapıldığı söylenebilir (Tablo 13).

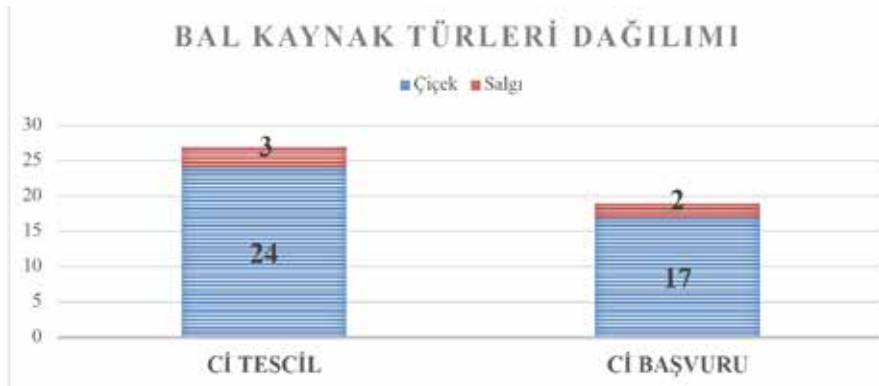
Tablo 13. Güneydoğu Anadolu Bölgesi Şehirlerine Ait Bal Türleri ve Bilgileri

Başvurulan Balın Adı	Dosya Numarası	Başvuru Sahibi	Başvuru Tarihi
Sason Balı	C2022/000093	Batman İl Tarım ve Orman Müdürlüğü	04.03.2022
Beytüşşebap Doğal Balı	C2023/000028	Beytüşşebap İlçe Tarım ve Orman Müdürlüğü	23.01.2023

Tablo 13'e göre başvurular Batman İl Tarım ve Orman Müdürlüğü ile Beytüşşebap İlçe Tarım ve Orman Müdürlüğü tarafından gerçekleştirilmiştir.

Akdeniz Bölgesi ile ilgili gerek coğrafi işaret bal tescillerinde gerekse başvuru aşamasında bulunan ballar hakkında herhangi bir bilgi verilmemiştir. Literatürde Akdeniz Bölgesinin Türkiye'de en fazla bal üretimi gerçekleşen bölgeler arasında olması, Adana, Mersin gibi illerin bal üretim miktarı açısından önde gelen şehirler arasında olmasına (Bakınız Şekil 4) rağmen herhangi bir bal türünün tescilinin alınmaması veya başvuru işleminin bulunmaması düşündürücüdür.

Türkiye'de coğrafi işaret tescili alan ve başvuru işlemleri devam eden ballar kaynağına göre sınıflandırıldığında Şekil 9'daki manzara ortaya çıkmaktadır.

Şekil 9. Türkiye'de coğrafi tescili alan ve başvuru işlemleri süren bal türlerinin kaynaklarına göre sınıflandırılması

Şekil 9'a göre Türkiye'de coğrafi işaret tescili almış 27 balın 24'ü (%88.9) çiçek balı iken 3'ü (%11.1) salgı balı sınıfında yer almaktadır. Başvuru işlemleri süren ballar bu kategoride incelendiğinde ise 17 başvurunun çiçek balı (%89.5), 2 başvurunun salgı balı (%10.5) sınıfında yapıldığı görülmektedir.

TARTIŞMA ve SONUÇ

Türkiye, geniş ve endemik coğrafyasından elde edilen zengin coğrafi işaret tescilli bal türleri ve zengin ürün çeşitliliğine sahip mutfağı ile önemli bir bal üretim merkezi görünümünde olup bunu kahvaltı sofralarında, yemeklerinde, tatlılarında misafirlerine sunan bir gastronomi destinasyonu konumundadır (Bakınız Şekil 4 ve 7).

Çalışma sonucunda Türkiye'de 27 bal tescili ve 19 bal türlerine yönelik başvuru tespit edilmiştir. Karadeniz Bölgesinin 10 bal tescili ile ağzından bal damlayan bölge olarak ortaya çıktığı çalışmada, Doğu Anadolu Bölgesi başvuruları tescile dönüşürse liderliği alabilir. Bu iki bölge bal türleri açısından ziyaretçilerine eşsiz deneyimler yaşatabilir. Geniş bir coğrafyaya sahip AB ülkelerinde tescil sayısı 37 olarak belirlenmiştir. Türkiye'de başvuruların tescile dönüşmesi ile tescil sayısı 46'ya yükselebilir. Ancak coğrafi işaret uygulamaları bir tescil sayı yarışı olarak görülmemelidir. Bu tescil sayısı Türkiye'ye üretim, ihracat ve pazarlama konularında önemli avantajlar sunmaktadır. Önemli olan bu avantajları üreticilere ve gelire yansıtacak uygulama, destek ve politikalara çevirebilmektir. Bu konuda özellikle politika yapıcılara, örgüt yöneticilerine önemli görevler düşmektedir. Ayrıca coğrafi işaret tescil alan ve tescil başvuru incelemeleri süren bal türlerinin ağırlıklı olarak çiçek balı olduğu da araştırma kapsamında belirlenmiştir.

Elde edilen veriler ışığında bal türünde coğrafi işaret tescil sahibi olan 9 isimde "Bal" veya "Arı" geçen kooperatif veya yetiştiriciler birliği örgüt tespit edilmiştir. Başvurular arasında ise bu sayı 7 olarak belirlenmiştir. Coğrafi işaretlerde başarının anahtarı sürecin içerisinde ürüne yönelik bir üretici örgütünün veya birliğin olması ile yakından ilgilidir (Tekelioğlu, 2019) ve bal için bu tür örgütlerin varlığı coğrafi işaret tescili ile birlikte ürüne güçlü bir imaj kazandırırken aynı zamanda daha yüksek fiyattan pazarlanmasında da kolaylık

sağlamaktadır (Glogovetan, Şedik ve Pocol, 2021). Türkiye’de ki bu durum gelecekte yapılacak farklı bir araştırmanın konusu olabilir.

Ankara balı için başvuru 2019 yılı Eylül ayında Ankara Ticaret Odası tarafından yapılmıştır. 2023 yılı Eylül ayı itibariyle aradan geçen dört yıl süreye karşılık tescil henüz gerçekleştirilememiştir. 2019 yılı ve sonrası artan tescil ile başvuru sayıları baz alındığı ortalama 1,5 yıl içerisinde başvuruların sonuçlandığı belirlenmiştir. İlgili paydaşların bu konuya dikkatini vermeleri gerekir. Evrak eksikliği veya bal üretici örgütünün süreç içinde olmayışı veya farklı bir problem buna sebep olmuş olabilir. Dolayısıyla ilgililer problemin çözümü için çaba gösterip tescilin bir an önce gerçekleşmesini sağlamalıdır.

Akdeniz Bölgesi bal üretim miktarında Türkiye geneli üçüncü sırada (Buruç ve Gülse Bal, 2017: 31) olsa da ve Türkiye’de en çok bal üretimi yapılan ilk on şehir arasında Adana, Mersin, Antalya gibi şehirleri bulunsa da (Çukur ve Çukur, 2021: 34) herhangi bir bal türünde coğrafi işaret tescili bulunmamaktadır. Aynı zamanda bölgenin 2023 yılı Eylül ayı itibariyle herhangi bir bal türüne yönelik başvurusu da tespit edilememiştir. Bu bulgu gelecekte yapılacak bir çalışmanın konusu olabilir ve sebepleriyle araştırılabilir.

Çalışma bulguları bazı alternatif turizm türleriyle benzerlik gösterdiği gibi gastronomi turizminin de alt kolu olarak düşünülebilecek olan Api-turizm için Türkiye’nin önemli bir merkez olabileceğini göstermektedir. Ancak bu turizm türü bal ve diğer arı ürünlerinin satışının yapılabileceği mağazalar, apiterapi salonları, bal veya arı müzeleri, atölyeler, workshoplar, bal tadım yerleri gibi etkinlik ve saha yapılanmasına ihtiyaç duymaktadır (Wos, 2014: 67; Suna, 2018: 43, Noël vd., 2020). Bu noktada bal rotaları oluşturulabilir, gastro turistlere sunulabilir, api-turizme ilgi gösteren deneyimseverlere tanıtılabilir ve rehberler bilgilendirilerek bu bal rotalarına yönlendirmeler yapmaları sağlanabilir.

Her çalışmada olduğu gibi bu çalışmada da bazı sınırlamalar bulunmaktadır. Türkiye genelinde coğrafi işaret ile tescillenip koruma altına alınan bal türleri bu çalışmanın sınırlılığını oluşturmaktadır. Ayrıca Türk Patent ve Marka Kurumu’na ait istatistikler ayrı bir sınırlama ölçütüdür. Gelecekteki çalışmalar özellikle coğrafi işaret tescili almış bal üretiminde görev alan üreticiler arasında coğrafi işaret farkındalığına odaklanabileceği gibi bal üretimi ve desteklerinde yaşanan sorunlar var ise bunları tespit etmeye yönelebilir.

KAYNAKÇA

- Adrienn, N., József, K., & Henrietta, N. (2016). The role of Szamos marzipan in the hungarian tourism and gastronomy. *Вестник АПК Ставрополя*, (S1), 47-50.
- Alparslan, Ö. S., & Demirbaş, N. (2019). Avrupa Birliği ve Türkiye’de Bal Üretim ve Ticareti Açısından Coğrafi İşaret Uygulamalarının Değerlendirilmesi. *Yüzüncü Yıl University Journal of Agricultural Sciences*, 29(3), 526-538.
- Alvarez-Suarez, J. M., Tulipani, S., Romandini, S., Vidal, A., & Battino, M. (2009). Methodological aspects about determination of phenolic compounds and in vitro evaluation of antioxidant capacity in the honey: a review. *Current Analytical Chemistry*, 5(4), 293-302.
- Bishop, H. (2007). *Robbing the Bees: A Biography of Honey--The Sweet Liquid Gold that Seduced the World*. Simon and Schuster.
- Bowen, G. A. (2009). Document analysis as a qualitative research method. *Qualitative Research Journal*, 9(2), 27-40.
- Bramley, C., Biénabe, E., & Kirsten, J. (2009). The Economics of Geographical Indications: Towards a Conceptual Framework for Geographical Indication Research in Developing Countries. *The economics of intellectual property*, 109-142.
- Burucu, V., & Bal, H. S. G. (2017). Türkiye’de arıcılığın mevcut durumu ve bal üretim öngörüsü. *Tarım Ekonomisi Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 28-37.
- Clicerì, D.; Menghi, L.; Endrizzi, I.; Marcazzan, G.L.; Gasperi, F. (2022). A sensory-based approach to valorize local foods with experts and communities: the case study of polyfloral honey. In: *Gastronomy at the crossroad of ecological transition and social justice: toward the International Society for Gastronomic Sciences and Studies*, Turin, Italy, 23-25 September 2022. Pollenzo Bra Cuneo: University of Gastronomic Sciences: 81. ISBN: 9791280673046.
- Crane, E. (1982). Learning about honey through fructose. *Bee World*, 63(4), 174-177.
- Crane, E. (2004). A short history of knowledge about honey bees (Apis) up to 1800. *Bee world*, 85(1), 6-11.
- Çukur, T. & Çukur, F. (2021). ARIMA Modeli ile Türkiye Bal Üretim Öngörüsü. *Tarım Ekonomisi Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 31-39. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/tead/issue/63123/958613>
- Desalgne, P. (2012). Ethiopian honey: Accessing international markets with inclusive business and sector development. *SNV/Ethiopia*, 2011, 1-7.

- Fakhlaei, R., Selamat, J., Khatib, A., Razis, A. F. A., Sukor, R., Ahmad, S., & Babadi, A. A. (2020). The toxic impact of honey adulteration: A review. *Foods*, 9(11), 1538.
- Fallico, B., Arena, E., Verzera, A., & Zappalà, M. (2006). The European Food Legislation and its impact on honey sector. *Accreditation and Quality Assurance*, 11, 49-54.
- Fenerci, B. Ş. (2021). Eskiçağ'da bal. *Masrop E-Dergi*, 15(1), 62-74.
- Geldmann, J., & González-Varo, J. P. (2018). Conserving honey bees does not help wildlife. *Science*, 359(6374), 392-393.
- Giovannucci, D., Josling, T., Kerr, W., O'Connor, B., Yeung, M. T. (2009). Guide to Geographical Indications: Linking Products and Their Origins. Online at <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/27955/>
- Glogovetan, A. I., Šedik, P., & Pocol, C. B. (2021). The Importance of Certification with PDO and PGI Quality Schemes: A Critical Analysis of the Romanian Beekeeping Sector. *Bulletin of University of Agricultural Sciences and Veterinary Medicine Cluj-Napoca. Food Science and Technology*, 78(2), 35-43.
- Gulati, S. (2016). Geographical Indications in India & the Case of Famous Indian Weave: Banarasi Brocade. *International Journal of Research-Granthaalayah*, 4(12), 137-146.
- Gustafson, C. R., Champetier, A., Tuyizere, O., & Gitungwa, H. (2023). The impact of honey fraud information on the valuation of honey origin: Evidence from an incentivized economic experiment. *Food Control*, 110070.
- Hadelan, L., Rogelj, M. J., Mikuš, O., Prišenk, J., ve Sušac, M. Z. (2021). Food Geographical Indication In Enhancing Agricultural and Tourism Performance. *Scientific Papers: Management, Economic Engineering In Agriculture & Rural Development*, 21(1), 361-369.
- Ignjatijević, S., Milojević, I., & Andžić, R. (2018). Economic analysis of exporting Serbian honey. *International Food and Agribusiness Management Review*, 21(7), 929-944.
- Jones Ritten, C., Thunström, L., Ehmke, M., Beiermann, J., & McLeod, D. (2019). International honey laundering and consumer willingness to pay a premium for local honey: an experimental study. *Australian Journal of Agricultural and Resource Economics*, 63(4), 726-741.
- Karadal, F., & Yıldırım, Y. (2012). Balın Kalite Nitelikleri, Beslenme ve Sağlık Açısından Önemi. *Erciyes Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, 9(3), 197-209.
- Kesici, M., & Çakır, O. (2020). Gastronomik Çekiciliklerin Destinasyon Memnuniyeti Üzerindeki Etkisi. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(1), 227-242.

- Kıncal, R. Y. (2013). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
- Köşker H., & Özbey, Z. (2021). Türk mutfak kültüründe çorba ve coğrafi işaretli çorbalar üzerine bir değerlendirme. *Gastroia: Journal of Gastronomy And Travel Research*, 5(3), 471-489.
- Noël, A., Le Conte, Y., & Mondet, F. (2020). Varroa destructor: how does it harm Apis mellifera honey bees and what can be done about it?. *Emerging Topics in Life Sciences*, 4(1), 45-57.
- Oravec, T., Mucha, L., Magda, R., Totth, G., & Illés, C. B. (2020). Consumers' Preferences for Locally Produced Honey in Hungary. *Acta Universitatis Agriculturae et Silviculturae Mendelianae Brunensis*, 68(2).
- Ötleş, S. (1999). Balın Tarihçesi, Sağlık Açısından Önemi ve Kullanım Alanları. *Gıda Teknolojisi*. Ankara.
- Pippinato, L., Di Vita, G., & Brun, F. (2019). Trade and comparative advantage analysis of the EU honey sector with a focus on the Italian market. *Calitatea*, 20(S2), 485-492.
- Pocol, C. B., & Mărghitaş, L. A. (2007). Market study about honey consumption in Romania. *Bulletin of University of Agricultural Sciences and Veterinary Medicine Cluj-Napoca. Horticulture*, 64(1/2), 398-401.
- Raguž, G. (2016). Traditional and new use of honey in gastronomy. *Prvi Kongres O Pčelarstvu I Pčelinjim Proizvodima sa međunarodnim učešćem, 15 srpanj 2016, Tuzla, Bosnia i Hercegovina. Zbornik radova i sažetaka*, 98-100.
- Richards, G. (2015). Evolving gastronomic experiences: From food to foodies to foodscapes. *Journal of Gastronomy and Tourism*, 1(1), 5-17. doi:10.3727/216929715X14298190828796
- Samarghandian, S., Farkhondeh, T., & Samini, F. (2017). Honey and health: A review of recent clinical research. *Pharmacognosy research*, 9(2), 121.
- Suna, B. (2018). Api Turizm'in Türkiye'deki Yeri ve Önemi. *Uludağ Arıcılık Dergisi*, 18(1), 42-51.
- Sönmez, B. (2004). Balın insan sağlığındaki yeri ve önemi. *Uludağ Arıcılık Dergisi*, 4(3), 127-130.
- Tekelioğlu Y. ve Demirer R. (2008). Küreselleşme Sürecinde Yöresel Ürünler ve Coğrafi İşaretlerin Geleceği. Küreselleşme, Demokratikleşme ve Türkiye. *Uluslararası Sempozyumu Bildiri Kitabı, Akdeniz Üniversitesi*, Ankara: İ.İ.B.F., Gazi Kitabevi, 715-730.
- Tekelioğlu, Y. (2019). Coğrafi işaretler ve Türkiye uygulamaları. *Ufuk Üniversitesi Sos-*

yal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 8(15), 47-75.

Türk Gıda Kodeksi-TGK. (2020). Bal Tebliği. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2020/04/20200422-13.htm> Erişim: 19.09.2023.

Web_1: Türkiye’de Üretilen Bazı Bal Çeşitleri. <https://www.egricayir.com/tr/blog-de-tay/turkiyede-uretilen-bazi-bal-cesitleri> Erişim: 20.09.2023.

Web_2: Osmanlı Mutfağında Balın Tarihçesi. <https://www.balparmak.com.tr/osmanli-mutfaginda-balin-tarihcesi-ve-osmanlida-balli-lezzetler> Erişim: 20.09.2023.

Web_3: Balla Yapılan 7 Yemek Tarifi. <https://www.anavarzabal.com/blog/balla-yapilan-7-yemek-tarifi> Erişim: 21.09.2023.

Web_4: Dünya Genelinde Bal Tüketimi. <https://www.fao.org/3/ca4657en/CA4657EN.pdf> Erişim: 21.09.2023.

Web_5: Türkiye Arıcılık Haritası. <https://www.tarimorman.gov.tr/> Erişim: 20.09.2023.

White Jr, J. W. (1978). Honey. *Advances in food research*, 24, 287-374.

Wos, B. (2014). Api-tourism in Europe. *Journal of Environmental and Tourism Analyses*, 2(1), 66-74.

Wu, S., Fooks, J. R., Messer, K. D., & Delaney, D. (2015). Consumer demand for local honey. *Applied Economics*, 47(41), 4377-4394.

4. BÖLÜM

KESİŞİMSELLİK ÇERÇEVESİNDE ASKERLİK OLGUSUNA BİR BAKIŞ

Dr. Filiz ER

Sinop Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi,

Sosyal Hizmet Bölümü

filliztokgoz@hotmail.com,

ORCID NO: 0000-0001-5065-3809

DOI: [https://doi.org/ 10.5281/zenodo.8427543](https://doi.org/10.5281/zenodo.8427543)

GİRİŞ

Ulus devletin varlığının, onun için savaşanların fedakârlığına dayandığı ve bu nedenle ölümlerin ve şiddetin, modern ulus devletlerin temelinde yer aldığı ifade edilmektedir (Marvin ve Ingle, 1999). Ordunun, devletin tekelleşmiş meşruiyetini güç uygulamak için kullandığı bir kurum olarak belirtilmekte, bu nedenle şiddetin ordunun doğasının bir parçası olduğu aktarılmaktadır (Sasson-Levy, 2017). Bu şiddet, sadece dış düşmanlara karşı değil, aynı zamanda içeride, erkek ve kadın askerlere karşı da uygulanmaktadır. Ordu ve askerlik, “cinsiyetli” bir yapıdadır ve genellikle erkeklik ve erkeksi kültürlerle ilişki halindedir. Ordular çoğunlukla erkeklerden oluşmaları nedeniyle değil, aynı zamanda eril kimliklerin inşasının önemli bir alanını oluşturdukları için eril kurumlar olarak kabul edilmektedirler (Barrett, 1996; Higate, 2003; Sasson-Levy, 2008). Şiddet ve savaş, yüzyıllardır erkeklerle ilişkilendirilirken, kadınların savaşın gerekçelendirilmesi ile ilişkilendirildiği de ifade edilmektedir (Nagel ve Fietz, 2007). Ulus için, devletin disiplini altında bir fedakarlık yapılması,

birinci sınıf vatandaşlığın temel bir unsuru olarak kabul edilmekte ve birçok ulus devlette eril bir alan olarak tasavvur edilmektedir (Enloe, 1994).

Ordunun, sosyal uyumu destekleyen bir mekanizma olarak kabul edildiği düşünçesi uzun yıllar önce eleştirilmeye başlanmıştır (Enloe, 1980). Farklı etnik toplulukların olduğu toplumlarda, güç ve iktidarı elinde bulunduran kişilerin askeri personel politikalarını şekillendirdiği ve devlet güvenliğinin bu politikalara göre düzenlendiği ifade edilmiştir. Ayrıca bu eleştiriler, orduların farklı etnik kimlikleri sadece kendi ihtiyaçları için kullanmakla kalmayıp aynı zamanda etnik grupları biçimlendiğini aktarmıştır. Bu eleştirilerin devamı niteliğinde, özellikle ordularda ve militarist toplumlarda, toplumsal cinsiyet ve militarizasyon süreçleri arasındaki ilişkiye odaklanan çalışmalar gerçekleştirilmiştir (Enloe, 1983).

Ordunun, cinsiyetlerin ve etnik kökenin kesşimine dayalı olarak örgütlenmediği, cinsiyetleri, etnik grupları ve bu kimlikleri inşa ettiği ve/veya yeniden ürettiği belirtilmektedir (Sasson-Levy, 2017). Askeri personel politikaları aracılığıyla oluşturulan, yeniden üretilen ve onaylanan bu etnik ve cinsiyetçi kategoriler, askerlik hizmetini farklı şekillerde deneyimleyen, terhis olduktan sonra ordunun sembolik ve maddi kaynaklarına farklı bir şekilde erişebilen (MacLean ve Elder, 2007) ve vatandaşlık kurumu ile farklı ilişkilere sahip bireylerden oluşmaktadır (Enloe, 2014; Lomsky-Feder ve Sasson-Levy, 2015; Peterson 2010). Askerlik hizmetinin toplumsal hiyerarşiler, karmaşık etnik, ırk ve cinsiyet yapılarına göre yeniden üretilmesi, askerliğin kesşimsel analizinin yapılmasının önemini ortaya koymaktadır. Buradan hareketle, bu çalışmada, askerlik, etnik köken ve toplumsal cinsiyet üzerine yapılan araştırmaların bir incelemesi gerçekleştirilerek, ABD, İsrail ve Türkiye’de yer alan orduların kesşimsel bir analizinin yapılması hedeflenmektedir.

1. ASKERLİK VE ETNİK KÖKEN

Etnik köken ve askerlik ilgili araştırmalar genellikle iki farklı yaklaşımı temsil etmektedir. İlk yaklaşım, orduyu modernleşme, uyum ve sosyal entegrasyon için merkezi bir araç olarak gören işlevselci bir perspektife dayanmaktadır (Janowitz, 1976). Bu yaklaşım, orduyu sıklıkla bir “halkın ordusu” olarak tanımlamakta ve hem devlet liderleri hem de askeri sosyologlar arasında yay-

gın bir kabul görmektedir. Bu bakış açısına göre, ordu farklı sosyal gruplardan gelen bireyleri bir araya getirerek, etnik, sınıfsal ve arka plan farklılıklarını içerebilir ve ulusal dayanışmayı güçlendirebilir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde, ordu modernleşme, ulus inşası ve sosyalleşme için ideal bir kurum olarak görülmektedir (Dietz vd., 1991). Bu yaklaşıma örnek olarak ABD’deki gerçekleştirilen düzenlemeler gösterilmektedir. 1948 yılında Başkan Harry Truman’ın Amerikan birliklerindeki ırk ayrımcılığını kaldırması ve Tüm Gönüllü Kuvvetler’in (AVF) kurulmasının sonrasında siyah Amerikalıların ordu da temsillerinin arttığı görülmüştür (Butler, 1992). 1992 yılında ise Afrikalı Amerikalılar orduya alınan gücün yüzde 30’unu oluşturmuştur ve bu durum, siyahların özellikle silahlı muharebe birimlerinde yüksek düzeyde temsil edildiği bir durumu yansıtmıştır (Moskos, 1993). Temas hipotezine dayanan bu bütünleştirici yaklaşım, daha sonraki dönemlerde liberal çok kültürlülük anlayışına dayanan “çeşitlilik yönetimi” terimi ile değiştirilmiş olsa da tamamen terk edilmemiştir (Dansby vd., 2001; McDonald ve Parks, 2012; Soeters ve van der Mulen, 1999). Bu değişiklikler, ordu içindeki çeşitli kültürel grupların farklılıklarını daha fazla kabul etme ve değerlendirme eğilimini yansıtmaktadır.

Çeşitlilik yönetimi politikası, ordu içindeki bireylerin farklı etnik kökenlere, kültürlere ve arka planlara sahip olabileceğini kabul etmektedir (McDonald ve Parks, 2012). Çeşitlilik yönetiminin temel argümanı, kapsayıcı bir ortamın, ordunun mevcut işgücü üyelerinin çeşitli yeteneklerini ve güçlerini etkili bir şekilde kullanmasını sağlayacağı yönündedir. Bu yaklaşım, tüm sosyal grupların aynı standart bir askeri modeli taklit etmeleri gerektiği fikri yerine, ordu içindeki kültürel çeşitliliği kucaklamayı hedeflemektedir. Bu nedenle, çeşitlilik yönetimi politikası, orduyu daha kapsayıcı hale getirme ve farklı kültürel perspektiflerden gelen bireyleri saygıyla ele alma amacını taşımaktadır. Bu yaklaşım, orduya katılan bireylerin kendi kültürel kimliklerini korumalarını ve ifade etmelerini teşvik ederken, aynı zamanda ulusal savunma ve hizmet gereksinimlerini karşılamayı sürdürmeyi hedeflemektedir. Bu durum, bir asimilasyon politikasının aksine, çeşitli grupların kendilerini ifade etmelerine ve katkıda bulunmalarına olanak tanımaktadır. Ayrıca çeşitlilik yönetimi politikası, güçleri birleştirmek yerine, ordu içindeki kültürel farklılıkları içermeyi amaçlamaktadır. Bu yaklaşım, çoğu Batı ordusunda yaygın hale gelmiştir ve temelde zorunlu askerlikten gönüllü askerliğe geçişin yol açtığı potansiyel insan kaynaklarının eksikliğinden kaynaklanmaktadır. Orduların askere alma oranlarının

ve meşruiyetin düşüşü, geçmişte askere alınmayan gruplara yönelik bir eğilimi beraberinde getirmiş ve cinsiyet, ırk, etnik köken ve sınıf açısından daha kapsayıcı bir süreci kolaylaştırmıştır (Haltiner, 1998). Benzer şekilde, artık orduya alınmış olan farklı cinsiyetten ve etnik kökenden olan gruplar, orduda kendi kimliklerini güçlendirmiş ve sadece fırsat eşitliği değil, aynı zamanda kültürel tanınmayı da talep etmişlerdir. Son olarak, çeşitlilik yönetimi politikaları, orduların paydaşları arasında yeterli meşruiyet oluşturma ve koruma gerekliliğini yansıtmaktadır ve bu durum, sözde evrensel bir kurum olan ordu içindeki kimlik çeşitliliğini görmezden gelememektedir.

Devlet, askere alma, atama ve terfi politikaları aracılığıyla, orduları harekete geçirmek, otoritesini korumak ve mevcut siyasi düzeni sürdürmek amacıyla etnik kökenleri kullanabilmekte ve manipüle edebilmektedir (Sasson-Levy, 2017). Bu nedenle, ordular sadece entegrasyon araçları olarak hizmet etmemekte, etnik ve sınıfsal bölünmeleri kullanarak ve yeniden üreterek farklı etnik gruplar arasında tabakalaşma yaratmaktadırlar. Örneğin, toplumsal eşitsizliklerin incelenmesi noktasında askerlik olgusuna maddi boyutu ekleyen Levy (1988), grupların askerlik hizmetinde kazandıkları gücü sivil alandaki değerli sosyal konumlara dönüştürme yeteneklerinin (dönüştürülebilirlik) en kritik değişken olduğunu savunmaktadır. Levy, son derece militarize olmuş toplumlar da, baskın bir grubun ordudaki meşru olarak kurulmuş ayrıcalıklı konumunu ordu dışındaki toplumsal egemenliğe etkili bir şekilde dönüştürebildiği zaman, ordunun (etnik veya sınıfsal) eşitsizliği yeniden ürettiğini savunmuştur. Bu nedenle, Levy, orduyu, dezavantajlı gruplar için bir savaş alanı olarak görmüş ve bu grupların sivil statülerini iyileştirmek amacıyla askerlik hizmetini kullanabileceği bir platform olarak ele almıştır. Günümüzde, askeri sosyologlarının birçoğu, orduların toplum içinde var olan bölünmeleri, tabakalaşmayı, sınıf ilişkilerini ve önyargıları yansıttığını ve ne gelişmekte olan ne de gelişmiş ülkelerde bütünleştirici bir araç olarak önemli bir rol oynamadığı konusunda hemfikirdir (Dietz vd. 1991; Burk ve Espinoza, 2012).

2. ASKERLİK VE TOPLUMSAL CİNSİYET

Erkek odaklı sosyolojik araştırmaların (Stouffer vd., 1949) sonrasında, feminist araştırmalar kadınların askeri alandaki temsilsizliğini ve askeri güçlerin

hiper-erkeksi kültürünü sorgulamıştır (Stiehm, 1989). Ayrıca liberal feminist (Katzenstein, 1998; Peach, 1996; Stiehm, 1989) ve radikal feminist (Peterson ve Runyan, 2010) yaklaşımları, kadınların askerliğe katılımı hakkında çok farklı argümanlar ortaya koymuştur. Ancak her iki yaklaşım da kadınları homojen bir grup gibi ele almıştır. İkinci dalga feminizmin çoğunlukla beyaz orta sınıf kadınları temsil ettiğini ve ırksal veya sınıfsal farklılıklara asgari bir dikkat gösterdiğini söylemek mümkündür. Sadece cinsiyete odaklanan bu yaklaşımlar, askerlik olgusunun derinlemesine incelenememesine ve kesişimsel bir bakış açısından uzak kalmasına neden olmuştur (Barrett, 1996; Morgan, 1994).

Militarize erkekliklerin incelenmesi noktasında ise orduda muharip askerin, iyi bir vatandaşlığın sembolü olarak kabul edilen hegemonik erkekliği cisimleştirdiği varsayımı ön plana çıkmıştır (Lomsky-Feder ve Ben-Ari, 1999). Farklı askeri rollerde bulunan erkek ve kadın askerler, kimliklerini, muharebe askerinin kimliğiyle devam eden bir süreç yoluyla şekillendirmekte, bu süreç hem benzeşmeyi hem de direnişi içermektedir (Sasson-Levy, 2002). Bu nedenle muharip asker, cinsiyet, ırk, sınıf, etnik köken ve cinsellik gibi toplumsal tabakalaşmanın kesişiminden etkilenen ve bunu yansıtan bir “kimlik piramidinin” tepesinde yer almaktadır. Kesişimsel yaklaşım ile ilgili araştırmalar, ordudaki erkekliğin etnik performanslarını (Kachtan, 2012), çeşitli askeri rollerde erkekliğin inşasını (Barrett, 1996; Sasson-Levy, 2002), göçmen askerler arasındaki erkeklik algılarını (Lomsky-Feder ve Rapoport, 2003), eşcinsel askerlerin karşılaştığı engelleri (Belkin, 2012) ve barışı koruma güçleri içinde erkekliğin inşasını (Higate ve Henry, 2004) incelemiştir. Bu nedenle, kadın askerler üzerine yapılan araştırmaların hala onları homojen bir grup olarak ele almasının şaşırtıcı olduğu belirtilmekte (Carreiras, 2006; Winslow ve Dunn, 2002) ve birçok araştırma, cinsiyet sorunları ile ordudaki etnik köken sorunları arasındaki ayrımı sürdürmektedir.

Akademik araştırmaların aksine, askeri personel stratejisinin geliştirilmesinden sorumlu olanlar, erkekleri veya kadınları hiçbir zaman homojen gruplar olarak görmemişlerdir. İşe alım stratejilerini tasarlayanlar tarafından sosyal sınıf, eğitim, yaş, bölge, dini bağlılık, cinsiyet, ırk ve etnik köken gibi her bir kriter tartışılmıştır (Enloe, 2014). Siyah feminizm hareketinin öncülüğünde ortaya çıkan kesişimsellik yaklaşımı, öznelerin farklı güç eksenlerinin kesişiminde bulunduğunu ve aynı anda cinsiyet, cinsel yönelim, sınıf ve etnik köken gibi birkaç temel eşitsizlik sistemini deneyimlediklerini iddia etmektedir (Crens-

haw, 1991). Bu teorik yaklaşımı takip eden araştırmalar, ötekileştirilmiş grupların deneyimlerine dikkat çekmekte ve ezilenlere ses vermeye odaklanmaktadır (Choo ve Marx, 2010).

Kesişimsel analiz, cinsiyet ve ordu arasındaki ilişkiyi incelemek için son derece uygun bir yaklaşım olarak kabul edilmektedir. Profesyonel ordulara geçiş, kadınların askere alınma oranlarında büyük bir artışa ve kadınların daha önce “erkeksi” olarak kabul edilen görevlere getirilmesini sağlamıştır (Burk ve Espinoza, 2012). Kadınların Batı ordu güçlerine artan entegrasyonu, Avrupa Adalet Divanı’nın AB ülkelerine cinsiyet eşitliği politikalarını uygulama ve kadınlara tüm askeri pozisyonlara erişim izni verme kararı, BM cinsiyet eşitliğini teşvik eden kararlar ve NATO’nun toplumsal cinsiyet eşitliği yaklaşımını benimsemesi gibi uluslararası gelişmelerle hızlanmıştır. Bu değişiklikler, ordunun misyonundaki evrimsel değişikliklerle birleşerek, modern savaşın özellikleri ve askeri gereksinimlerdeki değişikliklerle de yakından ilişkili olmuştur.

Günümüzde askere alınan kadın sayısındaki artışa rağmen, kadınlar hala sayısal bir azınlığı oluşturmaktadırlar. Birçok ordu hala cinsiyete dayalı bir iş bölümünü sürdürmekte ve cinsiyet rejimlerine karşı resmi ve gayri resmi dirençler geliştirmektedirler. Erkekler için düşünüldüğünde, cinsiyetin etnik kökenle kesişmesi, askeri hiyerarşideki pozisyonların belirlenmesini, atanacakları görevleri ve savaş bölgelerine yakınlıklarını etkilemektedir. Kadınlar için düşünüldüğünde ise cinsiyetin etnik kökenle kesişmesi, genellikle askeri örgütün içinde veya dışında olacaklarını belirlemektedir. Kadınların etnik/ulusal farklılıkların taşıyıcısı olarak işlev görmelerini sağlamak için kadınların disipline edilmeleri, denetlenmeleri (örneğin itaat göstermelerini sağlamak ya da bakıcı rollerinde tutmak için) ve özellikle askerlik hizmeti durumunda, onları kamusal alandan dışlanmaları söz konusu olabilmektedir (Anthias ve Yuval-Davis, 1989). Kadınlar ve erkekler arasındaki bu ayrım, bazı ordularda azınlık gruplarından erkeklerin askere alınabilmelerini, aynı gruptaki kadınlar için askerlik hizmetinin tabu olarak kabul edilmesini beraberinde getirebilmektedir. Bu tür ordularda, sadece “etnik olmayan”, “modern”, “beyaz” kadınlar askere alınmaktadır. Başka ordularda ise işgücü piyasasının dinamiklerinin askerlik hizmetiyle ilgili kalıpları etkilediği görülmekte, sadece alt sınıfta yer alan ve azınlık olarak görülen kadınlar askere alınmaktadır. Her iki durumda da kadınların ordunun içinde veya dışında olmaları, cinsiyet ve etnik kökenin bir kesişimi tarafından belirlenmekte ve bu da ulus devlete aidiyet duygularını şekillendirmektedir.

Kadınların orduda daha fazla yer almasının bir sonucu olarak, kesişimsel analiz hem askerlerin hem de örgütün perspektifinden bakmayı gerektirmektedir. Kadınların ya da erkeklerin, askere alınma nedenleri, askeri rolleri veya askeri deneyimleri açısından genelleştirilemeyeceği açıktır. Ordunun ikili cinsiyet rejimini sürdüren bir yapı olarak ele alınamayacağı da ifade edilmektedir. Bu bağlamda, kesişimsel analiz, yeni sorular, deneyimler, araştırma yöntemleri ve toplumsal yapıya farklı bir bakış açıları sunmaktadır. Örneğin, “Kim nereye hizmet ediyor?” gibi daha karmaşık ve katmanlı soruların sorulması; neden bazı kadınların büro pozisyonlarına yönlendirilirken, diğerlerinin prestijli eğitim rollerine atandığının; neden bazı etnik ve sınıfsal erkek gruplarının istihbarat rollerini üstlenirken, diğerlerinin savaş bölgelerinde hizmet ettiğinin; askerlik hizmeti sırasında her cinsiyetin ve sınıfın deneyimlerinin nasıl şekillendiğinin; ordu içindeki cinsiyet ve sınıf yapısının kimleri etkilediğinin, kimleri etkilemediğinin ve bu yapının nasıl korunduğunun araştırılması önemlidir. Ayrıca kesişimsel araştırmalarda hem dezavantajlı hem de ayrıcalıklı grupların incelenmesi gerektiği, bu grupların her zaman birbirleriyle ilişkili ve sosyal güç dinamikleri üzerinde etkilerinin olduğu unutulmamalıdır.

Yukarıda bahsi geçen kesişimsel analizin güçlü yanlarına rağmen kesişimsellik yaklaşımı, bazı eleştirilere tabi tutulmaktadır. İlk eleştiri, kategorilerin sabitliğine yönelik bir eleştiridir. Kesişimsellik yaklaşımı, sosyal grupları bazen sabit ve homojen bir şekilde ele alabilmekte, bu da bu grupların çeşitliliğini ve içindeki güç dinamiklerini göz ardı edebilmektedir (McCall, 2005). Bu eleştiri, toplumsal grupların karmaşıklığını ve içsel farklılıklarını daha iyi anlamak için daha esnek bir yaklaşımın gerekliliğini vurgulamaktadır. Örneğin, “kadınlar” ya da “siyahlar” gibi kategoriler altında farklı deneyimlere ve güç ilişkilerine sahip alt grupların bulunduğunu göz ardı etmek, eksik bir analiz sunabilmektedir. İkinci eleştiri, kategori kavramları eleştirisidir. Bazı eleştirmenler, kesişimsellik yaklaşımının “kategori” kavramlarını kullanmasının yanıltıcı olabileceğini savunmaktadırlar (Walby vd., 2012). Örneğin, “ırk” ya da “cinsiyet” gibi kategorilerin, dinamik güç ilişkileri ve süreçlerle daha iyi açıklanabileceği ve bu kategorilerin sabit ve homojen gruplar gibi ele alınmasının eksik bir perspektif sunabileceği öne sürülmektedir. Araştırmacılar ırk yerine “ırksallaştırma” ve cinsiyet yerine “cinsiyetlendirme” süreçlerinin incelenmesini önermektedirler. Üçüncü eleştiri, ayrıcalıklı grupların ihmal edilmesi eleştirisidir. Bazı akademisyenler, kesişimsellik yaklaşımının odaklandığı dezavantajlı grupların ana-

lizi konusunda güçlü olsa da ayrıcalıklı grupların analizini ihmal edebileceğini savunmaktadırlar. Ayrıcalıklı grupların incelenmesinden kaçınılarak, “beyazlık” ve “erkeklik” gibi kategorilerin üstünde durulmamaktadır (Choo ve Marx, 2010). Kesişimsel araştırmalar, ordudaki hem dezavantajlı hem de ayrıcalıklı gruplara bakılması gerektiğini, bunların her zaman birbirleriyle ilişkili olarak inşa edildiğini belirtmektedir (Lomsky-Feder ve Sasson-Levy, 2015).

3. ABD’NİN ORDU YAPISI

ABD Silahlı Kuvvetleri’nin sosyal organizasyonuna bakıldığında, kesişimsel yapının birçok iç ve dış faktöre göre değiştiği görülmektedir. Bu faktörler arasında ordunun misyonundaki değişiklikler, ekonomik döngüler ve işgücü piyasası dinamikleri (Segal vd., 2007), jeopolitik durumlar gibi savaş ihtimali (Armor, 1996; Burk ve Espinoza, 2012), cinsiyet eşitliği politikalarının küreselleşmesi ve dünya çapındaki ordular arasında hakim askeri modele göre devam eden etkileme ve benzeşme süreci (Obradovic, 2014) bulunmaktadır.

Araştırmaların birçoğu, siyah erkeklerin Amerikan savaşlarına katılarak birinci sınıf vatandaşlığa layık olduklarını gösterme mücadelesini aktarmaktadır. İkinci Dünya Savaşı’ndan önce ABD ordusundaki beyaz erkekler muharebe askerleri ve subayları olarak görev yaparken, siyah erkekler genellikle arkada vasıfsız işlerde görev almıştır (Moskos, 1993). Beyaz kadınlar ise az bir sayıda muharebe dışı pozisyonda, genellikle sekreter ve hemşire olarak hizmet ederken, siyah kadınlar temizlik, çamaşırhane ve mutfak işleri gibi ev işlerinde çalışmıştır (Meyer, 1996). Irka dayalı ayrımcılık, sadece iş bölümünde değil, aynı zamanda yaşam alanları, yemek yeme ve dinlenme tesislerinde de sıkı bir şekilde sürdürülmüştür. İkinci Dünya Savaşı sırasında, muharebe birliklerinin yetersizliği nedeniyle siyah erkeklere beyaz erkeklerle birlikte savaşma imkanı verilmiştir (Armor, 1996; Moskos, 1993). 1948 yılında, orduda ayrımcılığın kaldırılmasının yanında ordudaki kadın sayısına yüzde 2’lik bir sınır getirildi ve bu kadınlar idari, büro işleri ve sağlık işlerinde görev yapmıştır (Moskos, 1993). Bu sınır ancak 1967’de, kadınların daha fazla sayıda askere alınabilmesiyle yürürlükten kaldırılmıştır (Moore, 1991). Ancak, yalnızca erkeklerin orduya katılımlarının uzun bir geçmişinin olması, askeri kurumsal çerçevenin

erkeklik temeli üzerine inşa edilmesine neden olmuştur. Bu durum kadınların orduya dâhil edilmesi sonrasında belirgin bir cinsiyet kutuplaşmasına yol açmış, orduda bir dizi cinsel taciz skandalı da gündeme gelmiştir (Lundquist, 2008). 1955 yılına gelindiğinde, Kore Savaşı'nın ardından tüm askeri birimlerde ırk ayrımına son verilmiştir. Ancak bu birimlerin yüzde 98'i erkeklerden oluşturulmuştur. 1973 yılında zorunlu askerlik uygulamasının sona ermesi ve Gönüllü Askerlik Sistemi'nin (AVF) kurulmasıyla bir dönüm noktası yaşanmıştır. Profesyonel bir orduya geçiş, ordu içinde siyahların ve kadınların oranında ciddi bir artışa yol açmıştır (Moore, 1991). İnsan kaynaklarındaki daralma, kadın hakları hareketinin eşitlik mücadelesiyle aynı döneme denk gelmiş ve 1976 yılında kadınların askeri akademilere kabul edilmesi mümkün olmuştur. 1978 yılında ABD Kongresi, cinsiyet ayrımını kaldırarak, kadınların sadece muharebe rolleri dışındaki tüm görevlere atanabilmesinin önünü açmıştır (Moskos, 1993). Ordudaki kadın sayısı 1974 (%3,3) ile 1989 (%10,9) arasında üç kat artarken, silahlı hizmetlerde görev yapan siyah kadınların oranı altı kat artarak %0,56'dan %3,7'ye çıkmıştır (Moore, 1991). 1980'lerin sonlarına doğru Birinci Körfez Savaşı'nın eşliğinde, siyahi kadınlar, askere alınan tüm kadın asker ve subayların %47'sini oluşturmuşlardır (Enloe, 1994). Ancak araştırmalar, siyah kadınların geçmişte olduğu gibi günümüzde de ordu içinde "iki katlı tehdit" ile (ırkçılık ve cinsiyetçilik) başa çıkmak zorunda kaldıklarını ve genellikle yönetim ve destek gibi daha az teknik mesleklerde yoğunlaştıklarını göstermektedir (Moore, 1991; Segal vd., 2007).

Günümüzde ABD Silahlı Kuvvetlerinin büyük bir çoğunluğunu erkeklerin oluşturduğu belirtilmektedir (Reis ve Menezes, 2020). Ordudaki kadın oranının artmasına yönelik çabalar, etnik köken çeşitliliğinin sağlanmasıyla paralel ilerleyememiştir. Özellikle Vietnam Savaşı'ndaki siyah askerlerin kayıpları, siyahların ve yoksulların ordu için kullanıldığı iddialarını gündeme getirmiştir (Burk ve Espinoza, 2012). Bu durum, siyahların, askere alınma konusunu tekrar düşünmelerine neden olmuştur. Birinci Körfez Savaşı'na yönelik getirilen eleştiriler ve muhalefet, 11 Eylül sonrası dönemdeki Irak ve Afganistan savaşları, siyahlar arasında askere alınma konusundaki isteği daha da azalmıştır. Özellikle siyah erkekler, askeri meslek tercihlerini değiştirerek, muharebe birimlerindeki hizmetten muharebe destek birimlerindeki hizmete ve sivil işgücü piyasasında kullanılabilecek beceriler gerektiren idari mesleklere yönelmişlerdir. Silahlı hizmet şubeleri ise siyah Amerikalıların askere alınma oranındaki düşüşü telafi

etmek için daha fazla İspanyol kökenli bireyi askere almaya başlamıştır. Son 20 yılda, İspanyol kökenli erkek ve kadınların askere alınma oranı iki katından fazla artmıştır (Sasson-Levy, 2017). Ancak lise diplomasına sahip olmayan İspanyol kökenli erkek ve kadınların çoğu vatandaş veya yasal göçmen olmadığı için İspanyol kökenli bireylerin askere alınma oranlarının, işgücü piyasasındaki dinamiklerin büyük bir etkisi olduğunu ve bu dinamiklerin özellikle etnik statü, cinsiyet ve sınıf (eğitimle ölçülen) gibi faktörlerin kesiştiği noktalarda belirgin hale geldiği görülmektedir (Segal vd., 2007). Burk ve Espinoza (2012) ise kurumsal ırkçılığın askerlikte önemli olduğunu ve dağıtımında etkili olduğunu savunmaktadır. Ayrıca ABD’ndeki ordu ve askerler arasında hala kurumsal ırkçılığın varlığını sürdürdüğünü iddia etmektedirler. Özellikle, ordunun kabul kriterlerini karşılayamayan en alt sınıf erkek ve kadınlar, ordudan dışlanmakta ve ekonomik ve mesleki fırsatlardan yoksun bırakılmaktadırlar. Bu durum, askerlik hizmetinin sıklıkla toplumun en dezavantajlı gruplarına sağlanan eğitim düzeyi tarafından belirlendiğini göstermektedir. Ayrıca, ekonomik faktör farklı gruplar için farklı şekilde gündeme gelmektedir. Örneğin, geliri yoksulluk sınırının altında olan Afrikalı Amerikalılar, benzer şekilde yoksul olan beyazlara göre askere yazılmaya daha fazla eğilim göstermektedir. Sonuç olarak, ABD’de askerlik hizmeti yoluyla tam sivil katılım mücadelesi sınıf, cinsiyet ve ırk/etnik kökenin kesişimiyle şekillenmekte ve sıklıkla dezavantajlı grupların eğitim düzeyleri ve sosyo-ekonomik durumları tarafından belirlenmektedir.

4. İSRAİL’İN ORDU YAPISI

İsrail Savunma Kuvvetleri (IDF), toplumsal bölünmelerin ve çatışmaların üstesinden gelmeyi hedefleyen bir eşitlikçi kurum olarak tanıtılmakta ancak askere alma politikaları ve uygulamaları ülkenin etnik ve dini ayrımlarını yansıtmaktadır (Ben-Eliezer, 1995). İsrail’de zorunlu askerlik yalnızca belirli gruplar için geçerlidir ve bu gruplar arasındaki farklılıklar, askerlik hizmetine katılım ve pozisyonlara terfi etme açısından önemli etkilere sahiptir. Zorunlu askerlik, yalnızca Yahudi erkek ve kadınlar ile Dürzi erkekler için geçerlidir. Bedevi erkekler gönüllü olarak askere katılabilmektedir (genellikle de katılmaktadırlar). Filistinli Müslüman ve Hristiyan vatandaşlar ise kanunen askerlik hizmetinden muaf tutulmuşlardır (Reiter, 1995). Ancak Filistinli erkeklerin çok küçük bir

azınlığı gönüllü olarak askere gitmektedir. Bu muafiyetin nedenleri hakkında farklı görüşler bulunsa da İsrail'in Arap vatandaşlarına yönelik güvensizlik ve güvenlik tehdidi algısı muafiyet politikasının ardındaki etkenlerden biri olarak öne çıkmaktadır.

İsrail'de ordu içinde de farklı politikalar izlendiği ve bu politikaların cinsiyet, etnik köken ve dini kimliği kesiştiren faktörlerle belirlendiği görülmektedir (Smooha, 1983). İsrail ordusu, toplumsal bütünleşme ve dayanışmayı teşvik eden bir araç olarak görülse de eleştirel bir analiz, ordunun aslında etnik ve sınıfsal toplumu yeniden ürettiğini iddia etmektedir. Özellikle, Aşkenazi (Doğu Avrupa kökenli) Yahudi erkeklerinin ordu içinde merkezi pozisyonlara yerleştirildiği ve Mizrahi (Ortadoğu kökenli) Yahudilerinin çevresel pozisyonlara sıkıştırıldığı belirtilmektedir.

İsrail Savunma Kuvvetleri (IDF) içindeki etnik ve sınıfsal tabakalaşma, askerlerin mesleki iş bölümüne göre sürdürülmektedir (Sasson-Levy, 2002). Beyaz yakalı ve mavi yakalı rollerdeki askerler arasında önemli bir ayrım bulunmaktadır. Mavi yakalı askerler genellikle Mizrahi kökenli veya eski Sovyetler Birliği'nden gelen göçmenlerdir. Bu askerler, daha düşük statülü ve emek yoğun pozisyonlarda görev yapmakta ve askerlik hizmetlerini ekonomik veya sembolik sermayeye dönüştürmekte zorlanmaktadır. Mavi yakalı askerlerin büyük bir kısmı meslek lisesi mezunu olup, çeşitli mesleki sertifikalara veya kısmi yeterlilik diplomalarına sahiptir. Bazıları ise ilkökul sonrası eğitimlerini tamamlamadan okulu bırakmaktadır. Genellikle araba tamircisi, şoför, aşçı gibi pozisyonlarda görev yapmaktadırlar. Bu pozisyonlar, askerlik hizmetini sivil ekonomik faydaya dönüştürmekte sınırlılık göstermektedir. Beyaz yakalı askerler ise genellikle orta sınıf Aşkenazi kökenli ve İsrail'in kent merkezlerindeki üst düzey liselerden mezun olanlardır. Bilgi temelli mesleklerde (örneğin bilgisayar, iletişim veya istihbarat alanlarında) görev yapmaktadırlar. Bu meslekler, sivil alanda kolaylıkla dönüştürülebilecek sosyal ve profesyonel sermayeyi biriktirmelerine yardımcı olmaktadır. Bu etnik ve sınıfsal iş bölümü kadınlar arasında da geçerlidir. Alt sınıftaki kadınlar genellikle sekreterlik gibi pozisyonlarda çalışırken, orta sınıftan kadınlar daha geniş bir mesleki yelpazeye erişebilmektedirler. Ancak kadınlar da orduda rollerine göre farklı sınıflandırılmakta ve bazıları prestijli pozisyonlarda hizmet ederken, diğerleri daha az cinsiyet odaklı veya beyaz yakalı pozisyonlarda bulunmaktadır.

İsrail'deki Dürzi nüfusu, farklı bir etnik ve dini grup olarak İsrail toplumu-

nun içinde benzersiz bir konumda bulunmaktadır (Sasson-Levy, 2017). Dürziler, İsrail’de, Suriye’de ve Lübnan’da yaşayan bir azınlıktır ve çoğunlukla Arapça konuşan, kırsal yaşam tarzına sahip, geleneklerine bağlı ve dini inançları dışında, ülkedeki Müslüman ve Hıristiyan vatandaşlarından farklılık göstermeyen bir topluluktur. Ancak, İsrail’in askerlik politikası, Dürzi toplumunu diğer Arapça konuşan gruplardan ayırmış ve ayrı bir Dürzi etnik kimliğinin oluşmasına katkıda bulunmuştur. Dürzi erkeklerinin zorunlu askerlik hizmetine tabi tutulması, İsrail hükümetinin taktiklerinden biri olarak “böl ve yönet” politikası çerçevesinde kabul edilmiştir. Bu durum, Dürziler arasında farklılıkları vurgulayan ve ayrı bir Dürzi kimliği yaratmaya çalışan bir stratejidir. Askerlik hizmeti, Dürzi erkeklerinin yaşamlarının bir parçası haline gelmiş ve birçok genç Dürzi, diğer mesleki seçeneklerin sınırlı olması nedeniyle askerliği ömür boyu sürecek bir kariyer olarak seçmektedir. Ancak bu zorunlu hizmet, Dürzi topluluğu içinde tartışmalı bir konu haline gelmiştir. Birçok genç Dürzi, askerlik hizmetinin İsrail toplumundaki sosyal statülerini iyileştirmediğini ve vatandaş statüsü kazandırmadığını savunmaktadır. Ayrıca birçoğu kendilerini Filistinli olarak tanımlamakta ve Batı Şeria’da Filistin halkının işgalini sürdüren İsrail ordusunda hizmet etmeye karşı çıkmaktadırlar. Dürzi kadınları için ise askerlik hizmeti öngörülmemiştir, bu da onların evde ve ailenin kapalı özel alanında kalmalarına neden olmuştur. Bu durum, kültürel ve dini cinsiyet rollerinin bir sonucudur ve askeriye de dahil olmak üzere kamusal alandan dışlanmalarının temel nedenidir.

Modern Ortodoks grup (Milliyetçi Ortodoks grup olarak da ifade edilebilmektedir), İsrail’deki askerlik hizmetine yönelik tamamen farklı bir bakış açısına sahiptir ve bu grup, askerliği kutsal bir görev ve İsrail topraklarına olan bağlılıklarının bir ifadesi olarak görmektedir (Sasson-Levy, 2017). Bu yaklaşım, genç Milliyetçi Ortodoks erkeklerin yaşamlarının merkezi bir unsuru haline gelmiştir ve onlar İsrail ordusu içinde önemli bir varlığa sahiptirler. Bu grup, muharebe birimlerinde, elit birliklerde ve üst düzey komuta kademesinde sıkça temsil edilmektedirler. Özellikle Milliyetçi Ortodoks askerler, ordudaki tüm muharip askerlerin yaklaşık dörtte birini ve tüm astsubayların yarısını oluşturmaktadırlar (Levy, 2010). Ancak bu dini askerlerin kadınlarla birlikte eğitim veya savaşmak gibi askeri rollerde bulunması fikri, dindar askerlerin Yahudi tevazu kurallarına uygun hareket etmelerine engel olabileceğini düşünen Siyonist hahamların şiddetli muhalefetiyle karşı karşıya kalmıştır. Bu nedenle, ordunun

giderek daha fazla dinselleştirilmesi, kadınların askeri rollerinin küçümsenmesine veya dışlanmasına yol açabilen bir cinsiyet ayrımı olgusunu beslemiştir. Özellikle dindar askerlerin, kadınların askeri görevlerini yerine getirmesini teşvik etmek yerine, tevazu kurallarını koruma ve onları askeri hizmetten muaf tutma yolunu seçtikleri görülmektedir. Son yıllarda Modern Ortodoks kadınlar, dini liderlerin ve öğretmenlerin tavsiyelerine karşı gelerek, erkeklerle eşdeğer bir bağlılıkla devlete hizmet etmek istemişlerdir. Bu durum, İsrail'deki güçlü ve uzun süreli dini feminizm hareketiyle örtüşmektedir. Bu kadınlar, askerlik hizmetinin, toplumlarının ve dini inançlarının bir ifadesi olarak görmekte ve bu hizmeti tercih etmektedirler.

İsrail ordusunun sosyal organizasyonu incelediğinde, cinsiyet, etnik köken, milliyet ve dini faktörlerin askeri katılımın sınırlarını nasıl çizdiği görülmektedir. İsrail'deki zorunlu askerlik sistemi, bu faktörlerin bir araya geldiği birçok kesişim noktasına sahiptir ve bu nedenle askerlik hizmetine katılım konusundaki farklılıkları göz önünde bulundurarak İsrail toplumunun karmaşıklığını yansıtmaktadır. Bu tür bir analiz, İsrail ordusunun ve toplumunun nasıl işlediğini ve farklı toplumsal grupların askeri hizmete nasıl yaklaştığını anlamak için önemlidir.

5. TÜRKİYE’NİN ORDU YAPISI

Türkiye'nin ulusal güvenlik söylemi ve kaygıları küresel eğilimlerden büyük ölçüde farklılık gösterebilmektedir. Türkiye'nin kuruluş zamanındaki şartlar ve güvenlik politikaları düşünüldüğünde, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin keşişimsellik bağlamı, ulusal güvenlik söylemi ile birlikte tarihsel bir süreci yansıtabilmektedir.

Kurumların her toplumun kendi varoluş koşullarından etkilendiğini, içinde yer aldığı coğrafyaya ve uygarlığa özgü gelenek ve değerleri bünyesinde barındırmak zorunda olduğu sıklıkla öne sürülen bir konu olmuştur (Drorian, 2005). Türk Silahlı Kuvvetleri'nin temelleri, Osmanlı İmparatorluğu'nun askeri yapısıyla beraber atılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nda ordu, toplumun farklı bölgelerinden ve etnik gruplarından gelen askerlerden oluşmuştur. Bu dönemdeki ordu yapısı merkezîyetçi bir yapıya sahip olmuş ve Osmanlı padişahının otoritesi

tesine bağlı kalmıştır. Sosyal sınıf ve etnik köken, askeri yükselmeye belirleyici bir konumda olmuştur (Bilgiç vd., 2015). Osmanlı İmparatorluğu dağılsa da geniş topraklara yayılan ve yüzlerce yıl hüküm süren bir imparatorluğun çeşitlilik gösteren demografik mirası içerisinde bazı etnik gruplar Türkiye’de yaşamaya devam etmiştir. Anadolu’nun kültürel ve etnik tarihinin karmaşıklığının getirdiği güçlüklerle rağmen (Akgönül, 2011) Türkiye Cumhuriyeti, nüfusunun tamamına yakını Müslümanların oluşturduğu, kültürel açıdan çeşitlilik arz eden ama bu çeşitliliği tek bir millet kimliği etrafında toparlamayı hedefleyen bir ulus devlet olarak kurulmuştur (Yıldız, 2010). Çünkü Türk ve Sünnî kimlik dışındaki kültürel kimliklerin “ötekiler” olarak görülmesi ve Osmanlı’yı yıkan bu karışık “ötekiler”in Cumhuriyet’i de yıkabilecek bir güç oluşturabileceği düşünülmüştür (Dündar, 2009). Böylece cumhuriyetin kurucuları, homojen ve tek bir millet oluşturma girişimlerini ortak dil, kültür ve ülkü ile bağdaştırıp, devlet sınırları içinde yaşayan halkları, Türklüğe dâhil ederek ortak bir millet altında birleştirmeye çalışmıştır (Schendel ve Zürcher, 2010). Bu düşünce bağlamında ortak türden olmayan topluluk içinde dinî, sınıfsal ya da etnik kimlik unsurları geçmişe ait unsurlar olarak görülerek, millî birlik ruhuna zarar verecek olan bölücü ve/veya ayrılıkçı bileşenler olarak düşünülmüş ve bu türlü kimlik farklılıkları kamusal alanda yasaklanmıştır (Yıldız, 2011; Yıldız, 2010). Bu yaklaşımın en önemli sonucu ise farklı dini ve etnik kimliklerin, sosyal, kültürel farklılıkların güvensizlik kaynağı olarak görülmesi, ulusal birliğe yönelik tehdit olarak algılanması ve iç politikanın militarize olması şeklinde olmuştur (Yavuz, 2000). Güvenlik teşkilatı ve özellikle de zorunlu askerlik ile ordu, Anadolu’nun etnik ve kültürel açıdan çeşitli nüfuslarını Türk ulusunun şemsiyesi altında birleştirmesini sağlama konusunda itici bir güç olmuştur (Drorian, 2005). Kısacası ayrılıkçı düşünce ve yapının devleti yıkacağı kaygısı ile kültürel çeşitliliğin meşruiyeti görmezden gelinmiş ve kuruluşundan itibaren Türkiye Cumhuriyeti, dinî, sınıfsal veya etnik farklılardan değil, belli bir toprak üzerinde yaşayan yeni bir milletin devleti olmaya yöneltmiştir (İnsel, 2012). Bu yaklaşımın ve politikaların Türk Silahlı Kuvvetleri’nin etnik yapısı hakkında kesin bir veriye ulaşılamamasında etkili olduğu düşünülmektedir. Ayrıca 1965 yılından bu yana Türkiye’de nüfus sayımlarında etnik kökene dair herhangi bir bilgi sorulmamasının da Türk Silahlı Kuvvetleri’nin etnik yapısı hakkında bir veriye ulaşılmamasını zorlaştırdığı tahmin edilmektedir. Türk Silahlı Kuvvetleri’nin resmi web sitesinde yer alan bilgilere göre, Türk Silahlı Kuvvetleri’nin temel amacı Tür-

kiye Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını ve bütünlüğünü korumak ve kollamaktır (TSK, 2023). Burada herhangi bir etnik ayırım söz konusu değildir. Bu durumun Türk Silahlı Kuvvetleri'nin (TSK), Türkiye'nin farklı bölgelerinden ve etnik kökenlerden gelen bireyleri bünyesinde bulunduran bir yapıya sahip olduğuna işaret ettiği düşünülmektedir.

Türk Silahlı Kuvvetleri'nin kendine özgü bir kültüre sahip olduğunu söylemek mümkündür. Organizasyonu oluşturmak için bir araya gelen küçük gruplar ve bireyler kendi kültürlerinden etkilenmektedir. Türkiye'nin ulusal kültürü, zorunlu askerliğin etkisi ile ordunun askeri kültürünün değerleriyle büyük ölçüde ilişkili hale gelmektedir. Ulusal kültür gibi askeri kültür de kolektivisttir ve özellikle Türk askeri kültürünün belirsizlikten kaçınma ve merkezîyetçilik konusunda belirgin davranışlar sergilemekte ciddi bir hassasiyet oluştuğunu ve değişime karşı direncin söz konusu olduğunu söylemekte fayda vardır (Aydınlı vd., 2006; Varoğlu vd., 2005). Çeşitlilik ve çoğulculuk (etnik, dinsel ve dilsel) hala geleneksel ulusal güvenlik paradigması çerçevesinde sorgulanma eğilimindedir ve bu paradigma da Türk ulusal kimliğinin tarihsel ve ideolojik köklerine kadar uzanmaktadır. Bu nedenle “çeşitliliğin yönetimi” Türk askeri sistemi içinde de önemli bir konu olmaya devam etmektedir (Varoğlu vd., 2005).

İran, Ermenistan, Azerbaycan, İsrail, Mısır, Cezayir, Güney Kore, Rusya ve Kuzey Kore gibi Türkiye de zorunlu askerliğin yapıldığı kitle ordu kavramına örnek ülkeler arasındadır (Akyürek, 2010). Bu durum ordunun toplumu etkileme kabiliyetini artırmaktadır. Mustafa Kemal Atatürk, cumhuriyetin ilk yıllarında ordunun siyasi etkisini vurgulamış, yeni devletin öncelikle bir ordu devleti olması gerektiğini savunmuştur. Bu dönemde ordu, modernleşme sürecinin bir parçası olarak Avrupa örnekleri ile yeniden yapılandırılmıştır. Böylece askerlik hem tüm ulusun korunması hem de modern devletin gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır. Atatürk, 31 Temmuz 1920 tarihinde Afyonkarahisar Kolordu Dairesinde yaptığı konuşmada Türk Ordusu ve askerlerin toplum için lokomotif görevi üstlendiğini “Kuvvet ordudur” ifadesi ile belirtmiştir (Güneş, 1986). Öztuna (2007) ise Türk ordusu ve Türk ulusunun iç içe geçtiğini vurgulamış ve ordunun topluma katkısını “Ordulaşmış Millet” ile ifade etmiştir. Böylece Türk toplumunun modern çağı yakalama gayreti içerisinde ilk modernleşme çabaları askeri alanlarda başlamıştır (Arslan, 1993: 49-51). Bu nedenle ordu, Türk modernleşme sürecinin merkezi kurumu olarak tarihte yerini almıştır.

Türk askeri sistemi içerisinde çeşitlilikle ilişkilendirilen bir diğer konu ka-

dın askerlerin temsilidir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuyla birlikte modern Türk Silahlı Kuvvetleri'nin temelleri atılmıştır. Türk ordusunun yapısı incelendiğinde ise köklerini aldığı Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Dönemi sonrasında başlatılan ve günümüze kadar devam eden zorunlu askerlik sisteminin önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Zorunlu askerlik hizmeti, toplumda “vatan borcu” şeklinde algılanmakta ve yerine getirilmesi gereken bir görev olarak kabul edilmektedir. Bu hizmet her Türk erkeğinin belirli bir çağda, belirlenen sürelerle ve karşılıksız olarak orduda görev alması olarak kavramsallaştırılmaktadır (Bilgiç vd., 2015). Türkiye’de toplumsal cinsiyet rollerinin ve normlarının yansıması olarak uzun süreler boyunca erkekler ordu için daha uygun görülmüştür. Türk kültüründe erkekler, Türk ve asker olarak tanımlanmakta ve bu özdeşleşmeler Türk erkeğinin kimliğinin doğal bir parçası olarak değerlendirilip militarist özelliklere vurgu yapılmaktadır (Altınay, 2004). Türkiye Cumhuriyeti 7179 sayılı Askere Alma Kanunu’nda da (2019) askerlik görevi, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olan her erkeğin, askerlik hizmeti yapmaya mecburdur ifadesiyle yer almaktadır. Buna göre göre askerlik hizmeti, 20-41 yaş arası tüm Türk erkekler için zorunludur. Bu yasaya göre kadınlar zorunlu askerlik hizmetini yapmakla mükellef değildir. Altınay ve Bora (2002), zorunlu askerliğin bir vatandaşlık hakkı ve ödevi olarak karşımıza çıktığını fakat bu görevi erkeklere vererek erkekleri devlete yakın tuttuğunu ve yurdu savunan eyleyici özneler olarak erkekleri işaret ettiğini, kadınların vatan ve toprakla özdeşleştirilerek korunması gereken pasif nesnelere olarak konumlandırıldığını vurgulamışlardır. Böylece askerlik ve milliyetçilik, cinsiyetlendirilmiş ve vatansever erkeklik(ler) ile inşa edilmeye çalışılmıştır (Sancar, 2013). Ayrıca Türklerdeki savaşçılık ruhu Orta Asya’dan gelmektedir fakat yeni askeri görüşün sembollerinden birisi Türkleri “Mehmetçik” olarak kavramsallaştırmaktadır. Askeri konularda önemli yeteneği olan Mehmetçik, atalarından, ondan önce yaptıkları fedakârlık, kahramanlık ve cesaret örneklerini gösterme kabiliyetine sahiptir (Cawrych, 2002). Bu isimlendirme de Türkiye’de ordunun eril yapısına yapılan bir başka vurgu olarak değerlendirilebilir.

Türkiye’de ordunun eril yapısına yapılan vurgulamaları anlamak önemli olsa da tarihte cephede savaşan kadınların incelenmesinde fayda vardır. Örneğin, bu kadınlardan bazıları orduda aktif görev almış ve cephelerde savaşmış olan feminist yazar Halide Edip Adivar ile Fatma Seher Erden’dir. Bu kadınlar, Türkiye’nin Kurtuluş Savaşı sırasında savaflara katılmış, 1920’lerde teğmen

rütbesi almışlardır (Altınay, 2004). Diğer örnekler arasında topluma mal olmuş ve orduya hizmetleri ile kahramanlaşan Sabiha Gökçen, Şerife Bacı ya da Kara Fatma'dır (Canveren, 2021). Bu örneklere rağmen Eken (2010), Milli Mücadele döneminde kadının cephe de aktif rol almasının, vatani korumanın namusu korumakla eşdeğer tutulması algısının gerisinde kaldığını belirterek, bu örneklerin baskın erkeklik söylemleriyle birlikte düşünüldüğünü ve yeri geldiğinde kadınların savaş alanlarında görev almasının ve bu türlü şartlara uygun biçimde bir "erkeklik" sergiledikleri için beğenildiklerine dikkat çekmiştir.

Cumhuriyetin kurulmasından 1955 yılına kadar geçen sürede kadınların orduda bir meslek grubu oluşturamadıkları görülmektedir. Türkiye'de 1955-1960 yılları arasında Harp Okullarına ilk defa kadın öğrenciler alınmıştır ancak bu süreç devam ettirilmemiştir (Sunal, 2019). Profesyonel anlamda farklı mesleklerden kadınların (hemşire, doktor, öğretmen, biyolog, eczacı, diyetisyen ve fizyoterapist vd.) orduya subay olarak katılımları, 1982 yılından itibaren gerçekleşmiştir (İnanç ve Hatipoğlu, 1998). 1992 yılında tekrar Harp okuluna kadın öğrenci alınmıştır ve 1996 yılına kadar muharip sınıflarda görev almayan kadın subaylar karargâh birimlerinde, geri hizmetlerde yardımcı sınıf olarak adlandırılan hizmetlerde bulunmuşlardır. Ancak son zamanlarda az da olsa muharip görevler üstlenen kadın subaylar da vardır. Kadın astsubaylar ise 2003 yılında 25 kişi ile orduda görev almaya başlamışlardır ve genellikle adli, mülki ve idari görevler dışında Türk Silahlı Kuvvetleri'nin ve Jandarma Genel Komutanlığı'nın görünen yüzü olarak şehit cenazeleri, Dünya Kadınlar Günü, Dünya Engelliler Günü gibi özel günlerde, huzur evlerini ziyaret faaliyetleri olarak görevlendirilmektedirler. Yine son yıllarda kadın astsubayların muharip sınıflarda yer aldığı görülse de kadınlara daha çok toplumsal cinsiyet rollerine uygun görevler verildiği gözlemlenmektedir.

Kadınlar, askerlik görevini tıpkı erkekler gibi yerine getirebilse de Türkiye'deki ordu yapısı hem günümüz toplumsal cinsiyet bakış açısını hem de asker-ulus söyleminin devam ettiğini göstermektedir. Bu görüşü destekler nitekte Eken (2010) tarafından kadın askerleri ele alan bir çalışmada, toplumdaki genel algının askerliğin erkek işi olduğu, kadınların annelik, ev içi rolleri ile birlikte erkek işi olduğu düşünülen askerlik görevini yapmakla özdeşleştirilmedikleri bulgulanmıştır.

SONUÇ

Ordular, ulus devletlerin merkezi kurumlarıdır ve sıklıkla devlet politikalarını yürütme görevini üstlenmektedirler. Bu nedenle, orduların yapısı, toplumun yapısını da şekillendirebilir veya yeniden üretebilir. Kesişimsel bir analiz, ordunun içindeki güç dinamiklerini, kimlik oluşumlarını ve toplumsal hiyerarşileri daha derinlemesine anlaşılmasına yardımcı olabilmektedir. Bu analiz, ordunun içindeki sosyal yapıyı anlamının yanı sıra, bu yapıyı etkileyen farklı faktörlerin keşfedilmesini de sağlamaktadır. Özellikle, cinsiyet, ırk/etnisite, sınıf, milliyet ve dini kültür gibi çoklu baskı ve ayrıcalık biçimlerinin bir araya geldiği karmaşık bir yapının anlaşılmasında rehberlik edici bir konumdadır. Bu nedenle yapılacak çalışmalarda hem küresel hem de yerel bağlamları ele alarak askerlikle ilgili araştırmalarda ırk, etnik köken, cinsiyet ve sınıf kesişimlerini içermesi önemlidir ve hem bireysel anlamda hem de kolektivist anlamda asker ve ordu bağlamlarını araştırmaların konusu olmalıdır.

KAYNAKÇA

- Akgönül, S. (2011). Azınlık: Türk Bağlamında Azınlık Kavramına Çapraz Bakışlar (Çev.) Deniz Törel Esnault, Samim Akgönül, İstanbul: bgst Yayınları.
- Akyürek, S. (2010). Zorunlu askerlik ve profesyonel ordu. *Bilgesam Yayınları*, Rapor, (24).
- Altınay, A., Bora, T. (2002). Ordu, Militarizm ve Milliyetçilik. Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Anthias, F., & Yuval-Davis, N. (1989). *Woman – nation – state*. London: Macmillan.
- Armor, D. (1996). Race and gender in the US military. *Armed Forces & Society*, 23(1), 7–27.
- Aydinli, E., Özcan, N. A., & Akyaz, D. (2006). *The Turkish Military’s March toward Europe. Foreign Affairs*, 85(1), 77. doi:10.2307/20031844
- Barrett, F. (1996). The organizational construction of hegemonic masculinity: The case of the U.S. navy. *Gender, Work & Organization*, 3(3), 129–142.

- Ben-Eliezer, U. (1995). A nation in arms: State, nation and militarism in Israel's first years. *Comparative Studies in Society and History*, 37(2), 264–285.
- Bilgiç, M. S., Akyürek, S., & Koydemir, F. S. (2015). Türkiye'de Askerlik Sistemi Nasıl Olmalıdır? *Bilge Strateji*, 7(13), 97-127.
- Burk, J., & Espinoza, E. (2012). Race relations within the US military. *Annual Review of Sociology*, 38, 401–422.
- Butler, J. S. (1992). Affirmative action in the military. *The Annals of the American Academy of Political Science and Social Science*, 523, 196–207.
- Canveren, Ö. (2021). Türkiye'de Ordu-Siyaset-Toplum İlişkilerinin Genel Bir Panoraması: Tarihsel-Sosyolojik Bir Değerlendirme. *Mülkiye Dergisi*, 45(1), 125-153.
- Carreiras, H. (2006). *Gender and the military: Women in the armed forces of western democracies*. London and New York: Routledge.
- Cawrych, G. (2002) Türk Silahlı Kuvvetleri Askeri Kültürü, İstanbul, *Harp Akademileri Komutanlığı Basımevi*, İstanbul.
- Choo, H. H., & Marx, F. M. (2010). Practicing intersectionality in sociological research: A critical analysis of inclusions, interactions, and institutions in the study of inequalities. *Sociological Theory*, 28(2), 129–149.
- Crenshaw, K. (1991). Mapping the margins: Intersectionality, identity politics, and violence against women of color. *Stanford Law Review*, 43(6), 1241–1299.
- Dansby, M. R., Stewart, J. B., & Schuyler, C. W. (2001). *Managing diversity in the military: Research perspectives from the defense equal opportunity management institute*. New Brunswick, NJ: Transaction Publishers.
- Dietz, H., Elkin, J., & Roumani, M. (1991). The military as a vehicle for social integration. In Dietz, H., Elkin, J. and Roumani, M. (Eds.) *Ethnicity, integration and the military* (pp. 1–27). Boulder: West View Press.
- Drorian, S. 2005. Turkey: security, state and society in troubled times. *European Security*, 14(2), 255-275.)
- Eken, H. (2005). Askeri kurumların mesleğe ilişkin rol ile aile içi rol etkileşimindeki rolü: Türk silahlı kuvvetlerindeki kadın subaylar örneği. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15: 247-279.
- Eken, H. (2010). *Rol Etkileşimi Bağlamında Kadın Subaylar*. Palet Yayınları, Konya
- Enloe, C. (1980). *Ethnic soldiers: State security in divided societies*. Athens, Ga.: University of Georgia Press.

- Enloe, C. (1983). *Does khaki become you?* London: Pandora.
- Enloe, C. (1994). The politics of constructing the American woman soldier. In Ad-
dis, E., Russo, V. and Sebesta, L. (Eds.) *Women soldiers: Images and realities* (pp.
81–110), New York: St. Martin's Press.
- Enloe, C. (2014). The recruiter and the sceptic: A critical feminist approach to military
studies. *Critical Military Studies*, 1(1), 3–10.
- Güneş, İ. (1986). Atatürk'ün Bilinmeyen Bir Konuşması *Atatürk Araştırma Merkezi
Dergisi*, 2(5). Erişim Adresi: [http://www.atam.gov.tr/atam-dergisi/ataturk-arastir-
ma-merkezi-dergisi-cilt-ii-mart-1986-sayi-5](http://www.atam.gov.tr/atam-dergisi/ataturk-arastir-
ma-merkezi-dergisi-cilt-ii-mart-1986-sayi-5)
- Haltiner, K. W. (1998). The definite end of the mass army in western europe? *Armed
Forces & Society*, 25(1), 7–36.
- Higate, P. (2003). *Military masculinities: Identity and the state*. Westport, CT: Praeger.
- Higate, P., & Henry, M. (2004). Engendering (in)security in peace support operations.
Security Dialogue, 35(4), 481–498.
- İnanç, N., & Hatipoğlu, S. (1998). GATA Komutanlığı Bünyesinde Görev Yapmakta
Olan Kadın Subaylar. *20. Yüzyılın Sonunda Kadınlar ve Gelecek Konferansı*, 311-
322.
- İnsel, A. (2012). *Türkiye Toplumunun Bunalımı*, İstanbul: Birikim Yayınları
- Janowitz, M. (1976). Military institutions and citizenship in western societies. *Armed
Forces and Society*, 2, 185–204.
- Kachtan, D. (2012). The construction of ethnic identity in the military - from the bottom
up. *Israel Studies*, 17(3), 150–175.
- Kadir Varoğlu, A., Sığırı, Ü., & Işın, E. (2005). The Turkish Military Ethos and Its
Compatibility with the National Turkish Culture. In *Military Missions and their
Implications Reconsidered: The Aftermath of September 11th* (pp. 557-563). Eme-
rald Group Publishing Limited.
- Katzenstein, M. F. (1998). *Faithful and fearless: Moving Feminist protest inside the
church and the military*. Princeton: Princeton University Press.
- Levy, Y. (1998). Militarizing inequality: A conceptual framework. *Theory and Society*,
27, 873–904.
- Levy, Y. (2010). The clash between feminism and religion in the Israeli military: A
Multi-layered analysis. *Social Politics*, 17(2), 185–209.
- Lomsky-Feder, E., & Ben-Ari, E. (1999). From 'the people in uniform' to 'different

- uniforms for the people': Professionalism, diversity and the Israeli defense forces. In J. Soeters and J. van der Meulen (Eds.) *Managing diversity in the armed forces: Experiences from nine countries* (pp. 157–186). Tilburg: Tilburg University Press.
- Lomsky-Feder, E., & Rapoport, T. (2003). Juggling models of masculinity: Russian-Jewish immigrants in the Israeli army. *Sociological Inquiry*, 73, 114–137.
- Lomsky-Feder, E., & Sasson-Levy, O. (2015). Serving the army as secretaries: Intersectionality, social contracts and subjective experience of citizenship. *British Journal of Sociology*, 66(1), 173–192.
- Lundquist, J. H. (2008). Ethnic and gender satisfaction in the military: The effect of a meritocratic institution. *American Sociological Review*, 73, 477–496.
- Maclean, A., & Elder, G. H. (2007). Military service in the life course. *Annual Review of Sociology*, 33, 175–196.
- Marvin, C., & Ingle, D. (1999). *Blood sacrifice and the nation: Totem rituals and the American flag*. Cambridge: Cambridge University Press.
- McCall, L. (2005). The complexity of intersectionality. *Journal of Women in Culture and Society*, 30(3), 1771–1800.
- McDonald, D. P., & Parks, K. M. (2012). *Managing diversity in the military: The value of inclusion in a culture of uniformity*. New York: Routledge.
- Meyer, L. (1996). *Creating GI Jane: Sexuality and power in the women's army corps during World War II*. New York: Columbia University Press.
- Moore, B. L. (1991). African American women in the U.S. military. *Armed Forces & Society*, 17(3), 363–384.
- Morgan, D. (1994). Theatre of war: Combat, the military and masculinities. In H. Brod and M. Kaufman (Eds.) *Theorizing masculinities* (pp. 165–183). London: Sage.
- Moskos, C. (1993). From citizens' army to social laboratory. *The Wilson Quarterly*, 17(1), 83–94.
- Nagel, J., & Feitz, L. (2007). Deploying race, gender, class, and sexuality in the Iraq War. *Race, Gender & Class*, 14(3/4), 28–47.
- Obradovic, L. (2014). *Gender integration in NATO military forces: Cross-national analysis*. Farnham: Ashgate.
- Peach, L. J. (1996). Gender ideology in the ethics of women in combat. In Judith Stiehm (Ed.) *It's our military too!* (pp. 156–194). Philadelphia, PA: Temple University Press.

- Peterson, S. V. (2010). Gendered identities, ideologies, and practices in the context of war and militarism. In Sjöberg, L. and Via, S. (Eds.) *Gender, war, and militarism: Feminist perspectives* (pp. 17–30). Santa Barbara, CA: Praeger.
- Peterson, S. V., & Runyan, A. S. (2010). *Global gender issues in the new millennium*. Boulder, CO: Westview.
- Reis, J., & Menezes, S. (2020). Gender inequalities in the military service: A systematic literature review. *Sexuality & Culture: An Interdisciplinary Quarterly*, 24(3), 1004–1018. <https://doi.org/10.1007/s12119-019-09662-y>
- Reiter, Y. (1995). Between ‘a Jewish state’ and ‘a state of its residents’: The status of Arabs in Israel in a time of peace. *The New East*, 37, 45–61.
- Sancar, S. (2013). Erkeklik: imkânsız iktidar. İstanbul: Metis.
- Sasson-Levy, O. (2002). Constructing identities at the margins: Masculinities and citizenship in the Israeli army. *The Sociological Quarterly*, 43(3), 353–383.
- Sasson-Levy, O. (2008). Individual bodies, collective state interests: The case of Israeli Combat Soldiers. *Men and Masculinities*, 10(3), 296–321.
- Sasson-Levy, O. (2017). Ethnicity and gender in militaries: An intersectional analysis. In Woodward, R., Duncanson, C. (Eds) *The Palgrave international handbook of gender and the military* (pp. 125-143). Palgrave Macmillan, London.
- Schendel, W. V. ve Zürcher, E. J. (2010). Önsöz: Kopma, Bağlanma, Dışlama ve Asimilasyon: 20.Yüzyılda Devletler ve Uluslar, Willem Van Schendel ve Erik J. Zürcher (Ed.), Orta Asya ve İslam Dünyasında Kimlik Politikaları: 20.Yüzyılda Milliyetçilik Etnisite ve Emek (Çev.) Selda Somuncuoğlu, (s.7-21), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Segal, M. W., Thanner, M. H., & Segal, D. R. (2007). Hispanic and African American men and women in the U.S. military: Trends in representation. *Race, Gender and Class*, 14(3/4), 48–64.
- Smootha, S. (1983). Ethnicity and the military in Israel: Theses for discussion and research. *Medina, Mimshal Viyahasim Benleumiyyim*, 2, 5–32.
- Soeters, J., & van der Mulen, J. (1999). *Managing diversity in the armed forces: Experiences from nine countries*. Tilburg, the Netherlands: Tilburg University Press.
- Stiehm, J. H. (1989). *Arms and the enlisted woman*. Philadelphia: Temple University Press.
- Stouffer, S. A., Suchman, E. A., DeVinney, L. C., Star, S. A., & Williams, Jr., R. M. (1949). *The American soldier*. Princeton: Princeton University Press.

- Sunal, A. (2019). Medyada kadın asker temsilinin toplumsal cinsiyet bağlamında incelenmesi.
- Walby, S., Armstrong, J., & Strid, S. (2012). Intersectionality: Multiple inequalities in social theory. *Sociology*, 46(2), 224–240.
- Winslow, D., & Dunn, J. (2002). Women in the Canadian forces: Between legal and social integration. *Current Sociology*, 50(5), 641–667.
- Yavuz, M. H. (2000). Cleansing Islam from the public sphere. *Journal of International Affairs*, 21-42.).
- Yıldız, A. (2010). Ulus Devletin Bunalımı: Türkiye’de Federalizm ve Kürt Meselesi, İstanbul: Etkileşim Yayınları.
- Yıldız, A. (2011). Kemalist Milliyetçilik, Ahmet İnsel (Ed.), Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Cilt 2: Kemalizm (s.210-234), İstanbul: İletişim Yayınları.

5. BÖLÜM

TBMM 27. DÖNEM MHP VE HDP MİLLETVEKİLLERİNİN KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ

Göktuğ ŞEKER

İnönü Üniversitesi,

Siyaset ve Sosyal Bilimler Dalı Doktora Öğrencisi

gseker1903@gmail.com

ORCID NO: 0000-0003-1798-5240

DOI: [https://doi.org/ 10.5281/zenodo.8427559](https://doi.org/10.5281/zenodo.8427559)

GİRİŞ

Siyasi Elit kesimi olarak adlandırılan grup gerek diğer ülkelerde gerekse de Türkiye’de karar mekanizmalarında etki sahibidir. Türkiye’de siyasi elitlerin dışında etki sahibi olan diğer kesimlerde iktisadi güç sahibi olanlar, ordu ve medya patronlarıdır. Milletvekilleri Türkiye bağlamında siyasi elitler arasında önemli bir yere sahiptir. Bu çalışma yapılırken temel gaye Türk halkını temsil eden milletvekillerinin profilinin anlaşılmasının sağlanmasıdır. Çalışmanın kapsamını da 27. Dönem de TBMM’de görev yapmış olan MHP ile HDP’nin milletvekilleri oluşturmaktadır Bu çalışmada milletvekilleri farklı temel başlıklar altında incelenmiştir bu başlıklar; milletvekillerinin eğitim seviyeleri, yaşları, doğdukları yerler, cinsiyetleri, eğitimlerini hangi alanda aldıkları, partilerin milletvekillerinin hangi bölgede yoğunlaştığı ve medeni durumlarıdır. 27. Dönemde parlamentoda grubu bulunan bu iki partinin milletvekilin sayısı toplam yüz üçtür. Bu yüz üç milletvekilinin elli beşi Halkların Demokratik Partisi’nden

kırk sekizi ise Milliyetçi Hareket Partisi'ndendir. Çalışmanın genelinde TBMM kayıtlarındaki milletvekillerinin genel öz bilgileri kaynak olarak kullanılmıştır.

Bu çalışma Türkiye'de 2018 genel seçimlerinden sonra 2023 seçimlerine kadar görev yapan iki uç görüşteki siyasi partinin milletvekillerinin farklı özellikleri bakımından değerlendirilmesi açısından önemlidir ayrıca halkın temsilcisi olan kişilerin ne gibi niteliklere sahip olduğunun anlaşılması da bir başka açıdan önem arz etmektedir. Genel olarak çalışmaya sosyolojik bir bakış açısı hakim olacaktır. Ana bilgi kaynağı olarak TBMM verilerinden yararlanılacakken ikincil kaynak olarak da konuyla ilgili kitaplar, bilimsel çalışmalar ve internet üzerindeki bilgi kaynaklarından faydalanılacaktır. Araştırma sorularına aranan cevaplar üzerinden çalışmanın sonucuna varılacaktır. Bu araştırma soruları içerisinde; gençlerin ve kadınların sayısının ne oranda olduğu, iki farklı siyasi partinin milletvekillerinin ne gibi benzerlik ve farklılıkları olduğu gibi sorulara yanıt aranmıştır. Çalışmanın akışı ise şu şekilde olacaktır; en başta konunun daha iyi anlaşılabilmesi açısından bir kavramsal analiz yapılacaktır bu kesimde ise MHP ve HDP hakkında bilgi verilip ardından siyasette etkili olan sosyoloji kuramlarına değinilecektir. Diğer kısımda ise çalışmanın ana konusu olan milletvekillerinin değerlendirilmesi yapılarak çalışma sonlandırılacaktır.

1. KAVRAMSAL ANALİZ

1.1. Siyasi Partiler

1.1.1. Milliyetçi Hareket Partisi

Fevzi Çakmak önderliğinde 1948 senesinde Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi kurulmuştur. Bu siyasi parti Milliyetçi Hareket Partisi'nin kökenini oluşturduğundan ötürü önemlidir. Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi muhafazakâr ve milliyetçi bir ideolojiyi benimsemiştir ayrıca Siyasi dil olarak da popülizmin ön plana çıkardığı söylemi tercih etmiştir (Bora ve Can, 2009). Bu parti Osman Bölükbaşı'nın ayrılmasının ardından güç kaybetmeye başlamıştır sonraki süreçte de Alparslan Türkeş ve yol arkadaşlarının liderliğinde yeni bir yapıya kavuşmaya başlamıştır. Partinin 1967 senesinde gerçekleştirmiş olduğu kongrede teşkilat üyeleri partinin yeni bir yüz kazanmasını istediklerinden ötürü bu par-

tinin adının ve logosunun değiştirilmesini istemişlerdir lakin istekleri gerçekleştirilmemiştir. Alparslan Türkeş liderliğinde 9 Şubat 1969 tarihinde Milliyetçi Hareket Partisi kurulmuştur. Partide bu sürecin ardından değişim başlamıştır MHP'nin parti logosu değişerek üç hilal figürünün hakim olduğu logo benimsenmiştir. Ayrıca partinin gençlik kolları yapılanması olan Ülkü Ocakları'nın da logosu hilal içinde bozkurt olarak kabul edilmiştir. Aslında partinin isminin ve logosunun değiştirilmesindeki asıl sebep halkın daha fazla dikkatini çekecek bir niteliği sahip olunması isteğinden kaynaklanmaktadır (Özdemir, 2007: 97). Parti içi değişiklikleri tamamlayan Milliyetçi Hareket Partisi'nin 70'li senelerdeki yeni hedefi partiyi tüm kesimlere benimseterek teşkilat yapısını güçlendirmektir. 1973 yılında yapılan seçimlerde Türkiye geneli yüzde 3.4 oranında oy olarak üç kişiyi parlamentoya taşımıştır. 1975 senesinde ise Süleyman Demirel liderliğindeki yeni bir koalisyon hükümeti kurulmuştur ve Milliyetçi Hareket Partisi'de bu koalisyonun içinde iki bakanlık ve başbakan yardımcılığı görevleriyle bulunmuştur (Cumhuriyet Ansiklopedisi 3, 2002: 342–364). Parti'nin teşkilat yapısını güçlü bir duruma getirmesi ve fikirlerinin milliyetçi görüşe sahip seçmenlerce benimsenmesi 1977 yılında yapılan seçimlerde daha önceki seçime kıyasla oy oranını yüzde üç olarak artışına ve meclise gönderdiği milletvekili sayısını da on altıya çıkarmasına sebep olmuştur. Bu seçimin ardından yine koalisyon hükümeti kurulmuş bu sefer Milliyetçi Hareket Partisi beş bakanlık ile görevlendirilmiştir.

1980 senesinde ülkemizde yapılan darbeyle beraber Türk siyasi hayatında da devrim niteliğinde değişimler ortaya çıkmıştır. Birçok lidere siyasi yasaklama getirilmiştir bazıları tutuklanmıştır. Tutuklanan liderlerden birisi Alparslan Türkeş'tir. Türkeş'in tutuklanmasının ardından MHP kapatılmış ve tüm malvarlığı hazineye aktarılmıştır (Ana Britannica, 2004: 109). Sonraki süreçte tekrardan siyasi parti kurmaya yönelik MHP darbenin üstünden üç sene geçmesinin ardından Muhafazakar Parti çatısı altında kurumuştur. Partinin kurucusu ise MHP danışma meclisi üyesi Mehmet Pamak ve yol arkadaşlarıdır. 1983 seçimlerine giden süreçte darbenin etkileri devam ettiğinden dolayı birçok partiye bu süreçte seçime girme yasağı getirilmiştir. Muhafazakar Parti'de bu siyasi partilerin arasındadır (Ana Britannica, 2004: 108). 1985 yılında Muhafazakar Parti kongresinde partinin adı Milliyetçi Çalışma Partisi olarak değişmiştir. Genel başkanlığa da Ali Koç seçilmiştir. Sonraki süreçte MÇP 1987 yılında olağanüstü kongre sürecini başlatmış ve Abdülkerim Doğru parti genel başkanı

seçilmiştir, Devlet Bahçeli ise partinin genel sekreteri olmuştur (Cumhuriyet Ansiklopedisi 4, 2002). Darbe sürecinin etkilerinin azalmasının ardından siyasi yasaklar da kaldırılmıştır. 1987 yılında Türkeş MÇP'nin genel başkanı olmuştur. 1987 genel seçimlerinde ise Milliyetçi Çalışma Partisi yüzde üç oranında oy alarak meclise girememiştir. 1992 senesinde partinin içindeki muhafazakar kesim dokuz ışık doktrini benimsemeyerek partinin İslami değerlerin, milli değerlerin gerisinde kaldığını söyleyerek partiden ayrılmışlardır. Partinin ismi 1993 yılında tekrardan Milliyetçi Hareket Partisi olarak değiştirilmiştir. Milliyetçi Hareket Partisi olarak girilen 1995 genel seçimlerinde yüzde on barajının altında oy alarak meclise girme yetkisine sahip olunamamıştır bu seçimde partinin aldığı Türkiye geneli oy oranı yüzde sekizdir. Alparslan Türkeş'in 1997 yılında vefat etmesinin ardındaki süreçte parti 18 Mayıs 1997'de tekrardan olağanüstü kongreye gitmiştir bu kongrede genel başkan seçilememiştir ardından 6 Temmuz'da kongre süreci tekrarlanmış ve Devlet Bahçeli, MHP'nin genel başkanı olmuştur (Ana Britannica: 2004: 109). Milliyetçi Hareket Partisi uzun süreden sonra 1999 genel seçimleriyle birlikte Türkiye geneli yüzde 18 oranında oy alarak meclise girebilmiştir. Bu dönemde milliyetçi söylemlere desteğin artmasının en önemli sebeplerinden birisi terör faaliyetlerinin artmasıdır ve terörist Abdullah Öcalan'ın ülkemize geri getirilmesidir. 2015 senesinde yapılan genel seçimlerde Milliyetçi Hareket Partisi'nin hükümet kurma konusundaki tavrı nedeniyle haziran ayında yapılan seçimlerde hükümet kurulamamıştır ardından 1 Kasım tarihinde bir daha sandık başına gidilmiştir bu seçim sonucunda hükümet kurulmuştur ama Milliyetçi Hareket Partisi'nin oy oranı yüzde on altı seviyelerinden yüzde on ikiye düşmüştür. 2016 senesinde FETÖ tarafından yapılmış olan darbe girişiminden sonra 2018 genel seçimlerinde Cumhurbaşkanlığı birlikteliğinde seçime giren Milliyetçi Hareket Partisi yüzde on bir oranında oy almıştır. Partinin kırk sekiz milletvekili bulunmaktadır ve milletvekillerinin cinsiyete göre dağılımında 44 tane vekil erkek, 4 tane vekil ise kadındır. 2021'in Mart ayında yapılan parti kongresinde Dr. Devlet Bahçeli bir kez daha genel başkan görevini üstlenmiştir. MHP politik etkinliğini Dr. Devlet Bahçeli yönetiminde sürdürmektedir.

1.1.2. Halkların Demokratik Partisi

Demokratik Toplum Partisi 2005 yılında kurulan bir partidir. Türkiye'de ilk kez eş başkanlık şeklinde faaliyetlerini yürüten bir siyasi partidir. Terör örgü-

tüne destek vermesi nedeniyle 2007 senesinde Yargıtay tarafından bu partiye kapatma davası açılmış ve davanın ardından Demokratik Toplum Partisi kapatılmıştır ayrıca partinin üyeleri de beş yıl boyunca başka bir siyasi partinin organlarında görev alamayacaktır. Bu partinin kapatılmasının ardından 2008 yılında Barış ve Demokrasi Partisi kurulmuş ve bu partinin kurucu olma görevini Mustafa Ayzit üstlenmiştir. 2013 yılında Halkların Demokratik Partisi'nin kurulmasının ardından bu partinin milletvekilleri HDP'ye transfer olmuşlardır. Eş genel başkanlık prensibini benimseyen HDP'nin genel başkanları Figen Yüksekdağ ve Selahaddin Demirtaş olmuştur. Partinin tüzüğüne göre bütün insanların içerisindeki ezilen, sömürülen, eşcinsel, genç, yaşlı, sanatçı gibi her kesimin üzerindeki ayırım ve baskının engellenmesi için çalışılacağı ayrıca iktidarın demokratik bir biçimde olacağı vurgulanmaktadır (<https://www.hdp.org.tr/tr/parti-tuzugu/10/>). HDP'nin kurulmasından sonraki süreçte Ezilenlerin Sosyalist Partisi ile Barış ve Demokrasi Partisi üyeleri de bu partiye geçmiştir. HDP'nin amblemi ağaçtır bu ağaç gövdesi iki mor elden oluşur ve etrafında yeşil yapraklar vardır. Halkların Demokratik Partisi ilk defa 2015 senesinde yapılan genel seçimlerde parti olarak girmiştir ve seçim sonuçlarına göre Türkiye geneli yüzde on üç oy oranıyla, seksen milletvekili parlamentoya göndermiştir. Haziran seçimlerinde hükümet kurulamadığından dolayı tekrardan 2015 Kasımında yapılan seçimlerde yüzde 10,79 oranında oy almıştır ve elli dokuz kişiyi parlamentoya göndermiştir. 2018 yılında yapılan genel seçimlerde ise yüzde 11,7 oranında oy almıştır, 55 tane milletvekili ile parlamentoda temsil edilen Halkların Demokratik Partisi'nin milletvekillerinden otuz ikisi erkek, yirmi üç tanesi kadındır. Partinin 2021 yılında genel başkanlık görevini Mithat Sancar ile Pervin Buldan yapmıştır. 2023 yılının ağustos ayında yapılan partinin dördüncü olağanüstü kongresiyle beraber eş genel başkanlık görevi Sultan Özcan ve Cahit Kırkazak'a verilmiştir.

1.2. Siyaset Sosyolojisi Bağlamında Elit Teorileri

Batı toplumlarında 17.yüzyılda günlük konuşma dilinde kullanılmış olan 'elit' sözcüğü, en başta üst segment kaliteli mal ve eşyaları tanıma görevi üstlenmiştir ardından yaygınlaşarak üst düzey birey ve toplumsal kesimleri de ifade etmeye başlamıştır. Soylu kesimi ve askeriye içindeki en üst rütbeli kişiler elit kesimine örnek olarak verilebilmektedir (Bottomore, 1997: 7). Eligre ile electa kelimelerinden gelen elit terimi mana olarak seçilmiş olan ya da seçme

demektir. Türkçeye de Fransa kökenli ‘elite’ sözcüğünden uyarlanarak geçmiş-tir (Arslan, 2007). Siyaset literatüründe elit kavramının kullanımının yaygınlaş-ması 19. yüzyılın sonlarında başlamıştır. Amerika Birleşik Devletleri ve İngil-tere’de 1930’lu dönem de Pareto’nun eserlerinde kullanılmıştır (Sala, 2009: 4). Pareto bu kavrama birbirinden ayrı 2 açıdan bakmıştır. Bunlardan ilki iktidarın üstünde yapacağı etkiler bizleri ilgilendirmeyen kesim, buna elit olmayanlar demıştır, diğeri ise elitleri yönetici olan ve olmayan diye ayırıp onları üst kat-man yani elit olarak ifade etmiştir (Bottomore, 1997: 8). Bir diğere düşünür olan Mosca, elit kavramını kullanmamıştır fakat o da bu konuyla ilgili olarak önemli bir ayırım olan kitle ile elit arasındaki farkı açıklamıştır. Toplumdaki yönetilen sınıf ile yönetici sınıf arasındaki farka dikkat çeker ve nicel olarak az olan ama hükümeti elinde tutan bununla beraber iktidar olmaktan kaynaklanan üstünlüğü kullanan sınıfa elit olarak bakmaktadır (Turhan, 1991: 30).

Halkın üstün özellikleri bulunan, nicel anlamda az olan kişilerce yönetildi-ğini açıklayan düşünürler görüşlerini ifade etmişlerdir. Platon’a göre en mü-kemmel kimse yönetim ona devredilmelidir ve bu kişi tek başına yönetimi eline almalıdır. Yani halk kitlesi bu gruba girmemektedir alternatif olarak aristokrat kesimi gösterilebilir. Alınacak olan politik kararlarda toplumun düşüncelerinin olumsuzluk ortaya çıkaracağını halk için halkın yönetimini doğru bulmamıştır (Popper, 1998: 27). Bu konuda J.S. Mill ise halkın cahil olan kesiminin verece-ği kararların doğru olacağı konusunda tereddüte düşmüştür (Yayla, 2002: 99). Elitlerin kimin yöneteceği konusunda fikir birliğine ulaştıkları husus, tüm toplum kesimlerinde siyasette karar alıcı pozisyonda olan, üst düzey mevki-lerde bulunan, gücü kendinde tutan grubun veya kişinin, azınlıktan oluşmuş olmasıdır. Bu azınlığın dışında kalan kesim ise nicel anlamda fazla ve sıradan nitelikleri bulunan grubu da yönetilen yığını oluşturmaktadır. Buradan da an-laşılacağı üzere toplumların hemen hepsi oligarşik niteliktedirler (Yayla, 2002: 200). Bu konuyla alakalı olarak tarihin çeşitli dönemlerinde farklı düşünürler görüşlerini ileri sürerek elit teorilerini oluşturup kapsamlı bir hal kazandırmış-lardır. Elit teorilerini üç kesimde incelersek en başta Klasik Elit Kuramları daha sonra demokratik elit kuramları üçüncü olarak da iktidar seçkinlerinin içine alan neo klasik kuramlar olarak sınıflandırabiliriz.

1.2.1. Klasik Elit Teorisi

Klasik elit teorisinin önde gelen isimleri arasında Gaetano Mosca, Pareto

ve Robert Michels yer almaktadır. Michels bu teoriye Oligarşinin Tunç Kanunu görüşüyle katkı sağlamıştır. 1911 yılında geliştirilen bu teori genel olarak Almanya’da ki işçi sendikaları ve demokratik siyasi partileri kapsamaktadır. Oligarşinin Tunç Kanunu’na göre; yapısından ötürü büyük yapıli teşkilatlanmalar oligarşiyi ortaya çıkarırlar. Michels Alman Sosyalist Partisi’nin iç işlelerinden yola çıkarak bu savını doğrulama yoluna gitmiştir. Bu partiyi ele almasının sebebi ise partinin demokratik olarak örgütlendiğini düşünmesidir. Yaptığı araştırmadan sonra da bu partide demokrasinin sadece kağıt üzerinde geçerli olduğu ve yapısının da oligarşiye dayalı olduğunu ifade etmiştir. Michels buradan yola çıkarak bir genelleme oluşturmuş ve büyük teşkilatlanmaların içindeki demokratik yapıyı olanaksız bir hale getiren bürokratik bir sistem geliştirme eğiliminde olduğunu ifade etmektedir (Eryılmaz, 2013: 55-59). Oligarşinin Tunç Kanunu’nu kısaca özetleyecek olursak, herhangi bir siyasi parti veya sendika programlarını gerçekleştirebilmek amacıyla bürokrasi oluşturmalıdır, liderler yaptıkları işlerde zamanla uzmanlaşmaktadır ve bunun sonucunda profesyonel lider olmaktadır böylelikle de buldukları tabakadan ilişkilerini kesip elit olurlar. Ayrıca lider pozisyonunu sürdürmek için çalışanlarıyla beraber işbirliği yapmaktadır. Pozisyonlarını koruyamayacakları anladıkları durumda kendinden sonra gelecek olanı belirlemek isterler. Böylece seçimler sadece oylama olarak kalmaktadır formaliten başka bir şey değildir. En son da örgütler artık yapılarını fiili olarak oligarşiye dönüştüren tunçtan bir kanuna sahip olmaktadır. Robert Michels, toplum olarak gelişmiş kesimlerin, etkinlik ve liderinin elitlerin oluşmasına ve egemenliklerin artmasına ortam sunduğunu belirtmektedir. Michels’e göre demokrasinin pratiğe yansımada çeşitli olumsuz durumlar vardır. Halk gerçek manada azınlığın yani belirli bir grubun yönetimine tabidir. Demokrasiyi ilke olarak benimseyen sendika ve siyasi partilerde de işleyiş bu şekildedir (Kışlalı, 1997:299). Elit kavramı yerine yönetici sınıf kelimesini kullanan Mosca’ya göre; elite kitle arasındaki ayrımın toplumların hemen hepsinde görüldüğünü bundan ötürü de iktidarın sadece bir kişi tarafından sahip olunabilecek bir yer olduğunu belirtmiştir. İktidarın sahipleri yani gücü elinde tutan kesimler, vatandaşa oranla sayı olarak daha azınlığa sahiptirler işte bu azınlığa verilen ad da yönetici sınıftır (Vergin, 2003:116). Organize bir durumda bulunan yönetici kesimin, organize durumda olmayan halk yığınının üstünde etkili olmasında, yönetilenlere yani halk yığına kuralları benimsetmesinde yöneten kesimin yasal olarak bulundurduğu güç ve toplum-

daki değerler etkili olmaktadır. (Albertoni, 1987: 13). Tarihsel süreç içerisinde toplumlarda yöneten kesim, eğitim seviyesi, teorik ve pratik olarak bilgi düzeyi, iktisadi güç ve askeri olarak halk yığından üsttür bu imkanları kullanarak üstün olduklarını yönetilen kesime gösterirler (Kışlalı, 1997: 28). Azınlığın, çoğunluk üstünde etkili olmasının temel sebebi aslında, yöneten kesimin örgütlü bir halde olmasıdır. Hakimiyeti elinde bulunduran yöneten kesim bu etkinliğini, şiddet veya kandırma yöntemiyle kurabilir. Şiddet veya kandırma ile yönetilen kesim üstünde egemenliğini meşru hale getirmekte ve halk yığınının kabul edeceği şekilde üstünü örtebilmektedir (Selçuk, 1976: 563-628). Siyasi formül esas olarak ideolojik bir durumdan oluşmaktadır ve yönetici yani elit kesimin meşru olmasını sağlayan destek faktörüdür. Siyasi formülleri çoğulcu yapı, devletin hukuka bağlı olması, milliyetçilik ve siyasi katılım oluşturmaktadır. Bu formüller yöneten kesimin egemenliğini yönetilenler üzerinde meşrulaştıran aldatmacadır (Vergin, 2003:117). Yine Mosca'ya göre iktidarı elinde tutan kesimin mutlak olmadığı dönemde ekonomik, siyasi ve toplumsal yapının değişimiyle beraber kendini ona göre değiştireceğini belirtmektedir. Koşullarda değişme meydana geldikçe yönetici elite halkın karşısında üstünlüğünü ve yasallığını kaybetmeye başlayacak, başka bir yöneten elite barışın hakim olduğu bir biçimde hakim konuma gelip sonuç olarak halkı yönetecektir.

Pareto elit kavramına başka bir bakış açısıyla yaklaşmıştır ve bu puanlama yönetimi olarak tasnif edilmektedir. Bireylere sıfır ile on arasında puan verildiği bu yöntemde kendi görev gruplarında en çok puanı alan kişilerden bir kesim oluşturup bu kesime elit adının verileceğini ifade etmiştir. Elit kesimi de iktidardaki bireylerin oluşturduğu yöneten elite yönetici olmayan elit şeklinde ikiye ayırmak mümkündür (Bottomore, 1990:8). Özetle hayatın içinde görev alanına bakılmaksızın hünerleri ve yetkinlikleriyle başarı sahibi olanlara elit demıştır. Pareto ayrıca elit diye ifade ettiği kesimi aralarındaki farklara göre ayırmıştır. Yönetici olmayan elitler siyasi alandaki kararların verilmesinde etkisiz liderlerden oluşmaktayken, partilerin üyeleri, fabrika sahipleri, sendika başkanları ve askeri kapsayan yönetici elitler, politik gücü bir arada tutmakta bununla birlikte bu gücü kullanmaktadır (Parry, 1993: 34). Elitlerin dolaşımı düşüncesiyle iz bırakan Pareto, siyasal elitin sürekli olarak hâkim alanlara egemen olamayacağını ve elitlerinde aynı yerde kalamayacaklarını bir dolaşım olacağını belirtmiştir. Bu tarihsel süreci de Aristokratlar Mezarlığı olarak ifade etmiştir (Kapani, 2003:116).

1.2.2. Demokratik Elit Teorisi

Demokrasi kavramıyla elitliğin nasıl etkileşim içinde olduğunu demokratik elit teorisyenleri anlatmaktadır. Bu teorinin bir diğer ismi de çoğulcu elit teorisi şeklindedir. Demokrasinin temelinde hak ve hürriyetleri koruma yatmaktadır. Demokrasinin biçimlerinden biri olan temsili demokraside, yönetilen kesim, iktidarı elinde bulunduranların üst düzey becerilere ve zekaya sahip olduğuna inanırlar. Yönetilenler, seçimler aracılığıyla, haklarını koruyacaklarına güvendikleri, demokratik yönetim anlayışını benimseyen kişileri sandıkta tercih etmektedirler. İşte bu sebeplerden dolayı da elit olarak nitelenen kesim demokrasinin unsurlarını benimsemek zorunda kalırlar (William, 1994: 20-21).

Bu teorinin önde gelen isimlerinden birisi olan J. Schumpeter, bir yöntem olarak demokrasiyi değerlendirmiştir. Demokrasi kavramını ideal olarak görmez ve adalet, özgürlük ve eşitlik kelimelerinin demokrasi ile anımsamamak gerektiği belirtir. Schumpeter için demokrasi vatandaşın yönetimi manasında değildir. Seçimler vasıtasıyla oy kullanan halkın iktidarı ele alacak kesimi belirlemektedir yani elitleri seçmektedir. Bu sebepten ötürü de halkın kendisini yönetmesi değil kendini yönetecek elit grubu seçmesi anlamındadır (Schumpeter, 1967: 179-185). Scumpeter için iktidarı elinde tutan kesimin seçim ile görevi devralması o toplumdaki demokrasi için yeterlidir. Halkın demokrasinin hakim olduğu sistemlerde iktidarı eline alacak kişi ve grupları seçip seçmeme hakkı vardır. Bu durumda iktidardaki kişileri vazifelerini gerektiği gibi yapmaya yöneltmektedir (Schmidt, 2001: 128-129).

Klasik elit teorisyenlerinin, demokratik yapıdaki bir kusur şeklinde ifade ettikleri yönetici azınlığını, demokrasideki önemli bir faktör olduğunu ifade eden Giovanni Sartori fikirlerini bu eksenin etrafında şekillendirmiştir. İktidarın yapısının siyasi elit olarak ifade edeceğimiz nicel anlamdaki azınlıkla, toplumda yaşayan insanlar arasında etkileşim içinde olduğunu ifade etmektedir. Elitlerin siyaseti yönetmesi Sartori'ye göre demokrasinin iyi bir şekilde işleminin ön koşuludur. Elitleri halka karşı alakalı olmalı ve onların beklentilerini karşılamalıdır ayrıca halkın siyasi katılımını gerçekleştirebileceği ortamı da oluşturmalıdır (Sartori, 1977: 73-79). Robert Dahl ise konuya farklı bir açıdan bakmıştır. Demokratik sistemi elit poliarsisi olarak açıklamıştır (Daver, 1993: 134). Bir vilayetin gelişmesini idare eden az kişiyle, eğitime yön veren grup farklıdır. Toplumdaki karmaşa arttıkça siyasi elitlerin güçleri azalmakta, bireyler farklı

istekleri dile getiren oluşumlara katılmaktadırlar. Netice olarak da sadece siyasi arenadaki elitleri kapsayan azınlığın fikirlerini dile getirme yetkisine sahip olduğu azınlık baskısı siyaseti zayıflatmaktadır (Dahl, 1961: 155).

Yalnızca tek siyasi elit kesiminin toplumun hepsini yönetmesinin zor olduğunu ve birbirinden farklı siyasi elit kesimlerinin bulunduğunu, bu kesimler arasında da anlaşamama durumu olduğunu ifade eder. Demokrasinin en önemli etmenlerinden biri süreklilik arz etmese de siyasi katılımdır (Lerner, 1996:6). Politik manada var olan mücadele, homojen olmayan iktidardaki elitlerin hakim konumlarını kazanmak için seçmene ihtiyaçlarının olduğunun göstergesidir. Bundan dolayı toplumdaki bireyler politik yaşamda bulunmaktadır. Siyasi katılım seviyesi arttıkça, yöneten elitin, faal olması vatandaşın faal olmasıyla dengeli bir hale gelmektedir (Dahl, 1996: 343).

Harold Lasswell bu teorinin bir başka önde gelen ismidir. Gayesi klasik elit düşünürlerinin demokrasi aldatması olarak gördükleri varsayımların yanlışlığını ortaya koymaktır. Yönetilen grubun iktidarı denetleyebilme yetkisinin olmasının önemli olduğunu ifade etmektedir. Demokratik sistemlerde elit kesim iktidarı oluşturur bunlar seçmenlerce seçilmelidir ve denetlenebilmelidir (Carlton, 1996: 80). Modern insan haklarının geçerli olduğu topluluklarda, yalnızca kendi çıkarını ön plana çıkaran bireylerin baskısı ile kişiliklerinle tezat bir duruma gelebileceğini ifade etmiştir (Rustow, 1966: 693). Demokratik bir yönetimle yönetilen ülkelerde, siyasetteki elit kişilerin vatandaşın gücünü arkasına almaya ihtiyaçları bulunmaktadır. Düşünüre göre de elit egemenliğinde olan vatandaşlarca, seçim, referandum, medya vb. faktörler ile kontrol edilmektedir. İktidarı elinde bulunduran grup halka karşı şeffaf ve hesap verebilir olması gerekmektedir. Bu durum demokratik sistemin temel niteliklerindedir. (Kapani, 2003:122). Klasik elit teorisyenlerinin ana teması olan iktidarın az sayıda kişide bulunması bununla beraber vatandaşların pasif durumda olması sebebiyle demokrasinin gerçekleşmesinin zor olduğu görüşüne siyasetteki elitlerin hesap verebilir ve sorumluluk sahibi olmasıyla yanıt vermiştir.

Bu başlık altında değerlendireceğimiz bir diğer kişi de Raymond Aron'dur. Aron düşüncesini Marksizm ideolojisinin karşısına koymuştur. Aron'a göre geçmişten beri hiçbir ülke veya toplumda çoğunluk azınlığı yönetmemiştir. Bütün sistemler Oligarşiye yakın özellikler taşımaktadır (Aron, 1976: 120-121). Diktatörlükten farklı olarak demokrasilerde yöneticiler farklı fikirlerde mutabakata varmış yad a anlaşamamışlardır. Birbirlerinden farklı görüşlerde bulunan

elitler arasında iktidarı elde etme konusunda rekabet mevcuttur. Bundan dolayı elit kesimlerin çeşitliliği birbirlerine üstünlük kurmaya engel olmakta netice olarak da iktidarın paylaşılması sağlanmaktadır. Siyasette alınmış olan kararların halk tarafından değil de halk için olması demokrasinin niteliklerindedir. Milletın hakimiyetinin manası, halkın siyasetteki kararları direk olarak alması anlamına gelmemektedir. Demokrasilerde halk yığınının kendisini yöneteceği bir durum olanaksızdır. (Aron, 1976: 121-122). Bu düşüncelerinden yola çıkaran Raymond Aron, siyasi elitin azınlıkta olmasının oligarşiye dönük bir eğilim bulundurmasını ve demokratik yönetimin olmasının olanaksız olacağını ifade eden klasik elitistlere şöyle bir soru sormuştur: “Bir rejim komünizm veya liberal demokrasi olabilir ama bir oligarşik yapıyı nasıl içinde barındırmaz?” Düşünüre göre ana problem oligarşik yapının iktidarı nasıl yönlendirdiğidir (Aron, 1976: 122)

1.2.3. Neo Klasik Elit Teorisi

Bu teorinin önde gelen isimlerinden birisi olan Wright Mills, demokratik elit teorisyenlerin fikirlerini reddetmiştir. Klasik elit düşüncesini benimseyen kişilerle de kimi noktalarda benzer sonuçlara ulaşmıştır. Klasik elit teorisini savunan düşünürlerden farklılaştığı konu da; onlar toplumun hepsinde dikkate değer özelliğın yönetici tabakaların bulunması olduğunu öne sürmesiyken Mills’e göre toplumlar dönemin koşullarına göre birbirlerinden ayrı güç odaklarını içinde barındırmışlardır (Parry, 1993: 34).

Amerika Birleşik Devletleri’nin sistemini değerlendiren Mills’e göre; seçkinler toplum içindeki hâkim kurumlarda üst düzeyde yer alan kişiler olarak açıklanmıştır (Mills, 1974: 17). Bu elit grup toplumdaki diğer kesimlere oranla siyasal sistemin şekillenmesi konusunda daha fazla etkilidir. Mills bu bireylere iktidar seçkinleri adını vermiştir. Amerika Birleşik Devletleri’nde ki çalışmalarını sonucunda birden fazla seçkin tipi ortaya koyan Mills’in ilk grubunda siyasi seçkinler vardır. Siyasi seçkinden anlaşılan, siyasi konularda söz sahibi olan politikaları belirleme ve uygulama konusunda yetkili olan kesimdir. Diğer bir grupta da militarist seçkinler vardır. Bu grubun elinde olan güç toplumlar arasında değişiklik göstermektedir. Demokrasinin hakim olduğu sistemlerde dahi ordu, siyaset kurumu üzerinde etki sahibidir (Mills, 1974: 237-246). Ekonomik seçkinler ise Mills’in bir diğer grubunu oluşturmaktadır. Adından da anlaşılabilir gibi bu grubu ekonomik anlamda zengin olan bireyler oluşturmaktadır.

İktidarla birebir iç içe olmasalar dahi siyaset sahnesinde ekonomik güçlerin ötürü etkilidirler. Bunun sebebi ise iktidarı elinde tutan kesimlerin, maddi durumu çok iyi olan kişileri arka plana atamayacak olmasından kaynaklanmaktadır. Düşünür ekonomik seçkinleri devletin geleceğinde söz sahibi olarak belirtmektedir.

İktidarı tamamen eline alan bir seçkin grubu bulunmamaktadır. Siyaset sahnesindeki seçkinlerden farklı olarak iktidarı yönlendirme gücüne sahip farklı kesimler de vardır. Gelişmiş modern ülkelerde seçkinler arasında karşılıklı etkileşim bulunmaktadır. Etkileşim seviyelerine göre de seçkinler dayanışmacı seçkin ve tek tip seçkin olarak ikiye ayrılırlar. Seçkinlerin arasındaki ilişkiler ve bu ilişkilerin özellikleri, kan bağı şeklindeki sosyal manada dayanışma fazla ise bunlar tek tip seçkin olarak görülmektedir. Tek tip seçkinlerin birbirleriyle çatışma seviyesi azdır ve yeni üyeye açık değildirler. Tek tip seçkinlerin bulunduğu yerlerde genel olarak otoriter rejimler görülmektedir (Giddens, 1999: 152). Sürekliliğin bulunduğu siyasi sistemlerin içerisinde iktidardaki seçkin kesimin ortak özellikleri de bulunmaktadır. İktidardaki seçkinler köken ve eğitim olarak benzer nitelikler taşıdığından dolayı aralarında bir dayanışma vardır. Dayanışma ise iktidar seçkinleri arasında çıkar ve iş birliğini oluşturmaktadır. Çıkar ilişkisi sürdükçe dayanışmacı sistemde aksamadan devam etmektedir (Mills, 1974: 29-30). Menfaat ve iş ilişkisi bittiği zaman ise formalite icabı birlikte olma süreci belirli bir zaman zarfında devam eder lakin sonraki süreçte bitmeye mahkumdur. Siyasi seçkinler ile diğer seçkin grupları arasında karşılıklı bir etkileşim vardır. Ekonomik ve militarist seçkin grubu kendi çıkarlarının daha çabuk gerçekleşmesi amacıyla siyasi seçkinlerin yanında yer alırken, siyasi seçkin grubu da hakimiyetlerinin devamlılığı açısından diğer seçkin gruplarıyla temas halinde olurlar. Seçkin grupları arasındaki ilişki ağı azalırca yeni seçkin kesimlerin oluşması için fırsat oluşur (Mills, 1974: 304-308). Mills bu ağı merkezileşmiş iktidar olarak açıklamaktadır. Ona göre iktidardaki bireyler genel olarak benzer yollardan geçmişlerdir işte bu durumda seçkinler arasındaki etkileşimi etkileyen faktörlerdendir (Mills, 1963: 29). Seçkinler etkileşim içindeyken, toplumun diğer kesimleri bu etkileşimi sağlayamadığından ötürü güçlü bir yapıya bürünmemektedirler. Sonuç olarak da seçkinler yönetimini bu şekilde daha kolay sağlamaktadır.

2. MHP VE HDP MİLLETVEKİLLERİNİN KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ

Araştırmanın bu kısmında temel çerçeve üzerine odaklanarak siyaset sosyolojisindeki elit teoriler kapsamında TBMM 27. Döneminde MHP ve HDP'nin yüz üç milletvekilinin analizi yapılacaktır. Bu kısımdaki hedef ise yöneten elitlerin farklı özelliklerini belirlemek ve karşılıklı olarak bir değerlendirme yapmaktır. Değerlendireceğimiz siyasi partilerden Milliyetçi Hareket Partisi'nin kırk sekiz, Halkların Demokratik Partisi'nin ise elli beş milletvekili vardır.

2.1. Milletvekillerinin Cinsiyet Temelinde Analizi

Bu alanda çalışma yapan elit kuramcılarının da ifade ettiği üzere politika, eşit olmayan koşullar üzerine inşa edilmiştir. Bu eşit olmayan koşullar ülkelerin gelişmişlik düzeyine, ülkelerin yapısına göre değişiklik arz etmektedir. Siyasi temsil konusunda ise milletvekillerinin cinsiyet oranına göre dağılımında bu durum açıkça görülmektedir. Bir diğer husus olan siyasi katılım ekseninde kadınların siyasetin içinde bulunması, erkeklere nazaran daha azdır. Aslında bu duruma sebep olan birçok faktör bulunmaktadır. Kadınlara aday olabilmeye ya da seçim yapma hakkı erkeklere göre çok sonraları tanınmıştır. Erkek egemen yapıyı değiştirmek ise kolay olmayacaktır.

Tablo 2.1. Milletvekillerinin Cinsiyete Göre Dağılımı Kaynak: TBMM, (2021)

<u>CİNSİYET/ SİYASİ PARTİ</u>	MHP	HDP	TOPLAM
ERKEK	44	32	76
KADIN	4	23	27

Parlamentoda 27. Dönemdeki milletvekilleri cinsiyet bağlamında değerlendirildiğinde erkek egemen bir yapının olduğu açık bir şekilde görülmektedir. Bu durum siyasi partiler özeline indirildiğinde ise Halkların Demokratik Partisi'nde kadın temsili oranı Milliyetçi Hareket Partisi'ne göre daha fazladır. Milliyetçi Hareket Partisi'nin kırk sekiz milletvekilinin dört kişisi kadın kırk

dört kişisi erkektir bu durumu yüzde olarak ifade ettiğimizde kadın milletvekillerinin temsil oranı %8.33'tür geri kalan yüzde %92.67 gibi çok yüksek bir orandaki milletvekilleri erkektir. Halkların Demokratik Partisi'nde ise elli beş milletvekili bulunmaktadır. Kadın milletvekillerinin sayısı yirmi üç iken erkek milletvekillerinin sayısı otuz ikidir bu durumda yüzdesel olarak analiz edildiğinde erkeklerin oranı %58.12, kadınların oranı ise %41.82 olarak görülmektedir. Bu kıyaslamadan da anlaşılacağı üzere Milliyetçi Hareket Partisi daha fazla erkek egemen yapıya sahip bir siyasi partidir.

2.2. Milletvekillerinin Doğum Yerine Göre Analizi

Bu alt başlık altında MHP ve HDP'nin TBMM 27.döneminde milletvekili seçilen kişilerin hangi coğrafi bölgede doğdukları incelenecektir buradaki asıl amaç ise aday profilinin partiden partiye değişiklik gösterip göstermediğini ortaya çıkarmak ve Türkiye'nin hangi bölgesinde doğmuş kişilerin bu iki partiye milletvekili adayları olarak girdiklerini saptamaktır. Milletvekili adayları olan kişilerden yurtdışında doğanların olup olmadığı da değerlendirilecektir. Bu kısımdaki veriler hazırlanırken de Türkiye Büyük Millet Meclis kaynaklarından faydalanılmıştır. Milliyetçi Hareket Partisi'nin bir milletvekili yurtdışı doğumludur. Halkların Demokratik Partisi'nin ise üç milletvekili yurt dışında doğmuştur.

Tablo 2.2. Milletvekillerinin Doğdukları Yere Göre Dağılımı Kaynak: TBMM, (2021)

<u>DOĞUM YERİ</u> <u>(BÖLGE) / PARTİ</u>	HDP	MHP	TOPLAM
AKDENİZ	3	7	10
DOĞU ANADOLU	24	7	31
GÜNEYDOĞU ANADOLU	13	3	16
EGE	-	2	2
İÇ ANADOLU	3	18	21
KARADENİZ	3	8	11
MARMARA	6	2	8

Milletvekillerinin doğum yerleri bazında analizinde genel olarak bakıldığında en fazla milletvekilinin doğmuş olduğu bölge Doğu Anadolu Bölgesi'dir. Bunu sırasıyla İç Anadolu ve Güney Doğu Anadolu takip etmektedir. En az milletvekili ise Ege Bölgesi doğumludur. Partiler özelinde indirgenildiğinde ise bu durum Milliyetçi Hareket Partisi'nde, İç Anadolu Bölgesi'nde doğan kişilerin milletvekili olma sayısı ve oranı daha fazladır. En az ise Ege ve Marmara Bölgesi doğumlu milletvekilleri bulunmaktadır. Halkların Demokratik Partisi milletvekilleri ise büyük bir çoğunlukla Türkiye'nin doğu bölgesi doğumludurlar. Bu oran yaklaşık %70'dir. Bu partinin Ege Bölgesi'nde doğmuş olan milletvekili bulunmamaktadır. Doğu bölgelerinin dışında Marmara Bölgesi gelmiştir burada İstanbul faktörü önemlidir. Milletvekillerinin cinsiyet bazında değerlendirildiğinde ise yine bu oransal ilişki bozulmamaktadır. İki siyasi parti karşılaştırıldığında ise doğum yeri bağlamında bir uyum olmadığı açıkça görülmektedir.

2.3. Milletvekillerinin Medeni Durumlarına Göre Analizi

Türk toplum yapısının mihenk taşlarından birisi olan aile dünyadaki farklı ülkelerde de yapı olarak değer atfedilmektedir. Aile yapısının oluşumunda ekonomi gelenek görenekler sosyo kültürel önemli bir yer tutar. Bireylerin evli veya bekar olma durumlarını tek başına düşünmekten ziyade kişinin yaş grubu, ekonomik özgürlüğü gibi durumları bir araya alarak değerlendirmek daha önemlidir.

Tablo 2.3. Milletvekillerinin Medeni Hallerine Göre Dağılımı / Kaynak: TBMM, (2021)

<u>MEDENİ HAL / PARTİ</u>	HDP	MHP	TOPLAM
Evli	37	42	79
Bekâr	12	2	14
Bilinmiyor	6	4	10

Milliyetçi Hareket Partisi ve Halkların Demokratik Partisi milletvekillerinin medeni halleri incelendiğinde evli milletvekillerinin büyük bir çoğunluğu sağ-

ladığı görülmektedir. Halkların Demokratik Partisi'nde bekar olan milletvekillerinin sayısı daha fazladır. TBMM verilerine göre iki partiden 10 milletvekilinin de medeni durumları paylaşılmamıştır. Cinsiyet bazında ele alındığında ise Milliyetçi Hareket Partisi'nin bütün kadın milletvekilleri evlidir. Halkların Demokratik Partisi'de elde edilen veriler dahilinde en fazla bekar kadın milletvekilinin bulunduğu siyasi parti olma özelliğine sahiptir.

2.4. Milletvekillerinin Yaş Grubuna Göre Analizi

Tablo 2.4. Milletvekillerinin Yaş Grubuna Göre Dağılımı Kaynak: TBMM, (2021)

<u>PARTİ / DOĞUM</u> <u>YILI</u>	1989 - 1996	1978 - 1988	1967- 1977	1956- 1966	1948- 1955
HDP	1	14	23	14	3
MHP	-	7	14	23	4
TOPLAM	1	21	37	37	7

Bireylerin istemleri dışında ortaya çıkan etmenlerden bir tanesi de doğum tarihleridir. Birbirine yakın süreçlerde doğan kişilerin dönemin çeşitli koşullarından dolayı birbirine benzer davranışlar göstermesi daha kuvvetle muhtemel iken kişilerin arasındaki yaş arttıkça olaylara bakış açısı da değişiklik göstermektedir. Türkiye'de bireyler 18 yaşından sonra cinsiyet ayrımı olmadan seçme ve seçilme hakkına sahiptirler. Yaş faktörü batı da demokrasinin ilerleyebilmesi için önemli bir yer tutmaktadır. Türkiye'de ise tarihsel süreç analiz edildiğinde çok partili yaşama geçiş sürecinden 2021'li yıllara gelene kadar milletvekillerinin profili gittikçe gençleşmektedir. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde 27. Dönemde incelediğimiz iki parti arasında en genç milletvekili 1996 yılı doğumlu Halkların Demokratik Partisi Diyarbakır milletvekili Dersim Dağ olarak görülmektedir. 1989 yılından sonra doğmuş olan başka milletvekili her iki parti de de bulunmamaktadır. En yaşlı milletvekili ise 1948 yılı doğumlu MHP Genel Başkanı ve Osmaniye Milletvekili Devlet Bahçeli'dir. Bu dönemde iki parti de en yoğun yaş grubu ortalaması 1967-1977 ile 1966-1956 yılları

arasıdır iki grupta da otuz yedi milletvekili bulunmaktadır. Milliyetçi Hareket Partisi'nin en genç milletvekili 1985 yılı doğumludur. Aslında bu durum Milliyetçi Hareket Partisi'nden milletvekili olabilmek için belirli bir yaş grubunun üzerinde olmanın gerekli olduğunu gösterir niteliktedir. Milliyetçi Hareket Partisi'nin milletvekillerinin yaş ortalaması Halkların Demokratik Partisi'ne göre daha yüksektir. Halkların Demokratik Partisi'nde milletvekillerinin yoğunlaştığı doğum yılı grubu 1967-1977 yılları arasındır. Bu partinin en yaşlı milletvekili 1951 yılı doğumludur. İki parti birlikte değerlendirildiğinde aslında seçilme yaşı on sekiz olsa da bunun fiiliyatta gerçek olmadığı görülmektedir.

2.5. Milletvekillerinin Eğitim Düzeyine Göre Analizi

Tablo 2.5. Milletvekillerinin Eğitim Durumuna Göre Dağılımı Kaynak: TBMM, (2021)

<u>PARTİ / EĞİTİM DURUMU</u>	<u>İLK VE ORTA OKUL</u>	<u>LİSE</u>		<u>YÜKSEK LİSANS</u>	<u>DOKTORA</u>
HDP	3	9	33	4	6
MHP	-	5	23	10	10
TOPLAM	3	14	56	14	16

Eğitim hayatın her alanında olduğu üzere parlamentoya milletvekili olarak girebilmek açısından ve seçmenin takdirini kazanmak açısından dikkat edilmesi gerek bir faktör olarak göze çarpmaktadır. Hiç eğitim almamış kişilerin mecliste temsil yetkisine sahip olmaları işleri çeşitli konularda aksatacaktır bunlardan bir tanesi okuma yazma bilmeyen bir milletvekili işlerini halledemeyecektir tek başına. Parlamento milletin bir nevi aynası olarak görüldüğü için oradaki kişilerin eğitilmiş donanımlı kişiler olması vatandaş tarafından da önemlidir. Bu yüzden vatandaşların oy kullanma süreçlerinde adayların eğitim geçmişini ya da partilerin aday belirleme sürecinde yine eğitim önem arz eder. Beş farklı ülkeyi içine alan araştırmaya göre bireylerin eğitim düzeyi ile siyasetle olan

ilişkisi arasında bir orantı olduğunu ortaya çıkarmıştır. Eğitim düzeyi yüksek olan bireyler, siyaset konularında devletin insanlar üzerindeki etkisi konusunda daha farkındalık sahibidir. Seçim sürecindeki mitingler, vaatler, kampanyalarla daha çok ilgilidirler. Siyasetle ilgili daha fazla bilgi dağarcığına sahiptirler. Bireyle arasında eğitim düzeyinin farklılığı onların siyasal davranışları üzerinde etkilidir (Almond, Verba, 1989: 317). Ülkemizde seçimlerde oy kullanabilmek için herhangi bir eğitim düzeyi şartı bulunmamaktadır lakin milletvekili aday olmanın asgari eğitim düzeyi ilkokul olarak belirlenmiştir. Her iki partinin milletvekillerine genel olarak değinecek olursak üniversite eğitimi alan kişilerin en yoğun olduğunu görmek mümkündür. Onun ardından ise toplam yüz üç milletvekilinin on altı kişisi doktoralıdır. Üniversite düzeyinden daha düşük eğitim seviyesine sahip milletvekillerinin toplam sayısı on yedidir. Bu durumda aslında eğitim seviyesi olarak üniversite ve üstü kişilerin milletvekilliğine tercih edildiğinin göstergelerinden birisidir. İlk ve ortaokul mezunu milletvekili sayısı ise en az düzeydedir ve sayısı üçtür. Bu üç milletvekilinin üçü de Halkların Demokratik Partisi Milletvekilleridir. Milliyetçi Hareket Partisi'nin milletvekillerinin asgari eğitim düzeyi lisedir. İki siyasi partiyi spesifik olarak ele alırsak açıkça farklılıklar görülmektedir. Milliyetçi Hareket Partisinin üniversite üzeri milletvekili oranı fazladır. Halkların Demokratik Partisi'nin ise lise ve daha düşük eğitim seviyesine sahip milletvekillerinin oranı fazladır.

2.6. Milletvekillerinin Aldıkları Eğitimin Türüne Göre Analizi

Milletvekili adaylık sürecinde, kişilerin eğitim düzeyiyle birlikte aldıkları eğitimi hangi bölümlerde aldıkları da önemlidir. Bazı meslek grupları daha fazla önceliklidir milletvekilliği sürecinde çünkü belirli meslekler geçmişten günümüze kadar toplumda ayrıcalıklı ve saygınlık kazandırma konusunda etkilidir.

Tablo 2.6. Milletvekillerinin Aldıkları Eğitimin Alanlara Göre Dağılımı
Kaynak: TBMM, (2021)

EĞİTİM ALANI / PARTİ	HDP	MHP	TOPLAM
Eczacılık	-	3	3
Eğitim	8	8	16

Hukuk	12	7	19
İletişim	2	-	2
İİBF	6	10	16
Sosyoloji	2	-	2
Mühendislik	2	6	8
Siyaset Bilimi	3	3	6
Tıp	4	2	6
Diğer	4	4	8

Parlamentoda bu dönemde iki partinin milletvekilleri arasında en fazla hukuk fakültesi mezunu bulunmaktadır. İki partinin toplam yüz üç milletvekilinin on dokuzu hukuk fakültesi mezunudur. Bunu İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nin bölümleri takip etmektedir. Siyaset bilimini teorik de eğitim olarak alan kişiler pratik siyasette çok fazla tercih edilmemektedir. Sadece altı kişi siyaset bilimi mezunudur milletvekillerinin içerisinde. Sağlık konusunda eğitim alan kişilerin sayısı ise eczacılık üç tıp ise altıdır. Partiler özelinde ise Halkların Demokratik Partisi'nde en fazla hukuk fakültesi mezunu milletvekili vardır. Milliyetçi Hareket Partisi'nde ise İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi bölümleri mezunu milletvekili bulunmaktadır. İki partinin de ortak özelliği aslında sosyal bilimler alanında eğitim almış kişilerin milletvekilliğinde sayıca üstün olmasıdır. Mühendislik alanında Halkların Demokratik Partisi'nde iki milletvekili varken Milliyetçi Hareket Partisi'nde altı kişi bulunmaktadır. MHP Genel Başkanı Dr. Devlet Bahçeli iktisat alanında doktora eğitimi almıştır. Halkların Demokratik Partisi eş genel başkanlarından Pervin Buldan ve Mithat Sancar hukuk fakültesi mezunudur.

2.7. Milletvekillerinin Coğrafi Bölgelere Göre Yoğunluğunun Analizi

Bu kısım iki partinin milletvekillerinin bu dönemde hangi coğrafi bölgelerde nasıl yayıldığını değerlendirecektir. Buradaki temel gaye siyasi partilerin Türkiye geneline eşit bir biçimde mi milletvekili gönderdiği yoksa belirli bölgelerde hakim parti mi rolünde mi onu anlamaktır. Milliyetçi Hareket Partisi'nin

kırk sekiz milletvekilinin on üç kişisi Marmara Bölgesi'nde, on dört kişisi İç Anadolu Bölgesi'nde, beş kişisi Ege Bölgesi'nde, sekiz kişisi Akdeniz Bölgesi'nde, iki kişi Karadeniz Bölgesi'nde ve üçer kişi de Doğu Anadolu ile Güney Doğu Anadolu Bölgesi'nde milletvekilliği yapmaktadırlar. Marmara'da milletvekili olan kişiler İstanbul'da yoğunlaşmıştır. Halkların Demokratik Partisi'nin elli beş milletvekilinin ise coğrafi bölgelere göre dağılımı şu şekilde olmuştur. Güney Doğu Anadolu Bölgesi'nde yirmi milletvekili vardır, Doğu Anadolu Bölgesi'nde on yedi milletvekili vardır. Marmara Bölgesi'nde on milletvekili vardır, İç Anadolu Bölgesi'nde bir milletvekili vardır, Akdeniz Bölgesi'nde beş milletvekili vardır ve Ege Bölgesi'nde de iki milletvekili bulunmaktadır. Bu partinin Karadeniz Bölgesi'nde görev yapan hiçbir milletvekili yoktur. Buradan da anlaşılacağı üzere Halkların Demokratik Partisi doğu ve güneydoğu anadoluda oy potansiyelinin çok fazla olduğu görülmektedir. Marmara Bölgesi'nde İstanbul dışında milletvekili bulunmamaktadır bu partinin, Milliyetçi Hareket Partisi ise bu durumun aksine Türkiye'nin iç kısımlarında daha fazla yoğunlaştığı görülmektedir oy potansiyeli olarak. Bu iki parti görüş olarak birbirinin zıddı olmasının yanı sıra seçmenlerin bulunduğu bölgelerin profillere göre de benzerlik göstermemektedirler. Milliyetçi Hareket Partisi Türkiye'nin tüm bölgelerine hitap ederken Halkların Demokratik Partisi'nde bu durum söz konusu değildir.

SONUÇ

Dünya genelindeki bütün ülkelerde geçerli olan yadsınamaz bir gerçek olan her ülkede sayı bakımında az olan bir yönetici kesimin olması ve onlara oranla çoğunlukta olan bir yönetilen grubun varlığıdır. Ulus devletlerin gelişmesiyle beraber bu durum daha net bir hal almaya başlamıştır. İsimler farklılık gösterse de kimi zamanlarda bilge liderler veya filozoflar yönetimi elinde bulundururken kimi dönemde de elit denilen kesim tarafından yönetim elde tutulmuştur. Hayatın genel özelliklerinden birisi insanların tamamen eşit olmaması bu durumda sebebiyet verdiği merkezi yapıda farklı kesimlerin oluşmasıdır. Bu çalışma TBMM 27. Döneminde yani 2018 genel seçimleriyle beraber Türkiye'nin siyaset sahnesinde etkili olan iki siyasi partinin milletvekillerinin farklı bağlamlarda değerlendirilmesi üzerine yapılmıştır. Klasik Elit teorisi düşünür-

lerinden Pareto'nun fikirlerinden birisinde tarihi yapan itici gücün elit grup olduğunu belirtmiştir. Milletvekilleri de yönetici elit gruplar arasında yer almaktadır bundan ötürü de onların ne gibi profillere sahip olduğunun açıklanması önem arz etmektedir. Çalışma genelinde ele alınan farklı parametrelerden elde ettiğimiz verilere göre iki siyasi partinin milletvekilleri genel olarak 1956 ile 1966'lı yıllar arasında ve 1967 ile 1977'li yıllar arasında doğmuş olan kişileri kapsamaktadır. Bu durumda gençlerin sayısının az olduğunu göstermektedir. Genel olarak belli bir yaşın üstündeki kişiler daha fazla görev sahibi olmuştur. Milletvekillerinin doğdukları yer bağlamında değerlendirme yaptığımızda da HDP milletvekilleri genel olarak Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde doğan kişilerdir. MHP'nin milletvekilleri arasında da İç Anadolu'nun sayısal üstünlüğü vardır. Eğitim düzeyi her alanda kaçınılmaz bir öneme sahip olduğu gibi kuşkusuz siyasette de önem arz etmektedir. HDP'de ilk ve ortaokul mezunu olan üç kişi sadece milletvekili olmuştur. MHP'de ise en milletvekillerinin eğitim düzeyi en alt liseden başlamaktadır. Türkiye'de eğitim seviyesinin en üst düzeyi olan Doktoralı milletvekili HDP'de altıyken MHP'de bu sayı ondur. Eğitim düzeyiyle beraber eğitimin hangi alanda alınmış olduğu da önemlidir bu araştırma sorumuzun cevabına göre ise de hukuk fakültesi mezunları genel olarak diğer bölüm mezunlarına göre sayıca fazladır. Bununla beraber siyaset bilimi alanında eğitimini tamamlamış bireylerin sayısının düşük olması da göze çarpan bir diğer sonuçtur. Sosyal bilimler alanında eğitim alan kişiler bu iki parti bağlamında bu dönemde TBMM'de çoğunluktadır. Medeni hallerine göre milletvekilleri analiz edildiğinde ise evli olan vekil sayısı bekar olanlara göre fazladır. MHP'nin Güneydoğu ve Doğu Anadolu bölgesinden seçilen kadın milletvekili bulunmamaktadır. Elit teorileriyle 27. Dönem milletvekilleri arasında bir ilişki kuracak olursak vatandaşları yöneten kesimin sayısal anlamda halka göre az sayıda kişi olduğu lakin karar alma sürecinde vatandaşlarında yetki sahibi olduğu anlaşılmaktadır. Aslında genel anlamda siyasetteki temsil olarak ne cinsiyet bağlamında ne de diğer göstergelere göre eşitlik bulunmamaktadır. Belirli bir yaş grubu, belirli alanlarda eğitim alma ve eğitim düzeyi erkek ege-men meclis, genç milletvekillerinin sayısının az olduğu bir yapı görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Albertoni, Ettore. (1987). *Mosca and The Theory of Elitism*, Translation By Paul Goodrick, Basil Blackwell. Oxford.
- Almond, Gabriel., ve Verba, Sidney. (1989). *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations*. California. USA: SAGE Publication, Inc.
- Ana Britannica *Genel Kültür Ansiklopedisi*. (2004). *Milliyetçi Hareket Partisi*. Cilt 16, İstanbul, Ana Yayıncılık.
- Aron, Raymond. (1976) *Demokrasi ve Totalitarizm*. Çev: Vahdi Hatay, Kültür Bakanlığı İstanbul: Kültür Eserleri: 3.
- Arslan, Durmuş. Ali. (2007). *Elit sosyolojisi*. Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Bora, Tanıl. ve Can, Kemal.(2009). *Devlet Ocak Dergah*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bottomore, Thomas, Burton. (1997). *Seçkinler ve Toplum*. Ankara: Gündoğan.
- Carlton, Eric. (1996). *The Few and The Many: A Typology of Elites*, Scolar Press, Vermont.
- Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923 – 2000*. (2002) Cilt 3 / 1961 – 1980, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.
- Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923 – 2000*. (2002) Cilt 4 / 1981 – 2000, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.
- Dahl, Robert. (1961). *Yönetici Elit Modelinin Bir Kritiği*, Çev: Deniz Baykal, AÜSBF Dergisi, C: XVI, No: 2.
- Dahl, Robert. (1996) *Demokrasi ve Eleştirileri*, Çev: Levent Köker, Ankara: Yetkin Yayınları.
- Daver, Bülent. (1993) *Siyaset Bilimi*, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Eryılmaz, Bilal. (2013), *Bürokrasi ve Siyaset*. İstanbul: Alfa Yayınları, s. 55-59.
- Giddens, Anthony (1999), *İleri Topluların Sınıfsal Yapısı*, Çev: Ömer Baldık, İstanbul: Biray Yayınları.
- Halkların Demokratik Partisi, (2021). (<https://www.hdp.org.tr/tr/parti-tuzugu/10/>).
- Kapani, Münci. (2003). *Politika Bilimine Giriş*, İstanbul: Bilgi Yayınları.
- Karpat, Kemal. (2015). *Türk Siyasi Tarihi*, 6. Baskı, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kışlalı, Ahmet, Taner. (1997). *Siyaset Bilimi*, Ankara: İmge Yayınevi.
- Lerner, Robert, Stanley Rothman and Althea K. Nagai (1996) *American Elites*, Yale University Press, New Hawen and London.

- Mills, Wright. (1963). *Power, Politics and People*. Oxford University Press, New York.
- Mills, Wright. (1974). *İktidar Seçkinleri*. Çev: Ünsal Oskay, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Özdemir, Zeki. (2007). “1965-1969 Yılları Arasında Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi ve Milliyetçi Hareket Partisi”, Ankara, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Master Tezi.
- Parry, Geraint. (1993). *Elite Theory and Democracy*, Ralph Young and Chris Binns (Ed.),
Introducing Government: A Reader, Manchester And New York.
- Popper, Karl. (1998). *Açık Toplum ve Düşmanları*, Çev: Mete Tuncay, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Rustow, Dankwart. (1966). *The Study of Elites: Who's, Who, When, And How, World Politics*.
- Sala, Bedir. (2009). “Türkiye’de Seçkin Sınıflar ve Siyasal Yapı”. Yayımlanmış yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Selçuk, Sami. (1976). *Seçkinler ve Az Gelişmiş Ülkelerde Konum ve İşlevleri*, AÜSBF Yayınları.
- Sartori, Giovanni. (1977). *Demokrasi Kuramı*, Çev: Deniz Baykal, Tsiyd, Nkara.
- Schmidt, Monfred. (2001). *Demokrasi Kuramlarına Giriş*. Çev: Emin Köktaş, Ankara: Vadi Yayınları.
- Schumpeter, Joseph. (1967). *Kapitalizm Sosyalizm Demokrasi*, Çev: Tınaz R., İstanbul: Varlık Yayınları.
- Turhan, Mehmet. (1991). *Siyasal Elitler*. Ankara: Gündoğan Yayınları.
- TBMM, (2021) https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/milletvekillerimiz_sd.liste
- Vergin, Nur. (2003). *Siyasetin Sosyolojisi*, İstanbul: Bağlam Yayınları.
- William, Henry. (1994). *In Defense Of Elitism*, Doubleday, New York.
- Yayla, Atilla (2002). *Liberalizm*, Ankara: Liberte Yayınları.

6. BÖLÜM

MODERN YAZILIM GELİŞTİRME SÜREÇLERİ VE SELENIUM'UN WEB OTOMASYONUNDA KULLANIMI

Dr. Kâmil Abdullah EŞİDİR

Fırat Kalkınma Ajansı

abdullahesidir@yahoo.com

ORCID NO: 0000-0002-8106-1758

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.8427564>

GİRİŞ

İnternet, kullanıcıların ihtiyaçlarını karşılama amacı ile kullanılan çok büyük bir bilgi deposudur. İnternetin bu rolü, günlük yaşamın birçok yönünü etkilemektedir ve internet insanların bilgiye daha hızlı ve kolay ulaşabilmesini sağlamıştır (Ertam, 2018). İnternet; geniş bilgi yelpazesi sunan, iletişim imkânları sağlayan ve farklı ihtiyaçlara yönelik kaynakları barındıran devasa bir platformdur. Günümüzde, internette milyonlarca web sitesi bulunmaktadır (Kurt ve Demirel, 2022). İnternetin tarihçesi kısa olmasına karşın, dünya genelinde yaygın kullanım alanı kazanmıştır (Çakır, 2005). İnternetin gelişimi devam etmektedir ve gelecek zamanlarda daha fazla inovasyon ve değişimlerle karşılaşılması beklenmektedir. İnternetin toplumsal, ekonomik ve teknolojik dönüşümü; dünyadaki yaşam biçimlerini ve iş yapma şekillerini biçimlendirmeye devam edecektir (Mestçi, 2007). Daha hızlı bağlantılar, mobil cihazların yaygınlaşması, bulut bilişim, nesnelerin interneti (IoT), yapay zekâ, veri analitiği ve daha birçok teknolojik ilerleme; internetin kullanımını ve bilgiye erişimi sürekli olarak artırmaktadır. Ayrıca; yeni web uygulamaları, e-ticaret platformları, sosyal medya, çevrimiçi eğitim ve telemedicine gibi alanlarda internetin etkisi

ve önemi giderek artmaktadır. Nesnelerin İnterneti (IoT) ile birbirine bağlanan cihazların insanların günlük hayatına büyük kolaylıklar getirmesi internet kullanımının boyutunu da değiştirerek artacağını göstermektedir (Cevher, 2023). Teknoloji ve bilgi; modern toplumların ekonomik büyüme, inovasyon ve rekabet gücü için kritik öneme sahip unsurlardır (Yoğunlu, 2022). Ar-Ge ve inovasyon, ulusal kalkınma ve teknolojik öncülük için kritik öneme sahip alanlardır. Bu kavramlar; teknolojik ilerleme, yeni ürünler/hizmetler, süreç iyileştirilmesi ve rekabetçilik artışı gibi hedefleri amaçlamaktadır (Çubuk, 2023).

Modern yazılım geliştirme süreçleri; teknolojik gelişmeler, müşteri ihtiyaçları ve endüstri standartlarına göre sürekli olarak değişmekte ve gelişmektedir. Süreçler, yazılım planlama aşamasından itibaren tasarım, kodlama, test ve dağıtım gibi adımları içermektedir. Esneklik, sürekli iyileştirme ve kullanıcı odaklılık; bu süreçlerin temel ilkeleridir.

Web otomasyonu, bilgisayar programları veya otomasyon araçları kullanarak web tarayıcılarını ve web uygulamalarını otomatikleştirme sürecini ifade etmektedir. Bu otomasyonlar, kullanıcıların manuel olarak yapabileceği işlemleri otomatik hale getirmekte ve iş verimliliğini artırmaktadır. Selenium ve benzeri araçlar, web uygulamalarını otomatik test etmede oldukça popülerdir. Web otomasyonları için birçok farklı programlama dili ve araçları mevcuttur. Python dilinde Selenium, BeautifulSoup ve Requests gibi kütüphaneler web otomasyonunu desteklemek amacıyla sıklıkla kullanılmaktadır. Web otomasyonu, iş süreçlerini hızlandırmak, hataları azaltmak ve tekrar eden görevleri otomatik hale getirmek açısından güçlü bir araçtır. Selenium, teknoloji ve bilgi temelli yaklaşımların bir örneği olarak değerlendirilebilir. Çünkü bu otomasyon aracı, özellikle yazılım testi ve web uygulama geliştirme alanlarında bilgi ve teknolojiyi birleştirmektedir.

Veri madenciliği büyük veri setleri arasından yapay zekâ, makine öğrenmesi, istatistik ve veri tabanı sistemleri gibi farklı alanların gerektirdiği bilgileri kullanarak istenilen verilere ulaşabilme işidir. Veri madenciliğinin bir alt dalı olan web madenciliği ise veri madenciliği tekniklerini kullanarak istenilen verileri World Wide Web içerisinde arama ve çıkarma dalının adıdır (Mesri, 2017). Web madenciliği, büyük veri kaynaklarına erişim ve verilerin otomatik olarak analiz edilmesi gerektiğinde oldukça faydalıdır. Web madenciliği, e-ticaret, pazarlama, içerik önerileri, kullanıcı davranış analizi ve daha birçok alanda kullanılan veri madenciliği tekniklerini web üzerindeki verilere uygulayarak değerli

bilgiler elde etmeye yardımcı olur. Bu nedenle, internet dünyasının büyüklüğü ve çeşitliliği göz önüne alındığında web madenciliği önemli bir araştırma ve uygulama alanıdır.

Günümüzde yazılım geliştirme süreçleri, hızla değişen teknoloji ve rekabetçi pazarlarla birlikte sürekli değişim göstermektedir. Süreçlerin başarılı bir şekilde yönetilmesi, yazılım projelerinin başarısı için önem arz etmektedir. Web otomasyonu; yazılım testleri, süreç otomasyonu ve hızlı teslimat döngüleri benzeri modern yazılım geliştirme süreçlerinde kritik rol oynamaktadır. Selenium; bu alanda önde gelen bir araç olarak, web otomasyonunu başarıyla uygulamanın ve geliştirmenin önemli bir aracıdır (İren vd., 2022). Kaynakların etkin kullanımı kalkınma açısından önem arz etmektedir (Eşidir ve Çubuk, 2023). Selenium türünden rekabetçi teknolojilerin özellikle de otomasyon ve veri madenciliği alanlarında kullanımı, kaynakların etkin kullanılmasına yardımcı olacaktır. Bu tür teknolojiler; iş süreçlerinin iyileştirilmesi, veri analizi, karar verme süreçlerinin optimizasyonu ve rekabet avantajının elde edilmesine olanak sağlamaktadır.

Yazılım üretiminde en kritik faktör; kaliteyi sağlamak adına doğru gereksinimlerin anlaşılması ve hata oranını en aza indirmek için hatasız testlerin gerçekleştirilmesidir. Yazılım kalitesini güvence altına almak için manuel testler sırasında yaşanan zaman kaybı ve artan hata oranlarını en aza indirebilmek için test otomasyonları yapılmaktadır (Yener vd., 2019). Selenium, açık kaynaklı bir tarayıcı otomasyon aracıdır ve yazılım test süreçlerinde yaygın biçimde kullanılmaktadır (Baskıcı, 2019). Selenium; web tabanlı uygulamaların işlevselliğini, performansını ve güvenilirliğini test etmede kullanılan güçlü bir araçtır (Kırcı ve Gülbak, 2020). Selenium'un otomatik testleri, kod değişikliklerinin ve yeni özellik eklemelerinin mevcut uygulamanın çalışma kalitesine olan etkilerini değerlendirmeye yardımcı olmaktadır. Hataları erkenden yakalayıp yazılım kalitesini artırma fırsatı sunmaktadır.

1. PYTHON PROGRAMLAMA DİLİ

Python, Guido van Rossum tarafından 1991 yılında geliştirilen genel amaçlı bir programlama dilidir. Python, yorumlanabilir ve dinamik bir yapıya sa-

hiptir. Prosedürel, nesne tabanlı ve fonksiyonel programlama yaklaşımlarını desteklemektedir. 2000'li yıllardan itibaren Python, bilimsel ve mühendislik hesaplamalarında da yaygın olarak kullanılmaya başlamıştır. Bu artışta, donanımsal gelişmelerin, işlem gücü ve bellek/depolama kapasitelerinin artması ve Python'un performansında yaşanan iyileştirmelerin etkisi büyüktür. Python, birçok alanda etkili bir şekilde kullanılmaktadır (Malkoç, 2012). Python, web uygulamalarından bilimsel uygulamalara kadar geniş bir yelpazede yazılım geliştirmek için kullanılabilir. Aynı zamanda öğrenilmesi kolay bir programlama dilidir. Python, yüksek seviyeli ve nesne yönelimli bir dildir ve çoğu platformda uygulama geliştirme olanak tanımaktadır.

Python, öğrenmesi kolay ve aynı zamanda güçlü bir yazılım dilidir. Veri yapılarına ve nesne yönelimli programlamaya basit ve etkili bir biçimde yaklaşmaktadır. Zarif sözdizisi ve dinamik yapısı sayesinde Python; birçok platformda komut dosyaları oluşturmak ve hızlı uygulama geliştirmek açısından ideal bir dildir (python.org, 2023). Python, birçok farklı işletim sistemi ve platformda rahatlıkla çalışabilmektedir. Bu avantajlı durum, yazılan kodun farklı sistemlerde sorunsuz bir şekilde çalışabilmesini sağlamaktadır. Python, veri bilimi ve analitik işlemler için de popüler bir seçenektir. Pandas, NumPy ve SciPy gibi kütüphaneler, veri analizi ve bilimsel hesaplamalar için güçlü araçlar sunmaktadır. Python, birçok programlama dilinden farklı olarak derlenmeye ihtiyaç duymadan, yorumlanabilir şekilde çalışmaktadır. Böylece, Python programları daha hızlı geliştirilip, çalıştırılabilir. Fakat Python kodları yorumlanırken, Python yorumlayıcısının bilgisayarda yüklü olması gerekmektedir (Turan, 2023).

Veri bilimi alanında en çok kullanılan programlama dilleri, Python veya R'dır (Özden ve Turanlı, 2023). Python, özellikle sözdizimi yapısındaki sadelik ve kolaylık ile dikkat çekmektedir. Diğer dillere kıyasla; Python dilinde çok daha az satırla, daha okunaklı kod yazabilmek mümkündür. Python kod yazma sürecini daha hızlı ve verimli hale getiren bir dil yapısı sunmaktadır (Tratt, 2009). Python, süslü parantezler veya noktalı virgüller gibi sözdizimlerin kullanımını azaltmıştır. Kod dizilimi, diğer dillere kıyasla daha temiz ve sadedir. Kodlar hızlı bir şekilde yazılabilmekte ve test edilebilmektedir.

Python; modern yazılım geliştirme, altyapı yönetimi ve veri analizi alanlarında öncü bir programlama dili olarak öne çıkmaktadır. Hem yeni başlayanlar hem de deneyimli geliştiriciler tarafından yaygın bir şekilde tercih edilmektedir. Web uygulamaları oluşturma, sistem yönetimi, veri analizleri ve makine

öğreniminde tercih edilen bir dildir. Python sayesinde tekrarlayan ve zaman alan veri toplama işlemleri otomatik olarak yapılabilir. Bu durum, büyük miktarlardaki veri toplama işlemleri veya düzenli şekilde güncellenen verilerin izlenmesi gereken durumlar için oldukça değerlidir.

Python; açık kaynaklı bir programlama dili olarak her kesimin erişebileceği ve inceleyebildiği bir yapıya sahiptir. Python geliştirme sürecine katkıda bulunabilme özgürlüğü sunmaktadır. Bu özgürlük, Python'ın gelişmesine ve yaygınlaşmasına önemli ölçüde katkı sunmaktadır. Ayrıca, Python, bot yazılımları gibi web örümceklerini geliştirmek için kullanılabilen birçok güçlü kütüphane barındırmaktadır. Python botlarının hazırlanması oldukça verimli ve etkili bir şekilde gerçekleştirilebilmektedir. (Turan, 2023). Botların etik kurallara ve yasal düzenlemelere uygun olarak kullanılması önemlidir. Python, istikrar konusunda kendini kanıtlamış olgun bir programlama dilidir (python.org, 2023).

Python'un bazı avantajları aşağıdaki şekilde sıralanabilir:

- 1. Basit ve Okunabilir Söz Dizini:** Python'un söz dizini, insanlar tarafından kolayca anlaşılabilir ve okunabilir şekildedir. Bu, özellikle yeni başlayanlar için programlama öğrenmeyi daha kolay hale getirmektedir.
- 2. Dinamik Tip Sistemi:** Python'un dinamik tip sistemi sayesinde, değişkenlerin türlerini belirlemek için karmaşık bir söz dizini veya kod gereksinimi yoktur. Bu da kod yazmayı daha hızlı ve kolay hale getirmektedir.
- 3. Büyük Bir Topluluk:** Python, büyük ve aktif bir kullanıcı topluluğuna sahiptir. Bu, soru sormak ve yardım almak için geniş bir kaynak havuzuna erişim imkânı sağlamaktadır.
- 4. Çok Sayıda Modül ve Kütüphane:** Python, çeşitli modüllere ve kütüphaneler barındırmaktadır. Dolayısıyla, birçok farklı uygulama alanında kullanımı kolaydır. Özellikle veri analizi, yapay zekâ, web geliştirme gibi alanlarda Python dili epeyce popülerdir.
- 5. Kapsamlı Belgeler ve Öğretici Kaynaklar:** Python için online belgeler, öğrenim kaynakları ve kitaplar bol miktarda bulunmaktadır. Kaynaklar, öğrenme sürecini kolaylaştırıp desteklemektedir.

Python'un son zamanlardaki büyük başarısı, zengin kütüphane desteği ile üçüncü taraf geliştiricilerin katkılarına dayanmaktadır. Python, güçlü bir standart kütüphaneye sahip olmanın yanı sıra, üçüncü taraf kütüphanelerin kolayca kullanılabilir olması ile de desteklenmektedir. Onlarca yıllık geliştirme süreci

ve birçok katkı ile daha da zengin bir dil haline gelmiştir. Python'un önemli bir özelliği, dinamik bir yapıya sahip olmasıdır. Python nesne tabanlı bir programlama dili olarak tasarlanmıştır ve dil her şeyini (fonksiyonlar, modüller vb.) nesnelere ele almaktadır. Bu özellik, geliştiricilere üst düzey kod yazmayı kolaylaştırmaktadır.

Python, genellikle kaliteli uygulamalar geliştirmek için kullanılmaktadır. Ancak doğal olarak, bazı eksiklikleri ve sistem düzeyinde programlamada sınırlamaları mevcuttur. Python, işletim sistemi çekirdeği veya aygıt sürücülerini gibi düşük seviye sistem düzeyi programlama görevleri için uygun değildir. Python, diğer dillere nazaran özellikle hesaplama yoğun işlemler daha yavaş olabilmektedir. Bu tür durumlarda, C veya C++ gibi daha düşük seviye diller tercih edilebilir. Python, mobil uygulama geliştirme için en yaygın kullanılan dil değildir. Özellikle iOS uygulamaları için Python kullanımı sınırlıdır. Python'da veri tipleri dinamik olarak belirlendiği için, bazen beklenmeyen hatalara yol açabilecek veri türü sorunları olabilir.

1.1. Selenium Kütüphanesi

Selenium kütüphanesi; web sitelerinin test aşamasını gerçekleştirmek için kullanıldığı gibi web kazıma için de kullanılan oldukça güçlü bir kütüphanedir (Tune ve Polatgil, 2023).Formun Altı

Pazar araştırması, fiyat karşılaştırmaları, içerik analizi ve daha birçok veri madenciliği görevi için kullanılabilir. Selenium'un web scraping yetenekleri, sayfa içeriğini çekme, elemanları bulma ve etkileşimde bulunma gibi işlemleri kolaylaştırır. Selenium, geliştiriciler ve test mühendisleri için değerli bir kaynaktır. Selenium, açık kaynaklı bir projedir ve geniş bir geliştirici topluluğu tarafından desteklenir. Bu, sürekli olarak güncellenen ve geliştirilen bir araç sağlar. Selenium, web uygulamalarının kalitesini artırmak ve hata ayıklamak için önemli bir araçtır.

Web uygulamalarında var olan hataların tespiti için etkili bir yöntem ihtiyacı giderek önem kazanmaktadır. Yetersiz dolaşım özellikleri, web uygulamalarındaki en yaygın hatalardan biridir. Gidecek bir sonraki sayfası olmayan, çıkmaz sayfalar (dead end) ve ulaşılamayan web sayfaları kullanılabilirliği azaltan dolaşım hatalarından bazılarıdır (Sciascio vd., 2020). Selenium, kullanılan web uygulamalarının birçok platform üzerinden istenilen testlerin uygun olarak

yapılmasını sağlayan açık kaynaklı bir yazılımdır. Yazılım kodları ile web tarayıcıları arasında iletişim kurulabilmesini sağlamaktadır (Öztürk. 2022). Selenium, farklı web tarayıcıları (Chrome, Firefox, Edge, Safari vb.) üzerinde çalışabilen testleri oluşturmanıza olanak tanır. Bu, web uygulamanızın farklı tarayıcılarda nasıl görüldüğünü ve çalıştığını test etmek için önemlidir.

Selenium, açık kaynak bir pakettir ve web uygulamalarında istenen testlerin optimize bir şekilde gerçekleştirilmesini sağlamaktadır. Bu araç, yazılım kodu ile web tarayıcıları arasında iletişim kurarak web elementlerinin özelliklerinden konumlarına kadar birçok bilgiyi yazılım koduna aktarmaktadır. Selenium sayesinde, web uygulamalarını test etmek ve otomasyon ile gerçekleştirmek daha kolay hale gelmektedir (Yener vd., 2019). Selenium, aynı zamanda seçilen bir tarayıcıyı açabilme, butonlara tıklama, formlara bilgi girişi yapabilme ve web sayfalarında belirli bilgileri arama gibi insanların yapacağı çeşitli görevleri otomatikleştirmek için de kullanılmaktadır (Nergiz ve Avaroğlu, 2021). Selenium, web tabanlı uygulamalarda, kaydedilen test senaryolarını tekrar oynatabilmede, kullanıcı(testçi) hatasını en aza indirmede ve testleri planlanan takvim dahilinde işleyerek, zaman kazandırmada etkili ve kullanışlıdır (Garcia vd., 2020). Otomatik web uygulaması testlerinin birçok avantajı vardır. Bu testler, test için gereken zamanı, maliyeti ve kaynakları azaltmanın yanı sıra, test senaryolarının uzunluğuna duyulan ihtiyacı da azaltmaktadır. Otomatik testler, insan hatalarını en aza indirir. Manuel testler sırasında yapılan hataların önlenmesine yardımcı olabilir (Seng vd., 2018). Otomatik testler, birden çok cihazda veya tarayıcıda paralel olarak çalıştırılabilir, bu da test sürelerini daha da kısaltabilir. Otomatik testler sadece manuel testlerin yerini almaz, ancak birlikte kullanıldığında daha etkili olurlar. Şekil 1’de Selenium’ın özet yapısı gösterilmiştir.

Şekil 1. Selenium'in Yapısı (Kaynak: Turan, 2023).

Selenium, farklı tarayıcıları (Chrome, Firefox, Edge vs.) otomatize etmek için kullanılabilir. Her tarayıcı için kendi web sürücüsünü kullanmak gerekmektedir. Örneğin, Chrome tarayıcısı için ChromeDriver veya Firefox için GeckoDriver kullanılmaktadır. Selenium, web tarayıcıları otomasyonu için oldukça güçlü bir araçtır. Otomasyon testleri oluşturabilir, web sayfalarından veri çekebilir ve daha birçok görev otomatikleştirilebilir. Tarayıcı sürücülerini doğru şekilde yapılandırmak ve sayfa elemanlarına doğru bir biçimde erişmek gerekir. WebDriver'ı başlatırken, sürücü dosyasının yolu olarak belirtilmelidir. Ayrıca, web sayfasının yapısını ve sayfa elemanlarını doğru bir şekilde anlamak da başarılı bir web otomasyonunun temelidir.

Selenium ile web sayfalarının ekran görüntüleri de alınabilmektedir. Böylece hata ayıklama ve dokümantasyon oluşturma işlemleri kolaylıkla yapılabilir. Selenium ile tarayıcı ayarları duruma göre özelleştirilebilir ve oturum (session) yönetilebilir. Örneğin, gizli modda (incognito mode) bir tarayıcı oturumu başlatılabilmektedir. Selenium ile otomasyon testleri yaparken, test sonuçlarını görsel olarak belgelemek önemlidir. Ekran görüntüleri, test raporlarını daha ayrıntılı hale getirebilir ve hangi adımların başarılı veya başarısız olduğunu gösterir. Selenium kullanarak ekran görüntüleri almak, tarayıcı penceresinin içeriğini yakalayarak yapılmaktadır ve bu görüntüler daha sonra işlenip kaydedilebilir veya analiz edilebilir. Bu, web otomasyonunu ve test süreçlerini daha etkili hale getirir ve görsel geri bildirim sunar. Selenium, web uygulamaları üzerinde veri doğrulama testleri yapmak için kullanılabilir. Kullanıcıların girdikleri verilerin doğru bir şekilde işlendiğini ve sonuçların beklenen sonuçlarla uyumlu olduğunu doğrulamak için kullanışlıdır. Selenium, mobil web uygulamalarının otomasyonu için de kullanılabilir. Mobil tarayıcılarda test senaryoları çalıştırılabilmekte ve mobil cihazlarda tarayıcı uyumluluğu kontrol edilebilmektedir. Aynı zamanda, veritabanına erişim gerektiğinde, Selenium veritabanı bağlantısı kurabilir ve veri eklemesi veya sorguları otomatik şekilde yapabilir. Selenium kullanılarak uygulamaların güvenlik açıkları test edilebilmektedir. Özellikle giriş formu güvenliği, kimlik doğrulama ve oturum yönetimi gibi konular test edilmektedir.

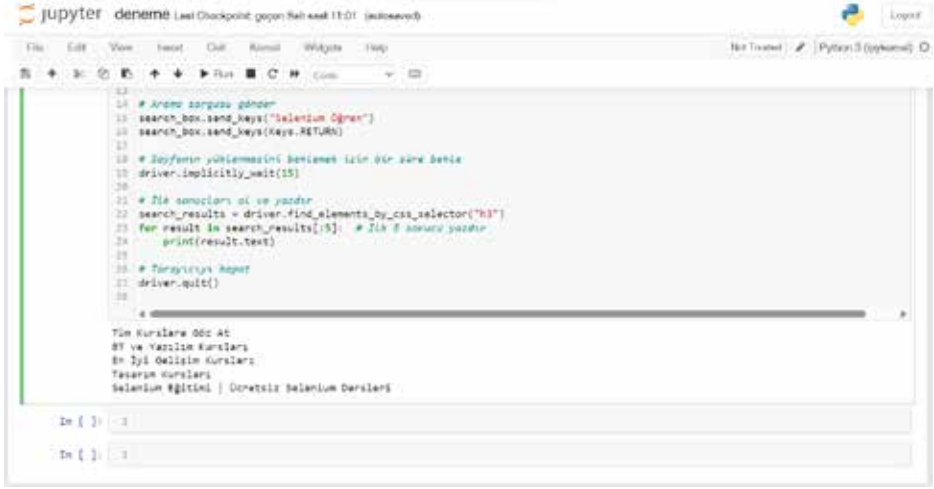
Web siteleri, botların veri toplamasını kısıtlayabilir veya yasaklayabilir, bu nedenle Python Selenium'un web scraping (veri çekme) için kullanılabilirliği önemlidir. Bu nedenle, web scraping yaparken bir web sitesinin "robots.txt" dosyasını kontrol etmek büyük bir öneme sahiptir. "robots.txt" dosyası, web

sitelerinin botların hangi sayfalara erişebileceğini ve hangi sayfalara erişemeyeceğini belirleyen bir standardır (Thomas ve Mathur, 2019). Bu dosya, web siteleri tarafından yayınlanır ve botların davranışlarını düzenler. “robots.txt” dosyası, web sitesi sunucusunu gereksiz yere aşırı yükleme veya hedef web sitesinin performansını olumsuz etkileme riskini azaltmanıza yardımcı olur. “robots.txt” dosyasını ihmal etmek, hukuki sorunlara yol açabilir. Bazı web siteleri, botların veri çekmesini yasaklar veya belirli sınırlamalara tabi tutar. Bu kurallara uymamak yasal sorunlara yol açabilir.

2. UYGULAMA VE ANALİZ SONUÇLARI

Web sitelerinde bulunan açık veriler, kısıtlayıcı kullanım koşullarına tabi olmaksızın herkes tarafından ücretsiz olarak kullanılabilirler (Karasakal vd., 2022). Python, açık verileri işlemek, analiz etmek ve görselleştirmek için yaygın olarak kullanılan bir programlama dilidir. Özellikle veri bilimi ve veri analitiği alanlarında Python, açık verilerin analiz edilmesi için popüler bir seçenektir.

Python dilinde kodları oluşturmak için Jupyter Notebook programı kullanılmıştır. Jupyter Notebook internet tarayıcısı yardımıyla notebook belge formatındaki kodları düzenlemek ve çalıştırmak için geliştirilmiş web tabanlı bir uygulamadır. Özellikle veri analizi ve veri bilimi projelerinde kullanılan bir araçtır çünkü veriyi adım adım işlemek ve sonuçları anında görmek için ideal bir ortam sunmaktadır. Jupyter Notebook’ta hücreler halinde kod yazılabilir ve hemen çalıştırılabilir. Bu, kodun adım adım geliştirilmesi ve sonuçların anında görülebilmesi açısından faydalıdır. Jupyter Notebook, veri analizi, veri bilimi, makine öğrenimi ve bilimsel hesaplamalar gibi birçok alanda sıkça kullanılmaktadır. Ayrıca, açık verilerle çalışılırken veri madenciliği ve analizi için de tercih edilmektedir. Şekil 2’de Jupyter Notebook yazılım geliştirme ortamının ekran görüntüsü ifade edilmiştir.

Şekil 2. Jupyter Notebook Yazılım Geliştirme Ortamı

Python'da import komutu, dışarıdan bir modül veya kütüphane içeri aktararak kullanılmasını sağlayan temel bir yapıdır (Tek, 2023). Bu modüller, Python'un standart kütüphanesinin bir parçası olmadığı için, kullanmadan önce modüllerin bilgisayara indirilmesi gerekmektedir. İndirme işlemi Windows işletim sistemi kullanıcıları için komut istemcisine (CMD) girilen komutlar aracılığıyla gerçekleştirilmektedir. Selenium modülünü indirmek için Windows'ta CMD penceresi açılıp şu komut girilir:

```
pip install selenium
```

Bu komut, Python'un paket yöneticisi olan pip kullanılarak Selenium'u indirecek ve kuracaktır. İndirme işlemi tamamlandıktan sonra, internet üzerinden veri çekme işlemine geçilebilir. Bu paketler, web sitelerinden veri çekme ve analiz etme işlemlerini kolaylaştırmaktadır (Tek, 2023). Formun Üstü

Aşağıda, Selenium kullanılarak bu işlemleri gerçekleştiren bir Python projesi gösterilmektedir:

```
from selenium import webdriver
```

```
from selenium.webdriver.common.keys import Keys
```

Selenium WebDriver, tarayıcı otomasyonunu gerçekleştirmek için kullanılan bir otomasyon çerçevesidir. Bu çerçeve, tarayıcıya özgü sürücüler aracılığı-

ğıyla komutları kabul eder ve bu komutları bir web tarayıcısına gönderir. Selenium WebDriver, tarayıcıyla doğrudan iletişim kurarak ve kontrol ederek web otomasyon işlemlerini gerçekleştirmektedir. Selenium WebDriver, web uygulamalarını otomatikleştirmek ve tarayıcı tabanlı testler oluşturmak için oldukça yaygın bir araçtır. Python, Java, C#, Ruby ve diğer programlama dilleriyle birlikte kullanılabilir.

```
# Chrome tarayıcısı için tarayıcı sürücüsünü başlat
```

```
driver = webdriver.Chrome()
```

Alternatif olarak Firefox, Edge veya başka bir tarayıcı sürücüsü de kullanılabilir.

```
# Google ana sayfasını aç
```

```
driver.get("https://www.google.com")
```

Selenium kullanılarak Google'ın ana sayfasını açmak için Chrome tarayıcı sürücüsü başlatılır. Alternatif olarak, Firefox, Edge veya başka bir tarayıcı sürücüsü de kullanılabilir.

```
# Google arama kutusunu bul
```

```
search_box = driver.find_element_by_name("q")
```

Google'ın ana sayfasında bulunan arama kutusunu (<input> elementini) bulunur. `driver.find_element_by_name("q")` ifadesi, HTML sayfasındaki bir elementine adına göre bulmaktadır. Özellikle bir web formu içindeki alanları (arama kutuları gibi) bulmak için yaygın olarak kullanılmaktadır.

```
# Arama sorgusu gönder
```

```
search_box.send_keys("Selenium Öğren")
```

```
search_box.send_keys(Keys.RETURN)
```

Web tarayıcısına arama sorgusu gönderiliyor. "Selenium Öğren" olarak adlandırılan bir arama sorgusu yazılıp, Enter tuşuna basılmaktadır.

```
# Sayfanın yüklenmesini beklemek için bir süre beklenmesi gerekmektedir  
driver.implicitly_wait(10)
```

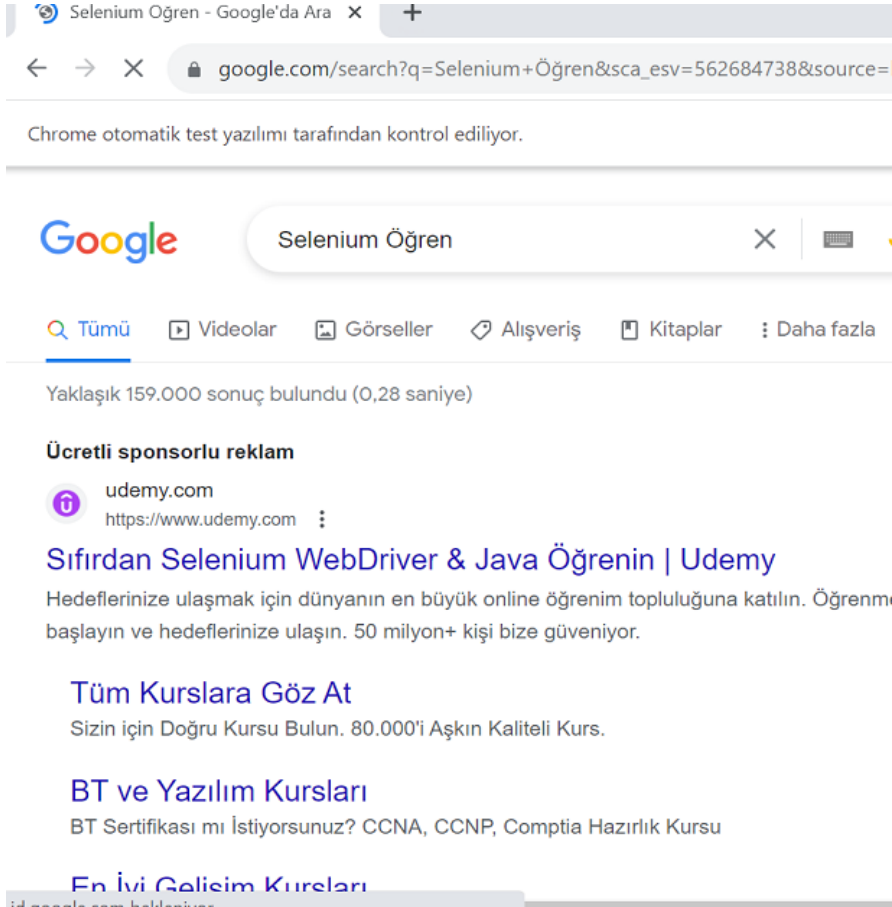
`driver.implicitly_wait(10)`; tarayıcıda yeni bir sayfanın yüklenmesini beklemek için 10 saniye boyunca bekleme yapar. Sayfa tamamen yüklenene kadar Selenium'un diğer işlemleri beklemesini sağlanmaktadır. Eğer sayfa hızlı bir şekilde yüklenirse, 10 saniye boyunca beklemek gerekmez, işlem otomatik olarak devam eder.

```
# İlk sonuçları al ve yazdır  
search_results = driver.find_elements_by_css_selector("h3")  
for result in search_results[:5]: # İlk 5 sonucu ekrana yazdır  
    print(result.text)
```

```
# Tarayıcıyı kapat  
driver.quit()
```

Bu kod, tarayıcıyı açar ve Google'a "Selenium Öğren" arama sorgusunu gönderir, sonuçları alır ve google arama motorunda yazan ilk 5 sonucu ekrana yazdırır. İşlem tamamlandıktan sonra tarayıcı kapatılır.

Şekil 3'te Google arama motoruna "Selenium Öğren" komutunun otomatik olarak yazdırılmasının ekran çıktısı gösterilmiştir.

The image shows a screenshot of a Google search result. The browser tab is titled 'Selenium Öğren - Google'da Ara'. The search bar contains 'Selenium Öğren'. Below the search bar, there are navigation options: 'Tümü', 'Videolar', 'Görseller', 'Alışveriş', 'Kitaplar', and 'Daha fazla'. The search results show approximately 159,000 results found in 0.28 seconds. The first result is a sponsored advertisement for Udemy, titled 'Sıfırdan Selenium WebDriver & Java Öğrenin | Udemy'. The ad text says: 'Hedeflerinize ulaşmak için dünyanın en büyük online öğrenim topluluğuna katılın. Öğrenmeyi başlayın ve hedeflerinize ulaşın. 50 milyon+ kişi bize güveniyor.' Below the ad, there are links for 'Tüm Kurslara Göz At', 'BT ve Yazılım Kursları', and 'En İyi Gelişim Kursları'.

Şekil 3. Google Arama Motoruna “Selenium Öğren” Komutunun Otomatik Olarak Yazdırılması

Şekil 4'te, Python programında “Selenium Öğre” aramasından elde edilen ilk 5 sonucun çıktısı gösterilmektedir.

```
26 # Tarayıcıyı kapat
27 driver.quit()
28
```

Tüm Kurslara Göz At
BT ve Yazılım Kursları
En İyi Gelişim Kursları
Tasarım Kursları
Selenium Eğitimi | Ücretsiz Selenium Dersleri - Mobilhanem

Şekil 4. Jupyter Notebook Ortamında “Selenium Öğren”
Komutunun Ekran Çıktısı

3. DEĞERLENDİRME

Teknolojik ilerlemeler, yazılım geliştirme süreçlerini etkilemekte ve Selenium benzeri araçlar, yazılım testleri ve web otomasyonu amacıyla kullanılarak yazılım kalitesini artırmaktadır. İnternet sürekli olarak gelişmekte ve teknolojik yenilikler ile şekillenmektedir. Selenium gibi otomasyon araçları, yazılım geliştirme süreçlerinde bilgi ve teknolojiyi birleştirerek yazılım kalitesini artırmaktadır. Selenium, web tabanlı uygulamaların test otomasyonu için kullanılan güçlü bir araçtır. Bu araç, yazılım projelerinin kalitesini artırırken hızlı teslimatları da mümkün kılmaktadır. Bu nedenle, Selenium, modern yazılım geliştirme süreçlerinin vazgeçilmez bir aracıdır.

Günümüzde, hızlıca değişmekte olan ve rekabetçi unsurlar içeren yazılım geliştirme ortamında, Selenium gibi güçlü bir otomasyon aracı, yazılım projelerinin başarısında temel bir faktör haline gelmiştir. Otomatik testler, kod değişikliklerini değerlendirmede ve hataları erken aşamalarda yakalamada kullanılmaktadır. Selenium, manuel testlerin yerine otomatik testlerin kullanılmasını mümkün kılmaktadır. Yazılım geliştirme süreçlerinde verimlilik artmakta ve böylece test mühendisleri daha değerli görevlere odaklanabilmektedir. Selenium ile oluşturulan otomasyon testleri tekrar tekrar çalıştırılabilir. Oluşturulan otomasyon testleri, detaylı raporlar üretebilir ve test süreçlerini belgeleyebilir.

Geliştiricilere ve paydaşlara daha fazla görünürlük sağlanır.

Selenium, sürekli olarak geliştirilmekte ve güncellenmektedir. Bu nedenle, gelecekteki uygulamalara ve teknolojilere uyum sağlama yeteneği vardır. Yeni tarayıcı sürümleri ve teknolojileri desteklemesi, yazılım projelerini güncel ve rekabetçi tutmaktadır. Teknoloji, yeni ürünler ve teknolojik araştırmalarla ilgili arge çalışmaları, özel yatırımların miktarı ve etkinliği açısından gereklidir (Çubuk, 2021). Bu açıdan değerlendirildiğinde, Selenium ve benzeri teknolojiler, işletmelerin rekabetçi kalmalarına ve yenilikçi ürünler geliştirilmesine yardımcı olmaktadır. Selenium'un açık kaynaklı olması, yaygın olarak kullanılmasına ve sürekli olarak geliştirilmesine katkı sağlamaktadır. Bu nedenle, yazılım test ekipleri ve geliştiriciler tarafından tercih edilen bir otomasyon aracı haline gelmiştir. Selenium'un öğrenilmesi ve deneyim kazanılması doğal olarak zaman almaktadır, bu nedenden ötürü sabırla çalışmak ve fazlaca pratik yapmak gerekmektedir. Selenium ile yapılan projelere daha fazla detay ve karmaşıklık eklemek, testleri daha güçlü kılacak ve projeleri daha kapsamlı hale getirecektir.

KAYNAKÇA

- Baskıcı, Ç. (2019). Stratejik Yönetim Alanındaki Atıf İlişkilerinin Ağ Analizi ile Değerlendirilmesi. Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 33 (1), 51-68. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/atauniiibd/issue/43125/420231>
- Cevher, M. F. (2023). Bibliometric Analysis of the Internet of Things From A Marketing Perspective. Journal of Research in Business, 8(1), ss. 153-170.
- Çakır, H. (2005). Bir İletişim Dili Olarak İnternet. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 1 (19) , 71-96. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/erusosbilder/issue/25118/265210>
- Çubuk, M. (2021). Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri ile İllerin Yatırım Ortamlarının Karşılaştırılması. Ankara, Gazi Kitabevi, s. 56.
- Çubuk, M., (2023). R&D and Innovation Map of Turkey: Hybrid Model Approach, Turkish Journal of Science & Technology Research Paper, 18(2), ss. 487-502.
- Di Sciascio, E., Donini, F. M., Mongiello, M., & Piscitelli, G. (2002). AnWeb: A System For Automatic Support To Web Application Verification. In Proceedings of the 14th International Conference On Software Engineering and Knowledge Engineering (pp. 609-616), ACM.

- Ertam, F., (2018). Deep Learning Based Text Classification with Web Scraping Methods, International Conference on Artificial Intelligence and Data Processing (IDAP), Malatya, Turkey. ss. 1-4, doi: 10.1109/IDAP.2018.8620790.
- Eşidir, K. A. & Çubuk, M. (2023). Çoklu Doğrusal Regresyon Analizi ile Bölgesel Kaynakların İhracat Fiyatlarının İncelenmesi: Yüksek Karbonlu Ferrokrom Örneği, Bölgesel Kalkınma Dergisi, 01 (01), ss. 104-116.
- Garcia, B., Gallego, M., Gortazar F., and Munoz-Organero M.,(2020). A Survey Of The Selenium Ecosystem, Electronics (Basel), vol. 9, no. 7, p. 1067.
- İren, E., İren, G., & Kantarcı, A. (2022). A Review of Restful Web Service Tests. *Ejoms International Journal*, 6(21), 224–240. <https://doi.org/10.38063/ejoms.608>
- Karasakal, S., Doğan, O., Yücesoy, S., (2022). Airbnb Yorumları Üzerine Bir Araştırma: Antalya Örneği, 22. Ulusal Turizm Kongresi, 27-29 Ekim 2022 Burdur, ss. 417- 429.
- Kırcı, P. & Gülbak, E. (2020). Instagram Verileri ile Duygu Analizi. Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi, Ejosat Special Issue 2020 (HORA) , 360-364. DOI: 10.31590/ejosat.780129
- Kurt, M. S. & Yücel Demirel, E. (2022). Web Page Classification With Deep Learning Methods. *Uludağ Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Dergisi*, 27 (1) , ss. 191-204. DOI: 10.17482/uumfd.891038
- Malkoç, B., (2012). Temel Bilimler ve Mühendislik Eğitiminde Programlama Dili Olarak Python, Akademik Bilişim'12 - XIV. Akademik Bilişim Konferansı Bildirileri, 1 - 3 Şubat 2012, Uşak Üniversitesi, ss. 201-210.
- Mesri, A. (2017). Bir Banka Yazılımı Hakkında Kullanıcı Yorumları Üzerinden Web Madenciliği ve Duygu Analizi, Tezsiz Yüksek Lisans Dönem Projesi, Hacettepe Üniversitesi Endüstri Mühendisliği Ana Bilim Dalı Mühendislik Yönetimi.
- Mestçi, A., (2007). Türkiye İnternet Raporu 2007, XII. “Türkiye’de İnternet” Konferansı 8-10 Kasım 2007, Ankara.
- Nergiz, G. & Avaroğlu, E. (2021). Türkçe Sosyal Medya Yorumlarındaki Siber Zorbalığın Derin Öğrenme ile Tespiti. Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi, Ejosat 2021 Supplement 1, 77-84. DOI: 10.31590/ejosat.987259
- Özden, Ü. H. & Turanlı, M. (2023). Veri Bilimi İçin Yeni Bir Programlama Dili: Julia. *EKOIST Journal of Econometrics and Statistics* , (38) , 223-241. DOI: 10.26650/ekoist.2023.38.1233000

- Öztürk, İ. (2022). Bankacılık Sektöründe Yazılım Test Süreçlerinin Önemi ve Yöntemleri. *Bilgisayar Bilimleri ve Teknolojileri Dergisi*, 3 (1) , 23-29. DOI: 10.54047/bibted.1096773
- Python 3.11.5 Belgelendirmesi, <https://docs.python.org/tr/3/>, Erişim Tarihi: 04.09.2023.
- Seng, L. K., Ithnin, N., Said, S. Z. M. (2018). The Approaches to Quantify Web Application Security Scanners Quality: A Review. *International Journal of Advanced Computer Research*, 8(38), ss. 285- 312.
- Tek, M., (2023). Python ile Veri Çekme-BeautifulSoup-Selenium-Scrapy, Rexven Academy, <https://www.udemy.com/course/python-ile-veri-cekme-beautifulsoup-requests-selenium-scrapy/>, Erişim Tarihi: 01.09.2023.
- Thomas, D. M. ve Mathur S., (2019). Data Analysis by Web Scraping using Python, *Proceedings of the Third International Conference on Electronics Communication and Aerospace Technology [ICECA 2019]*, IEEE Conference Record # 45616; IEEE Xplore, ISBN: 978-1-7281-0167-5, ss. 450, 454.
- Tratt, L., (2009). Dynamically Typed Languages, *Advances in Computers*, 77: ss. 149-184.
- Tuna, M. F. & Polatgil, M. (2023). Twitter Kullanıcılarının Temettü Yatırımlarında Tercih Ettikleri Şirketlerin Metin Madenciliği ile Tespit Edilmesi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (75), 24-40. DOI: 10.51290/dpusbe.1094979
- Turan, S., (2023). Python ile Sıfırdan İleri Seviye Programlama, <https://www.udemy.com/course/python-dersleri/>, Erişim Tarihi: 06.09.2023.
- Turan, S., (2023). Python ile Sıfırdan İleri Seviye Python Programlama, Sıfırdan İleri Seviye Python Dersleri, Veritabanı,Veri Analizi,Bot Yazımı,Web Geliştirme(Django) , <https://www.sadikturan.com/python-dersleri>
- Yener, H. A. , Baştürk, F. & Meçik, B. (2019). Yazılım Geliştirme ve Test Otomasyon ile Verimlilik Artışı: General Mobile. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Mühendislik ve Doğa Bilimleri Dergisi*, 1 (1) , ss. 172-196.
- Yoğunlu, A., (2022). Yenilik Ekosistem Yaklaşımına Dayalı Teknoloji Geliştirme Bölgeleri, *Gazi Kitabevi*, ISBN: 978-625-8413-72-4, Ankara, ss. 177.

7. BÖLÜM

SANAT/MİMARLIK TARİHİNDE TARTIŞMALI BİR KONU: “CEMİL TOPUZLU KÖŞKÜNÜN MİMARİ KİM?” SORUSUNA BİR CEVAP ARAYIŞI

Dr. Öğrt. Üyesi Mehmet Çağlayan ÖZKURT
*Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi,
Güzel Sanatlar Fakültesi*
mcozkurt@gmail.com

ORCID NO: 0000-0001-6922-7498

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.8427662>

GİRİŞ

Cemil (Topuzlu) Paşa, gerek yapmış olduğu ameliyatlara gerekse de tıp alanında icat edip geliştirdiği alet ve yöntemlerle Türk -hatta dünya- tıp tarihine damga vurmuş önemli bir şahsiyettir. Paşa, gençlik yıllarında Avrupa’da tıp eğitimi alıp İstanbul’a döndükten sonra önemli görevlere getirilmiş ve 20. Yüzyıl başlarında İstanbul’da Avrupai bir yaşam sürme hevesiyle Çiftelhavuzlar’da kendisine bir köşk yaptırmıştır. Kısa sürede dönemin üst düzey bürokratlarının da dikkatini çeken bu “Avrupai köşk”, Cemil Paşa’nın hiç beklemediği bir şekilde İstanbul belediye reisi olarak atanmasını da sağlayacaktır. Paşanın oldukça beğenilen ve ilgi gören bu köşkünün mimarının kim olduğu konusunda ise mimarlık tarihi yazınında tartışmalar bulunmakta ve bu noktada dönemin ünlü mimarları Alexandre Vallauray ile Mimar Vedat (Tek) Bey’in isimleri öne sürülmektedir. Bu çalışma, söz konusu tartışmaları literatürdeki temel kaynaklar üzerinden ortaya koyup, bir değerlendirme yaparak “Cemil Topuzlu Köşkü’nün mimarı kim?” sorusuna bir cevap vermeyi amaçlamaktadır.

1. CEMİL (TOPUZLU) PAŞA’NIN TARİHSEL KİMLİĞİ

6 Mart 1866’da İstanbul’da dünyaya gelen ve yine aynı şehirde 24 Ocak 1958’de hayata gözlerini yuman hekim ve İstanbul şehremeni (belediye başkanı) Cemil (Topuzlu) Paşa, mahkeme başkanı Yusuf Ziya Paşa’nın oğludur (Şekil 1). Paşakapısı Askeri Rüştiyesi’ne devam ederken babasının Şam’a tayininin çıkması nedeniyle buradan kaydını Şam Askeri Rüştiyesi’nin son sınıfına naklettirmiştir. Şam’daki eğitimini 1880’de tamamladıktan sonra, İstanbul’a dönerek Kuleli Askeri İdadisi’ne girmiş; 1881 Eylülünde Mektebi-i Tıbbiye-i Askeriye-i Şahane’ye kaydolmuştur. Buradaki eğitimini Marko Paşa’nın yardımıyla başarıyla tamamlayarak yüzbaşı rütbesi ile 1886’da diploma almış ve ardından Sütlüce’deki Humbarahane Askeri Hastanesi cerrahi kısmına şef olarak atanmıştır (Çelik, 2008, s. 626).

Şekil 1: Gençlik yıllarında Cemil (Topuzlu) Paşa

1887’de cerrahi alanında uzmanlığını yapmak üzere devlet tarafından Fransa’ya gönderilmiş ve burada Saint Louis Hastanesinde meşhur cerrah Jules Péan’in üç yıl asistanlığını yapmıştır. Buradaki döneminde Ubeydullah Efendi, Besim Bey, Esat Cemil gibi Jön Türkler ile de temas kurmuştur. Paris’teki uzmanlık eğitimini tamamladıktan sonra 1890’da İstanbul’a dönen ve Harbiye

Nezareti askeri sıhhiyesi tarafından operatör olarak Haydarpaşa Askeri Hastanesine şef olarak atanan Cemil Paşa, bir süre sonra Aristidi Paşa'nın yerine profesör unvanı ile cerrahi servisinin başına getirilmiştir. Bu sırada burada kurmuş olduğu cerrahi kliniğinde bir yılda dört yüzden fazla ameliyat yapmış, bu ameliyatlarda asepsi ve antiseptiyi uygulamış, atardamar yırtılmasını dikmek gibi dünya tıp literatürüne kendi ismiyle geçecek birçok ilklere imza atmıştır. Topuzlu bu yıllarda her bakımdan yeniden düzenlediği Zeynep Kâmil Hastanesi'ni (bu hastane Topuzlu'nun halası Zeynep Hanım ile eniştesi Sadrazam Yusuf Kamil Paşa tarafından yaptırılmıştır) Türkiye'deki ilk özel hastane olarak hizmete açmıştır (Çelik, 2008, s. 627).

1897 Osmanlı-Yunan Savaşı sürmekteyken Yıldız Askeri Hastanesi'nde, Teselya'dan Türkiye'ye nakledilen yaralıları, çekilen röntgenlerle ameliyat etmiş ve bu yöntemi askeri cerrahide kullanan ilk cerrah olmuştur (Yıldırım, 1994, s. 296). 1897 yılında Moskova'da düzenlenen Uluslararası Tıp Kongresine temsilci olarak gönderilmiştir. Buradan dönüşünde Hamidiye Etfal Hastanesindeki görevinin yanı sıra, Sultan Abdülhamid'in özel doktoru olarak da görevlendirilmiş ve bu görevi sırasında padişahın takdirini kazanarak, 1905'te müşir rütbesine yükseltilmiştir (Çelik, 2008, s. 627).

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra çıkarılan bir kanunla rütbesi albaylığa indirilince askerlikten ayrılan Cemil Paşa, mesleği ile ilgili çalışmalara ağırlık vermiş, 1909'da tıp fakültesinin kurulmasına öncülük etmiş, bu gayretlerinin doğal bir sonucu olarak fakültenin ilk reisi (dekanı) olmuştur. 1911'de tıp fakültesinin Haydarpaşa'dan İstanbul'un Rumeli yakasına taşınmasına muhalefet ederek görevinden istifa etmiştir (Çelik, 2008, s. 627).

Ağustos 1912'de İstanbul şehremini olarak atanan Cemil Paşa, ilk önce belediye teşkilatını ıslah ile işe başlamış, şehrin sorunlarını bir hekim titizliği ile çözmüş, büyük caddeler açmış, şehrin bir plan çerçevesinde düzenli olarak gelişmesine özel bir önem vermiş, halkın dinlenmesi için Gülhane'yi park şeklinde düzenleyip hizmete açmış, halkın kılık kıyafeti, dilenciler vb. konular dahil şehri ilgilendiren her konuda düzenlemelere gitmiştir. İttihat ve Terakki genel merkezinin sürekli müdahaleleri nedeniyle istifa ederek 1914'te İsviçre'ye gitmiş, burada dört yıl kaldıktan sonra İstanbul'a dönüşünde hükümet tarafından ikinci kez şehreminliği görevine (Mayıs 1919-Mart 1920) atanmıştır. Ancak işgal kuvvetlerinin baskıları sebebiyle görevinden istifa etmek zorunda kalmış, kısa bir müddet Damat Ferit Paşa kabinesinin nafia nazırlığı görevini üstelen-

miştir. Sadrazam tarafından tutuklatılacağı söylentisi üzerine, Eylül 1920'de Fransa'ya gitmiştir. Cumhuriyet'in ilan edilmesinden sonra yurda dönen Cemil Paşa 1929 yılında İstanbul'da özel bir muayenehane açmış, bazı dergi ve gazetelerde makaleler yayımlamıştır (Çelik, 2008, s. 627, 628).

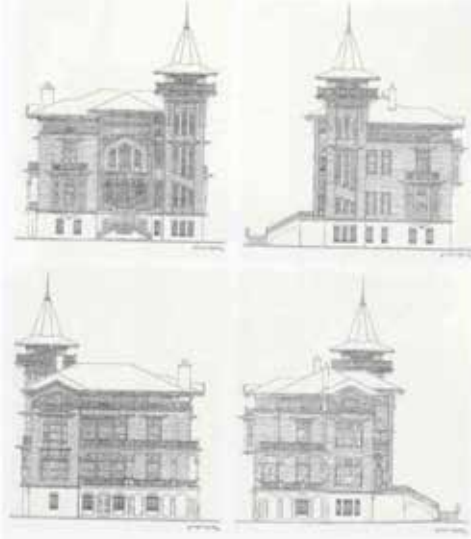
Ulusal ve uluslararası birçok tıp kuruluşunun üyesi olan Topuzlu, 1956'da da Chicago'daki Uluslararası Cerrahi Koleji'nin onur üyeliğine seçilmiştir ve Türkiye'de modern hekimliğin yanı sıra, modern şehirciliğin de kurucularından kabul edilmektedir (Çelik, 2008, s. 628). Topuzlu ayrıca birçok cerrahi aletin tasarımını da yapmış, çok sayıda kitap yazmıştır. Yabancı tıp literatürüne kendi adıyla anılan yöntemler geliştirmiştir. Ünü ülkenin sınırları dışına taşmış; yurtdışından tedavi için gelen hastaları olmuştur (Yıldırım, 1994, s. 296).

2. CEMİL TOPUZLU KÖŞKÜNÜN TARİHÇESİ VE MİMARİSİ

Köşk, İstanbul, Kadıköy, Göztepe Çiftelhavuzlar'da Operatör Cemil Topuzlu Caddesi, No: 40'ta yer almaktadır. Pafta: 103, Ada: 1150, Parsel: 29-30-31'de kayıtlı bulunan yapı, taşınmaz kültür varlığı olarak tescillenmiştir.

Şekil 2. Köşkün giriş cephesi

Şekil 3: Köşkün iki yan cephesi ile arka cepheleri, rölöve

20. Yüzyılın ilk çeyreğinde iki ayrı dönemde İstanbul Belediye Başkanlığı yapmış olan Cemil Paşa'ya ait bir konut olarak, 1900'de tasarlanıp inşa edilen yapının tasarımının, dönemin ünlü iki mimarı olan Alexandre Vallaury'ye mi yoksa ile Mimar Vedat (Tek) Bey'e mi ait olduğu konusunda mimarlık tarihimize tartışmalar bulunmaktadır. Bu yazının da ana eksenini oluşturan bu tartışma, değerlendirme bölümünde ele alınmıştır.

Köşk ve müstemilatı özgün halinde salt mimarisi ile değil, değerli ağaçlar barındıran bahçesi ve bu bahçesinin peyzajı ile de dönemi için dikkat çekmekteydi. Ancak merkezinde köşkün bulunduğu, peyzajla uyumlu bu yapılar topluluğu, 1986 yılında yapılan Kadıköy sahil şeridi düzenlemesi sırasında önemli bozulmalara uğratılmıştır (Şekil 4). Bu müdahaleler sırasında ilkin, sahil rekreasyon (eğlendirilen) alanı olarak düzenlenmek amacıyla doldurulmuş ve böylelikle köşkün denizle olan bağı koparılmıştır. Bu şekliyle de Cemil Paşa'nın anılarında geçmekte olan ve teknelerin yanaştığından bahsedilen rıhtımının izleri silinmiştir. Özgün halinde sahilde yer alan küçük boyutlu deniz köşkü, bahçe içerisine nakledilmiştir. İlerleyen yıllarda, arsanın kuzey bölümüne dört apartman binası inşa edilerek yapı bütününe daha sert bir müdahalede bulunulmuştur. Apartmanların inşası ile köşkün caddeye açılmakta olan girişi ortadan kalkmış ve yine aynı aks üzerinde yer alan ahır da bahçe içerisine nakledilmiştir. Bu bahçe içerisinde ayrıca Neoklasik veya Romantik üslupta heykellerin de varlığı bilinmektedir. Bir diğer üslup olarak Art Nouveau ise deniz köşkünde bir bezeme unsuru olarak kullanılmıştı ve bu küçük köşk bir şale¹ görünümündeydi. Köşk halen metruk ve kapalı durumdadır (Batur, 1994, s. 402, 403).

Şekil 4. Köşkün vaziyet planı

1 Şale: Fr. (Châlet) İsviçre çobanlarının kulübelere ya da dağ evlerine verilen ad. Bu ad, İsviçre evleri biçiminde yapılmış, ileriye doğru çıkmalı, geniş saçaklı ve açık balkonlu bütün kır evlerine ya da köşklere verilmektedir (Hasol, 2002, s. 435).

Köşk, özgün planında, ortalama 15 x 20 m. boyutlarında bir alan üzerine oturacak şekilde, kuzeydoğu-güneybatı doğrultulu olarak geniş bahçesinin merkezine yerleştirilmiş dört katlı bir yapı durumundadır. Yapının inşa malzemesi zemin katta kâgir, üst katlarda ise ahşaptır (Şekil 2-3).

Yapıya, birinci katından, çift kollu bir merdivenle girilmektedir. Giriş aksı, iki kat boyunca devam eden anıtsal bir kemerle vurgulanmıştır. Batur, taşıyıcı işlevi olmayan bu kemerin, Alexandre Vallauray tarafından anlamsal bir mimari öge olarak kullanıldığını düşünmekte ve belirtmektedir. Yine Batur'a göre ahşap malzemeyle yapılmış olan bu kemerin tercihi, dönemin Oryantalist repertuvarıyla ilişkili görünmekte ve Vallauray'nin -diğer başka yapılarında da zaman zaman denediği-cesaretli boyutlandırma arayışına işaret etmektedir (Batur, 1994, s. 403).

Anıtsal kemerle vurgulanmış olan bu aksiyal giriş bölümüne rağmen, yapının plan şeması ve cepheleri asimetrik olarak tasarlanmıştır. Yapının ekseni de tam ortada yer almamaktadır. Orta bölümde eksen üzerine geleneksel yerinde büyük salon yerleştirilmiş olmakla birlikte, bu salonun çevresinde yer alan konumları ve alanları farklı odalar aksiyal düzeni değiştirirler. Yapının simetrik olmayan planı, güneyde deniz cephesindeki "L" biçimli büyük veranda ile de daha da belirgin hale getirilmiştir. İkinci kat planında geri çekilmiş olan kitle, batı salonunun öne çıkarılmasıyla hareket kazanmıştır. Batur'a göre, köşkün asimetrik görünümünü vurgulayan temel eleman ise aslında, yapının kuzey köşesindeki merdiven kulesidir. Kulenin, yapının portalinde yaratmış olduğu simetriyi bozan durum, pencelelerin basamaklı biçimlenişi ve çift saçaklı bitimi ile pekiştirilmiştir. Asimetrik düzenlemeleri pekiştiren bir başka öge ise, kuzeydoğu ve batı cephelerindeki birinci kat salonlarının yarım altıgen formlu çıkmalarıdır. Bu bölümde ayrıca Ampir saçaklar tercih edilmiştir (Batur, 1994, s. 403).

Batur'un yorumuna göre, yapıdaki asimetrik plan, hareketli kitle ve kule, geç Viktoryen tasarım öğeleriyle; kemerler veya çıkmalar ise Doğu-Osmanlı biçimlerin bir bileşimi olarak tanımlanmaktadır. Yapının bezeme detaylarında ise Vallauray'nin, Neoklasik ve yer yer de Art Nouveau repertuvara başvurmakta olduğu görülmektedir. Neoklasik detaylar, köşkün son katındaki meandr dizisi ile saçak altlarındaki yumurta frizleri vb. klasik bezeme öğeleri ile belirlemekte, Art Nouveau uygulamalar ise anıtsal büyük kemerin ahşap oyma bezemelerinde görülmektedir (Batur, 1994, s. 403).

Köşkün mülkiyeti yıllar içerisinde el değiştirmiştir. Köşk, Topuzlu Aile-

sinden, önce İpar Ailesine geçmiş, 1980’li yıllarda ise dönemin ünlü bankeri Cevher Özden’e (Kastelli kuruluşu) intikal etmiş, sonra Kalkavan Ailesi’nin mülkiyetine geçmiştir.

3. MİMAR VEDAD (TEK) BEY

Mehmed Vedad (soyadı kanunundan sonra: Tek) (Şekil 5), 1 Mayıs 1873’de İstanbul’da dünyaya gelmiştir.² Mimarın babası Trabzon, Kastamonu, Ankara, Adana, Sivas, Diyarbakır ve Bağdat valiliklerinde bulunmuş önemli bir bürokrat olan Giritli Sırrı Paşa, annesi ise Hekimbaşı İsmail Paşa’nın kızı olarak çocukluğunu Saray’da geçirmiş ve pek çok sultan ve şehzadeyle arkadaşlık etmiş olan, dönemin tanınmış şair ve bestecilerinden Leyla (Saz) Hanım’dır. Vedad Bey, kendine özgü aristokratik geleneklere sahip Osmanlı yüksek bürokrasisinin son kuşağının temsilcilerinden olan bu büyük ailede ve elitist çevrede doğup yetişmiştir. Her zaman Saray’a, iktidara ve seçkin sınıfa yakın olan ailenin seçkin ve entelektüel geleneği, Mimar Vedad Bey’in kardeşleri ve çocuklarıyla da devam etmiştir (Batur, 2003, s. 49, 50).

Şekil 5. Yaşlılık dönemlerinde Mimar Vedad (Tek) Bey

2 Kendi beyanı, H. 1290 Ramazan ayı olarak Ekim / Kasım 1873’e denk düşmekteyse de, Ecole des Beaux-Arts’daki dosyasında 1 Mayıs 1873 olarak kayıtlıdır. AENSBA, Dosya No: 4738.

Mimar, ilk eğitiminden sonra girdiği Mekteb-i Sultani'nin onuncu sınıfından, 1889'da babasının karşı çıkmasına rağmen, annesinin Sırrı Paşa'yı ikna etmesi üzerine, Paris'e gitmiş; lise eğitimini Ecole Monge'da tamamlamasının ardından, ilk olarak Academie Julien'de resim, Ecole Centrale'da ise mühendislik okumuştur.³ 1895 yılında, dünyaca ünlü Ecole National des Beaux-Arts'ın sınavlarını ilk 9 kişi arasına girerek kazanarak bu okulda mimarlık eğitimi yapma hakkını elde etmiştir. Buradaki öğrenim hayatını başarıyla tamamlamasının ardından, ünlü Prix de Rome / Roma Ödülü'nde çalışmış ve katkıları nedeniyle kendisine Légion d'Honneur nişanı verilmiştir (Sözen, 1996, s. 26).

İstanbul'a 1898'de dönen mimar, öncelikle özel bir mimarlık bürosu açarak ilk yapıtlarını tasarlamaya başlamış ve adını ilk olarak Kastamonu Hükümet Konağı çalışmasıyla duyurmuştur. 1899'da İstanbul Belediyesi için de çalışmaya başlamış ve "Şehremaneti Heyet-i Fenniye başkanlığına" atanmıştır. Bu görevinin yanı sıra aynı dönemlerde Sanayi-i Nefise Mektebi Âlisi'nde de mimarlık ve sanat tarihi dersleri vermiştir. 1905'te yeni bir görev olarak Posta ve Telgraf Nezareti başmimarlığına atanmış ve bu sırada da baş eseri sayılabilecek olan Posta ve Telgraf Nezareti binasının tasarımını 1909'da tamamlamıştır. Söz konusu yapının arkasında yer alan Hobyar Mescidi ise, mimarın tasarladığı tek dini amaçlı yapı olarak bilinmektedir (Yavuz, 1994, s. 232).

Vedad Bey, 1909 yılında Sultan Mehmed Reşad eliyle Saray başmimarlığına atanmış ve farklı saraylardaki onarımlar ile ek inşaat faaliyetlerini yürütmüştür. Aynı dönemde, 1910'lu yılların başında, ikinci önemli yapısı olan Sultanahmet'teki Tapu ve Kadastro binasını tamamlamıştır. Mimar, 1913'te ise Enver Paşa tarafından Harbiye Nezareti başmimarlığına atanmış ve üç yıl sürdürmüş olduğu bu görevi sırasında Enver Paşa'nın Kuruçeşme'deki köşkünün de tasarımını gerçekleştirmiştir. Mimar aynı yıllarda, Valikonağı Caddesi üzerinde iki arsa alarak kendisi için de iki ayrı ev tasarlamıştır. Mimarın 1913'te tamamlanan ve Nişantaşı Palas adıyla bilinen ilk konağı 1960'lı yıllarda yıkılmış; aynı yerde inşa edilmiş olan ikinci konak ise mimarın, mimarlık anlayışını üst düzeyde yansıtan bir örnek olarak günümüze kadar ulaşmıştır (Yavuz, 1994, s. 232).

3 Batur, Tek Aile Arşivi'nde yer alan Nihad V. Tek'in N. Sahir Sılan'a yazmış olduğu bir mektuba dayanarak, Vedad Bey'in, orta ve lise eğitimini Paris'te Ecole Monge'da tamamladığı, ardından Ecole Centrale'de mühendislik eğitimine başladığı ve bir yandan da Académie Julian'de resim ve heykel kurslarına katılmış olduğu bilgisini vermektedir. Bkz. Batur, 2003, s. 55.

Mimar, Seyr-i Sefain İdaresi için de 1910'ların ortalarında Moda ve Haydarpaşa iskeleleri ile Karaköy'deki Seyr-i Sefain Acentesi binalarını da tasarlayıp gerçekleştirmiştir. İskeleler bugün de ayakta olmalarına karşın, acente binası 1950'lerdeki Karaköy Meydanı düzenlemeleri sırasında yıktırılmıştır (Yavuz, 1994, s. 232).

Cumhuriyet'in ilanını takiben, 1924'te Mustafa Kemal tarafından Ankara'ya davet edilen Vedad Bey, burada ilk olarak Çankaya'da, Gazi Köşkü adıyla tanınan bağ evinin onarımını gerçekleştirmiş ve bu yapıya sekizgen bir kule eklemiştir. Bu dönemde, 1924-1925 yılları arasında yaptığı en önemli yapıysa başlangıçta Cumhuriyet Halk Fırkası merkezinin kullanımı için tasarlanmış olmasına rağmen, tamamlanmasının ardından, ihtiyaçlar neticesinde II. TBMM işlevi verilmiş olan binadır. Bu yapıya yakın bir noktada inşa edilen Ankara Palas ise yine Mimar Vedad Bey tarafından tasarlanmış olmasına rağmen, mimarın İstanbul'a dönmesi nedeniyle yarım kalmış ve daha sonra Kemaleddin Bey eliyle tamamlanabilmiştir (Yavuz, 1994, s. 232).

Mimar Kemaleddin Bey'in 1927'de ölümünden sonra ve bu dönemde “modern bir şehir kurmak amacıyla” Ankara'ya davet edilen yabancı mimarların da etkisiyle, Vedad Bey'in de içerisinde yer aldığı Ulusal Mimarlık anlayışı güç kaybetmiş ve bu üslup yerini giderek uluslararası bir anlayışa bırakmıştır. I. Ulusal Mimarlık Akımına tarihsel anlamda son veren olay ise 1930'da Güzel Sanatlar Akademisi'nde ulusal mimarlık ilkelerine göre eğitim veren Mimar Vedad Bey'in ve Giulio Mongeri'nin atölyelerinin kapatılması olmuştur. Bu dönemde, Mimar Vedad Bey'in de kendisini yeni gelişen eğilimlere göre konumlandığı görülmektedir. Vedad Bey'in 1930'lar sonrasındaki çalışmaları genellikle İstanbul'da sayıları artmakta olan apartmanlar üzerinde ağırlık kazanmıştır. Bunlara örnek olarak: Yayla, Azim ve Güneş apartmanları sayılabilir (Yavuz, 1994, s. 232).

Vedad Bey'in İstanbul'daki diğer yapıları ve çalışmaları olarak da: Eminönü'nde 1912 tarihli Liman Hanı (Mesadet Han), Karaköy'de 1915 tarihli Muradiye Hanı, Üsküdar'da 1925 tarihli Nemlizade Tütün Deposu, Karaköy'de 1935 tarihli Tahir Hanı ile Fatih'te 1914-1916 yılları arasında tamamlanmış olan Tayyare Şehitleri Anıtı sayılabilir (Yavuz, 1994, s. 232).

Mimarın, Fransız temelli öğrenimi onu çalışmalarında salt bir Beaux-Arts üslubu kullanmaya yöneltmemiş ve daha yerel, daha Türk bir ifade aramasını engellemiştir. Bu yeni üslubun yaratılmasında, Türk milliyetçiliğinin temel

ilkelerini formüle etmiş olan sosyolog Ziya Gökalp’in düşüncelerinden etkilenmiş olduğu söylenebilir (Yavuz ve Özkan, 1985, s. 1082).

4. MİMAR ALEXANDRE VALLAURY

Çalışmamızda, daha önce kimi yayınlarımızda da yer vermiş olmamız nedeniyle, hem bilim etiği sorunlarına neden olmamak ve hem de tekrara düşmemek adına, mimar Alexandre Vallaury’nin (Şekil 6) hayatı ve mesleki etkinliklerine yer verilmemiş; bunun yerine, Vallaury hakkında bir kısmı da tarafımızdan ortaya konulmuş olan temel eserler dipnotta kronolojik olarak gösterilmiştir.⁴

Şekil 6. Sanayi Nefise Mekteb-i Âlisi’nin kuruluş aşamasında, mektebin hoca ve öğrencilerini bir arada gösterir fotoğraftan detay: Alexandre Vallaury

5. DEĞERLENDİRME

Türk tıp tarihine ve ayrıca belediye başkanı olarak yapmış olduğu faaliyetlerle İstanbul kent tarihine damga vurmuş önemli şahsiyetlerden biri olan

⁴ Alexandre Vallaury hakkında yapılmış bazı temel araştırmalar için Bkz. Akpolat, M.S. (1991), Batur, A. (1993), Özkurt, M.Ç. (2005), Say, S. K. (2014), Özkurt, M.Ç. (2016a), Özkurt, M. Ç. (2016b), Özkurt, M. Ç. (2021a), Özkurt, M. Ç. (2021b).

Cemil (Topuzlu) Paşa'nın, kendisi ve ailesi için Kadıköy Çiftelhavuzlar'da yaptırmış olduğu köşkün, mimarlık tarihimizde Alexandre Vallaury mi yoksa Mimar Vedat (Tek) Bey tarafından mı tasarlanmış olduğu konusu tartışmalıdır. Bu tartışmaya gerekçe gösterilen iki temel argüman bulunmaktadır. Bunlardan birincisi: Operatör Dr. Cemil Topuzlu Paşa'nın İstibdat (Sultan II. Abdülhamid Dönemi), Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerinde, seksen yıl boyunca tanık olduğu anılarını bir araya getirmiş olduğu hatıratıdır. Topuzlu, kitabında, İstanbul Belediye Başkanı olarak nasıl atandığını anlatırken, bu seçimde köşkün nedenli önemli bir rol oynadığını "İlk Şehreminliği" başlığı altında şu şekilde anlatmaktadır:

"Bundan 39 sene evvel ilk defa şehremini oldum. Fakat bu makama hangi saikle geldiğim tabii bilinmiyor. Hâdise pek tuhaftır (Topuzlu, 2010, s. 128).

Gazi Ahmed Muhtar Paşa merhum sadrazam olmuştu. Paşayı öteden beri tanıyordum, hastamdı. Bir gün yine beni çağırdığını haber verdiler. Rahatsızlandığını zannettim. Çantamın içine aletlerimi koydum, Paşanın Feneryolu'ndaki köşküne gittim. Müşarünileyh⁵, beni, pek beşuş⁶ bir sima ile kabul etti. Tahminimin hilâfına, hasta olmak şöyle dursun, sıhhati pek mükemmeldi (Topuzlu, 2010, s. 129).

Birden bire:

- *"Sana bir teklifim var, amma gık demeden kabul edeceksin" sözünü söyledi!*

Ben, Sadrazamın bu nagehanî⁷ teklifinden şaşırarak:

- *"Ne münasebet efendim?" cevabını vermeyeyim mi?*

Lakin Ahmed Muhtar Paşa da güldü:

- *"Münasebeti filan bir tarafa bırak da şehremini olur musun? Sen onu söyle" dedi. Ben, büsbütün apışıp kaldım! Şehreminliği, aklımdan bir kerecik olsun geçmemişti! Ezile-büzüle itiraz ettim. Paşa:*

- *"Yok yok... Beyhude kendini yorma... Ben, İstanbul'u imar edecek bir adam arıyorum. Bu işi başarmak için de senden münasibi yok" mukabelesinde⁸ bulundu.*

Cevap verdim:

- *"Liyakatimin fevkinde olan itimat ve teveccühünüze çok minnettarım, çok*

5 Kendisine işaret olunan, adı geçen, adı anılan [erkek]. F. Devellioğlu (2013), s. 882.

6 Güler yüzlü. Devellioğlu, a.g.k., s. 104.

7 Apansızın, birdenbire. Devellioğlu, a.g.k., s. 934.

8 Karşılık verme, karşılama. Devellioğlu, a.g.k., s. 789.

müteşekkirim. Fakat bu mahzarîyetimin sebeplerini de ayrıca merak etmekten kendimi alamıyorum.”

Gazi Ahmed Muhtar Paşa:

- “Bak, onu söylemeyi unuttum” dedi, “bir ay önce Göztepe Feneryolu tarafında geziyordum. Senin Çiftelhavuzlar’daki köşkünü o zamana kadar görmemişim. Binanın mimarî tarzı, bahçenin tanzim şekli o kadar dikkatimi celbetti ki, ‘Bu Avrupavârî köşk kimin?’ diye meraklandım. Senin olduğunu söylediler. O zaman düşündüm ki evinin içinde ve dışında küçücük bir Avrupa yaratan adamı şehremini yaparsam, İstanbul’u imar eder. İşte sadrâzam olur olmaz da, seni bu makama getirmeyi düşündüm. Haydi bakalım, nazı bırak, bir ayak evvel işe başla”⁹ (Topuzlu, 2010, s. 129).

Gazi Ahmed Muhtar Paşa’dan, düşünmek için 24 saat mühlet istedim. Razi oldu. Kendisine itimadım olan ve şehremaneti ile alâkası bulunan bir dostumla temas ettim. Neticede şu kanaate vasıl oldum: Şehreminliğinde muvaffakiyet temini için tamamen müstakil çalışmak lâzımdır. Ertesi günü, Sadrâzam’a gidip şu şartı ileri sürdüm. Paşa:

- “Hay hay” dedi!

Ben de, Şehremanetinin yolunu tuttum. Türbeye gelinceye kadar Gazi Ahmed Muhtar Paşa da Hünkârdan iradeyi almış (Topuzlu, 2010, s. 130).

Cemil Topuzlu’nun anılarındaki bu bilgilere göre köşkün mimarı olarak Alexandre Vallaurý’nin adı verilmekle birlikte, yapının mimarı konusundaki belirsizliğe ise, Mimar Vedat Bey’in oğlu Nihad V. Tek’in Sahir Sılan’a ilettiği olduğu “Vedat Tek Yapı Envanterinde”, Cemil Topuzlu Köşkü’nün de adının bulunması neden olmaktadır.

Tek Ailesi kaynaklarına göre Çiftelhavuzlar’daki köşkün mimarı Vedat Tek’tir. Nihad Tek’in Nermin Taneri’ye yazdığı metinde, babasının yaptığı işler arasında bu köşk de yer almaktadır. Necmeddin Sahir Sılan’a yazdığı metinde ise: “Çiftelhavuzlar’da ünlü diye anılan Şehremini Operatör Cemil Topuzlu

9 Kıtâbın bu bölümünde [Ek 35] olarak şu bilgilere yer verilmektedir: Çiftelhavuzlar’da, Büyük Kulüb’e bitişik olan ünlü Cemil Paşa Köşkü’nün planları, 1900’de Haydarpaşa Tıp Fakültesi mimarı Valaurý tarafından çizilmiştir. O dönemde gelişen Art Nouveau stiline İstanbul’a adapte edilmiş başarılı örneklerinden biri olarak bina ve denize kadar uzanan bahçe bozulmadan günümüze kadar gelmiştir. Uzun yıllar merhum iş adamı Hayri İpar’a ait olan köşkün bugünkü sahibi tanınmış bir bankerdir (Banker Cevher Kastelli). Köşkün üzerinde bulunduğu cadde, “Operatör Cemil Topuzlu Caddesi” adını taşımaktadır. Ancak ne yazık ki son yıllarda köşkün bahçesine apartmanlar yapılmıştır (Topuzlu, 2010, s. 129, 130).

köşkünü inşa eder.” notları kayıtlıdır. Ayrıca aile arşivinden binanın yapıldığı yıllara ait iki fotoğraf da çıkmıştır. Diğer pek çok kaynağa göre de binanın mimarı Vedad Tek’tir. Buna karşın Operatör Dr. Cemil (Topuzlu) Paşa’nın 80 Yıllık Hatıralarım isimli kitabında ise binanın mimarının A. Vallaury olduğu kayıtlıdır (Batur, 2003, s. 278).

Cemil Topuzlu’nun anılarını yayına hazırlayanlardan Prof. Dr. Aykut Kazancıgil, babasıyla birlikte katıldıkları köşkteki bir toplantıda köşkün mimarı olarak A. Vallaury’nin adını bizzat Cemil Topuzlu’dan duymuş olduğunu belirtmektedir (Batur, 2003, s. 124). Bu durum da yine, köşkün mimarının Vallaury olduğu iddiasını güçlendirmektedir.

Batur’a göre, projesi 1900 yılında hazırlanan köşkün yapım aşamasında Vedad Bey’in ilgilenmiş olması olasıdır. A. Vallaury’nin “bölüm başkanı” olduğu Sanayi-i Nefise Mektebi’nin Mimarlık Şubesinde Vedad Bey, o tarihlerde Sanat ve Mimarlık Tarihi dersleri vermektedir. Paris’ten yeni gelmiş genç bir mimar olarak bu projeye bir aşamasında katılmış olabilir. Ama tasarımı tek başına üstlenmiş olması güçlü bir olasılık gibi görünmemektedir (Batur, 2003, s. 124-128).

Yine Batur’un değerlendirmesine göre, yapının üslubu ve biçimlenişi, Vallaury uygulamalarına daha yakın durmaktadır (Batur, 2003, s. 128).

Tek Aile Arşivi’nde bulunan fotoğraflar ve N. Tek’in beyanı, yapının Vedad Bey’in tasarımı olduğu yönünde ise de Dr. Aykut Kazancıgil, kendisi ile yapılan görüşmede doktor olan babası ile birlikte katıldığı bir sohbet toplantısında bizzat Cemil Topuzlu’dan, köşkün Tıbbiye’nin mimarı Vallaury’ye yaptırılmış olduğunu işittiğini belirtmiştir. C. Topuzlu anılarında köşkün sahiline yanaşan bir sandalı kendisini tutuklamaya gelen Sultan Abdülhamid’in adamları zannettiğinden bahsetmektedir ki bu durumda köşk II. Abdülhamid’in tahtta olduğu 1903-1908 senelerinde mevcut olmalıdır. Yine aynı anılarda Gazi Ahmet Muhtar Paşa’nın şehri gezerken köşkün bahçesini görüp beğenerek kendisini Şehremini olarak atadığı da ifade edilmektedir (Batur, 2003, s. 378).

Cemil Topuzlu Köşkü’nün mimarının Alexandre Vallaury mi yoksa Mimar Vedad Bey mi olduğu tartışmasında literatüre geçmiş olan bu bilgilerden sonra, kendi tespit ve değerlendirmelerimize gelecek olursak:

Konunun temel itibari ile iki temel eksende ele alınması gerekmektedir. Bunlardan birincisi “mimari-politik” olarak adlandırabileceğimiz düzlemdir. Bu noktadaki değerlendirmelerimize göre köşkün mimarının Alexandre Vallaury

olma olasılığı çok daha yüksektir. Bunu maddeler halinde açıklayacak olursak. Birincisi: Cemil Topuzlu'nun da Alexandre Vallaury'nin de alanlarında II. Abdülhamid Döneminin gözde ve seçkin karakterleri olduğu kesindir. Cemil Paşa, Osmanlı tıp tarihinin "operatör" unvanlı ilk ve döneminin en önemli hekimi durumundadır. Alexandre Vallaury de aynı şekilde alanında hem Sanayi-i Nefise Mektebi'ndeki fenn-i mimari hocalığı ile ve hem de hem devlet adına hem de seçkin Osmanlı bürokratları için tasarlamış olduğu yapılarla seçkin bir mimar durumundadır. Farklı alanlarda faaliyet gösteren bu iki önemli şahsiyetin her ikisinin de özellikle Sultan Abdülhamid Döneminde "yıldızlarının parladığı" ve İttihat ve Terakki (Meşrutiyet) Döneminde ise eski popülerliklerini yitirdiklerini söyleyebiliriz. Yukarıdaki özgeçmişlerde de görülebileceği üzere, bu durum özellikle Alexandre Vallaury'nin yaşamında daha baskın bir şekilde görülebilmektedir. İttihat ve Terakki'nin iktidara gelmesinden birkaç hafta sonra Vallaury, Sanayi-i Nefise Mektebi'ndeki hocalığından ayrılmış ya da büyük bir olasılıkla istifa etmek zorunda bırakılmıştır.¹⁰ Aynı şekilde Cemil Paşa da her ne kadar ilerleyen yıllarda İttihat ve Terakki yönetimi tarafından iki farklı dönemde İstanbul Belediye Başkanı olarak atanmış olsa da, Paşaya, Sultan Abdülhamid Döneminde verilmiş olan rütbeler düşürülmüştür. Ayrıca belediye başkanlığı sırasında ise kendisine çeşitli zorluklar çıkarılmıştır. Bu bağlamda hem Vallaury'nin hem de Cemil Paşa'nın -belki de- İttihat ve Terakki yönetimince "Sultan Abdülhamid'in adamı" olarak görüldüğü düşünülebilir. Mimar Vedad Bey'i ise, aile bağları olarak hem baba hem de annesi nedeniyle her zaman Osmanlı Sarayı ve yüksek bürokrasisi ile güçlü bağları olan bir figürdür. Yani II. Abdülhamid Dönemiyle de sonrasındaki V. Mehmed Reşad Dönemiyle de ilişkilerinde bir sorun olduğu düşünülemez. Ancak yine de Mimar Vedad Bey kariyerindeki asıl yükselişi 1908'de İttihatçıların iktidara gelmesiyle yaşamış ve bu dönemde baş eseri olarak kabul edilen Posta ve Telgraf Nezareti binası başta olmak üzere, birçok önemli kamu binasının tasarımını üstlenmiştir. Sosyolog Ziya Gökalp'in ideolojik çerçevesini çizdiği, İttihat ve Terakki'nin Türkçü fikirlerinin zaman içerisinde mimari alandaki temsilcisi durumuna gelen ve "I. Ulusal Mimari" olarak adlandırılan akımın da öncülerinden biri olan Vedad Bey, ayrıca 1913 yılında Enver Paşa tarafından Harbiye Nezareti mimarlığına atanarak ve Paşa için de bir köşk tasarlayarak bu misyonunu pekiştirmiştir.

¹⁰ Konuyu detaylı şekilde ele alan bir çalışma için Bkz. Özkurt, M. Ç. (2016b).

Dolayısıyla Alexandre Vallauray ve Cemil Paşa'nın siyaseten birbirlerine daha yakın noktada oldukları tespitini yapabiliriz. Bu ikili arasındaki tuhaf bulunabilecek bir ilişki olduğunu da söyleyebiliriz. Şöyle ki: Sultan Abdülhamid'in dönemin Tıbbiyelilerinin siyasi hareketliliğinden rahatsız olarak deniz aşırı bir yere, Haydarpaşa'ya, naklettirmiş olduğu Mekteb-i Tıbbiye fiziksel anlamda çok daha iyi imkânlarla yeni binasına kavuşmuş ancak başta Cemil Paşa olmak üzere dönemin birçok hekimi tarafından bu bina bir kışlaya benzediği için yoğun eleştirilere maruz kalmıştır. Cemil Paşa, anılarında başlangıçta hekimlerin fikri alınmadan yapılmış olduğu için bir tıp okulundan çok bir kışlaya benzediği için eleştirdiği bu yapıyı, ileriki yıllarda dekanlığını yaptığı dönemde bu kurumun Haydarpaşa'dan Rumeli yakasına taşınmasına ise bu kez muhalefet etmiş ve hatta bu durumu gerekçe göstererek dekanlık görevinden istifa etmiştir. Dolayısıyla Cemil Paşa, başlangıçta Vallauray'nin binasına itiraz edip güçlü bir muhalefet geliştirirken zaman içerisinde bu binayı savunur noktaya gelmiştir. Tıbbiye binasının Alexandre Vallauray tarafından tasarımı yapılırken böylesi önemli bir tıp adamının görüşüne başvurulmamış olması paşayı her ne kadar "gücendirmiş" olsa da, Vallauray ve Cemil Paşa'nın bir tanışıklıkları ve ahbaplıkları olduğunu varsaymak zor olmayacaktır. Bu dostluk yoluyla da köşkün tasarımı işini Vallauray'e teslim etmiş olma olasılığı oldukça yüksektir. Sonuç itibari ile Cemil Paşa, siyaseten Vallauray'e, Vedat Bey'den daha yakın bir pozisyonda durmaktadır ve bu nedenle köşkün mimarı olarak Vallauray ismi daha öne çıkmaktadır.

Konunun ikinci ayağı ise, mimarlık ve sanat tarihi ilgili olan üslupsal ya da biçimsel boyutudur. Yapının kimi ahşap bezeme detaylarında yer yer Art Nouveau unsurların yer aldığı gözlenmektedir. Bu mimari üslup aslında ne Alexandre Vallauray ne de Mimar Vedat Bey yapılarında baskın olarak tercih edilen bir üslup olmamıştır ki bu yapıda da oldukça az miktarda ve yalın olarak kullanıldığı söylenebilir.

Ahşap malzemenin yetkin bir şekilde kullanımı açısından ise, Büyükkada'daki devasa Principo Palas ve Bağlarbaşı'ndaki Abdülmecid Efendi Köşkü örnekleri düşünülecek olursa yapı Vallauray referanslarına daha yakın durmaktadır.

Yapının, Vallauray yapılarına tek aykırılığı, mimarın eğitim almış olduğu ve meslek yaşamı boyunca ilkelerine sıkı sıkıya bağlı kaldığı Ecole des National Beaux-Arts'ın temel tasarım ilkelerinden olan, plan şemaları ve cephe tasarımlarının simetrik olarak ele alınması prensibine bu yapıda uyulmamış olma-

sıdır. Yapının giriş cephesinde bu asimetrik görünümün oluşmasını sağlayan ana unsur ise, girişin sağına yerleştirilmiş olan merdiven kulesi olmuştur. Bu merdiven kulesinde yer alan pencerelerin basamaklı biçimi ise, görsel açıdan belki de bu yapıdaki Mimar Vedat Bey referanslarına yaklaşan en yakın detay olarak gösterilebilir. Mimar Vedat Bey benzer bir uygulamayı, baş eseri olarak değerlendirilebilecek olan Sirkeci’deki Posta ve Telgraf Nezareti binasında kullanmıştır. Tabi ki bu detay, yapının bütününe Vedat Bey’e mal etmek için oldukça iddialıdır.

Köşeye yerleştirilmiş olan merdiven kulesinin dışında, asimetrik düzenlemeyi vurgulayan ikincil elemanlar, yapının iki farklı cephesinde kullanılmış olan yarım altıgen formundaki çıkmalarıdır ki bu durum ise bu kez Vallaury’nin Düyun-u Umumiye binasında, binanın iki ucunda kullandığı “kule” biçimli yarım altıgen formlu çıkmaları anımsatmaktadır.

Yapıda kullanılmış olan meandr dizisi, saçak altlarındaki yumurta frizleri gibi detaylar da yine Vallaury’nin başta Müze-i Hümayûn (İstanbul Arkeoloji Müzesi) ve Osmanlı Bankası ve Tütün Rejisi binalarında tercih etmiş olduğu Neoklasik bezeme detaylarındandır.

Sonuç olarak, “yapının mimarı kim?” tartışmaları için, birinci elden bir kaynak olan Cemil Topuzlu Paşa’nın anılarındaki ifadeleri zaten yapının mimarının Alexandre Vallaury olduğunu işaret etmektedir. Vedat Tek Aile Arşivinden çıkan ve köşkün inşasının tamamlandığı dönemde çekilmiş olan iki fotoğrafı ile Vedat Bey’in oğlu Nihat Tek’in yapıyı babasının yapı listesinde göstermesi ise yapıyı Vedat Bey’e atfetmek adına yeterli gözükmemektedir.

Konu siyasi ve mimari açıdan bütüncül olarak değerlendirildiğinde, yukarıda belirtilen sebeplerden dolayı, yapının Alexandre Vallaury’nin işleri arasında gösterilmesinin daha doğru ve akla yakın olduğu gözükmemektedir.

KAYNAKÇA

- Akpolat, M. S. (1991). *Fransız Kökenli Levanten Mimar Aléxandre Vallaury* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Batur, A. (1993). *19. Yüzyıl İstanbul Mimarlığında Bir Stilistik Karşılaştırma Denemesi: A. Vallaury / R. D’Aronco*. Zeynep Rona (Ed.), Osman Hamdi Bey ve Dönemi Sempozyumu içinde, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, ss. 146-158.

- Batur, A. (2003). *M. Vedad Tek Kimliğinin İzinde Bir Mimar*, Ed. Ömer Faruk Şerifoğlu, 1. Baskı, Yapı Kredi Yayınları (YKY), İstanbul.
- Batur, A. (1994). “*Cemil Topuzlu Köşkü*”, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Cilt 2, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, ss. 402-403.
- Çelik, Y. (2008). “*Topuzlu, Cemil*”, Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi, İkinci Baskı, Cilt II, Yapı Kredi Yayınları (YKY), İkinci Baskı, İstanbul, ss. 626-628.
- Devellioğlu, F. (2013). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi Yayınları, 31. Baskı, Ankara.
- Hasol, D. (2002). *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*, Yapı-Endüstri Merkezi (YEM) Yayınları, 8. Baskı, İstanbul.
- Özkan, S.-Yavuz, Y. (1985). “*Osmanlı Mimarlığının Son Yılları*”, Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi, Cilt IV, İletişim Yayınları, İstanbul, ss. 1078-1085.
- Özkurt, M. Ç. (2005). *Düyun-u Umumiye İstanbul Merkez Binasının Tanzimat Sonrası Osmanlı Mimarlığı Bağlamında Değerlendirilmesi*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Özkurt, M.Ç. (2016a). “*Haydarpaşa Mekteb-i Tıbbiye Binasının Konumunun Belirlenmesindeki Faktörler Üzerine Bir Deneme*,” Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi, vol. 3, no. 6, ss. 46-59.
- Özkurt, M. Ç. (2016b). “*Sanayi-i Nefise Mekteb-i Âlisi’nin İlk Mimarlık Hocası Alexandre Vallaury’nin İstifa Dilekçesi*”, *Arkeoloji ve Sanat*, Sayı 153, s. 227-240.
- Özkurt, M. Ç. (2021a). “*Osmanlı Mimarlığının Son Döneminde Faaliyet Göstermiş İki Yabancı Mimar Raimondo D’aronco ve Alexandre Vallaury’nin Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında Ortak Çalışmaları*”, Gece Kitaplığı / Gece Publishing, Editörler: Ceylan Ayşe Çatalcalı, Özbay Ferhat, Özomay Zafer, Kur Mustafa Batuhan, 1. Baskı, Ankara: s. 375-402.
- Özkurt, M. Ç. (2021b). “*Ölümünün Yüzüncü Yıldönümünde İlk Kez Yayınlanan Fotoğraflarla Mimar Alexandre Vallaury’nin Mezarı ve Bu Konudaki Düşünceler*”, *Turkish Studies*, no 16, ss. 273-283.
- Say, S. K. (2014). *Beaux Arts Kökenli Bir Mimar Olarak Alexandre Vallaury’nin Meslek Pratiği ve Eğitimciliği Açısından Kariyerinin İrdelenmesi* [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Sözen, M. (1996). *Cumhuriyet Dönemi Türk Mimarisi*, Birinci Baskı, Türkiye İş Ban-

kası Kültür Yayınları.

Topuzlu, C. (2010). İstibdat-Meşrutiyet-Cumhuriyet Devirlerinde 80 Yıllık Hatıralarım, Yayına Hazırlayanlar: Prof. Dr. Hüsrev Hatemi, Prof. Dr. Aykut Kazancıgil, 5. Baskı, İşaret Yayınları, İstanbul.

Yavuz, Y. (1994). “*Tek, Vedat*”, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Cilt VII, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, ss. 232.

Yıldırım, N. (1994), “*Topuzlu, Cemil*”, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Cilt 7, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, s. 296.

Görsel Kaynakça

Şekil 1: https://tr.wikipedia.org/wiki/Cemil_Topuzlu#/media/Dosya:Cemil.JPG

Şekil 2: Batur, 2003, s. 125

Şekil 3: Batur, 2003, s. 126, Haz.: C. Bozkurt

Şekil 4: Batur, 2023, s. 127. İstanbul II Numaralı KTVKK Arşivi, Haz.: Ali İpar

Şekil 5: Batur, 2003, kitap kapağından

Şekil 6: Mustafa Servet Akpolat Arşivi

8. BÖLÜM

İŞVEREN MARKASI KAVRAMINA BİBLİYOMETRİK AÇIDAN BAKIŞ

Doktora Öğrencisi Mehmet Kemal KUTLU

Be Kent Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İşletme Yönetimi

mehmetkemalkutlu@gmail.com

ORCID NO: 0000-0001-6060-8681

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.8427696>

GİRİŞ

İşveren markası, ulusal ve uluslararası işletmeleri yakından ilgilendirmektedir. Kurumların itibarında önemli etkisi olan işveren markasının işletmelerdeki yansımaları insan kaynakları uygulamalarında kendini göstermektedir. İş dünyasında ve akademik hayatta oldukça tartışılan kavram olan işveren markasının mevcut çalışanların performans ve işletmeye bağlılığında pozitif etkiye sahipken yetenekli iş gücünün de işletmeye kazandırılmasındaki önemi de göz ardı edilememektedir (Doğru ve Çakır, 2015:674). İşletmeler hedeflerine yetkin ve aidiyet duygusu olan çalışanlarla ve çalışanlarını işletme amaçlarına inandırdığında ulaşabilmektedir. İşletmelerin amaç ve hedeflerine ulaşmasında ve çalışan bağlılığını arttırabilmek bakımından işveren markası kritik bir role sahiptir (Öksüz, 2012:21).

“Giderek daha rekabetçi hale gelen iş gücü piyasasında, saygın bir işveren markasına sahip olmak, şirketlerin doğru yeteneklere ulaşmasına yardımcı olmaktadır. Yetenekli, şirkete bağlı çalışanları bulmanın en iyi yolu, şirketin “ça-

İşlemek için harika bir yer” olduğu izlenimini vermektir. Araştırmalar, nitelikli yeteneklerin tercih ettikleri şirketlerin güçlü işveren markasına sahip şirketler olduklarını ortaya koymaktadır. “Harika bir yerde” çalıştığını düşünen ve kendini iyi hisseden nitelikli çalışanlar işveren markasının en etkin savunucusu olmakta, şirket hakkındaki algıyı olumlu olarak şekillendirmektedirler” (Özer, 2023:1).

Bibliyometri, farklı araştırmacılar, akademisyenler ve çeşitli kurumlar tarafından belirli bir bölgede, dönemde ve alanda üretilen yayınların incelenmesi sonucunda bu yayınlar arasındaki ilişkilerin sayısal olarak analizini anlamamıza yardımcı olur (Bozdoğan ve Sönmez, 2023:17). “Akademik literatüre katkısı olan, bilim insanlarının araştırmalarını değerlendirmek amacıyla objektif ölçütler sağlamanın yanında bilimsel nitelik ve verimlilik değerlendirmesi yapılması amacıyla da kullanılmaktadır” (Ekşi, Cesur & Güven, 2022:138). Araştırmacı için araştırdığı konunun durumunu anlamak araştırmacının daha sağlıklı ilerleyebilmesi için oldukça önemli ve yararlıdır. Araştırma konuyla ilgili belli başlı kriterleri anlayabilmek bibliyometrik araçların kullanımıyla sağlanabilmektedir (Şişik, 2022:1).

Bibliyometrik araştırmalar, bilimsel araştırmaların farklı değişkenler bakımından analiz edilmesini ve geleceğe yönelik bilim politikalarının oluşturulmasına katkı sağlayan çalışmalarlardır. Bibliyometrik çalışmalar, YÖK Ulusal Tez Merkezi, Wos, Scopus gibi veri tabanlarından yararlanılarak yapılabilmektedir (Kutlu ve Bak, 2023:80).

İnternet ve bilişim teknolojilerinin son yıllarda hızla gelişmesiyle yayınlar, referanslar, yazarlar gibi akademik verilere ulaşımın kolaylaşmasıyla bibliyometrik çalışmaların sayıları artmaktadır. (Gençoğlu, 2022:4). Bibliyometri, bilimsel araştırmaların verilerini (yazar, kaynak, konu vb.) istatistiksel olarak incelemekte ve bu inceleme sonucunda belirli bir disiplin içinde genel yapının oluşmasına yardımcı olmaktadır (Zan, 2012:15).

Başarıyla oluşturulmuş işveren markası, firmanın tanınırlığına olumlu etki yapmakta olup en yetenekli adayların firmaya çekilmesinde ve işe alım maliyetlerinin düşürülmesinde etkili olmaktadır. Başarılı işveren markası aynı zamanda firmanın itibarını da güçlendirmektedir. Bu sebeple güçlü bir işveren markası oluşturmak şirket stratejinin ötesinde zorunluluk haline gelmektedir (Özer, 2023:2).

“Bilgiye dayalı endüstrinin geleneksel endüstrinin yerini almasıyla beraber,

katma değeri yüksek yeni bilgi ve buna dayalı ürün ve hizmet üretebilecek nitelikli çalışanlara duyulan ihtiyaç, organizasyonları insan kaynakları yönetiminde rekabet avantajı sağlayabilecek yeni yaklaşımlara yöneltmektedir. Bu yeni yaklaşımlarından biri olarak “işveren markası” kavramının öne çıktığı görülmektedir” (Güler, 2015:1).

Şirketlerde işveren markasını oluşturmaya uygun ortamlar oluşturulmalıdır. Şirketlerde işveren markasının oluşumuna engel olabilecek faaliyetler ortadan kaldırılmalı ve oluşumun şirket genelinde yayılabilmesi için bir sistem kurulmalıdır. İşveren markasının genele yayılabilmesi için şirket içinde güçlü iletişim ağının oluşturulması gerekmektedir (Özcan, 2022:37).

Ambler ve Barrow 1996 yılında yayımladığı makalesinde işveren markasını şöyle tanımlamıştır:

İşveren markası, istihdam eden firma tarafından işçiye sağlanan ve işçiye sunulan psikolojik, ekonomik, fonksiyonel faydalar paketidir (Ambler ve Barrow, 1996:187).

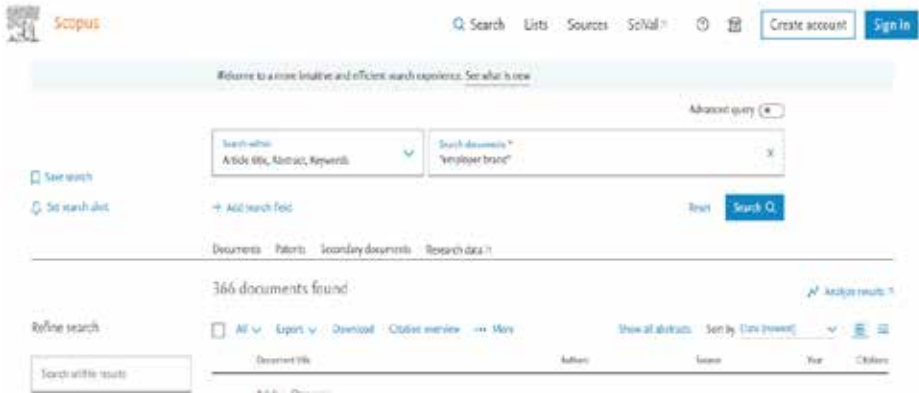
Kurum itibarına ve kurumun tanınırlığına etki eden işveren markasının hedefinde yetenekli adayların kuruma çekilebilmesi ve kuruma kazandırılan adayların bağlılıklarının arttırılması ve yeteneklerin elde tutulması vardır (Özer, 2023:1).

İşveren markası hakkında çeşitli akademik araştırmalar yapılmıştır. Bu araştırmalar arasında bibliyometrik çalışmalar da vardır.

Literatüre bakıldığında 2022 yılında yayınlanan “İşveren Markası Araştırmalarının Bibliyometrik Analizi” çalışmasında “Web of Science” veri tabanı taranarak işveren markası konusunda bibliyometrik çalışma yapıldığı görülmüştür. Yine bu çalışmada 2022 yılı hariç tutulup 2006-2021 yılı arasında çalışma türü makale olan yayınlar incelenmiştir. Yine 2022 yılında yayımlanan “İşveren Markasının Dünü Bugünü: R Programı ile Bibliyometrik Analiz” isimli başka bir makale de “scopus” veri tabanından yararlanılarak 2004-2020 yılları arasındaki çalışma türü makale olan yayınlar incelenmiştir. Çalışmamızda “Scopus” veri tabanından yararlanılırken kaynak türü bakımından herhangi bir sınırlamaya gidilmeden 2002-2023 yılları arasındaki çalışmalar taranmıştır. Böylece çalışmamızla literatüre katkı sağlanmak istenmiştir.

1. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

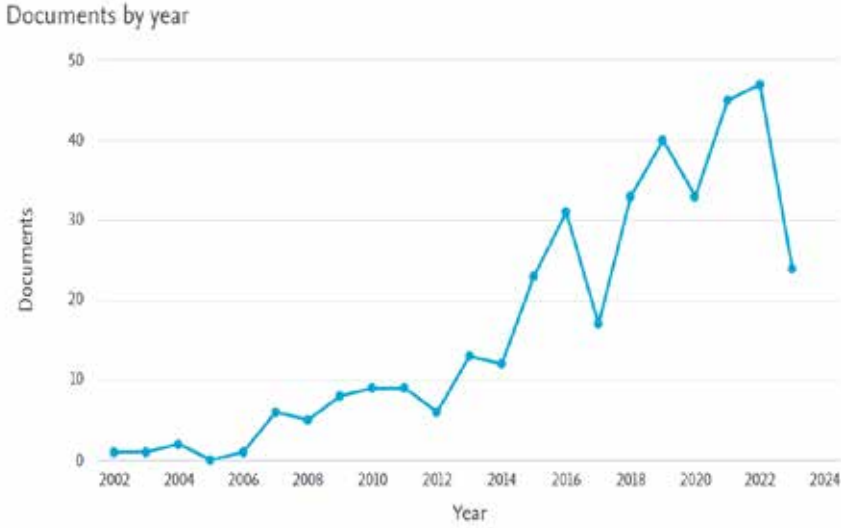
Araştırma yöntemi olarak durum çalışması tercih edilmiş olup scopus veri tabanında 30.07.2023 tarihinde arama yapılarak verilere ulaşılmıştır (www.scopus.com). “Article title, Abstract, Keywords” bölümüne “employer brand” şeklinde yazılarak tarama yapılmıştır. Tarama sonucu 366 adet akademik çalışmaya ulaşılmıştır (Resim 1). Tarama sonucunda her çalışmanın “İşveren Markası” konusuyla ilgili olup olmadığına bakılmamış ve çalışmalar kontrol edilmemiştir. “İşveren Markası” anahtar sözcüğü ile ortaya çıkan tarama sonucunda verilerin araştırmanın amacına uygun olduğu varsayılarak çalışmaya devam edilmiştir. Arama sonucunda veri tabanının verdiği bilgilerin doğru olduğu kabul edilerek çalışma tamamlanmıştır.

Resim 1. Tarama Sonucu Elde Edilen Akademik Çalışma Miktarını Gösteren Ekran Görüntüsü

2. ARAŞTIRMANIN BULGULARI

Grafik 1’de çalışmaların 2002-2023 yılları arasındaki dağılımları gösterilmiştir. 2005 yılında hiç çalışmanın yapılmadığı göze çarpmaktadır. En az çalışmanın yapıldığı yıllar 2002, 2003, 2006 olduğu görülmektedir. En fazla çalışmanın yapıldığı yıl ise 2022 yılıdır.

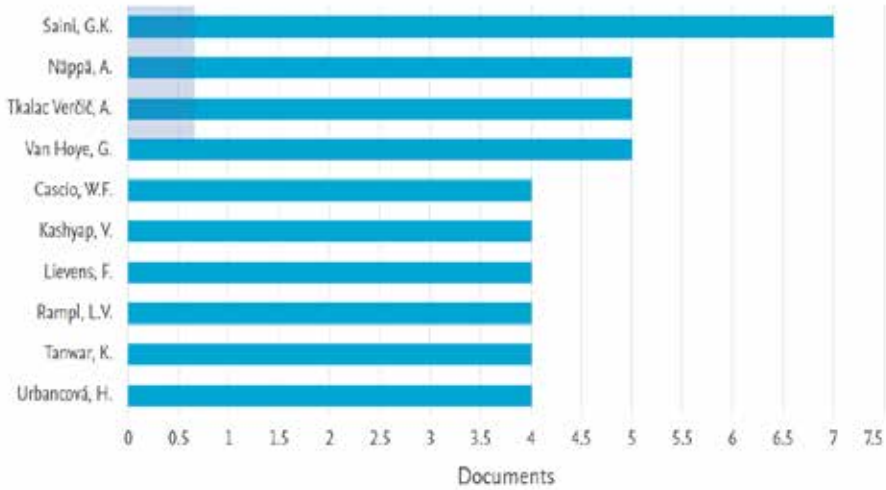

Grafik 1. Çalışmaların Yıllara Göre Dağılımı

Grafik 2’de 10 yazara ait çalışma sayıları gösterilmiştir. En fazla çalışma 7 adet ile Saini, G.K.’ye aittir. En az çalışma ise 4 adet ile Cascio, W.F., Kashyap, V., Lievens, F., Rampl, L.V., Tanwar, K., Urbancová, H., isimli yazarlara aittir.

Documents by author

Compare the document counts for up to 15 authors.

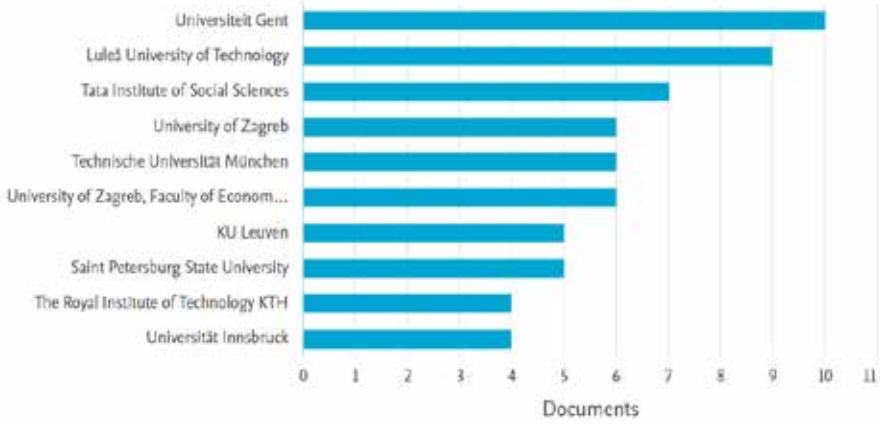

Grafik 2. Çalışmaların Yazarlara Göre Dağılımı (İlk 10 Yazar)

Grafik 3’te çalışmaların kurumlara göre dağılımına yer verilmiştir. Grafikte en fazla çalışmaların 10 adet ile Gent Üniversitesinde, 9 adet ile Luleå Teknoloji Üniversitesinde yapıldığı görülmektedir.

Documents by affiliation

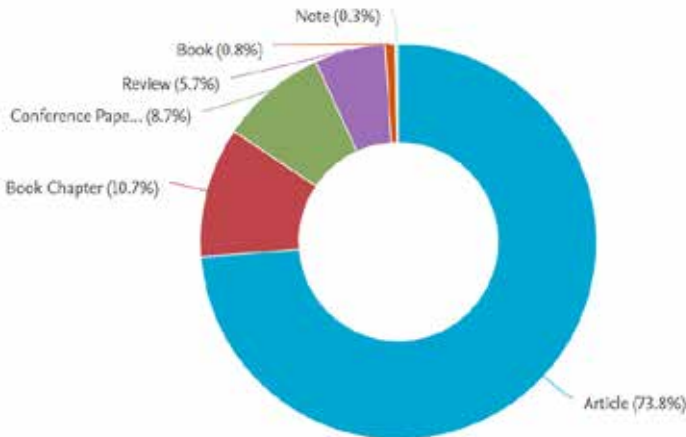
Compare the document counts for up to 15 affiliations.

Grafik 3. Çalışmaların Kurumlara Göre Dağılımı (İlk 10 Kurum)

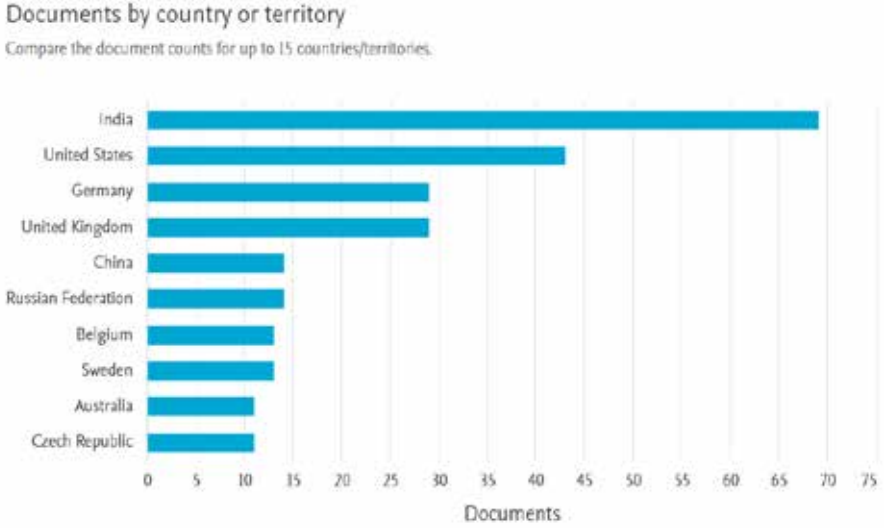
Çalışmaların türlerine göre dağılımını Grafik 4’te incelediğimizde %73.8’lik oranda en fazla çalışmanın makale türünde yapıldığı göze çarpmaktadır.

Documents by type

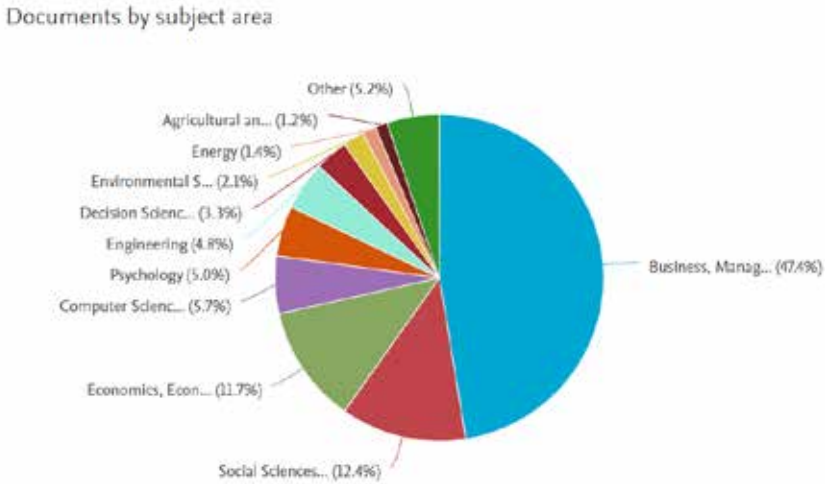
Grafik 4. Çalışmanın Türlerine Göre Dağılımı

Grafik 5’te çalışmaların ülke dağılımlarına baktığımızda 69 adet ile en fazla çalışmanın Hindistan’da yapıldığı görülmektedir.

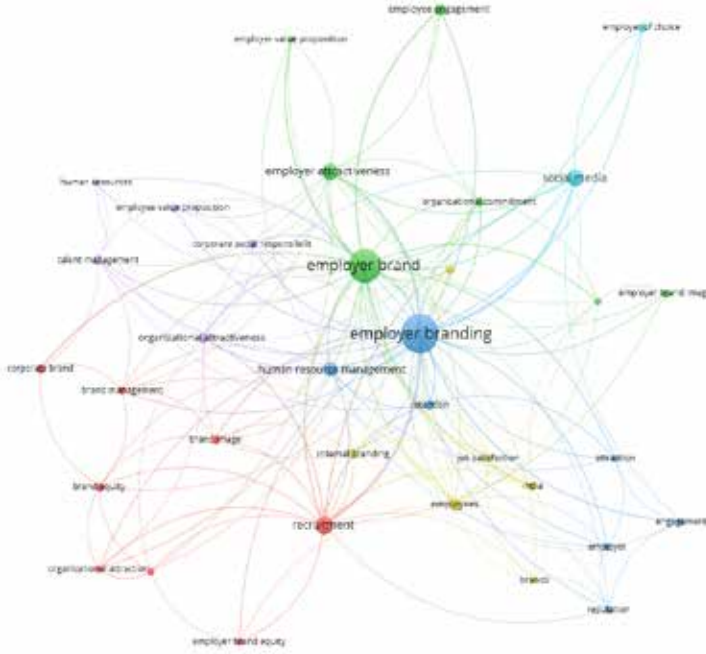
Grafik 5. Çalışmaların Ükelere Göre Dağılımı (İlk 10 Ülke)

Konu alanlarına göre çalışmaların dağılımı Grafik 6’da verilmiştir. Grafiğe göre, çalışmaların İşletme, Yönetim ve Muhasebe ile Sosyal Bilimler alanlarında yoğunluklu olduğu göze çarpmaktadır.

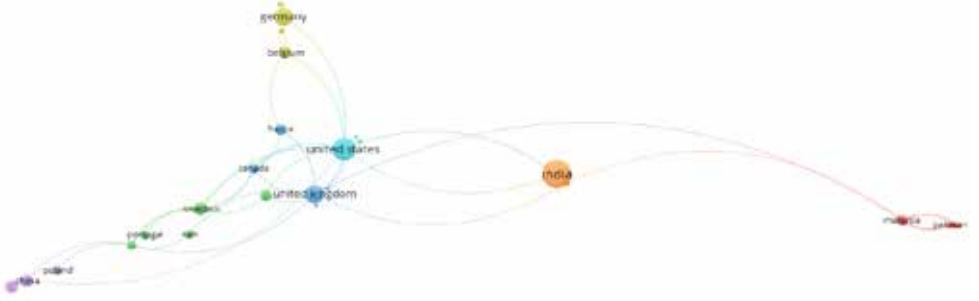
Grafik 6. Konu Alanlarına Göre Çalışmaların Dağılımı

VOSviewer yazılım aracı sayesinde anahtar sözcük birlikteliği ağ haritası oluşturmak amacıyla; bir anahtar kelimenin en az oluşum sayısı 5 olarak seçilmiştir. 925 adet anahtar kelimenin 35 tanesinin bu şartı taşıdığı görülmüştür. Şekil 1'deki anahtar sözcük birlikteliği ağ haritasına göre; anahtar kelime birlikteliği sıklığı en fazla olan kelimelerin employer branding, employer brand, social media, recruitment, employer attractiveness şeklinde olduğu görülmektedir.

Şekil 1. Anahtar Sözcük Birlikteliği Ağ Haritası

VOSviewer yazılım aracı kullanılarak ülke ortak yazarlık ağı haritası oluşturmak amacıyla; bir ülkenin en az sahip olması gereken belge sayısı 1 ve bir ülkenin en az atıf alma durumu da 1 seçilmiştir. 64 tane ülkeden 58 tanesinin bu şartları taşıdığı gözlemlenmiş, aralarında bağlantılı olan 12 tanesinin ağ haritasının oluşturulması sağlanmıştır. Şekil 2’te birbirleriyle işbirliğinin en fazla olduğu ülke Hindistan olup Hindistan’ı takip eden ülke Amerika’dır.

Şekil 2. Ülke Ortak Yazarlık Ağ Haritası

SONUÇ

Araştırmamızda sadece “Scopus” veri tabanındaki yer alan veriler kullanılmıştır. Scopus veri tabanı gibi diğer veri tabanlarından da faydalanılarak işveren markası konusunda daha çeşitli araştırmalar yapılarak literatür zenginleştirilebilir. Aynı zamanda bibliyometrik çalışmaların her bilim dalı için uygulanabilir olması açısından bibliyometrik çalışmalar araştırmacılara yol gösterici nitelikte olabilir. İşveren markası birçok araştırmaya konu olmuş ve incelenmiştir. Literatürü taradığımızda scopus veri tabanının ve Wos veri tabanının taranarak işveren markası hakkında bibliyometrik çalışmaların yapıldığı görülmüştür. Araştırmamızda işveren markası konulu çalışmalar incelenmiş ve scopus veri tabanı taranmıştır. Araştırmamız her ne kadar literatürde yapılan çalışmalara benzer gibi görülse de incelenen kaynak türü ve incelenen yıllar bakımından farklılık göstermektedir. Böylece literatüre farklı bir çalışma kazandırılmış olmaktadır.

Rekabetin yoğun olduğu ve bilginin önemli hale geldiği günümüzde şirketlerin işveren markası kavramını göz ardı etmemesi gerekmektedir. İşletmelerin hedef ve amaçlarına ulaşabilmesi içindeki çalışanlar sayesinde olmaktadır. Bu

sebeble çalışan dostu uygulamalarla işveren markasını güçlendirerek çalışanlarını elde tutmalı ve işletme için yararlı olabilecek yetenekleri işletmeye çekebilmelidir.

Yıllara göre çalışmaların dağılımına bakıldığında işveren markası konusunda ilk çalışmanın 2002 yılında kaleme alındığı göze çarpmaktadır. 2002-2023 yılları arasındaki çalışmalara bakıldığında işveren markası hakkında sadece 2005 yılında bir çalışmanın yapılmadığı dikkat çekmektedir.

Grafik 2’de yazarların çalışma sayılarına bakıldığında en fazla çalışmanın Saini, G.K.’ye ait olduğu göze çarpmaktadır. İşveren markası konusunda araştırma yapacak araştırmacılara kaynak olması açısından Saini, G.K.’ye ait çalışmalarından da incelenmesi tavsiye edilmektedir.

Grafik 3’te çalışmaların kurumlara göre dağılımına bakıldığında birinci sırada Gent Üniversitesinin ikinci sırada Luleå Teknoloji Üniversitesinin yer aldığı dikkat çekmektedir. İşveren markası hakkında literatür taraması yapmak isteyen araştırmacılara bu iki üniversitenin çalışmalarından da yararlanmaları tavsiye edilebilir.

Grafik 4’te türüne göre çalışmalara bakıldığında makale, kitap bölümü gibi birçok türde çalışmaların olduğu dikkat çekmektedir. En çok yüzdellik dilime sahip çalışma türünün makale olduğu makaleden sonra ise kitap bölümünün en çok yüzdellik dilime sahip olduğu görülmektedir.

Grafik 5’te ülkelere göre çalışmaların dağılımına bakıldığında işveren markası konusunda en fazla çalışmayı yapan ülkenin Hindistan olduğu görülmektedir.

Grafik 6’da konu alanlarına göre dağılım incelendiğinde %47.4’lük oranla en fazla çalışmaların işletme, yönetim ve muhasebe ile ikinci olarak %12.4’lük oranla çalışmaların sosyal bilimleri alanlarında yapıldığı göze çarpmaktadır.

Anahtar sözcük birlikteliği ağ haritasına bakıldığında employer branding, employer brand, social media, recruitment, employer attractiveness anahtar kelimelerinin sıklıkla kullanıldığı dikkat çekmektedir.

Ülke ortak yazar ağ haritasında ortak yazarlı çalışmalara bakıldığında en fazla işbirliğinin Hindistan ile olduğu Hindistan’dan sonra en fazla işbirliğinin ikinci sırada yer alan Amerika ile yapıldığı görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Ambler, T. ve Barrow, S. (1996). *The Employer Brand*. Journal of Brand Management, 4 (3), 185-206.
- Bozdoğan, K. ve Sönmez, Ö. F. (2023). Tarih Eğitimi Üzerine Yapılan Eğitim Araştırmaları Makalelerinin Bibliyometrik Analizi. *Cumhuriyet International Journal of Education*, 12 (1), 16-28.
- Doğru, Gonca. Çakır, Y. S. (2015). İşveren Markası Yönetim Sürecinde Strateji ve Uygulamaların İncelenmesi: Türkiye'deki Şirketlerin İnsan Kaynakları Yöneticilerine Yönelik Bir Araştırma. *The Journal of International Social Research*, 8 (4), 674-689.
- Ekşi, O. , Cesur, Z. ve Güven, T. (2022). Destinasyon Pazarlamasının Görsel Haritalama Tekniği ile Bibliyometrik Analizi. *Çatalhöyük Uluslararası Turizm ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8, 136-147.
- Gençoğlu, G. (2022). Gelişmekte Olan Ülkelerde Adli Bilimler Alanındaki Yayınların Bibliyometrik Analizi. Dokuz Eylül Üniversitesi, Doktora Tezi.
- Güler, M. (2015). İşveren Markası Örgütsel Çekicilik ve Katılma Niyeti İlişkisi Üzerinde Aday Özelliklerinin Rolü. Kara Harp Okulu, Doktora Tezi.
- Kutlu, M. K. ve Bak, A. (2023). "Scopus Veri Tabanında Yer Alan Türkiye'de Yazılmış Ürün Yerleştirme Konulu Akademik Çalışmaların Bibliyometrik Profili." *Injocmer*, 3 (2), 71-82.
- Şişik, L. (2022). Gastronomi Alanındaki Uluslararası Araştırma Eğilimleri: Web of Science (WoS) Veri Tabanında Yer Alan 1995 – 2018 Yıllarına Ait Makalelerin Bibliyometrik Analizi. İstanbul Üniversitesi, Doktora Tezi.
- Öksüz, B. (2012). İşveren Markası Yönetimi Sürecinde İletişimin Önemi. *Selçuk İletişim*, 7 (24), 14-31.
- Özcan, F. (2022). Kurumsal Sosyal Sorumluluğun Kurumsal Sürdürülebilirlik ve Marka&Kurum İmajı Üzerindeki Etkisinde İşveren Markası ve Proje Anlamlılığın Aracılık Etkisi. Gebze Teknik Üniversitesi, Doktora Tezi,
- Özer, B. K. (2023). Çalışanların İş Tercihlerini Belirlemelerinde İşveren Markasının Etkisi: Genç Yetenekler Üzerine Bir Araştırma. İstanbul Kültür Üniversitesi, Doktora Tezi.
- Zan, B. U. (2012). Türkiye'de Bilim Dallarında Karşılaştırmalı Bibliyometrik Analiz

9. BÖLÜM

RIZA ŞAH PEHLEVİ DÖNEMİ'NDE İRAN'IN ETNİK YAPISI*

Dr. Mehmet KISAK

*Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,
(YÖK 100/2000 Doktora Projesi Mezunlu)*

mhmtnksk63@gmail.com.

ORCID NO: 0000-0001-6494-7496

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.8427706>

GİRİŞ

Rıza Han, 1878 yılında İran'da Mazenderan'a bağlı Sevadkuh bölgesindeki Elaşt Köyü'nde doğmuştur (Niyâzmend, 1387: 11-21). O, zor bir çocukluk dönemi geçirmiş ve ardından daha küçük yaşlarda İran'ın önemli bir süvari birliği olan Kazak Tugayı'na giriş yapmıştır. Rıza Han, Sevadkuh'ta bulunan karargâhta çok az bir maaş karşılığında bir süre çalıştıktan sonra üç tümen maaş bağlanarak askeri kadroya alınmıştır (Karadeniz, 2013: 296). O, ülkenin birçok bölgesinde görev yapmış ve bu durum İran coğrafyasında var olan halkları ve kültürleri çok iyi bilmesine olanak sağlamıştır (Garthwaite, 2005: 224-225). Kabiliyetli, azimli ve zeki olmasından ötürü çok hızlı bir şekilde ordu içerisinde yükselme göstermiştir (Hambly, 2008: 219). Ordu içerisinde küçük yaşta yetişmesi ve ilerlemesi askerleri tanıma konusunda oldukça başarılı olmasını sağlamıştır (The Times, December 14, 1925: 15; The Times, September 18,

1 * Bu çalışma, "Rıza Şah Pehlevi Dönemi Fars Milliyetçiliği ve Toplumsal Yansımaları" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

1941: 3).

Rıza Han, ordu içerisinde yükselme gösterirken İngilizler onunla ilgili kendi planlarını devreye koymaya başlamışlardır. İngiltere, İran'da takip ettiği siyaset gereğince ekonomik sömürü gerçekleştirmek için emniyeti zorunlu tutmuş, İran'da İngiliz askerinin bulunması için engelleri ortadan kaldırmıştır. Bunun yanında İran'daki varlığına tehdit olarak gördüğü sosyalist faaliyetlere karşı tedbirler almış ve daha sonra ise kendisine bağlı merkezi bir idare kurmaya çalışmıştır. Merkezi idare fikrinin ortaya çıkmasında halkın Batı sömürgeciliğine karşı fiili anlamda harekete geçmesi etkili olmuştur (Karadeniz, 2013: 297-298).

Bu merkezi hükûmetin başına getirilecek kişinin Rıza Han olması kararlaştırılmıştır (Rencber vd., 1397: 235).² İngilizlerin görevlendirdiği General Ironside, öncelikli olarak Rıza Han ile görüşerek İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na bir rapor göndermiştir. Bu raporda Rıza Han'ın kendilerine hizmet edeceğine inandığını ve darbe hazırlıklarını Ziyaeddin Tabatabai ile birlikte yapılacağını belirtmiştir (The Times, August 30, 1969: 8; The Times, May 28, 1921: 9).

1921 yılının başlarına gelindiğinde Rıza Han emrindeki 2500 kişilik Kazak kuvvetiyle Tahran'a girmiş ve stratejik açıdan önemli olan yerleri kontrolü altına almıştır. Bu gelişmeyle birlikte hükûmet düşmüş ve Seyyid Ziyaeddin Tabatabai tarafından yeni bir hükûmet kurulmuştur (Pehlevî, 1355: 10-11; BCA, 30-10-0-0/260-753-41).

Rıza Han ise Ahmed Şah tarafından devletin savaş bakanı olarak seçilmiştir. Kazak Tugayı'ndayken savaş bakanı sıfatıyla almış olduğu "serdar-ı sipah" unvanını kullanmıştır (The Times, August 4, 1921: 7). Aradan üç ay gibi kısa bir süre geçtikten sonra Rıza Han ile anlaşamayan Seyyid Ziyaeddin ülkeden ayrılmıştır. Bu olaydan sonra düşen hükûmetin yerine yeni bir hükûmet kurulurken aynı zamanda bu gelişme Rıza Han'ın önünü açmıştır (Etheredge, 2011: 131). Böylece kurulan bu yeni hükûmette Rıza Han savaş bakanlığı görevine devam etmiş ve 1923 yılında Kavamüssaltana'yı tutuklatarak onun yerine Ahmed Şah tarafından İran'ın Başbakanı olarak atanmıştır (Ferdost, 1369: 82).

Rıza Han Başbakanlık görevini bir süre sürdürdükten sonra Ahmed Şah'ın sürgün edilerek Avrupa'ya gönderilmesinin ardından ülke yönetimini tek başı-

² Rıza Şah'ın ilk zamanlarından itibaren İran'da beş yıl Tahran Büyükelçiliği yapmış olan Memduh Şevket Esendal, Rıza Şah'ın İngilizlerin desteğiyle İran'da başa geldiğine dair söylentiler olduğunu ifade etmiştir. Bkz. (Esendal, 1999: 17; BCA, 30-18-1-1/14-47-1; BCA, 30-18-1-2/13-58-12).

na idare etmeye başlamıştır. O, Kaçarlara son vermek ve yeni bir anayasa hazırlamak düşüncesiyle kurucu meclisin toplanmasına etki etmiştir (Tallberg, 1346: 93). 1925 yılında toplanan meclis yazılı anayasanın dört maddesini hanedân değişikliğine göre revize etmiş ve bu anayasa ile Rıza Han'a İran Şehinşahi olma unvanı verilmiştir. Bu gelişme ile birlikte Kaçarlara son verilmiş ve yerine Pehlevi Hanedânlığı kurulmuştur (The Times, January 5, 1931: xiv; BOA, HR.İM, 171-71-1). Rıza Han kurulan mecliste 3'e karşı 257 oy ile Şahinşah seçilmiştir (The Times, December 14, 1925). Böylece hanedânın ismi Pehlevi olarak değişirken Rıza Han ise taç giydikten sonra Rıza Şah Pehlevi olarak anılmaya başlanmıştır (The Times, April 24, 1946; The Times, November 4, 1938).³

Bu çalışma, İran'daki etnik gruplara odaklanmıştır. Özellikle Rıza Şah Pehlevi döneminde İran'da ikamet eden etnik topluluklarla ilgili teferruatlı bilgiler verilmiştir. Bu toplulukların yaşadıkları bölgeler, konuştukları diller, benimsedikleri dinlerle ilgili ayrıntılara yer verilirken aynı zamanda Rıza Şah dönemindeki (1925-1941) nüfus oranlarına değinilmiştir. Çalışmada arşiv belgeleri, süreli yayımlar ve literatürdeki muhtelif eserlerden yararlanılmıştır.

Health Department of League of Nations'un 1924 yılındaki raporuna göre İran nüfusu 10 milyon civarındaydı (Azizi vd., 2010: 263). Bir veriye göre bu rakam 1936 yılında 16. 6 milyon idi (Hesenli, 2002: 1096). Azerbaycan Cumhuriyeti'nde milletvekilliği yapmış ve muhtelif yerlerdeki Türklerle ilgili çalışmalar yapan Mehmet Sadık Aran (San'an Azer), Rıza Şah döneminde İran nüfusunun 10 milyon olduğunu ifade etmiştir (Azer, 1942: 11). Öte yandan Rıza Şah'ın saltanatının son zamanlarında 1939 yılı içerisinde hükûmet İran'da modern anlamda ilk nüfus sayımını gerçekleştirmek için bir girişimde bulunmuştur. Sayım o yılın 22 Haziran'ında Kaşan'da başladı ve ülkenin her yerinde aşamalarla ilerleyecekti. Fakat Eylül 1941'de İngiliz-Rus işgali bu sayımın tamamlanmasını engelledi. İşgalin başladığı sürece kadar yapılan nüfus sayımına göre il ve ilçelerden bazı veriler elde edilmiştir. Bu veriler aşağıdaki tabloda verilmiştir (Tawfig, 2020).

3 Taht değişikliğinden sonra sürgüne gönderilen Rıza Şah önce Güney Afrika'da Britanyalılarının denetimindeki Mauritius Adası'na, daha sonra ise Johannesburg'a gitmiştir. Rıza Şah, kalp krizi geçirerek vefat ettiği 1944 yılına kadar burada kalmıştır. Bkz. (Zibâkelâm, 1398: 296; Ekinci&-Kısak, 2021: 14).

Tablo 1: İran'ın 1939-1941 Yıllarına Ait Nüfus Verileri

SAYIM TARİHİ	ŞEHİR/KASABA	NÜFUS
22 Haziran 1939	Kaşan	44.994
1 Mart 1940	Tahran	540.087
27 Eylül 1940	Tebriz	213.542
1 Kasım 1940	Meşhed	176.471
29 Kasım 1940	Erdebil	63.406
27 Aralık 1940	İsfahan	204.598
10 Ocak 1941	Hemedan	103.874
31 Ocak 1941	Şiraz	129.023
6 Şubat 1941	Kirmanşah	88.622
20 Şubat 1941	Kirman	50.048
28 Şubat 1941	Yezd	60.066
7 Mart 1941	Bender Pehlevî	37.511
7 Mart 1941	Reşt	121.625
19 Temmuz 1941	Erdistan	5.669
20 Temmuz 1941	Demavend	9.998
21 Temmuz 1941	Kazvin	55.151
22 Temmuz 1941	Kum	52.637
25 Temmuz 1941	Gülpayegan	20.844
25 Temmuz 1941	Goçan	21.683
27 Temmuz 1941	Firuzkuh	3.041
28 Temmuz 1941	Nain	6.790
29 Temmuz 1941	Save	15.365
1 Ağustos 1941	Aligudarz	8.459
8 Ağustos 1941	Bucnurd	15.293
8 Ağustos 1941	Zencan	39.450
8 Ağustos 1941	Mehellat	9.248
11 Ağustos 1941	Refsencan	14.867
12 Ağustos 1941	Semnan	23.078

13 Ağustos 1941	Kansar	19.291
18 Ağustos 1941	Feridan Şehristanı	9.258
22 Ağustos 1941	Arak	51.365
22 Ağustos 1941	Zerend	4.493
22 Ağustos 1941	Damğan	12.235
24 Ağustos 1941	Günbedkavus	9.637
25 Ağustos 1941	Şahrûd	23.132

İran'ın nüfusu, farklı bölgelerde yaşayan etnik unsurlardan oluşmaktadır. Buradaki etnik karşılaşma ve karışım; Aryalılar, Babilliler ve Sümerlerin bu coğrafyaya gelmesiyle başlamıştır. Bu durum Büyük İskender'in seferler düzenlediği esnada bu bölgede kalan askerler ve Müslüman fetihlerinden sonra Arapların kalmasıyla devam etmiştir. Bunlarla birlikte Gazneli ve Selçuklu Türklerinin bölgeye göçü de etkili olmuştur. Cengiz Han'ın saldırıları neticesinde birçok Moğol ve Tatar da İran'a yerleşmiştir. Öte yandan Özbek ve Türkmen kabileler siyasi sebeplerden dolayı İran'a getirilmiştir. Tüm bu gelişmeler İran'da farklı etnik grupların oluşumunda önemli bir rol oynamıştır (Yegin, 2013: 69). İran'daki nüfus genel olarak şehirliler, köylüler ve göçebelerden oluşmaktadır. Özellikle şehirde oturanlar toprak sahibi, tüccar, devlet memurları ve zanaatkârlardan oluşmaktaydı (The Times, January 5, 1931: xiv). Çok güvenilir bir istatistik olmamakla beraber 1941 yılında, yani Rıza Şah Pehlevi iktidarının son dönemlerinde, 15 milyon olan nüfusun çoğunluğu köylü ve göçebelerden oluşmaktaydı (Garthwaite, 2005: 232).

1. İRANİ MİLLETLER

İran, birçok etnik kesimin birlikte yaşadığı bir ülkedir. Etnik çeşitlilik bakımından dünyanın en renkli ülkelerinden biri olan bu ülkede İrani ve Türk kökenliler olarak adlandırılacak olan iki ana grup başta olmak üzere birçok farklı etnik topluluk yer almaktadır (Akdevelioğlu, 1999: 10).

1.1. Farslar

Farsların nüfus olarak tam sayısını belirlemek oldukça zor bir durumdur. Çünkü 1925 yılından itibaren İrani dillerini konuşan topluluklar Fars olarak anılmaya başlanmıştır. Bu durum onların sayısını belirleme konusunda bir karışıklık meydana getirmektedir. 652 yılında İrani Pers yönetiminin Araplar tarafından yıkılmasının ardından bu coğrafyada Fars olarak anılabilecek Pehlevi ve İran İslam Cumhuriyeti kurulmuştur. Farslar çoğunlukla ülkenin merkez ve güney bölgelerinde yaşamaktadırlar. Farsların en batıda ulaştığı bölge Tahran, İsfahan, Şiraz şehirlerini birleştiren çizginin olduğu yerlerdir. Doğuda ise Farsların yayılış noktalarını tam olarak tespit etmek biraz zordur. Çünkü Horasan Ostanı hatta Afganistan'ın kuzey ve merkezi noktalarında Farsça-Tacikçe arasında köprü olarak bulunan birçok yerli lehçe ve ağzın olması durumu zorlaştırmaktadır (Blaga, 1997: 204-207).

Farslar adından da anlaşılacağı üzere Farsça dilini konuşmaktadırlar. Bu dönemde kullanılan modern Farsça Tahrani lehçesine dayanmaktadır. Tahrani Farsçası merkez konumunda olmasından dolayı resmi bir dil hüviyeti kazanmıştır. Farsça birçok lehçe ve şiveye ayrılmaktadır. Bunlar arasında Neyşaburi, Meşhedi, Kaşmeri, Neyrizi, Kuçani, Torbeti, Sebzevari, Tebesi veya Nişaburi, Tahrani, Şirazi, Kazeruni, Damgani, Germeyi, Cehromi, Kermani, Eraki veya Araki ve son olarak İsfahani bulunmaktadır (Attar (Haşimzade), 2006: 168).

Farsların büyük bir çoğunluğu Caferî mezhebine mensuptur. Özellikle Fars bölgesinin Araplar tarafından ele geçirilmesiyle birlikte eski dinleri olan Zerdüştlük terk edilmiş yerine İslamiyet kabul edilmiştir. 15. yüzyılda Şah İsmail'in Farslara Kızılbaşlığı kabul etmek için zorlaması sonrasında halk bu inancı benimsememiş ve onun yerine On İki İmam Şiiliğinin bir kolu olan Caferîlik benimsenmiştir. Öte yandan Müslüman olmayan Farslar ise Bahaî, Zerdüşti ve Musevî inancını benimsemişlerdir. Etnik Farsistan'da İsfahan, Kaşan, Tahran ve Hemedan gibi büyük şehirlerde yaşayan Musevîlerin dili Farsça veya Racice'dir. Zerdüştlere dili ise Farsça ve Gebrice (Yezdi)'dir. Bunlarla beraber Bahaîliğin en fazla yaygın olduğu halk Farslar iken İsmaililerin de Kirman ve Horasan gibi Fars bölgelerinde olduğu tespit edilmiştir (Blaga, 1997: 215-216).

1.2. Kürtler

İran'da bulunan Kürtler çoğunlukla Zagros dağları boyunca Maku şehrinin

güneyinden Loristân ile Huzistân bölgelerinin kuzeyine kadar olan bölgede yaşamaktadırlar. Mahabat'da Mengor, Maku'da Celayi, Hoy'da Milan, Salmas ve Urumiye'de ise Kara Papak, Şikak⁴ ve Begzade kolları Batı Azerbaycan bölgelerinde yaşamaktadırlar. İran'ın batısında bulunan Sakız, Senendeç ile Kirmanşah Kürt illerini oluşturmaktadır. Fakat ön planda olan şehirleri arasında Sınca-bî, Kelhor, Bahabanî, Kemas, Goran ile Feth Ali Beg vardır (Yegin, 2013: 73).

İran'da yaşayan Kürtlerin büyük bir kısmı Sünnî iken çok az bir kısmı Ehl-i Hak⁵ ve Şîidir (Gerede, 1952: 145). Revanser'den İlam'a kadar yerleşen Kürtler Caferî'dir. Ayrıca Kürtler arasında Yezidî ve Hristiyan olanlar da vardır. Senendec halkının bir kısmı, Kelhor ile Sencabilerin hepsi Şîî mezhebindedir. Horasan Ostanı Kürtleri Şîî iken Kirmanşah taraflarında birçok aşiretin Gali Şîî (Ehlihak-Aliallahi, Şebek, Bacorvan, Sarlı vs.), Yezidî ve Nesranî Hristiyanı olduğu belirtilmektedir (Blaga, 1997: 176-177). Kürtler arasında tarikat ilişkileri güçlü olmakla beraber aşiret yapısı da oldukça fazladır (Saraçlı, 2008: 176). Bu özelliklerinden dolayı İran'da aşiret yapısının ağırlıkta olduğu topluluklar arasında ön plana çıkmaktadırlar. Bu durum Kürtlerin kendi kimliklerini korumaları açısından bir avantaj olarak görülmüşse de etnik bir oluşumun tamamlanması hususunda ise bir dezavantaj olarak görülmektedir (Attar (Haşimzade), 2006: 182).

1.3. Gilekler

İran'da Gilekler için genelde Reşfî ismi kullanılmaktadır. Öte yandan Gilekler kendilerini Iraki olarak adlandırmışlar ve İran'da bulunan diğer halklardan apayrı hissetmişlerdir. Gileklerin tarihte kurmuş oldukları en önemli devlet Buveyhiler (Deylemiler, Deyaleme)'dir. Ayrıca İslam'a karşı en uzun süre direniş gösteren topluluklardan biri olan Gilekler İmami Şîî inancına mensupturlar. Bunlarla birlikte Gilekler yerli Kaspi, Kadusi, Amur, Amardha, Taburi, Hirkan-yan gibi toplulukların bölgeye sonradan gelen İrani, Sami ve Türki topluluklarının bir araya gelmesinden oluşmaktadırlar (Blaga, 1997: 144-149).

Etnik açıdan kendi başlarına bir kimliği temsil eden Gilekler, çoğunlukla Gilan bölgesinde ikamet etmektedirler. Gileklerin yaşadığı yerler arasında Şâh-

⁴ Bu aşiret, Kaçarların son dönemleri ve Rıza Şah Pehlevi'nin ilk zamanlarında Türkiye ile İran arasında sınır anlaşmazlıklarının yaşanmasında önemli bir etken olmuştur (BCA, 30-10-0-0/260-753-6; BCA, 30-10-0-0/127-912-8).

⁵ Ehl-i Hak, eski dinlerden ve aşırı Şîilikten etkilenen, Tanrının yedi kez insan suretinde hulul ettiğine inanan grubun adı olarak geçmektedir. Bkz. (Akçay vd., 2005: 79).

sevar (Gilek, Fars), Abbasabad, Ketalem, Saadetmahelle (Gilek, Fars), Heştarud (Tenkabon), Emleş, Hesên Kıyade (Bendere Ferehnaz), Çabokser, Hoşkbicar, Hamam, Rehim Abad, Rezvan deh, Şeft, Kelaçay, Komle, Leşteneşa, Ecaregah yer almaktadır (Blaga, 1997: 144). Gilekler ve Galışlar adıyla iki gruba ayrılmaktadırlar. Gilekler, İran'ın Hazar çevresi ve alt grubu dilini oluşturan Gilekçe dilini konuşmaktadırlar. Gilekçe İran'da ağız ve lehçe bakımından en fazla kola sahip olan dili konumundadır. Bu lehçeler arasında çok büyük farklılıklar bulunmaktadır. Bu dil Galeşi, Biyabeş, Sefidrud, Tenkaboni ve diğer küçük lehçelere (Deylemani, Rahimabadi, Eşguri, Şâhsevari) ayrılmaktadır (Attar (Haşimzade), 2006: 174-175).

1.4. Mazenderanîler

Hazar Denizi'nin güney kıyısında bulunan ve İran'ın en eski yerleşim yerlerinden biri olan Mazenderan (Taberistân) bölgesinde yaşamaktadırlar (Kültür Sayfası, 2020). Ayrıca Mazenderanîlerin bir kısmı Semnan Ostanı'nda Germşar şehri çevresinde yaşamaktadırlar. Dünya geneline bakıldığında ise Mazenderanîlerin sadece İran'da yaşadığı görülmektedir. Bu halk hem kent hem de dağlık bölgelerde Sarî, Babol, Amol, Sevadkûh gibi birçok lehçe ve ağza ayrılan Mazenderanîce dilini kullanmaktadırlar (Blaga, 1997: 151-157). Mazenderanîler, Gileklerle Batı İran dillerinin kuzey grubuna dâhildirler. Öte yandan eski İran kaynaklarının hepsi Mazenderanîleri kendilerinden kabul etmemekle beraber bu halkı farklı bir ırkın temsilcisi olarak görmekteyler. Zerdüşti kalıntılarının ayakta olduğu tek bölgede ikamet eden bu halk aynı zamanda İran dışına göç etmeyen tek halk olma özelliği taşımaktadır (Attar (Haşimzade), 2006: 177-178).

1.5. Belucîler

Beluçların kökeniyle ilgili farklı görüşler ileri sürülmüştür. Ravlinson bu topluluğun Arap-Semitik kökenli olduğunu, Harrison bunların Hint-Aryan kökenli olduğunu, Pottenger ise Türkmen oldukları fikrini savunmuştur. Bazı araştırmacılar ise bu tür teorileri reddederek İngiliz çıkarlarını devam ettirmek amacıyla dil temelli kasıtlı bölünmeler yapıldığını ileri sürmüşlerdir. Bir efsaneye göre ise bu halkın kökeni Halep'te aranmış ve Hz. Ali zamanına kadar dayandırılmıştır. Son olarak ise Kürtlerle akraba olduğu düşüncesi de ileri sürülen

görüşler arasında olmuştur (Lale, 2019: 5910). Beluçlar, önce Irak'a ardından da İran'ın Kirmanşah ve Sistan bölgelerine gelmişlerdir. Geldikleri son nokta ise Pakistan ve İran toprakları içerisinde kalan Belucistan bölgesi olmuştur. İran dil ailesine mensup olan bir dili konuşan Beluçlar'ın küçük bir grubu dışında çoğunluğu Sünnî'dir (Tüysüzoğlu, 2013: 422).

Genel olarak iki lehçeye ayrılan ve Beluçça denen bir dili konuşmaktadırlar (Erendor, 2018: 318-319). Tam anlamıyla konuşulan bir dilden bahsetmek doğru olmasa da farklı lehçelerde ortak bir dil yaratılmıştır. Öte yandan çoğunlukla göçebe bir hayat süren Beluçlar, Sistan ve Belucistan'ın uygun olmayan yaşam koşullarından dolayı Gilan, Mazenderan, Azerbaycan ve Horasan bölgelerine göç etmişlerdir. Hem geçici hem de daimi olmak üzere gerçekleştirilen bu göç yerlerinde daha çok tarımla uğraşmaktadırlar. Öte yandan Beluçlar; Yar Ahmed Zai, Mir Abdi, Rigi ve Seravanî gibi gruplardan oluşmaktadır (Yegin, 2013: 73).

1.6. Lûrlar

Lûrlar, İrani kavimlerin İran'a gelmesinden evvel bölgedeki yerel halkların Perslerden itibaren zaman içerisinde İranileşmesi ve bölgeye gelen Kürt, Türk, Arap asıllı topluluklarla karışması sonucunda ortaya çıkmıştır. Lûr ismi kimi rivayetlerde Zagros sıradağları üzerinde bulunan Mân-rûd Geçidi'nde bulunan Lûr mevkiine dayandırılmıştır. Öte yandan Lûr coğrafi adının zaman içerisinde bir topluluğa işaret ettiği anlaşılmaktadır. Kürt kabilelerin isimlerini kaydeden Ali b. Hüseyin el-Mes'udî, Luriyye adında bir kabilede bahsetmektedir. Ayrıca Yakut el-Hamevi de İsfahan ile Huzistan arasındaki dağlık alanda yaşayan bir kısım Kürt topluluğunu Lûr adıyla zikrederken yaşadıkları yerin de Lûristan diye anıldığından bahsetmektedir (Özgüdenli, 2016: 161).

Bölgede etnik yapı ağırlıklı olarak Lûrlardan oluşmaktadır. Bu halk ile ilgili ilk bilgiler Hamdullah el-Müstevfi tarafından verilmiştir. Lûrlar ayrıca Lûristan bölgesi dışında da yaşamaktadırlar. Yarı göçebe hayvancılık ve çiftçilikle uğraşan bu halk Doğu ve Batı Lûrlar olmak üzere çeşitli aşiretlere bölünmüştür. Öz Lûr, Bahtiyarî, Memsenî, Kuhgiluye Buyer Ahmed, Şulî ve Hayyatdavudî başlıca aşiret kollarını oluşturmaktadır. Öte yandan Kürtçe ile Farsça arasında bir geçiş dili mahiyetinde olan Lûr dili bazı dilbilimciler tarafından bin yıl önce Farsça'dan ayrıldığı ifade edilmektedir. Ayrıca Lûrca, Batı ve Doğu olmak üzere iki temel lehçeden meydana gelmektedir (Kurtuluş, 2003: 227).

Lûrlar aynı zamanda İran'da göçebe ve aşiret kimliğine bağlı en büyük topluluğu oluşturmaktadır. Dini özellikleri açısından ise Lûrlar yine İran'da Hristiyanlığı kabul eden en önemli topluluklar arasında yer almaktadır. Fakat İslam'ın bölgeye gelmesinden sonra Şiîliği benimsemişlerdir. Bu topluluğun Şiî anlayışı Mutasavvıfa kolunun uzantısı olmakla beraber ritüelleri açısından ise İmam-i Şiîliği'nden uzak kalmışlardır. Bazı Lûr aşiretleri üzerinde ise Kızılbaşlık derin bir etki bırakmıştır (Attar (Haşimzade), 2006: 194-195).

1.7. Lekler

Dağıstan'da yaşayan Lekler'in haricinde İran'ın güneyinde Lûrlar ile birlikte yaşayan bir Kürt kabilesi de bu adla anılmaktadır. Bu halkın ismi Farsça'da "yüz bin" anlamına gelmektedir. Şerefname'ye göre bu halk Zendler'e bağlı olarak ikinci derecede bir kabile olarak görülmektedir. Ayrıca bunların Şah Abbas tarafından Lûristan'a yerleştirildikleri ifade edilmektedir (Aydın, 2003: 132). Bu topluluk İran'da bulunan Kürt kabilelerinin en güneyinde bulunmaktadır. Öte yandan bu halk Lûrlar ile olan benzerliklerinden dolayı sürekli karıştırılmaktadır (Minorsky, 1955: 29). İrani dillerin kuzey grubunda yer alan ve Kürtçe'nin güney lehçeleri olarak kabul edilen Kelhori ve Kermansahiye ile oldukça yakın olan Lekçe dilini kullanmaktadırlar (Attar (Haşimzade), 2006: 179).

1.8. Talişler

Talişler İran'ın Gilân eyaletinin kuzeyindeki bölge ve halkının adı olarak geçmektedir. Bu halkın oturduğu yerler kuzeyde göçebe yaşam sürdürdükleri Muğanistepin'e, güneyde ise yaklaşık olarak Rus-İran sınırının güneyine kadar uzanmaktadır (Barthold, 1979: 696).

1.9. Diğer İranî Milletler

İran'da bulunan belli başlı İranî topluluklar dışında az nüfuslu olan topluluklar da bölgede yaşamaktadır. Bu topluluklar arasında Azerbaycan, Gilan, Farsistan ve Mazenderan bölgelerinde yaşayan Tatlar, Guranî bölgesinde yaşayan Goranlar, Farsistan sınırları içerisindeki Elbruz Dağı'nın yamaçları ile Kevir Çölü ağızlarını kaplayan Semnan bölgesinde ikamet eden Semnaniler, Kum, İsfahan, Gulpayegan, Kaşan, Tefreş, Erak ile Homayn şehirleri arasında bulunan köy ve kasabalarda yaşayan Raciler, Aştiyan kentinde yaşayan Aştiya-

niler, Laristan bölgesinde yaşayan Larlar, Sistan bölgesinde yaşayan Sistanlılar bulunmaktadır. Bu toplulukların dışında Sengseriler, Tacikler ve Afganlar da İran'da yaşayan İrani topluluklar arasındadır (Attar (Haşimzade), 2006: 163).

2. TÜRKİ MİLLETLER

İran'da Türk varlığı miladi başlarına kadar uzanmaktadır. Buraya yapılan ilk göçler ve yerleşimler Kırmızı ve Akhun gruplarının gelmesiyle başlamıştır (Kara, 2016: 349).⁶ Öte yandan Türklerin İran'ın da içinde bulunduğu Ön Asya'ya yayılması özellikle Arapların bu bölgedeki fetihleriyle kuvvet kazanmıştır (Togan, 1981: 174). Bunlarla birlikte 1040 yılında meydana gelen Dandanakan Savaşı ile de İran, Selçuklu hâkimiyetine girmiş ve böylece İran'a birçok Oğuz Türk boyu yerleşmiştir. Selçuklu Devleti'nin bu bölgede oluşturduğu Türk nüfusu 1925 yılına dek İran'da Türk hâkimiyetinin kurulmasında etkili olmuştur. Azerîler, Türkmenler, Halaçlar, Afşarlar, Kazak ve Özbek gibi topluluklar İran'daki Türk varlığını oluştururken az sayıdaki Halaçlar hariç buradaki Türklerin hepsi Oğuzlara dayanmaktadır (Kara, 2016: 350).

İran'daki Türkler genel olarak üç bölgede yoğunlaşmıştır. İlki Güney Azerbaycandır ki bu sınır Tahran'ın doğusundan başlayarak güney kısımdaki büyük çölün batı sınırlarını takiben Kum şehrine kadar uzanmaktadır. Kum şehriden ise Tefriş, Melayir, Nihavend ve Hamedan'ın batısından Bicar, Goşacay, Soğukbulak (Mahabad), Sulduz, Türkiye-Irak ve İran sınırının kesiştiği noktaya kadar gelmektedir. Buradan ise Türkiye sınırınca uzanıp Nahcivan-Ermenistan-Azerbaycan sınırından Hazar'a ve oradan Kazvin ile Tahran'a ulaşan sınırlar oluşturmuştur. İkinci bölgeyi kuzeydoğudaki Türkmensahra bölgesi oluştururken, üçüncü bölgeyi ise güneyde Basra Körfezi'yle paralel olan Zagros Dağları'na hâkim noktada yer alan Şiraz Türklerinin bulunduğu bölge oluşturmaktadır (Batur, 2019).

İran Türkleri, Azerbaycan Türklerinin yaşadığı bölgelerde Azerî dilinde konuşurken ülkenin diğer bölgelerinde ise Türki adı verilen Batı Oğuz Türk dilini konuşmaktadırlar. Öte yandan İran'da yaşayan Türkler Azerî ve Türk dilini Arap alfabesiyle yazmaktadırlar (Oberlin, 1995: 155).

⁶ Bu topluluklar Kafkasya ve Amuderya olmak üzere İran'a iki koldan gelmişlerdir. Öte yandan Türklerin İran ile olan temaslarının M.Ö dördüncü yüzyıla kadar dayandığı Bizans, eski Pehlevi, Gürcü, Ermeni ve Abla kaynakları tarafından desteklenmektedir. Bkz. (Yılmaz, 2007: 203-204).

2.1. Azerbaycan Türkleri

Azerî kelimesi İran'da bir tartışma konusu olmakla birlikte çoğunlukla Türkiye ve Kuzey Azerbaycan'da kullanılan bir kelime olmuştur. İran'da ise İran Azerîleri için Türk (Farsça Tork) kelimesi kullanılmaktadır. Öte yandan İran Türkleri anlamına gelen Torkha-yı İran ifadesi öncelikli olarak İran'da bulunan Azerbaycan Türkleri için kullanılmaktadır. İran'daki Türkî milletler içerisinde sadece Azerîler ve Türkmenler coğrafi anlamda bir etnik bölge oluşturabilmişlerdir (İpek, 2012: 281). Ayrıca Azerbaycan Türkçesi'ni kullanan Azerbaycan Türkleri dillerine sahip çıkma konusunda oldukça dikkatli davranmaktadırlar (BCA, 30-10-0-0/261-759-1).

İran'daki Azerîlerin 1929 yılındaki nüfusu için Massingon'un vermiş olduğu rakam 2.000.000'dur. Yine farklı bir kaynak tarafından belirtilen 1936 yılı verilerine göre İran'ın genel nüfusunun 16. 6 milyon olduğu ve bu nüfusun 5. 5 milyonun ise Azerbaycan Türklerinden oluştuğu belirtilmektedir (Hesenli, 2002: 1096). Bu verilerden hareketle Azerîlerin İran'daki en büyük etnik azınlığı oluşturduğu ve bu topluluğun Farslardan sonra ülkede nüfusu en fazla olan topluluk olduğu görülmektedir (Saraçlı, 2008: 173).

Genellikle Şîî olan İran'daki Azerbaycan Türkleri yoğun olarak Erdebil, Zencan, Hemedan, Kuhgiluye, Gülistan, Tahran, Kazvin ve Huzistan eyaletine bağlı Makü, Culfa, Merend, Şebüster, Tebriz, Meşkinşehr, Germi, Keleyber, Erdebil, Serab, Halhal, Miyane, Zencan, Sultaniye, Hürremdere, Kazvin, Kerec, Save, Kum, Tefriş, Komican, Hemedan, Melayer, Nihavend, Serendec, Bicar, Goşaçay (Miyandab), Nağadey (Nagade), Merağa, Urmiye, Salmas ve Hoy gibi önemli kentlerde yaşamaktadırlar (Erendor, 2018: 211).

2.2. Horasan Türkleri

Ustaçlı, Timurtaş, Kengerli, Kazak, Karşıkuzey, Karagözlü, Geraylı, Ecirli, Çağatay, Celayir, Bayat ve Afşar gibi Türk boylarının birleşiminden oluşmaktadırlar. Bunlar, Horasan'ın kuzeyindeki Bocnurd, Deregez, Fenderesk, Guçan (Kuçan), İsfereyin, Meşhed, Nişabur, Ramiyan, Sebzevar, Şirvan, Türbet Haydariyan gibi il-ilçe ve köylerin oluşturduğu bölgelerde yaşamaktadırlar. Horasan Türklerinin çoğunluğu Müslüman olmakla beraber On İki İmam Şiiliğine mensuplardır (Kafkasyalı, 2011: 80).

2.3. Türkmenler

Türkmen adı en genel ifadeyle doğruca Oğuz boylarına mensup Türkler için kullanılan bir isim olarak ön plana çıkmaktadır (Erendor, 2018: 156). 1881 yılında İran ile Çarlık Rusya arasında yapılan Ahalteke Anlaşması gereğince Türkmenistan paylaşılmıştır. Anlaşma gereğince Türkmensahra bölgesi İran'a bırakılmış ve bu bölgedeki Türkler İran Türkmenleri olarak anılmaya başlanmıştır (Kafkasyalı, 2011: 82).

İran Türkmenleri olarak anılan bu topluluk Oğuz boylarından Salur, İmur ve Dodurga Türklerinin bakiyesi olup Sünnî Hanefi mezhebine mensupturlar (Kafkasyalı, 2010: 101). Bu topluluk, çoğunlukla Türkmensahra bölgesinde⁷ yani Mazenderan eyaletinin doğu kısmında, Horasan'ın kuzeyi ve ayrıca Türkmenistan sınırında yaşamaktadırlar. İran'daki Türki milletler içerisinde coğrafi anlamda etnik bir bölge oluşturabilen Azerbaycan Türkleri dışında diğer bir grup ise Türkmenler olmuştur. İran Türkmenleri yaşadıkları coğrafyadan ötürü tarih boyunca Orta Asya Türkleri ile Batı Türklüğü arasında birçok yönden bir köprü konumunda olmuşlardır (Kafkasyalı, 2011: 80-81).

Ayrıca bağımsız olma adına 1920'li yıllarda oldukça mücadele eden İran Türkmenleri 20 Mayıs 1924 tarihinde bu amaçlarına ulaşarak Bağımsız Türkmen Cumhuriyeti'ni ilan etmişlerdir. Kurulan bu devletin başına Osman Ahund getirilirken bir çeşit parlamento görevi gören ve "Aksakal Meclisi" olarak ifade edilen bir meclis oluşturulmuştur. Bu Cumhuriyeti ilan eden Türkmenler sadece Esterabad Eyaleti içerisinde olan Türkmensahra bölgesinin bağımsızlığını savunmuşlardır (Kara, 2016: 350-352).

2.4. Kaşkaylar

Türk aşiret geleneğini tüm zorluklara rağmen son dönemlere kadar devam ettiren Kaşkaylar göçebe Türk boyları arasında en büyük ve en güçlü topluluk olarak bilinmektedir. Bu topluluk İran'ın İsfahan, Şiraz, Firuzabad, Köhlükiye, Boyurahmet, Buşehir ve Huzistan bölgesinde yaşamaktadırlar (Kalafat, 2005: 28). Bu topluluk Dere, Şeş Blok, Amele-i Cafer Begi gibi kollardan oluşmak-

⁷ Türkmenler arasında yaşadıkları bölge Türkmensahra olarak ifade edilirken İran kaynakları ise bu bölgeyi Deşt-i Gorgan ismiyle anmaktadır. Bkz. (Yılmaz, 2007: 204). Esasen Güney Türkmenlerinin ikamet ettiği bölge Türkmensahra adını Rıza Şah Pehlevi döneminde almıştır. Bkz. (Erendor, 2018: 217).

tadır. Kaşkayların Rıza Şah dönemindeki nüfus verileriyle ilgili İranlı müellif M. Keyhan'ın verdiği rakamlara göre 1932 yılında 150.000-160.000 kadar, Buşehri'nin 1941 yılı için verdiği rakam ise 200.000 kadardır (Çelik, 2002: 1128-1132). Ayrıca P. M. Sykes'ın 1930 yılı için verdiği rakam 130.000, 1932 yılı için F. Hesse'nin verdiği rakam 60.000-80.000, yine 1932 yılı için Doklodof'un rakamı ise 200.000 olarak verilmiştir (Cavanşir, 2001: 175). The Times gazetesinin 1911 yılında çıkan haberinde ise nüfus verilerine dair net bir bilgi yok ama onların 500.000 adam topladıkları iddia edilmiştir (The Times, July 20, 1911: 5).

Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin kurucularından ve aynı zamanda Türk dünyası ile ilgili araştırmaları ile bilinen Mehmet Emin Resulzade Kaşkayların göçebe olduklarını ve göçebe olmalarına rağmen ekin ekip hayvancılık yaptıklarını ifade etmektedir. Bu Türk topluluğun cesur, silahşör ve cengaver olduğunu da vurgulayan Resulzade, onların halı dokuma sanatında ileri bir seviyede olduklarını belirtmiştir (Resulzade, 2020: 58).

İran'da Azerbaycan Türklerinden sonra Türkçe'nin en fazla kullanıldığı boy Kaşkaylardır (Bademci, 2018: 658). Kaşkayların kullandığı Türkçe, Oğuz Türkçesinin bir şivesi olmakla beraber hem gelenek hem de dil açısından Türkiye Türkçesi'ne çok yakındır (Sümer, 2002: 21). Azerbaycan Türkçesi'ne de yakın olan Kaşkay Türkçesi aslında Anadolu ve Azerbaycan Türkçesi'nin bir karışımı olarak ön plana çıkmaktadır (Cavanşir, 2001: 237).

2.5. Afşarlar

Bu topluluk, köken olarak Oğuzlar'a dayanmakta ve farklı kaynaklarda Yatuk, Avuşar, Avşır, Afşariye, Afşar Uşağı, Avşar, Afşarlar, Ovşari adlarıyla anılmaktadır. Fakat İran'da bu boya mensup olan oymaklar ve köylüler kendilerini Afşarlar olarak ifade etmektedirler. İran coğrafyasında dağınık bir şekilde yaşayan Afşarlar birçok kol, emirlik ve oymaklara ayrılmıştır. Genel olarak ise Huzistan Afşarları, Kazerün Afşarları, Kûh-Gilûye Afşarları, Hamse Afşarları, Horasan Afşarları, Urmiye Afşarları, İmanlu Afşarları, Alplu Afşarları, Eberlü Afşarları olarak tasnif edilmiştir (Uzun, 2002: 1114-1117).

XII. yüzyılda Huzistan'da Arslan oğlu Yâkub, Şumla ve oğulları tarafından bir beylik kuran Afşarlar, XV. yüzyılda Akkoyunluların fethi sonrasında Anadolu'dan bu bölgeye gelmişlerdir. Safevî Devleti'nin kurulmasından sonra da İran'a yeni oymaklar gelmiştir. İran coğrafyasındaki büyük Afşar varlığını

Anadolu'dan gelen bu oymaklar oluşturmuştur (Sümer, 1991: 162). İran'a gelen Afşarlar, genel olarak Urmiye Gölü'nün kuzey batısı, Hamse-Zencan eyaletinin güneyi, Hemedan ve Kirmanşah'ın dağlık olan bölgeleri, Bocrud ve Guçan'ın güney çevresinde Sebzevar ve Nişabur arasında kalan bölge, ayrıca Huzistan, Cumeyn'in kuzeyi ile Kerman'ın güneyindeki bölgelerde yaşamaktadırlar (Kafkasyalı, 2010: 106).

2.6. Halaçlar

Halaçlar'ın Moğol istilası sonrası Orta ve Batı İran'a yerleştikleri tahmin edilmektedir (Konukçu, 1997: 229). Bu topluluk Kum, Tefriş ve Irak şehirlerinin çevresinde yaşamaktadır. Halaçların bir kısmı Azerbaycan Türkçesi ile konuşurken bir kısmı da Farsça konuşmaktadır (Kobotarian, 2013: 2224-2225). Öte yandan Halaç Türkçesi Göktürkçe ile büyük bir benzerlik göstermektedir. Telhab ve Harrab diye iki lehçeye ayrılan bu dil arkaik özelliklerini korumakla birlikte görsel, işitsel ve yazılı yayın olmadığından dolayı çok fazla gelişme gösterememiştir (Kafkasyalı, 2011: 88).

2.7. Şahsevenler

Şahsevenler, Oğuz Türklerindedir. Onlar on birinci yüzyıldan bu yana İran'da yaşamaktadırlar. Bu topluluk Şah Abbas dönemindeki Kızılbaş Türkmenlerle birlikte İslamiyet'i kabul edenlerden oluşmaktadır (Kalafat, 2005: 95). Bu topluluk, I. Şah Abbas'ın Türkmenleri bayrağının altına çağırırken "Şah seven gelsin" çağrısına kulak vermesiyle ismini almıştır (Savory, 1382: 257). Böylece İran tahtını korudukları gerekçesiyle bu isimle anılan Şahsevenler, etnik bir isim olmaktan ziyade siyasi bir isimle anılmaya başlanmışlardır (Karaaslan, 2006: 75). Göçebe olan bu topluluk Erdebil, Zencan, Fars Eyaletinin kuzey kısmı ve Save şehrinde ikamet etmektedirler. Azerbaycan Şahsevenleri ve Tahran Şahsevenleri olmak üzere iki koldan oluşmaktadırlar (Yegin, 2013: 74). Şahsevenler Şii olmakla birlikte Azerî Türkçesiyle konuşmaktadırlar (Tapper, 2010: 295).

2.8. Kaçarlar

Kaçarların ismi Sertak Noyan'ın oğlu Kacar'dan gelmektedir. Anavatanları Türkistan olan Kaçarlar önce bugünkü Suriye sınırlarına, 14-15. yüzyıllarda

ise İran'a göç etmişlerdir. 1400 yıllarında Timur'un baskısı sonucunda Türkistan'a dönmüşlerdir. Bu göç sırasında bir grup Gence dolaylarına bir kısmı da Irak'a yerleşmiştir. Timur'dan sonra Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan bunları himayesi altına almıştır. Safevî lideri Şah Abbas ise bunları Gurgan ve Esterebad'a yerleştirmiştir (Kafkasyalı, 2010: 109. Çok uzun bir süre İran devlet idaresini elinde bulunduran Kaçarlar, Görgan'ın Sovar-Şaku ve Mazenderan eyaletinin Hezar-Cebir bölgesinde yaşamaktadırlar (Karaaslan, 2006: 75)

2.9. Diğer Türki Milletler

Bu Türk toplulukları dışında İran'da irili ufaklı birçok topluluk yaşamaktadır. Bu topluluklar arasında Hamse Türkleri, Huzistan Türkleri, Kirman Türkleri, İsfahan (Orta İran) Türkleri, Horasani ve Boçağçiler, Karayiler, Karaçorlular, Kazaklar (Kafkasyalı, 2010: 104-105), Sungur Türkleri (Heyet, 2002: 1155), Karapapak Türkleri (Kalafat, 2005: 57), Bayatlar, Şâhayağı (Şayağı-Şayağı) Türkleri, Karadağlılar, Kengerlular, Karagözlüler, Temirtaş Türk Boyu, Meşkin Türkleri, Çardovlu (Çar-dört Davullu) Türkleri, Mukaddem Türkleri, Derillü Türkleri, Şamlu Türkleri, Hudabentlu ve İmarlı Türkleri, Ağaçeri Türkleri, Miskin, Şatranlu, Geyimli, Delikanlu, Beybağlı, Timurtaşlar ve Goudanlar, Kiresunlular bulunmaktadır (Kafkasyalı, 2011: 91-96).

3. DİĞER MİLLETLER

3.1. Araplar

İran'da Türk kökenli ve İranî kökenli halklar dışında irili ufaklı birçok topluluk vardır. Fakat etnik anlamda ön plana çıkan birkaç halk mevcuttur. Bu halklardan biri de Sami kökenli olan Araplardır. Bu halkın İran'a gelmesi Sasanîler döneminde başlamış, İslam fetihleriyle de artış göstermiştir. Öte yandan İskit ve Sasanî kaynaklarında da belirtilen Arap göçleri Irak'a yapılan Arap göçleriyle eş zamanlı olarak üçüncü yüzyıldan itibaren İran'a doğru akmıştır (Erendor, 2018: 316).

İran'da bulunan Araplar yoğun olarak İran'ın güneybatısında yer alan Huzistan ve Buşehr eyaletlerinde ikamet etmektedirler. Bu iki eyalet dışında Araplar; Hürmüzgan, Fars, Buyer Ahmed, Çarmahal, İlam, Horasan ve Tahran gibi

bölgelerde de yaşamaktadırlar. Aşiret düzenlerini sürdüren Araplar inanç ve dil açısından milliyetçi bir özelliğe sahiplerdir. Mezhep olarak çoğunluğu Şîî olan Arapların küçük bir kısmı ise Sünnîlerden oluşmaktadır. Ayrıca Şîî gruplar içerisinde Alevi inancını taşıyan kesimler de vardır (Saraçlı, 2008: 170-171)

3.2. Ermenîler

Ermenîler ile İranlıların ilişkisi Ahamenîş İmparatorluğu dönemine kadar uzanmaktadır. Bu dönemden itibaren İran merkezli devletlere bağlı olarak yönetilen Ermenîler; Ahamenîş, Eşkanî (Part) ve Sasanî İmparatorluklarında orduya asker göndererek bu imparatorlukların Doğu Roma ile mücadelesine destek vermişlerdir (Sarıçiçek, 2020: 4). Ermenîler, eski Ermenî yazı dili olan Krabarca'nın sade şekli sayılan Aşharabar dilini konuşmaktadırlar. İran'da çeşitli bölgelerde oturan Ermenîler genelde Hemedan, Urmiye, Tebriz, Irak, Kazvin, Enzeli, Reşt, Tahran, Şazend, İsfahan, Culfa, Feriden, Kalemamak ve Abadan'da yaşamaktadırlar (Blaga, 1997: 264). *1927 İran Azerbaycanı İstihbarat Raporu ve Analizi* adlı eserde istihbari bilgiler toplama adına hazırlanan rapor özellikle İran Azerbaycanı'nda yaşayan Ermenîler ile ilgili bazı nüfus istatistikleri vermiştir. Rıza Şah dönemine denk gelen bu raporda Rumiye mıntıkasında 5000, Salmas mıntıkasında 2000, Meraga şehrinde 2500 ve Tebriz'de 8000 kadar Ermeni bulunduğu kaydedilmiştir (1927 İran Azerbaycanı İstihbarat Raporu, 2018: 49).

İran'da nüfusun çoğunluğunu oluşturan İranî ve Türk kökenli topluluklar dışında Hintli halklar içerisine dahil olan Romlar veya Çingeneler, Brahoiler, Catlar, Hintliler, Urdular ve Hint Avrupa halklarından olan Ermenîler de bulunmaktadır. Ayrıca Sami kökenli halklar içerisinde yer alan Araplar, Asurîler⁸, Yahudîler, Aramîler ile Kafkas kökenli Gürcüler ve Çerkesler de İran'da bulunan topluluklar arasında yer almaktadır (Attar (Haşimzade), 2006: 205-214).

⁸ Asuri ve Nasturi nüfusu Rıza Şah'ın ilk dönemlerinde Rumiye, Salmas ve Tebriz'de 15.500 olarak tespit edilmiştir (1927 İran Azerbaycanı İstihbarat Raporu, 2018: 50).

SONUÇ

Ortadoğu'da çeşitli etnik grupların bir arada yaşadığı ülkelerden biri de İran'dır. Bu toplulukların oluşumu Aryahılar, Babilliler ve Sümerlerin bu coğrafyaya gelmesiyle başlamıştır. Bu durum Büyük İskender'in seferler düzenlediği esnada bu bölgede kalan askerler ve Müslüman fetihlerinden sonra Arapların kalmasıyla devam etmiştir. Ayrıca Gazneli ve Selçuklu Türklerinin bölgeye göç etmesi de burada toplulukların oluşmasını sağlamıştır. Cengiz Han'ın saldırıları neticesinde birçok Moğol ve Tatar da İran'a yerleşmiştir. Yine, Özbek ve Türkmen kabileler siyasi sebeplerden dolayı İran'a getirilmiştir. Böylelikle İran'da farklı etnik gruplar oluşmuştur. Burada meydana gelen nüfus; şehir, köylü ve göçebelerden oluşmaktadır.

Çalışmamızda İrani ve Türki topluluklar ana başlığı altında etnik gruplar anlatılmaya çalışılmıştır. İrani gruplar arasında; Farslar, Kürtler, Gilekler, Mazenderaniler, Beluciler, Lurlar, Lekler, Talişler, Tatlar, Goranlar, Semnaniler, Raciler, Aştiyaniler, Larlar, Sistanlılar, Sengseriler, Tacikler, Afganlar bulunmaktadır. Türki topluluklar arasında ise; Azerbaycan Türkleri, Horasan Türkleri, Türkmenler, Kaşkaylar, Afşarlar, Halaçlar, Şahsevenler, Kaçarlar, Hamse Türkleri, Huzistan Türkleri, Kirman Türkleri, İsfahan Türkleri, Kazaklar, Sungur Türkleri, Karapapak Türkleri, Bayatlar yer almaktadır. İran'da yer alan bu etnik grupların özellikle Rıza Şah dönemindeki nüfus oranlarına ulaşılmaya çalışılmıştır. Rıza Şah'ın devletin başında olduğu 1925 ila 1941 yılları arasında burada bulunan toplulukların sayılarına değinilmiştir. Ayrıca yerleşim alanları, dil, din, gelenek ve görenekleri ile ilgili bilgiler verilmiştir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

BCA, 30-18-1-1/14-47-1.

BCA, 30-18-1-2/13-58-12.

BCA, 30-10-0-0/260-753-41.

BCA, 30-10-0-0/260-753-6.

BCA, 30-10-0-0/127-912-8.

BCA, 30-10-0-0/261-759-1.

BOA, HR.İM, 171-71-1.

Sürelî Yayınlar

Bourke-Borrowes, D. (January 5, 1931). Persia and the Persians To-Day: The Rule of Shah Rıza Pahlavî. *The Times*.

British Interests in The Persian Gulf: The Kashgais. (July 20, 1911). *The Times*.

Downfall of a Tyrant. (September 18, 1941). *The Times*.

New Shah of Persia: Rıza Khan Elected. (December 14, 1925). *The Times*.

Persia Old and New: The Rule of Reza Shah. (April 24, 1946). *The Times*.

Persian Cabinet Analysed: Careers of New Ministers. (August 4, 1921). *The Times*.

Reformer Overthrown in Persia (Reza Khan in Power). (May 28, 1921). *The Times*.

Reza Shah. (November 4, 1938). *The Times*.

Seyyid Z. Tabatabai. (August 30, 1969). *The Times*.

Wilson, Sir Arnold (January 5, 1931). The Persian People. *The Times*.

Araştırma ve İnceleme Eserler

Akçay, Mustafa & Halil İbrahim Bulut (2005). *Siyasi-İtikadi İslam Mezhepleri Tarihi*. İstanbul: Yeni Akademi Yayınları.

Akdevelioğlu, Atay (1999). İran'da Dış Politikanın Etnik-Dinsel Temelleri. (Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Attar (Haşımzade), Aygün (2006). İran'ın Etnik Yapısı (Yakın Dönem ve Günümüzde). Ankara: Divan Yayıncılık.

Aydın, Mustafa (2003). "Lekler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (Cilt 27, s. 131-133). Ankara: TDV Yayınları.

Azer, San'an (1942). İran Türkleri. İstanbul: Cumhuriyet Matbaası.

Azizi, Mohammad Hossein. vd. (2010). "A History of the 1918 Spanish Influenza Pandemic and its Impact on Iran". *Archives of Iranian Medicine*". 13(3): 262-265.

Bademci, Ali (2018). İran'da Türklerin Bin Yılı (Siyasi ve Sosyal Tarih). İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

Barthold, W. (1979). "Taliş". İslam Ansiklopedisi (MEB). (Cilt 11, s. 696-697). İstanbul:

- bul: Milli Eğitim Basımevi.
- Batur, Oğuzhan (2019). “Turan’ın Anahtarı (Türkmençay’dan Günümüze Güney Azerbaycan Milli Hareketi)”. <https://medium.com/@oguzkhanbatyr/turanin-anahtari->
- 1927 İran Azerbaycanı İstihbarat Raporu ve Analizi. (2018). Haz. Ersin Müezzinoğlu&Hüseyin Karamelikli. Ankara: İmaj Yayınevi.
- Blağa, Rafael (1997). İran Halkları El Kitabı. İstanbul: Yeni Zamanlar Dağıtım.
- Cavanşir, Babek (2001). *Kaşkay Türklerinin Tarihi*. (Yüksek Lisans Tezi). Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çelik, Muhittin (2002). “Kaşkay Türkleri”. *Türkler*. (Cilt 20, s. 658-674). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Ekinci, Abdullah&Mehmet Kısak (2021). “Ana Hatlarıyla İki Dünya Savaşı’nda İran ve Rıza Şah”. *Sosyal Bilimler Dergisi*. (52): 1-19.
- Erendor, Metin (2018). İran’da Türk Kimliği. İstanbul: Kamer Yayınları.
- Esendal, Memduh Şevket (1999). *Tahran Anıları ve Düşsel Yazılar*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Etheredge, Laura (2011). *Iran (Middle East: Region in Transition)*. New York: Britannica Educational Publishing.
- Ferdost, Hüseyin (1369). *Zuhûr ve Sukût-i Saltanat-ı Pehlevî*. C. 1. Tahran: yy.
- Garthwaite, Gene R. (2005). *The Persians*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Gerede, Rıdvanbeyoğlu Hüsrev (1952). *Siyasi Hatıralarım I: İran 1930-1934*. İstanbul: Vakıf Basımevi.
- Hambly, Gavin R. G. (2008). “The Pahlavi Autocracy: Rıza Shah, 1921-1941”. *The Cambridge History Of Iran (From Nadir Shah to the Islamic Republic)*. Ed. Peter Avery vd. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hesenli, Cemil (2002). “Güney Azerbaycan Milli Harekâtı”. *Türkler*. (Cilt 20, s. 640-651), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Heyet, Cevat (2002). “Sungur Türkleri”. *Türkler*. (Cilt 20, s. 1155-1161). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- İpek, Cemil Doğaç (2012). “Güney Azerbaycan Türklerinde Kimlik Sorunu”. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*. XII(1): 267-283.
- Kafkasyalı, Ali (2010). İran Türkleri. İstanbul: Bilgeoğuz Yayınları.
- Kafkasyalı, Ali (2011). İran Coğrafyasında Türkler. İstanbul: Bilgeoğuz Yayınları.

- Kalafat, Yaşar (2005). İran Türklüğü (Jeokültürel Boyut). İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Kara, Fusun (2016). “İran Türkmenlerinin Bağımsızlık Hareketleri”. *Tarihte ve Günümüzde Ortadoğu’da Türkmenler (Irak-İran-Suriye)*. ed. Abdülhalik Bakır&Ahmet Altungök, Bilecik: Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Yayınları.
- Karaaslan, Tufan (2006). *Ortadoğu’nun Coğrafyası*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Karadeniz, Yılmaz (2013). “İngiltere’nin İran’da Askeri Darbe İle Rıza Han Pehlevi’yi İktidara Getirmesi (1921)”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 6(27): 292-306.
- Kobotarian, Nabi (2013). “İran Türkleri”. *Yeni Türkiye*. (53-54): 2217-2227.
- Konukçu, Enver (1997). “Halaç”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (Cilt 15, s. 228-229). İstanbul: TDV Yayınları.
- Kurtuluş, Rıza (2003). “Luristan”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (Cilt 27, s. 227). Ankara: TDV Yayınları.
- Kültür Sayfası. (2020). “İran’ın Etnik Yapısı”. <https://www.kultursayfası.com/kopyasi-07-1-iran>.
- Lale, Aybala (2019). “İran’ın Beluç Sorunu”. *Social Sciences Studies Journal*. 5(47): 5908-5917.
- Lionel Tapper, Richard (2010). “Şahseven”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (Cilt 38, s. 295-297). İstanbul: TDV Yayınları.
- Minorsky, V. (1955). “Lek”. *İslam Ansiklopedisi (MEB)*. (Cilt 7, s. 29-31). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Niyâzmen, Rızâ (1387). *Rızâ Şâh: Ez Tevellüd tâ Seltenet*. Tahran: Hikâyet-i Kâlem-i Novîn.
- Oberlin, Pierre (1995). “İran’ın Türk Halkları”. *Dünyada Türkler*. Çeviren Mehmet Harmancı. ed. Margaret Bainbridge. İstanbul: Say Yayınları.
- Özgüdenli, Osman Gazi (2016). “Lurlar”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (Cilt Ek-2, s. 161-162). Ankara: TDV Yayınları.
- Pehlevî, Muhammed Rızâ Şâh (1355). *Rızâ Şâh-ı Kebir*. İntişârât-ı Bînâ.
- Rençber, Maksûd vd. (1397). “Âklâniyet ve Moderniyet der Nigâh-ı Muhammed Âli Furuğî be Siyaset-i Hârici-i İran”. *Fasılname-i Pejuhişhâ-yı Revâbit-i Beynelmîlel*. 8(4): 223-248.
- Resulzade, Mehmet Emin (2020). “İran Türkleri”. *Seçme Eserler 1*. Haz. Yavuz Akpınar, İrfan Murat Yıldırım, Sabahattin Çağın. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

- Saraçlı, Murat (2008). “İran’da Azınlıklar”. *Akademik Orta Doğu*. 2(2): 159-168.
- Sarıççek, Sertaç (2020). İran Ermenileri: Toplumsal Örgütlenme, Hukuki Konum ve Siyasi Faaliyetler. Ankara: İram Yayınları.
- Savory, Roger Mervyn (1382). *Tahkikât-ı der Târih-i İran-ı Asr-ı Safevî (Mecmu'a-yı Makalat)*. Çeviren Muhammed Bakır Aram&Abbaskuli Gaffari Ferd. Tahran: İntişarat-ı Emir-i Kebir.
- Sümer, Faruk (1991). “Avşar”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (Cilt 4, s. 160-164). İstanbul: TDV Yayınları.
- Sümer, Faruk (2002). “Kaşkay”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (Cilt 25, s. 20-22). Ankara: TDV Yayınları.
- Tallberg, Frederick (1346). *Ez Kiros Tâ Pehlevî*. Şiraz: Neşri Danişgâh-ı Pehlevî.
- Tawfiq, Firuz (2020). “Census”. *Encyclopedia Iranica*. <http://www.iranicaonline.org/articles/census-i>.
- Togan, A. Zeki Velidî (1981). *Umumî Türk Tarihine Giriş (En Eski Devirlerden 16. Asra Kadar)*. C. 1. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Tüysüzöğlü, Göktürk (2013). “Kürt ve Beluci Ulusçuluklarının Benzeşen ve Ayrışan Yönleri”. *Ortadoğu Yıllığı*. (9): 415-442.
- Uzun, Enver (2002). “İran Avşarları”. *Türkler*. (Cilt 20, s. 1114-1123). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Yegin, Abdullah (2013). İran Siyasetini Anlama Kılavuzu. Ankara: SETA.
- Yılmaz, Türel (2007). “İran’da Unutulmuş Bir Toplum: Türkmen Sahra Türkmenleri”. *Akademik Orta Doğu*. 1(2): 201-211.
- Zibâkelâm, Sadık (1398). *Rezâ Şâh*. Tahran: Rozene.

10. BÖLÜM

YAPAY ZEKÂNIN EĞİTİME VE UYGULAMALI BİLİMLER FAKÜLTELERİNDE YEREL KALKINMAYA KATKISI VE GELECEĞİN ÖĞRENME SÜREÇLERİ¹

Prof. Dr. Mehmet Oğuzhan İLBAN

Balıkesir Üniversitesi Burhaniye Uygulamalı Bilimler Fakültesi

Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü

ilban@balikesir.edu.tr,

ORCID NO: 0000-0002-7557-9817

Doç. Dr. Sevgi SEZER

Balıkesir Üniversitesi, Burhaniye Uygulamalı Bilimler Fakültesi

Finans ve Bankacılık Bölümü

sevgi.sezer@balikesir.edu.tr

ORCID NO: 0000-0001-6958-3329

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.8428390>

GİRİŞ

İlk olarak, YZ destekli eğitim araçları, bireysel öğrenci ihtiyaçlarına uygun kişiselleştirilmiş öğrenme deneyimleri sunmaktadır. Zeki öğretim sistemleri, adaptif öğrenme platformları ve sanal gerçeklik simülasyonları, kişiye özel talimatlar, geri bildirimler ve değerlendirmeler sağlayarak kendi hızında ve uyarlanabilir öğrenme ortamlarını destekleyebilir. Bu tür kişiselleştirilmiş yakla-

¹ Bu çalışma, 28.2.2022 tarih ve 029 numaralı “BUBYO Eğitiminin Dijital Çağ Sürecine Entegrasyonu”, projesinin kapanışı için oluşturulmuştur. Şu anda fakülteye dönüşmüş olan Burhaniye Uygulamalı Bilimler Fakülte öğrencilerinin gelecek dünya gerçeklerine yönelik uygulamalı, sektör üniversite işbirliğinin temeli olacak bu Bilimler Araştırma Projesi (BAP) Balıkesir Üniversitesi BAP Birimi tarafından proje ile desteklenmiştir

şımlar, sadece öğrenci katılımını artırmakla kalmaz, aynı zamanda uygulamalı bilimler için kritik düşünme, problem çözme ve teknik becerilerin gelişimine de katkıda bulunur.

Bunun yanı sıra, YZ yenilikçi müfredatların tasarlanmasını ve sunulmasını kolaylaştırabilir. Endüstri trendleri, teknolojik ilerlemeler ve gerçek zamanlı iş-gücü talepleri gibi geniş miktarda verinin analiz edilmesiyle YZ algoritmaları, müfredat geliştirme konusunda bilgilendirici olabilir ve ilgili ve son teknoloji içeriğin dahil edilmesini sağlayabilir. Bu, öğrencilerin en güncel bilgi ve becerilere sahip olmalarını sağlar, eğitimlerini endüstri ihtiyaçlarıyla uyumlu hale getirir ve istihdam edilebilirliklerini artırır. Ayrıca, YZ destekli analitik ve veri odaklı karar alma sistemleri, eğitimciler ve yöneticilere değerli bilgiler sağlayarak öğretim yöntemlerini optimize etmeye, risk altındaki öğrencileri belirlemeye ve akademik destek mekanizmalarını geliştirmeye yardımcı olur. YZ'nin gücünden yararlanarak, fakülteler öğrenci ilerlemesini izleyebilir, öğrenme sonuçlarını tahmin edebilir ve zamanında müdahalelerde bulunabilir, böylece öğrenci başarı oranlarını artırır ve bırakma oranlarını azaltır.

Ayrıca, eğitimde YZ'nin entegrasyonu, yeniliği ve işbirliğini teşvik ederek yerel kalkınmaya katkıda bulunur. Uygulamalı bilimler fakülteleri, yerel sorunlara çözüm üreten ve toplumsal etkisi olan YZ tabanlı projelere ev sahipliği yaparak araştırma ve geliştirme merkezleri olarak hizmet edebilir. Yerel endüstriler ve toplum kuruluşlarıyla ortaklıklar kurarak, fakülteler, akıllı şehir girişimleri, sürdürülebilir enerji sistemleri ve sağlık alanındaki ilerlemeler gibi yenilikçi çözümler geliştirmek için YZ'yi kullanabilir, böylelikle yerel ekonomik büyümeyi ve toplumsal refahı destekleyebilir. Ancak, eğitimde YZ'nin entegrasyonu bazı zorluklar ve etik düşünceleri de beraberinde getirir. Veri gizliliği, algoritmik önyargı ve karar verme süreçlerinde YZ'nin etik kullanımı gibi konular, dikkatli planlama, politika geliştirme ve sürekli izleme gerektirir.

Sonuç olarak, uygulamalı bilimler fakültelerinde YZ'nin entegrasyonu, eğitimi ve yerel kalkınmayı dönüştürme potansiyeli taşımaktadır. Eğitim kurumları, YZ teknolojilerini benimseyerek kişiselleştirilmiş öğrenmeyi teşvik edebilir, müfredat tasarımını geliştirebilir, öğrenci destek mekanizmalarını iyileştirebilir ve etkili yenilik için işbirliğini teşvik edebilir. Bununla birlikte, YZ uygulamalarıyla ilişkili etik ve toplumsal sonuçları ele almak, öğrencileri ve yerel toplulukları güçlendiren sorumlu ve kapsayıcı bir yaklaşımı sağlamak önemlidir.

1. YAPAY ZEKÂYA (YZ) KISA BİR BAKIŞ

Bilgisayar bilimi, matematik, bilişsel psikoloji ve dilbilimi gibi disiplinleri bir araya getiren multidisipliner bir alan olan Yapay Zekâ (YZ), son birkaç on yılda katlanarak büyümüştür. YZ, özünde, insan zekâsı süreçlerini makinelerde, özellikle de bilgisayar sistemlerinde simüle etmeyi amaçlamakta ve bu sayede makinelerin öğrenmesini, akıl yürütmesini, algılamasını ve çevreye tepki vermesini sağlamaktadır.

Özünde, YZ iki farklı türe ayrılabilir: Ses tanıma gibi belirli bir görevi yerine getirmek üzere tasarlanmış olan Dar YZ ve teorik olarak bir insanın yapabileceği herhangi bir entelektüel görevi yerine getirebilen Genel YZ. Şu anda etkileşimde bulunduğumuz sanal asistanlar (Siri veya Alexa) gibi YZ teknolojilerinin çoğu Dar YZ örnekleridir.

Yapay zekâ, bir dizi temel teknoloji ve teknik üzerinde çalışır. YZ'nin bir alt kümesi olan Makine Öğrenimi (ML), sistemlerin verilerden öğrenmesini, kalıpları tanımlamasını ve minimum insan müdahalesi ile kararlar almasını sağlar. ML'nin daha gelişmiş bir yönü olan Derin Öğrenme, insan beyninin işleyişini taklit etmek için yapay sinir ağlarını kullanır ve böylece sistemin öğrenme yeteneğini geliştirir. Doğal Dil İşleme (NLP), makinelerin insan dilini anlamasını ve üretmesini sağlayarak sohbet robotları ve sesli asistanlar gibi teknolojilerin bel kemiğini oluşturur.

Yapay zekâ uygulamaları çeşitli sektörlerde nüfuz ederek yaşama ve çalışma şeklimizi derinden etkiliyor. Sağlık hizmetlerinde yapay zekâ, teşhis ve tedavide devrim yaratıyor, hasta sonuçlarını tahmin ediyor ve hasta bakımını kişiselleştiriyor. Eğitimde, YZ öğrenmeyi kişiselleştiriyor, idari görevleri otomatikleştiriyor ve uyarlanabilir öğrenme sistemleri sunuyor. Finans alanında, yapay zekâ güdümlü algoritmalar dolandırıcılık tespiti, risk değerlendirmesi ve müşteri hizmetleri için kullanılmaktadır. YZ'nin çok beklenen bir uygulaması olan otonom araçlar, ulaşım ve lojistikte devrim yaratmayı vaat ediyor.

Bu heyecan verici beklentilere rağmen, YZ önemli etik ve toplumsal zorluklar ortaya çıkarmaktadır. YZ'nin karar verme süreci genellikle "kara kutu" sorunu olarak adlandırılan opaktır ve karar verme hataları durumunda hesap verebilirlik sorunlarını gündeme getirir. YZ sistemleri, önyargılı insan kararları içerebilecek veriler üzerinde eğitildiklerinden, bu önyargıları sürdürme ve hatta

güçlendirme riski taşırlar. Dahası, YZ tarafından yönlendirilen artan otomasyon, iş yerinden edilme ve veri gizliliği ile ilgili endişeleri artırmaktadır.

İleriye baktığımızda, YZ'nin geleceğine daha fazla atılımın damga vurması bekleniyor. Olağanüstü hesaplama gücü sağlayan kuantum hesaplama, karmaşık algoritmaların işlenmesi için gereken süreyi önemli ölçüde azaltarak YZ'de devrim yaratmaya hazırlanıyor. Açıklanabilir YZ'nin yükselişi, YZ karar verme sürecinin şeffaflığını sağlayarak “kara kutu” sorununu ele almayı amaçlamaktadır. Dahası, Genel YZ'deki ilerlemeler, “tekillik” olarak adlandırılan bir aşamada, neredeyse her bilişsel görevde insanlardan daha iyi performans gösterebilen makinelere yol açabilir.

Bununla birlikte, gelecekteki bu kilometre taşlarına ulaşmak, YZ'nin sunduğu zorlukların ele alınmasına bağlıdır. YZ'nin insanlığa faydalı olacak şekilde gelişmesini sağlamak için etik kuralların ve düzenleyici çerçevelerin oluşturulması gerekmektedir. YZ'nin demokratikleştirilmesi, YZ teknolojisine adil ve yaygın erişimin sağlanması da çok önemli olacaktır. Ayrıca, insan merkezli, insan refahına ve değerlerine öncelik veren bir YZ geliştirmeye odaklanmak çok önemlidir.

Sonuç olarak, YZ iki ucu keskin bir kılıcı temsil etmekte, muazzam potansiyel faydalar sunarken aynı zamanda önemli zorluklar da ortaya çıkarmaktadır. YZ devriminin eşliğinde dururken, gelişimini sorumlu bir şekilde yönlendirmek, potansiyel olumsuz etkilerini azaltırken gücünü toplumsal fayda için kullanmak bizim görevimizdir. Dolayısıyla, YZ'nin geleceği sadece teknolojik bir zorluk değil, aynı zamanda toplumsal ve etik bir zorluktur.

2.YAPAY ZEKÂNIN MODERN EĞİTİM VE UYGULAMALI BİLİMLERDEKİ ÖNEMİ

Yapay Zekâ (YZ), eğitim ve uygulamalı bilimler de dahil olmak üzere çeşitli sektörlerde devrim yaratmakta ve yeni bir öğrenme, öğretme ve araştırma paradigmasını teşvik etmektedir (Freeman vd., 2017).

Eğitimde yapay zekâ pedagojiji, müfredat tasarımını ve değerlendirme yöntemlerini dönüştürmektedir. Yapay zekâ destekli uyarlanabilir öğrenme sistemleri, eğitimi bireysel öğrencilerin ihtiyaçlarına göre uyarlayarak eğitim

çaktıklarını iyileştirmektedir (Woolf, 2010). Bu sistemler öğrencilerin öğrenme modellerini analiz eder ve içeriği buna göre uyarlayarak öğrenmeyi daha ilgi çekici ve kişiselleştirilmiş hale getirir (Chaudhry, 2018). Dahası, yapay zekâ not verme gibi idari görevleri otomatikleştirebilir, böylece eğitimcilerin öğrenci etkileşimine ve müfredat tasarımına daha fazla odaklanmaları için zaman kazandırır (Luckin vd., 2016).

YZ ayrıca, matematik ve dil öğrenimi gibi konularda öğrencilere bire bir destek sunan akıllı öğretmenliği de kolaylaştırmaktadır (Graesser vd., 2001). Bu sistemler, öğrenci sorgularını anlamak ve uygun yanıtlar vererek öğrenme deneyimini zenginleştirmek için Doğal Dil İşleme (NLP) kullanır (Jurafsky & Martin, 2019). Ayrıca, yapay zekâ odaklı analitik, öğrenci ilerlemesini gerçek zamanlı olarak izleyebilir, performans eğilimlerini tahmin edebilir ve müdahale gerektiren alanları belirleyebilir (Ferguson, 2012).

Uygulamalı bilimlerde YZ, veri analizi, tahmine dayalı modelleme ve karmaşık problem çözmede çok önemli bir rol oynamaktadır. YZ'nin bir alt kümesi olan Makine Öğrenimi (ML), çevre bilimleri, sağlık bilimleri ve mühendislik gibi alanlar için hayati önem taşıyan örüntü tanıma ve tahmin için yaygın olarak kullanılmaktadır (Jordan & Mitchell, 2015). Örneğin, makine öğrenimi modelleri iklim eğilimlerini, hastalıkların yayılmasını veya ekipman arızalarını tahmin ederek önleyici ve hafifletici stratejiler hakkında bilgi verebilir (Dietterich, 2017).

Yapay zekâ odaklı simülasyonlar, gerçek dünya senaryolarını taklit ederek araştırmacıların hipotezleri test etmelerine ve fenomenleri kontrollü, sanal bir ortamda incelemelerine olanak tanıyabilir (Law, 2014). Bu, araştırmayı hızlandırabilir, maliyetleri düşürebilir ve hatta deneylerin riskli olabileceği alanlarda güvenliği sağlayabilir (Gross, 2017).

Dahası, YZ otomatik veri toplama, deney kurulumu ve sonuç yorumlama yoluyla laboratuvar süreçlerini kolaylaştırabilir. Örnek olarak, 'Eve' ve 'Adam' gibi robot bilim insanları hipotezler kurabilir, deneyler yapabilir ve hatta sonuçları yorumlayarak keşif hızını artırabilir (King vd., 2009).

Bununla birlikte, potansiyeline rağmen, yapay zekâ'nın eğitim ve uygulamalı bilimlere entegrasyonu zorluklar doğurmaktadır. Veri gizliliğinin sağlanması, algoritmik önyargının azaltılması ve dijital uçurumun yönetilmesi, ele alınması gereken temel endişelerdir (Crawford & Calo, 2016). Ayrıca öğrenciler ve eğitimciler için YZ okuryazarlığı sağlamak, bu teknolojileri etkin bir

şekilde kullanabilmelerini ve eleştirel bir şekilde ilgilenebilmelerini sağlamak da kritik önem taşımaktadır (Liu vd., 2020).

Geleceğe bakıldığında, YZ eğitimde ve uygulamalı bilimlerde daha fazla devrim yaratmaya hazırlanmaktadır. Açıklanabilir YZ gibi YZ araştırmalarındaki ilerlemeler, YZ sistemlerinin şeffaflığını ve yorumlanabilirliğini artırarak kullanıcılar arasında güveni teşvik edecektir (Adadi & Berrada, 2018). YZ'nin artırılmış gerçeklik (AR) ve sanal gerçeklik (VR) gibi diğer teknolojilerle yainsaması, sürükleyici ve etkileşimli öğrenme deneyimleri yaratacaktır (Radu, 2018).

Sonuç olarak, eğitimde ve uygulamalı bilimlerde dönüştürücü bir güç olan YZ, öğrenme çıktılarını iyileştirmek, öğretimi kolaylaştırmak ve bilimsel keşifleri hızlandırmak için muazzam bir potansiyel sunmaktadır. YZ ile entegre geleceğe doğru yol alırken, beraberindeki zorlukları ele almak ve YZ'nin eğitim ve bilimsel arayışları iyileştirme potansiyelinden yararlanan bir ortamı teşvik etmek çok önemlidir.

3.YAPAY ZEKÂ'NIN MODERN EĞİTİMDEKİ ROLÜ

3.1. Pedagojide Yapay Zekâ Üzerine Tartışma:

Kişiselleştirilmiş Öğrenme, Otomatik Not Verme Ve Akıllı İçerik

Yapay Zekâ (YZ), özellikle kişiselleştirilmiş öğrenme, otomatik not verme ve akıllı içerik yoluyla pedagojiyi çok yönlü olarak yeniden şekillendirmektedir (Luckin vd., 2016).

YZ'nin kişiselleştirilmiş öğrenmeyi teşvik etmedeki rolü, geleneksel herkese uyan tek beden eğitim yaklaşımından önemli bir değişimdir. Yapay zekâ sistemleri, makine öğrenimi süreci aracılığıyla, bireysel öğrencilerin yeteneklerine ve öğrenme stillerine uyum sağlayarak eğitim deneyimini daha özelleştirilmiş ve ilgi çekici hale getirir (Chaudhry, 2018).

Akıllı Ders Sistemleri (ITS) ve Öğrenme Yönetim Sistemleri (LMS) gibi yapay zekâ uygulamaları, bir öğrencinin performansını gerçek zamanlı olarak izler ve öğrenme hızını, zorluk seviyesini ve içeriği öğrenciye en uygun şekilde uyarlamak için verileri kullanır (Koedinger vd., 2013). Bu yapay zekâ odaklı kişiselleştirmenin öğrenme çıktıları ve öğrenci memnuniyetini artırdığı tespit

edilmiştir (Woolf, 2010).

Otomatik not verme, YZ'nin önemli adımlar attığı bir başka alandır. YZ algoritmaları artık nesnel ödevleri değerlendirebilmekte ve anında geri bildirim sağlayabilmekte, böylece eğitimcilerin zamanından tasarruf etmekte ve not verme tutarlılığını artırmaktadır (Valenti vd., 2003).

Son gelişmeler, yapay zekâ sistemlerinin yapı, tutarlılık ve dil kullanımını analiz ederek kompozisyonlar gibi öznel cevapları da değerlendirdiğini göstermiştir (Shermis & Burstein, 2013). Bu teknoloji hala gelişmekte olsa da, eğitimcilerin iş yükünü daha da hafifleterek kişiselleştirilmiş öğrenci etkileşimlerine ve müfredat planlamasına daha fazla odaklanmalarını sağlama konusunda umut vaat ediyor.

Akıllı içerik, yapay zekâ tarafından desteklenen bir başka pedagojik yeniliktir. Yapay zekâ, video, ses ve etkileşimli içerik gibi çeşitli formatları kapsayan, öğrencilerin ihtiyaçlarına göre uyarlanmış dijital içerik üretebilir. Content Technologies, Inc. platformu gibi yapay zekâ destekli sistemler, bir öğrencinin öğrenme hızına ve tarzına uyum sağlayan özelleştirilebilir dijital ders kitapları oluşturmak için Derin Öğrenme algoritmalarını kullanır (Gupta & Irwin, 2016).

Ayrıca yapay zekâ, Sanal Gerçeklik (VR) ve Artırılmış Gerçeklik (AR) uygulamaları aracılığıyla sürükleyici öğrenme deneyimleri yaratabilir ve öğrencilerin karmaşık kavramları anlamalarını ve akılda tutmalarını geliştirebilir (Radu, 2018). Akıllı içerik, kişiselleştirilmiş, ilgi çekici ve sürükleyici bir öğrenme deneyimi sağlayarak öğretme-öğrenme sürecini büyük ölçüde geliştirebilir.

YZ'nin pedagojideki dönüştürücü potansiyeline rağmen, entegrasyonunda zorluklar da yok değildir. Veri gizliliği ve algoritmik önyargılar, dikkatle değerlendirilmesi gereken önemli endişelerdir (Crawford & Calo, 2016). Ayrıca, insan etkileşiminin öğrenme sürecindeki kritik rolü göz önüne alındığında, YZ'nin eğitimde insan dokunuşunun yerini almak yerine yardımcı olmak için kullanılmasını sağlamak hayati önem taşımaktadır (Bates, 2019).

Sonuç olarak, YZ kişiselleştirilmiş öğrenme, otomatik notlandırma ve akıllı içerik yoluyla yeni bir pedagojik paradigmayı teşvik etmektedir. Zorluklar mevcut olsa da, yapay zekâ'nın eğitimi dönüştürmedeki potansiyel faydaları çok büyüktür. Bu yapay zekâ ile entegre geleceğe doğru yol almaya devam ederken, eğitimin etik ve insani yönlerini korurken, öğretme ve öğrenmeyi geliştirecek şekilde potansiyelinden yararlanmak için çaba göstermeliyiz.

3.2. Çeşitli Eğitim Ortamlarında Yapay Zekâ Uygulamalarına İlişkin Vaka Çalışmaları

Yapay Zekâ'nın (YZ) eğitimdeki dönüştürücü potansiyeli giderek daha fazla kabul görmektedir. Bu kısımda, çeşitli eğitim ortamlarında YZ'nin pratik uygulamalarını gösteren vaka çalışmalarını sunulmaktadır.

Vaka Çalışması 1: K-12 Eğitiminde Kişiselleştirilmiş Öğrenme

K-12 eğitiminde, yapay zekânın öğrenme deneyimlerini kişiselleştirme becerisinden etkili bir şekilde yararlanılmıştır. Örnek bir vaka, Carnegie Learning'in MATHia'sı gibi Akıllı Özel Ders Sistemlerinin (ITS) ABD okullarına entegrasyonudur (Pane vd., 2014).

MATHia, gerçek zamanlı geri bildirim sağlamak, öğrencilerin bireysel öğrenme ihtiyaçlarına uyum sağlamak ve kavramsal anlayışlarını geliştirmek için yapay zekâ yı kullanır. Bağımsız çalışmalar MATHia'nın **öğrenci performansını artırmadaki etkinliğini ortaya koymuştur.**

Vaka Çalışması 2: Yükseköğretimde Not Vermenin Otomatikleştirilmesi

Yükseköğretim bağlamında, not verme görevlerini otomatikleştirmek için yapay zekâ kullanımının faydalı olduğu kanıtlanmıştır. Bir Kitlelesel Açık Çevrimiçi Kurs (MOOC) sağlayıcısı olan EdX, yapay zekâ tabanlı otomatik bir not verme sistemi geliştirmiştir (Balfour, 2013). Sistem, yazılı ödevlere not vermek için Doğal Dil İşleme (NLP) ve Makine Öğrenimi (ML) kullanarak öğrencilere anında geri bildirim sağlıyor ve eğitimcilerin zamanını boşaltıyor. Sistem, sınırlamaları olmasa da, büyük ölçekli, eşzamansız çevrimiçi öğrenimi daha yönetilebilir ve ölçeklenebilir hale getirmiştir.

Vaka Çalışması 3: Üniversite Ortamlarında Yapay Zekâ Destekli Sanal Asistanlar

Yapay zekâ destekli sanal asistanlar yükseköğretimde de kendilerine yer bulmuştur. Avustralya'daki Deakin Üniversitesi, öğrencilerin üniversite hayatında yollarını bulmalarına yardımcı olmak için yapay zekâ destekli bir sanal asistan olan 'Genie'yi tanıttı (Deakin University, 2019). Genie, derslerle ilgili soruları yanıtlayabiliyor, son teslim tarihleriyle ilgili hatırlatmalarda bulunabiliyor ve hatta sağlık ve esenlik tavsiyeleri sunabiliyor. Öğrencilerden gelen ilk geri bildirimler, Genie'nin üniversite yaşamıyla sıklıkla ilişkilendirilen stres ve belirsizliği azaltmaya yardımcı olduğunu göstermektedir.

Vaka Çalışması 4: Özel Eğitimde Yapay Zekâ

Özel eğitimde yapay zekâ, kişiselleştirilmiş ve kapsayıcı öğrenme için umut verici bir araç sunmaktadır. Microsoft'un 'Seeing AI' uygulaması kayda değer bir örnektir (Microsoft, 2017). Uygulama, görme engelli bireylere dünyayı tanımlamak ve eğitim faaliyetlerine katılımlarını kolaylaştırmak için yapay zekâyı kullanmaktadır. Uygulama metinleri tanıyıp anlatabilmekte, yüzleri tanımlayabilmekte ve nesnelere tanımlayabilmekte, böylece eğitimde erişilebilirliği ve kapsayıcılığı artırmaktadır.

Bu vakalar, YZ'nin farklı ortamlarda eğitimi iyileştirmedeki çok yönlülüğünü göstermektedir. Bununla birlikte, YZ daha yaygın hale geldikçe, veri gizliliği, algoritmik önyargı ve teknolojiye eşit erişimin sağlanması gibi potansiyel zorlukları dikkate almak kritik önem taşımaktadır (Crawford & Calo, 2016). YZ'nin eğitim çıktıları ve eşitlik üzerindeki uzun vadeli etkisini ölçmek için daha fazla araştırma yapılması da gerekmektedir.

Sonuç olarak, sunulan vaka çalışmaları, YZ'nin K-12'den yükseköğretime ve hem geleneksel hem de özel eğitim ortamlarına kadar çeşitli bağlamlarda eğitimde devrim yaratma potansiyelini göstermektedir. Önümüzdeki yol umut verici olsa da, YZ'nin dönüştürücü potansiyelini etik hususlarla dengeleyerek eğitimde düşünceli ve sorumlu bir şekilde entegrasyonunu gerektirmektedir.

3.3.YZ'nin Eğitimdeki Uçurumları Kapatma ve Eşitliği Teşvik Etme Potansiyelinin Analizi

Yapay Zekâ (YZ), eğitimdeki dönüştürücü potansiyeli nedeniyle müjdelenmektedir. Eğitim, sosyo-ekonomik ve coğrafi eşitsizliklerden fiziksel engeller veya öğrenme farklılıklarıyla ilgili olanlara kadar uzanan eşitsizliklerle doludur. Bu uçurumlar genellikle eşit olmayan öğrenme sonuçlarına yol açarak sosyal eşitsizliği sürdürmektedir. YZ, eğitimi bireysel ihtiyaçlara ve bağlamlara göre uyarılabilir yeteneği ile bu eşitsizlikleri gidermek için umut verici bir araç sunmaktadır (Luckin ve ark., 2016).

Yapay zekâ, öğrenmeyi farklı öğrenme stillerine ve hızlarına uyacak şekilde özelleştirebilir ve başarı açığını kapatmada etkili olabilir. Carnegie Learning'in MATHia ve DreamBox Learning gibi Akıllı Özel Ders Sistemleri (ITS), farklı yeterlilik seviyelerindeki öğrencilerin başarılı olmalarına yardımcı olan kişiselleştirilmiş, uyarlanabilir öğrenme deneyimleri sunmaktadır (Pane vd., 2014;

Woolf, 2010).

Coğrafi olarak uzak veya kaynak açısından fakir bölgelerdeki öğrenciler için yapay zekâ destekli eğitim teknolojileri kaliteli eğitime erişim sağlayabilir. Rumie Girişimi gibi yapay zekâ tabanlı uygulamalar, eğitim içeriğine çevrimdışı erişim sunarak sınırlı internet erişimi veya yetersiz kaynakların neden olduğu eğitim uçurumunu kapatmaya yardımcı olmaktadır (Rumie, 2019).

Dahası, YZ, fiziksel engelleri veya öğrenme farklılıkları olan öğrenciler için eğitimde kapsayıcılığı teşvik edebilir. Örneğin Microsoft'un 'Seeing AI' uygulaması, görme engelli bireylerin öğrenmesini kolaylaştırmak için yapay zekâ yı kullanmaktadır (Microsoft, 2017). Benzer şekilde YZ, disleksili bireyler için özel olarak tasarlanmış gelişmiş yazım ve dilbilgisi denetimi özellikleri sunan Ghotit gibi uygulamalar aracılığıyla disleksili öğrencileri destekleyebilir (Ghotit, 2020).

YZ ayrıca eğitim sistemindeki önyargıları azaltma potansiyeline de sahiptir. Yapay zekâ destekli analitik, eğitim içeriğindeki veya değerlendirme yöntemlerindeki gizli önyargıları ortaya çıkararak daha adil ve daha objektif eğitimin önünü açabilir (Baker & Inventado, 2014).

Bununla birlikte, yapay zekâ nın eğitimde kullanılması da zorluklar doğurmaktadır. YZ eğitimde eşitliği teşvik edebilirken, kontrol edilmediğinde mevcut eşitsizlikleri daha da kötüleştirebilir. Örneğin, YZ teknolojilerine eşit olmayan erişim, dijital uçurumu genişleterek eğitimde daha fazla eşitsizliğe yol açabilir (Crawford & Calo, 2016). Bu nedenle, YZ destekli eğitim araçlarına erişimi demokratikleştirme çabaları çok önemlidir.

Veri gizliliği, algoritmik önyargı ve YZ okuryazarlığına duyulan ihtiyaç, YZ'yi eğitime entegre ederken ele alınması gereken ek endişelerdir (Crawford ve Calo, 2016; Liu vd., 2020).

Sonuç olarak, YZ, eğitimdeki uçurumları kapatmak ve eşitliği teşvik etmek için büyük bir potansiyele sahiptir. Bununla birlikte, bu potansiyelin gerçekleştirilmesi, eşit erişimi sağlayan ve veri gizliliğini ve algoritmik adaleti koruyan politikalarla desteklenen eğitimde YZ'nin dikkatli ve kapsayıcı bir şekilde kullanılmasını gerektirmektedir. YZ'nin eğitimde etik ve sorumlu bir şekilde uygulanmasına rehberlik etmek, kapsayıcı ve eşitlikçi bir öğrenme ortamını teşvik etme potansiyelinden yararlanmak için daha fazla araştırma yapılması gerekmektedir.

4. UYGULAMALI BİLİMLER FAKÜLTELERİNDE YAPAY ZEKÂ UYGULAMASI

4.1. Mühendislik, Çevre Bilimleri ve Sağlık Bilimleri Gibi Belirli Disiplinlerde Yapay Zekâ Entegrasyonu Örnekleri

Yapay Zekâ (YZ) çok sayıda akademik disipline nüfuz etmekte ve öğretim, öğrenim ve araştırma süreçlerinde devrim yaratmayı vaat etmektedir.

Mühendislik: Mühendislik eğitiminde YZ, öğrenmeyi geliştirmek ve karmaşık sorunları çözmek için entegre edilmiştir. Bunun temsili bir örneği, tasarım çözümlerini optimize etmek için yapay zekâyı kullanan Autodesk'in Generative Design gibi Bilgisayar Destekli Tasarım (CAD) sistemlerinde yapay zekânın kullanılmasıdır (Ritchie, 2019). Öğrenciler, geniş bir potansiyel tasarım çözümleri kümesini keşfederek, tasarım ödünleşimleri hakkında bilinçli kararlar vermeyi öğrenebilirler.

Ayrıca, yapay zekâ destekli simülasyon yazılımı, mühendislik öğrencilerinin farklı değişkenlerin etkisini güvenli ve uygun maliyetli bir sanal ortamda keşfetmelerine olanak tanır. Örneğin, Siemens'in AI-Sim'i akışkanlar dinamiği, yapısal mekanik ve diğer mühendislik alanlarında çeşitli senaryoların sonuçlarını tahmin etmek için yapay zekâ yı kullanmaktadır (Siemens, 2022).

Çevre Bilimleri: YZ, çevre bilimleri eğitimi ve araştırmalarında veri toplama, analiz ve tahmine yardımcı olan kritik bir araç haline gelmektedir. Microsoft'un AI for Earth girişimi, iklim değişikliği ve biyoçeşitlilik kaybı gibi küresel çevre sorunları üzerinde çalışan araştırmacılara yapay zekâ araçları ve kaynakları sağlamaktadır (Microsoft, 2021).

Ayrıca, AI for Climate Action Challenge gibi girişimler, öğrencileri ve araştırmacıları çevresel sorunlara çözüm geliştirmeye teşvik etmek için yapay zekâ dan yararlanmaktadır (Google, 2023). Yapay zekâ destekli bu araçlar yalnızca pratik öğrenme deneyimleri sunmakla kalmıyor, aynı zamanda acil çevre sorunlarına etkili çözümler bulunmasına da yardımcı oluyor.

Sağlık Bilimleri: Sağlık bilimleri eğitiminde YZ entegrasyonu kayda değer ilerlemeler kaydetmiştir. Body Interact gibi yapay zekâ tabanlı sanal hastalar, gerçek dünyadaki klinik senaryoları simüle ederek tıp öğrencilerine sürükleyici öğrenme deneyimleri sağlamaktadır (Aebersold vd., 2020).

Buna ek olarak, IBM'in Watson for Health gibi yapay zekâ destekli teşhis araçları, değerli öğretim yardımcıları sunmaktadır. Bu sistemler, tıbbi verileri analiz etmek için yapay zekâyı kullanarak öğrencilere karmaşık teşhis süreçleri hakkında içgörü sağlar (Castillo vd., 2019).

Ayrıca, yapay zekâ hemşirelik eğitiminde giderek daha fazla kullanılmaktadır. Shadow Health'in Dijital Klinik Deneyimleri, etkileşimli hasta senaryoları oluşturmak için yapay zekâyı kullanarak hemşirelik öğrencilerinin eleştirel düşünme ve klinik muhakeme becerilerini geliştirmektedir (Kononowicz vd., 2015).

Bu örnekler YZ'nin disiplinler arasındaki dönüştürücü potansiyelini gösterirken, veri gizliliği, algoritmik önyargılar ve dijital uçurum da dâhil olmak üzere YZ entegrasyonu ile ilgili zorlukları göz önünde bulundurmak önemlidir (Crawford & Calo, 2016).

Sonuç olarak, YZ entegrasyonu inovasyonu katalize etmekte ve çeşitli disiplinlerde öğrenme deneyimlerini geliştirmektedir. Bununla birlikte, YZ'yi eğitim ve araştırma ortamlarımıza yerleştirmeye devam ederken etik ve pratik zorlukların dikkatli bir şekilde değerlendirilmesi çok önemlidir.

4.2. Yapay Zekânın Araştırma Yeteneklerini Nasıl Geliştirdiğinin ve Bilimsel Sorgulamayı Nasıl Zenginleştirdiğinin İncelenmesi

Yapay Zekâ (YZ), araştırma yeteneklerini geliştirmede ve bilimsel sorgulamayı zenginleştirmede oyunun kurallarını değiştiren bir araç olarak ortaya çıkmıştır. YZ algoritmaları, veri yoğun araştırma alanlarında devrim yaratan bir yetenek olan verilerden öğrenmek, tahminlerde bulunmak ve kalıpları tanımlamak için tasarlanmıştır. YZ'nin büyük veri kümelerini işleme yeteneği, çeşitli bilimsel alanlardaki keşifleri hızlandırmıştır (Jordan & Mitchell, 2015).

Yapay zekânın çok büyük miktarlardaki genetik veriyi anlamlandırmak için kullanıldığı genom bilimi buna bir örnektir. Örneğin Deep Genomics, genetik varyasyonların hastalık üzerindeki etkisini tahmin etmek için yapay zekâ'yı kullanarak yeni genetik tedavilerin keşfini hızlandırmaktadır (Freitas vd., 2019).

Fizikte YZ, karmaşık örüntülerin tespit edilmesinde ve yorumlanmasında etkili olmuştur. Örneğin, Büyük Hadron Çarpıştırıcısı'nda (LHC) Higgs bozonunun keşfine, terabaytlarca çarpışma verisini eleyen YZ algoritmaları yardımcı olmuştur (Rao & Vlimant, 2019).

YZ, iklim modellemesi ve tahminine yardımcı olarak çevre araştırmalarında da önemli bir rol oynamıştır. Google'ın Sosyal Fayda için Yapay Zekâ programı, sellere duyarlı alanları tahmin etmek için makine öğrenimini kullanmakta, böylece erken uyarılara ve tahliye planlamasına olanak sağlamaktadır (Soden & Chen, 2020).

Dahası, yapay zekâ bilimsel yöntemin kendisini dönüştürerek otomatik hipotez oluşturma ve test etmeyi mümkün kılmıştır. Otonom olarak hipotezler üreten ve bunları doğrulamak için deneyler yapan Robot Bilim İnsanı 'Adam' buna bir örnektir (King vd., 2009).

YZ'nin büyük hacimli metinleri okuma ve anlama becerisi de literatür inceleme süreçlerini önemli ölçüde artırmaktadır. Semantic Scholar gibi araçlar, milyonlarca akademik makaleyi taramak için yapay zekâ dan yararlanmakta ve araştırmacıların ilgili literatürü bulmasını kolaylaştırmaktadır (Etzioni vd., 2016).

Avantajlarına rağmen, YZ'nin bilimsel araştırmalara entegrasyonu zorlukları da beraberinde getirmektedir. Algoritmik şeffaflık, opak 'kara kutu' modelleri bilimsel anlayışı engelleyebileceğinden önemli bir endişe kaynağıdır (Holzinger vd., 2017). Ayrıca, veri gizliliği, erişim ve kalite ile ilgili sorunlar, YZ güdümlü araştırmanın faydasını ve adaletini etkileyebilir (Hagendorff, 2020).

Sonuç olarak, YZ araştırma yeteneklerinin geliştirilmesinde ve bilimsel araştırmaların zenginleştirilmesinde çok önemli bir rol oynamaktadır. YZ, keşifleri hızlandırabilir ve geleneksel araştırma yöntemlerini artırabilirken, ilgili etik ve pratik zorlukların ele alınması, potansiyelinin tamamını sorumlu bir şekilde kullanmak için kritik öneme sahiptir.

5. YAPAY ZEKÂ VE YEREL KALKINMA: SİMBİYOTİK BİR İLİŐKI

5.1.Yapay Zekâ Destekli Eğitim Ve Uygulamalı Bilimlerin Yerel Kalkınmaya Nasıl Katkıda Bulunduğunun Analizi

Yapay Zekâ (YZ), eğitim ve uygulamalı bilimleri dönüştürmekte ve etkile-ri sınıf veya laboratuvarın çok ötesine ulaşmaktadır. Eğitimde, YZ öğrenmeyi kişiselleştirebilir, erişilebilirliği artırabilir ve eğitim sonuçlarını iyileştirebilir. Bunu yaparken YZ, yerel kalkınmanın temel taşlarından biri olan nitelikli iş-

gücünün yetiştirilmesinde çok önemli bir rol oynamaktadır (Brynjolfsson & McAfee, 2014). DreamBox ve Knewton gibi YZ güdümlü uyarlanabilir öğrenme sistemleri, eğitimi bireysel öğrencilere göre uyarlayabilir ve böylece eğitimin etkinliğini ve verimliliğini artırabilir (Pane vd., 2015).

Yapay zekâ kapsayıcılık için de bir araç olabilir. Örneğin Microsoft'un Gören Yapay Zekâ s1, görme engelli bireylere yardımcı olarak eğitimin erişilebilirliğini genişletmekte ve kapsayıcı bir öğrenme ortamı yaratmaktadır. Bu tür girişimler, bir topluluğun tüm üyelerinin yerel kalkınmaya katkıda bulunabilmesini sağlamaya yardımcı olur (Microsoft, 2017).

Uygulamalı bilimlerde YZ, yerel kalkınma için doğrudan faydalar sağlayarak araştırma yeteneklerini destekleyebilir, yeniliği hızlandırabilir ve karar verme süreçlerini iyileştirebilir. Örneğin, yapay zekâ destekli analitik, tarımsal uygulamaları geliştirerek çiftçilerin mahsul verimini optimize etmelerine ve israfı azaltmalarına yardımcı olabilir (Liakos vd., 2018).

Ayrıca, YZ yerel sağlık sistemlerini destekleyebilir. IBM'in Watson Health'indeki gibi YZ algoritmaları, hastalık teşhisi ve tedavi planlamasına yardımcı olarak yerel sağlık sonuçlarını potansiyel olarak iyileştirebilir (Castillo vd., 2019).

Yapay zekâ aynı zamanda yerel ekonomik kalkınmayı artırmayı da vaat ediyor. Yerel işletmelerde YZ, operasyonel verimliliği artırabilir, stratejik karar vermeyi destekleyebilir ve müşteri hizmetlerini geliştirebilir. Bu gelişmeler, işletmelerin büyümesini sağlayabilir ve yerel ekonomik refahı teşvik edebilir (Bughin vd., 2017).

YZ'nin dönüştürücü potansiyeline rağmen, potansiyel dezavantajları göz önünde bulundurmak çok önemlidir. Temel sorunlar arasında veri gizliliği, algoritmik önyargı ve işlerin yapay zekâ tarafından potansiyel olarak yer değiştirmesi yer almaktadır (Crawford & Calo, 2016; Brynjolfsson & McAfee, 2014). YZ'nin faydalarının eşit ve sürdürülebilir bir şekilde gerçekleşmesini sağlamak için bu zorlukları ele almak çok önemlidir.

Sonuç olarak, yapay zekâ destekli eğitim ve uygulamalı bilimler, yerel kalkınmaya önemli ölçüde katkıda bulunma, eğitimi, yeniliği ve ekonomik büyümeyi teşvik etme potansiyeline sahiptir. Bununla birlikte, YZ'nin potansiyelinden sorumlu ve kapsayıcı bir şekilde yararlanmak için ilgili zorlukların üstesinden gelmek çok önemlidir.

5.2.Yerel Sanayinin İhtiyaçlarını Karşılama İçin Yapay Zekâ Yeteneklerinin Geliştirilmesinde Eğitim Kurumlarının Rolünün Değerlendirilmesi

Eğitim kurumları, YZ ile ilgili disiplinlerde örgün eğitim ve öğretim sunarak YZ yeteneklerini geliştirmenin temelini oluşturmaktadır. Bu kurumlar, temel YZ okuryazarlığından gelişmiş makine öğrenimi algoritmalarına kadar belirli endüstri ihtiyaçlarını karşılamak için özel müfredat oluşturabilir (Crawford & Calo, 2016). Örneğin, Stanford Üniversitesi'nin YZ Laboratuvarı, öğrencilere temel bilgiler ve gerçek dünyadaki YZ projelerine maruz kalma imkânı sunarak onları sektördeki rollere etkili bir şekilde hazırlamaktadır (Stanford AI Lab, 2022).

Ayrıca bu kurumlar, müfredatın sektörün ihtiyaçlarıyla uyumlu olmasını sağlamak için yerel sektörlerle iş birliği yapabilir. Bu tür ortaklıklar öğrencilere stajlar, bitirme projeleri veya ortak eğitim programları aracılığıyla pratik deneyim sunarak eğitimden istihdama sorunsuz bir geçişi kolaylaştırabilir (Liu vd., 2020).

Eğitim kurumları da sürekli öğrenmede hayati bir rol oynamakta, YZ ile beslenen endüstrilerin gelişen ihtiyaçlarını karşılamak için beceri kazandırma ve yeniden beceri kazandırma fırsatları sunmaktadır (Bughin vd., 2018). Coursera ve edX gibi Kitleli Açık Çevrimiçi Kurslar (MOOC'lar), hem yeni öğrenenlere hem de becerilerini yükseltmek isteyen profesyonellere hitap eden esnek, erişilebilir YZ kursları sunmaktadır (Goldin vd., 2014).

Kapsayıcılık bağlamında, eğitim kurumları, YZ alanlarında çeşitliliği teşvik etmek, cinsiyet ve azınlıkların yetersiz temsilini ele almak için aktif olarak çalışabilir. Bu tür önlemler, çeşitli bakış açılarına katkıda bulunabilecek, sektörde yenilikçiliği ve sağlam problem çözme teşvik edebilecek çeşitli bir yetenek havuzunun sağlanmasına yardımcı olur (West vd., 2019).

Ayrıca üniversiteler, yapay zekâ yeteneklerinin yeni girişimler oluşturmak için akademik bilgidan yararlanabileceği ve yerel ekonomik kalkınmaya katkıda bulunabileceği girişimcilik ve yenilik ekosistemlerini teşvik edebilir (Fritsch & Krabel, 2012).

Bununla birlikte, potansiyel zorluklar da göz ardı edilmemelidir. YZ ilerlemesinin hızlı temposu, eğitim güncellemelerini geride bırakarak beceri boşluklarına yol açabilir. Benzer şekilde, eğitim kaynaklarındaki bölgesel eşitsizlikler

YZ yetenek uçurumunu genişletebilir (Carnoy, 2016). Sonuç olarak, eğitim kurumları, özel müfredat ve pratik endüstri deneyimleri sunmaktan kapsayıcılığı ve girişimciliği teşvik etmeye kadar, yerel endüstri ihtiyaçlarını karşılamak için YZ yeteneklerinin yetiştirilmesinde çok önemli bir rol oynamaktadır. İlgili zorlukların üstesinden gelmek, yerel endüstrinin büyümesi için YZ yeteneklerinin tüm potansiyelinden yararlanmanın anahtarıdır.

5.3.YZ'nin Yerel Ekonomiler ve İş Piyasaları Üzerindeki Potansiyel Olumlu Etkilerinin Araştırılması

Yapay Zekânın (YZ) dönüştürücü gücü birçok sektöre nüfuz ederek yerel ekonomileri ve iş piyasalarını yeniden şekillendirmeyi vaat ediyor. Yapay zekâ teknolojileri ekonomik büyüme için güçlü katalizörler olabilir. YZ, görevleri otomatikleştirerek üretkenliği artırabilir, ekonomik verimliliği ve rekabet gücünü artırabilir. McKinsey Global Institute (2017), YZ'nin 2030 yılına kadar küresel GSYİH'ye 13 trilyon ABD doları ekleyebileceğini tahmin ederek YZ'nin muazzam ekonomik potansiyelini vurgulamaktadır. Yerel düzeyde, YZ yeni iş geliştirmeyi teşvik edebilir. YZ araçları, yeni başlayanlar ve küçük işletmeler için giriş engellerini azaltarak, sofistike pazar analizi ve tahminlerine erişimi demokratikleştirebilir, girişimcilik potansiyelini artırabilir ve yerel ekonomik büyümeyi teşvik edebilir (Bughin vd., 2017). YZ, iş piyasaları için de dönüştürücü bir potansiyele sahiptir. YZ ile işlerin yer değiştirmesi konusunda endişeler olsa da YZ'nin yeni işler yaratacağı konusunda artan bir fikir birliği vardır. YZ etik görevlileri veya veri bilimcileri gibi bu yeni rollerin çoğu on yıl önce mevcut değildi (Arntz vd., 2016).

Yapay zekâ aynı zamanda daha yüksek vasıflı işlere doğru bir kaymayı da tetikleyebilir. Rutin görevlerin giderek daha fazla otomatikleştirilmesiyle, çalışanlar karmaşık problem çözme, yaratıcılık ve kişilerarası becerilere odaklanabilir- benzersiz insani ve otomatikleştirilmesi zor nitelikler (Chui vd., 2016).

Sağlık sektörü, YZ'nin kişiselleştirilmiş tıp, yaşlı bakımı ve teletıp için artan talep yoluyla istihdam yaratacağı öngörülen açıklayıcı bir örnek sunmaktadır (Frey & Osborne, 2017). Benzer şekilde, eğitim sektöründe YZ, kişiselleştirilmiş öğrenme tasarımcıları ve çevrimiçi öğrenme kolaylaştırıcıları gibi rollerin yaratılmasını katalize edebilir (Brynjolfsson & McAfee, 2014).

Bu potansiyel faydalara rağmen, ilgili zorlukların sorumlu bir şekilde ele

alınması çok önemlidir. Temel konular arasında adil gelir dağılımının sağlanması, işgücü geçişlerinin yönetilmesi ve potansiyel beceri uyumsuzluklarının ele alınması yer almaktadır (Bessen, 2019). Sonuç olarak, yapay zekâ yerel ekonomiler ve iş piyasaları için dönüştürücü bir potansiyel sunarken, yeni işletmeler, işler yaratır ve ekonomik büyümeyi teşvik ederken, bu faydaların geniş çapta paylaşılmasını sağlamak için geçişi sorumlu bir şekilde yönlendirmek çok önemlidir.

6. GELECEKTEKİ ÖĞRENME SÜREÇLERİ VE YAPAY ZEKÂ

6.1. YZ'de Ortaya Çıkan Eğilimler ve Bunların Gelecekteki Öğrenmeye Etkileri Üzerine Tartışma: Artırılmış Gerçeklik (AR), Sanal Gerçeklik (VR) ve YZ Eğitimcileri

Yapay Zekâ (YZ), artırılmış gerçeklik (AR), sanal gerçeklik (VR) ve YZ eğitimcilerinden yararlanan yenilikçi öğrenme yaklaşımlarını teşvik ederek eğitimin hatlarını yeniden tanımlamaya devam ediyor. AR ve VR, sürükleyici, deneysel öğrenme ortamları sunarak bilginin aktarılma biçiminde devrim yaratma potansiyeline sahiptir. AR, dijital bilgileri fiziksel dünyanın üzerine bindirerek öğrencilerin eğitim içeriğiyle gerçek dünya bağlamında etkileşime girmesini sağlar (Billinghurst vd., 2018). Bunun bir örneği, öğrencilerin anatomi ve astronomi gibi konuları etkileşimli, üç boyutlu bir bağlamda keşfetmelerine olanak tanıyan Google'ın AR keşif gezileridir.

Öte yandan sanal gerçeklik, öğrencileri sanal laboratuvarlar veya tarihi rekonstrüksiyonlar gibi tamamen dijital ortamlara taşıyarak yaşanmış deneyimler yoluyla daha derin öğrenmeyi teşvik eder (Freina & Ott, 2015). Labster'ın sanal laboratuvar simülasyonları, öğrencilerin risksiz, sanal bir ortamda deneyler yapmalarını sağlayan en iyi örnektir.

Yapay zekâ eğitimcileri, eğitimde dikkate değer bir başka eğilimi temsil etmektedir. Bu araçlar, makine öğrenimi algoritmalarından yararlanarak, bireysel öğrencinin ihtiyaçlarına uyarlanabilir bir şekilde yanıt vererek kişiselleştirilmiş eğitim sağlayabilir (VanLehn, 2011). Carnegie Learning'in MATHia'sı ve Duolingo'nun sohbet robotları gibi araçlar, öğrencilerin ilerlemesini izleyebilir, öğrenme boşluklarını belirleyebilir ve eğitimi buna göre uyarlayabilir.

Bu trendler gelecekteki öğrenme için dönüştürücü bir potansiyele sahiptir. AR ve VR, öğrenmeyi daha ilgi çekici ve bağlamsal hale getirerek farklı öğrenme stillerine hitap edebilir ve bilginin kalıcılığını artırabilir (Wu vd., 2013). Benzer şekilde, yapay zekâ eğitmenleri, eğitim sonuçlarını optimize ederek geniş ölçekte kişiselleştirilmiş öğrenme sağlayabilir (Pane vd., 2015).

Dahası, bu eğilimler yüksek kaliteli eğitime erişimi demokratikleştirebilir. Örneğin sanal gerçeklik, öğrencilerin uzak konumlardan derslere sanal olarak katılmalarını veya pahalı laboratuvar ekipmanlarına sanal olarak erişmelerini sağlayarak eğitimin önündeki coğrafi ve mali engelleri azaltabilir (Bailenson, 2018).

Ancak bu eğilimler aynı zamanda zorlukları da beraberinde getirmektedir. Teknik sınırlamalar, yüksek maliyetler ve dijital uçurum, yaygın olarak benimsenmesini engelleyebilir (Huang vd., 2020). Ayrıca, gizlilik ve yapay zekâ'nın önyargıları sürdürme potansiyeli konusunda endişeler mevcuttur (Crawford & Calo, 2016). Sonuç olarak, AR, VR ve AI öğretmenlerinin ortaya çıkan eğilimleri, gelecekteki öğrenme için derin etkiler taşımaktadır. Bu teknolojiler eğitimde devrim yaratmayı vaat ederken, ilgili zorlukları sorumlu bir şekilde ele almak, potansiyellerini tam olarak gerçekleştirmenin anahtarı olacaktır.

6.2.Yapay Zekâ ve Dijital Teknolojilerden Etkilenen Gelecekteki Sınıf Dinamikleri Üzerine Spekülasyonlar

Yapay Zekâ (YZ) ve dijital teknolojiler, eğitimin geleceğini şekillendirerek geleneksel sınıf dinamiklerini yeniden tanımlamaya hazırlanıyor. YZ, sınıfları kişiselleştirilmiş öğrenmenin istisnadan ziyade norm olduğu öğrenci merkezli alanlara dönüştürmeye adaydır. YZ güdümlü araçlar, öğrenme materyallerini öğrencilerin bireysel hızına ve tarzına uyarlayarak optimize edilmiş, kapsayıcı öğrenme deneyimleri sağlayabilir (Pane vd., 2015). Carnegie Learning'in MATHia'sı gibi akıllı özel ders sistemleri, öğrencilerin anlayışlarının gerçek zamanlı değerlendirilmesine dayalı olarak talimatları kişiselleştirerek bu eğilimi somutlaştırmaktadır.

Karma öğrenme modeline doğru bir kayma da beklenmektedir. Burada, yapay zekâ ve dijital teknolojiler yüz yüze eğitimi çevrimiçi öğrenme ile destekleyerek öğrencilerin karmaşık kavramları etkileşimli simülasyonlar ve sanal manipülatifler aracılığıyla kavramalarını sağlar (Staker & Horn, 2012). Kahoot

ve Quizlet gibi platformlar, oyunlar ve sınavlar aracılığıyla öğrenmeyi etkileşimli ve eğlenceli hale getiren başlıca örneklerdir.

Ayrıca, YZ'nin not verme ve yoklama takibi gibi idari görevleri otomatikleştirme kabiliyeti, eğitimcilerin öğrencilerle daha anlamlı etkileşimler için zaman kazanmalarını sağlayacak ve rollerini "sahnedeki bilgeden" "yan taraftaki rehber" kaydıracaktır (Kim vd., 2017).

Artırılmış gerçeklik (AR) ve sanal gerçeklik (VR) gibi sürükleyici teknolojilerin ortaya çıkışı, deneyimsel öğrenme deneyimleri sağlamayı ve konunun daha derinlemesine anlaşılmasını teşvik etmeyi vaat ediyor. Bu teknolojiler, uygulamalı ve bağlamsal öğrenme deneyimleri sunarak öğrencilerin katılımını ve motivasyonunu artırabilir (Freina & Ott, 2015).

Yapay zekâ ayrıca sınıflarda gerçek zamanlı analitik ve tahmine dayalı modellemenin önünü açarak öğrenme güçlüklerinin erken tespit edilmesini ve anında müdahale edilmesini sağlar (Picciano, 2012). BrightBytes'ın Erken Uyarı Modülü gibi tahmine dayalı analitik araçları, geride kalma riski taşıyan öğrencileri işaretleyerek bunu örneklendirmektedir.

Ancak bu değişimler, teknolojiye eşit erişimin sağlanması, veri gizliliğinin korunması ve eğitimcilerin rollerindeki değişimin yönetilmesi gibi zorlukları da beraberinde getirmektedir (Reimers & Schleicher, 2020). YZ'nin önyargıları sürdürme potansiyeli ve karar verme rollerinde insanlara duyulan ihtiyaçla ilgili endişelerin de ele alınması gerekmektedir (Crawford & Calo, 2016).

Sonuç olarak, yapay zekâ ve dijital teknolojiler sınıflara nüfuz ettikçe, geleneksel sınıf dinamikleri yerini daha kişiselleştirilmiş, etkileşimli ve veri odaklı bir öğrenme modeline bırakacaktır. Eğitimin geleceğini şekillendirmede bu teknolojik faydalardan tam olarak yararlanmak için, eşlik eden zorlukları sorumlu bir şekilde ele almak çok önemlidir.

6.3.Yapay Zekânın Gelecekteki Öğrenme Süreçlerine Entegre Edilmesinde Karşılaşılabilecek Potansiyel Zorlukların ve Etik Hususların Değerlendirilmesi

Yapay Zekânın (YZ) gelecekteki öğrenme süreçlerine entegrasyonu, etik hususların yanı sıra hem önemli potansiyel faydalar hem de önemli zorluklar ortaya çıkarmaktadır. Eğitimde yapay zekâ, kişiselleştirilmiş öğrenme, otomatikleştirilmiş idari görevler ve eğitim kaynaklarına daha fazla erişim dâhil

olmak üzere büyük umut vaat ediyor. Bununla birlikte, bu avantajlar önemli zorlukları da beraberinde getirmektedir. Bunların başında adil erişim sorunları gelmektedir. Sosyoekonomik durumdan bağımsız olarak tüm öğrencilerin yapay zekâ destekli öğrenme araçlarına erişimini sağlamak göz korkutucu bir görevdir. Teknolojiye ve güvenilir internet bağlantısına erişimdeki eşitsizlikler, eğitimdeki mevcut eşitsizlikleri artıracabilecek kalıcı sorunlardır (Reich vd., 2020).

Bir diğer zorluk ise yeni teknolojilerle ilişkili dik öğrenme eğrisidir. Öğretmenler, YZ araçlarını öğretim metodolojilerine etkili bir şekilde dahil etmek için yeterince eğitilmeli ve bu da mesleki gelişime önemli yatırımlar yapılmasını gerektirmektedir (Hinojo-Lucena vd., 2019).

Teknik açıdan, yapay zekâ sistemlerinin doğruluğu ve güvenilirliği hayati önem taşımaktadır. Makine öğrenimi modelleri ancak üzerinde eğitildikleri veriler kadar iyidir. Bu nedenle, önyargılı veya temsili olmayan veriler yanlış sonuçlara yol açabilir ve bu da özellikle eğitim ortamında zararlı olabilir (Bolkbası vd., 2016).

Etik açıdan bakıldığında, eğitimde YZ kullanımı önemli soruları gündeme getirmektedir. Öğrenci verilerinin YZ sistemleri tarafından toplanması ve kullanılması, sıkı veri gizliliği düzenlemeleri gerektirmektedir. Sağlam gizlilik korumaları olmadan, hassas bilgiler kötüye kullanılabilir veya ihlallere maruz kalabilir (Zeide, 2017).

Bir başka etik mesele de eğitimde insan kararının rolüyle ilgilidir. YZ not vermeyi otomatikleştirebilir ve eğitimi bireysel ihtiyaçlara uyarlayabilirken, eğitimde insan etkileşiminin ve gözetiminin önemi küçümsenemez. YZ, eğitimde insan rolünün yerini almak yerine onu güçlendirmelidir ve bu da YZ'nin rolü için net sınırlar gerektirmektedir (Eynon, 2020).

YZ'nin önyargıları sürdürme potansiyeli de bir başka endişe kaynağıdır. YZ sistemleri, önyargılı veriler üzerinde eğitildikleri takdirde ayrımcı kalıpları istemeden de olsa güçlendirebilir. Bu nedenle, YZ güdümlü eğitimin adil ve tarafsız olmasını sağlamak etik bir zorunluluktur (Buolamwini & Gebru, 2018). Sonuç olarak, YZ eğitimde devrim yaratmaya devam ederken, karşılaştığı zorlukların ve etik çıkarımların üstesinden gelmek çok önemlidir. YZ'nin muazzam potansiyelini eşit erişim, teknik doğruluk, veri gizliliği, insan gözetimi ve adalet ihtiyacı ile dengelemek, hem etkili hem de etik açıdan sağlam olan YZ ile bütünleşik bir öğrenme geleceği yaratmak için çok önemlidir.

SONUÇ

Yapay Zekâ'nın (YZ) eğitimi yeniden şekillendirme ve yerel kalkınmayı destekleme konusundaki dönüştürücü potansiyeli tartışılmazdır. Bu dönüşümün doğasında, yapay zekâ, eğitim, uygulamalı bilimler fakülteleri ve yerel kalkınmayı iç içe geçiren, her bir unsurun diğerlerini beslediği ve onlardan yararlandığı simbiyotik bir ilişki vardır.

Eğitim alanında yapay zekâ, kişiselleştirilmiş öğrenmeyi teşvik ederek, idari görevleri otomatikleştirerek ve etkileşimli, sürükleyici öğrenme deneyimlerini kolaylaştırarak becerisini zaten kanıtlamıştır (Pane vd., 2015; Freina ve Ott, 2015). Bu gelişmeler, öğrencilerin bireysel öğrenme tarzlarına ve hızlarına hitap ederek onlara fayda sağlamakta ve böylece eğitim çıktılarını iyileştirmektedir.

Uygulamalı bilimler fakülteleri, araştırma, deney ve bu araçların ilerlemesini kolaylaştırarak YZ teknolojileri için ideal inkübatörler olarak hizmet vermektedir. Bu fakülteler YZ gelişimine katkıda bulunurken aynı zamanda YZ'yi müfredatlarına entegre ederek yeni nesil YZ yeteneklerini yetiştirebilirler (Cukier, 2018).

YZ ve eğitim arasındaki bu sinerji doğal olarak yerel kalkınmaya yol açmaktadır. İleri becerilerle donatılmış YZ eğitilmiş mezunlar, yerel endüstrilere katkıda bulunabilir, üretkenliği artırabilir, yeniliği teşvik edebilir ve potansiyel olarak ekonomik büyümeyi teşvik edebilir (Bessen, 2019).

Dahası, YZ'nin teşvik ettiği yerel kalkınma ekonomik boyutlarla sınırlı değildir. YZ güdümlü eğitim, daha bilgili ve yetenekli bir nüfus yetiştirerek sağlık, çevre ve yönetim gibi alanlarda toplumsal ilerlemelere yol açabilir (Manyika vd., 2013).

Potansiyele rağmen, YZ'nin eğitime ve yerel kalkınmaya entegre edilmesiy-le ilgili zorlukların ele alınması çok önemlidir. YZ odaklı eğitime eşit erişim, veri gizliliği, insan gözetimi ve YZ'nin önyargıları sürdürme potansiyeli gibi konular sorumlu bir şekilde ele alınmalıdır (Zeide, 2017; Crawford & Calo, 2016). Yapay zekâ çağında eğitimin ve yerel kalkınmanın geleceği, potansiyel ile dolu heyecan verici bir beklentidir. YZ, sınıfları kişiselleştirilmiş, etkileşimli

öğrenme alanlarına dönüştürmenin ve kalifiye mezunlar ve yenilikçi endüstriler aracılığıyla yerel kalkınmayı teşvik etmenin anahtarını elinde tutuyor. Yapay zekâ, eğitim, uygulamalı bilimler fakülteleri ve yerel kalkınma arasındaki simbiyotik ilişkiyi teşvik ederek, bu potansiyeli ortaya çıkarabilir, 21. yüzyıl için eğitim ve yerel kalkınmayı yeniden tanımlayabiliriz.

KAYNAKÇA

- Freeman, A., Becker, S. A., Cummins, M., Davis, A., & Giesinger, C. H. (2017). NMC/CoSN Horizon Report: 2017 K-12 Edition. The New Media Consortium.
- Aebersold, M., Tschannen, D., Bathish, M. (2020). Innovative use of virtual simulation using low- and high-fidelity manikins for **interprofessional** education. *Nurs Educ Perspect*.
- Arntz, M., Gregory, T., & Zierahn, U. (2016). The risk of automation for jobs in oecd countries: a comparative analysis. *OECD Social, Employment and Migration Working Papers*, No. 189, OECD Publishing, Paris.
- Bailenson, J. (2018). *Experience on demand: what virtual reality is, how it works, and what it can do*. W. W. Norton & Company.
- Baker, R. S., & Inventado, P. S. (2014). Educational data mining and learning analytics. In *Learning Analytics* (pp. 61-75). Springer, New York, NY.
- Balfour, S. P. (2013). Assessing writing in MOOCs: Automated essay scoring and calibrated peer review. *Research & Practice in Assessment*, 8, 40-48.
- Bates, A. (2019). *Teaching in a digital age*. Tony Bates Associates Ltd.
- Bessen, J. E. (2019). *AI and jobs: the role of demand*. NBER Working Paper No. 24235.
- Billinghurst, M., Clark, A., & Lee, G. (2018). A survey of augmented reality. *Foundations and Trends® in Human-Computer Interaction*, 8(2-3), 73-272.
- Bolukbasi, T., Chang, K. W., Zou, J. Y., Saligrama, V., & Kalai, A. T. (2016). Man is to computer programmer as woman is to homemaker? Debiasing word embeddings. In *Advances in neural information processing systems* (pp. 4349-4357).
- Brynjolfsson, E., & McAfee, A. (2014). *The Second Machine Age: Work, Progress, and Prosperity in a Time of Brilliant Technologies*. W. W. Norton & Company.
- Bughin, J., Hazan, E., Ramaswamy, S., Chui, M., Allas, T., Dahlström, P., Henke, N., & Trench, M. (2017). *Artificial Intelligence – The Next Digital Frontier?* McKinsey Global Institute.

- Buolamwini, J., & Gebru, T. (2018). Gender shades: Intersectional accuracy disparities in commercial gender classification. In *Conference on fairness, accountability and transparency* (pp. 77-91).
- Carnoy, M. (2016). U.S. Education in a World of Migration: The Political Economy of Educational Reform. *Journal of Educational Change*, 17(4), 485-506.
- Castillo, E., Hummel, C., Fraser, D. S., & Johnson, S. D. (2019). The use of IBM Watson for genomics and artificial intelligence in a global nursing curriculum. *Nursing Education Perspectives*, 40(6), 368–369.
- Chaudhry, A. (2018). A Survey on Multiple Classifier Systems as Hybrid Systems. *High Performance Architecture and Grid Computing*, 169-179.
- Chui, M., Manyika, J., & Miremadi, M. (2016). Where machines could replace humans—and where they can't (yet). *McKinsey Quarterly*.
- Crawford, K., & Calo, R. (2016). There is a blind spot in AI research. *Nature*, 538(7625), 311–313.
- Cukier, W. (2018). Artificial Intelligence and the Future of Work: Strategies for Building an Inclusive Digital Future. *The International Journal of Information Systems and Social Change*, 9(4), 62-73.
- Etzioni, O., Halevy, A., & Wang, P. (2016). Semantic Scholar: A system for large-scale scholarly literature. *AI Magazine*, 37(2), 37-47.
- Deakin University. (2019). Deakin Genie: A digital helper for students.
- Eynon, R. (2020). The rise of Big Data: what does it mean for education, technology, and media research?. *Learning, Media and Technology*, 45(1), 1-8.
- Freina, L., & Ott, M. (2015). A literature review on immersive virtual reality in education: state of the art and perspectives. In *The International Scientific Conference eLearning and Software for Education* (Vol. 1, p. 133). “Carol I” National Defence University.
- Freitas, A. A., Limbu, K., Ghafourian, T. (2019). Predicting volume of distribution with decision tree-based regression methods using predicted tissue:plasma partition coefficients. *Journal of Cheminformatics*, 11, 4.
- Frey, C. B., & Osborne, M. A. (2017). The future of employment: How susceptible are jobs to computerization? *Technological Forecasting and Social Change*, 114, 254-280.
- Fritsch, M., & Krabel, S. (2012). Ready to leave the ivory tower? Academic scientists'

- appeal to work in the private sector. *The Journal of Technology Transfer*, 37(3), 271-296.
- Goldin, I., Kutarna, C., & Wiener, A. (2014). *Age of Discovery: Navigating the Risks and Rewards of Our New Renaissance*. Bloomsbury Publishing.
- Google. (2023). *AI for Climate Action Challenge*.
- Gupta, R., & Irwin, D. (2016). Using Machine Learning for Simulation-Based Decision Making in Crowd Management. In 2016 IEEE International Conference on Automation Science and Engineering (CASE).
- Hagendorff, T. (2020). The Ethics of AI Ethics: An Evaluation of Guidelines. *Minds and Machines*, 30, 99-120.
- Hinojo-Lucena, F. J., Aznar-Díaz, I., Cáceres-Reche, M. P., Trujillo-Torres, J. M., & Romero-Rodríguez, J. M. (2019). Artificial intelligence in higher education: A bibliometric study on its impact in the scientific literature. *Education Sciences*, 9(1), 51.
- Holzinger, A., Langs, G., Denk, H., Zatloukal, K., & Müller, H. (2017). Causability and explainability of artificial intelligence in medicine. *WIREs Data Mining and Knowledge Discovery*, 9(4), e1312.
- Huang, Y. M., Liang, T. H., Su, Y. N., & Chen, N. S. (2020). Empowering personalized learning with an interactive e-book learning system for elementary school students. *Educational Technology Research and Development*, 58(4), 1013-1026.
- Jordan, M. I., & Mitchell, T. M. (2015). Machine learning: Trends, perspectives, and prospects. *Science*, 349(6245), 255-260.
- Kim, C., Kim, D., Yuan, J., Hill, R. B., Doshi, P., & Thai, C. N. (2017). Robotics to promote elementary education pre-service teachers' STEM engagement, learning, and teaching. *Computers & Education*, 108, 19-33.
- King, R. D., Rowland, J., Oliver, S. G., Young, M., Aubrey, W., Byrne, E., ... & Clare, A. (2009). The automation of science. *Science*, 324(5923), 85-89.
- Kononowicz, A. A., Woodham, L. A., Edelbring, S., Stathakarou, N., Davies, D., Saxena, N., Tudor Car, L., Carlstedt-Duke,
- Liu, L., Ouyang, G., & Wang, Q. (2020). Enhancing language and expression in the digital era: An AI-driven writing support for English essays. *Journal of Educational Technology & Society*, 23(1), 86-99.
- Manyika, J., Chui, M., Brown, B., Bughin, J., Dobbs, R., Roxburgh, C., & Byers, A.

- H. (2011). Big data: The next frontier for innovation, competition, and productivity. McKinsey Global Institute.
- McKinsey Global Institute (2017). "Reinventing Construction: A Route to Higher Productivity."
- Microsoft. (2017). Seeing AI: Talking camera app for those with a visual impairment.
- Liakos, K. G., Busato, P., Moshou, D., Pearson, S., & Bochtis, D. (2018). Machine Learning in Agriculture: A Review. *Sensors*, 18(8), 2674.
- Pane, J. F., Griffin, B. A., McCaffrey, D. F., & Karam, R. (2014). Addendum to Effectiveness of Cognitive Tutor Algebra I at Scale. Working Paper WR-1050-DEIES. RAND Corporation.
- Pane, J. F., Steiner, E. D., Baird, M. D., & Hamilton, L. S. (2015). *Continued progress: Promising evidence on personalized learning*. RAND Corporation.
- Picciano, A. G. (2012). The evolution of big data and learning analytics in American higher education. *Journal of Asynchronous Learning Networks*, 16(3), 9-20.
- Reich, J., Buttimer, C. J., Fang, A., Hillaire, G., Hirsch, K., Larke, L. R., ... & Slama, R. (2020). *Remote learning guidance from state education agencies during the COVID-19 pandemic: A first look*.
- Zeide, E. (2017). The structural consequences of big data-driven education. *Big Data*, 5(2), 164-172.

11.BÖLÜM

1877-1878 TÜRK-RUS SAVAŞI'NIN BAZI RUS ESERLERİ ÜZERİNDEKİ YANSIMALARI

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa ÖZTÜRK*

Akdeniz Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,

Uluslararası İlişkiler Bölümü

mustafa.ozturk@klu.edu.tr

ORCID NO: 0000-0002-3974-7924

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.8428427>

GİRİŞ

19. yüzyılın en büyük savaşlarından biri olan 1877-1878 Türk-Rus Savaşı Balkanların siyasi haritasını şekillendirmişti. Türkler ve Ruslar savaşın çıkış nedenini kendi zaviyelerinden değerlendirir. Çarlık Rusya sorunun odak noktasını kendince “*Türklerce ezilen/boyunduruk altında tutulan*” Balkan Ortodoks Hristiyanlarının Osmanlı egemenliğinden kurtarılması olarak görmektedir.¹ Türkler ise Çarlık Rusya’nın Osmanlı Devleti ile kendi topraklarında savaşmasını Balkanları genişleme stratejisinde kullanmak ve işgal olarak nitelendirmektedir.² Yine Türk tarafına göre; Ruslar Boğazları ele geçirmeyi arzularak I. Petro’nun “*sıcak denizlere inme*” ülküsüne erişmek ve bu şekilde siyasi, askeri ve ekonomik olarak dönemin süper gücü olmayı hedeflemekteydi. Tüm taraflarca açık olan durum ise Balkan Ortodoks Slavlarının, Çarlık Rusya’nın

1 **Его жизнь и царствование**, изд. Эксмо, Москва 2010, с. 336.

2 Salih Münir Paşa (Çorlu), **Geçmiş Zamanlar, II. Abdülhamid Devri Osmanlı Diplomasisi, İstanbul ve Paris Hatıraları**, Haz. Ali Birinci-Selma Günaydın, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2015, s.3-4.

tarihi emelleri için vazgeçilmez dini, siyasi ve hatta askeri bir önem taşımasıydı. Üstelik Rusya'nın Balkan Stratejisi 1806-1856 Sırp isyanlarından itibaren uzun bir süredir üzeri dini ve milli motiflerle süslenen toplumsal ve siyasal bir projeydi.³ Panslavist ideolojilerin ruhunu bu topraklar ve burada yaşayan Balkan Ortodoks Slavları oluştuyordu.

Nitekim Türklerin Balkan Hristiyan azınlığa gerekli toplumsal ve siyasal yaşam hakkını tanımaması gerekçesiyle 24 Nisan 1877'de General İosif Vladimiroviç ve Knyaz Nikolay Nikolayeviç önderliğinde Romanya üzerinden Balkanlar'da, 27 Nisan 1877'de ise Knyaz Mihail Nikolayeviç önderliğinde Kafkaslar'da Osmanlı İmparatorluğu'na karşı başlattıkları savaş yaklaşık bir yıl sonra Rusya'nın galibiyetiyle sonuçlanmıştı. Daha hazırlıklı ve modern Rus birlikleri karşısında savaşan Osmanlı askeri birliklerinin Balkanlarda Plevne'yi kaybettikten sonra Edirne ve Tekirdağ'ı da savunamaları ile Rus askeri birlikleri Yeşilköy'e kadar dayanmışlardı. Osmanlı İmparatorluğu açısından Kafkas cephesinde de durum kritik bir safhadaydı. Doğubeyazıt'ın düşmesi Kars ve Erzurum'un yolunu Mihail Nikolayeviç'in askerlerine açmıştı. Durum karşısında İstanbul'un işgal edileceğinden endişe duyan Osmanlı İmparatorluğu, 31 Ocak 1878'de ateşkes teklifinde bulunmuştu. Ardından İngiltere, Almanya ve Avusturya-Macaristan'ın da arabuluculuğunda 3 Mart 1878'de (19 Şubat) taraflar arasında 29 maddelik Ayastefanos Antlaşması imzalanmıştı.⁴

Balkanları siyasi coğrafya yönüyle yeniden şekillendiren bu antlaşmanın ağır şartları II. Abdülhamid'i bir yandan Avrupa güçlerden özellikle İngiltere'yi Rusya'ya karşı denge politikasına zorlarken öte yandan ise Avrupalı güçlerle Ayastefanos'a itiraz sürecini başlattırmıştı. Bu oldukça kritik hamleyi gerçekleştirmek isterken destek almak adına İngiltere'ye Akdeniz'de tartışmasız stratejik öneme haiz Kıbrıs'ı ödünç olarak vermek zorunda kalmıştır. İstanbul'un bu politik manevrası Rus yönetimini oldukça rahatsız etmişti. Bu durumda Çar II. Aleksandr gerekirse yeni bir savaşı göze almak gerektiğine inanıyordu. Ancak bu durum sanıldığı kadar kolay değildi. Bitkin vaziyette Yeşilköy'de çadırlarında kalan ve hatta salgın hastalıklarla yüzleşen ordusuyla Avrupa'nın büyük güçlerinin kara ordularına ve donanmalarına karşı gelebilmek ihtimal dışıydı.

3 Ayrıntılı bilgi için bkz; Н.А. Попов, **Россия и Сербия. Очерк русского покровительства Сербии с 1806 по 1856 г.** Издание К. Солдатенкова: Типография Грачева и К., Москва, 1869.

4 **Сборник договоров России с другими государствами. 1856-1917**, Гос.изд-во полит.литературы, Москва 1952 г. с. 159-176.

Böylece 1 Temmuz 1878'de Berlin Konferansı'nın son oturumu gerçekleştirdi ve ardından 64 maddelik anlaşma taraflarca imza edildi.⁵

1. SAVAŞIN CEPHEDEKİ SİLAHLARDAN KENTLERDEKİ ESERLERE SİRAYETİ

Türk, Rus ve Balkan milletlerinin tarihlerinde derin ve kalıcı izler bırakan bu savaş ile ilgili Rus İmparatorluğu'nun iki asır başkentliğini yapmış St. Petersburg'da tarihe ışık tutan pek çok eser ve belge bulunmaktadır. Bunlar arasında St. Petersburg'un en büyük müzelerinden Askeri Tarih Müzesi'nde (Военно-исторический музей), Rusya Bilimler Akademisi Kütüphanesinde (Библиотека Российской академии наук (БАН), Rusya Milli Kütüphanesinde (Российской национальной библиотеки / Санкт-Петербург) ve Rus Devlet Tarih Arşivinde (Российский государственный исторический архив) birtakım kaynak eserler mevcuttur. Üstelik bu savaşın gelecek kuşaklarca hatırlanması adına inşa edilen heykeller ve anıtların yanında savaşın karanlık ve soğuk yüzünü büyük bir ustalıkla resmeden gravürler ve resimler çizilmiştir. Anılar kaleme alınmış hatta Balkanlarda yaşananlar edebi eserlere konu olmuştur.

Şehrin en çok savaş koleksiyonuna sahip Askeri Tarih Müzesinin tarihi aslında şehrin kuruluş tarihi kadar eskidir. Ünlü Rus Çar'ı Petr I. Aleksiyeviç'in 27 Ağustos 1703 tarihinden itibaren o dönemde kullanılan savaş araç gereçlerinden bazı örnekleri geleceğe intikal ettirme düşüncesiyle koruma altına aldırmasına dayanan bir geçmişi vardır. Bu müze içerisinde 93 Harbi ile ilgili de bol miktarda gravür, harita ve savaşta kullanılan silah örnekleri mevcuttur. Savaşta kullanılan malzemelere ait fonlar 1 ve 2 numaralı tarih fonlarında yer almaktadır. Yine fotoğrafların yer aldığı fotoğraf fonu / fotofond kısmında da farklı muharebelere ait ilginç çalışmalar bulunmaktadır.⁶

1714 tarihinde St. Petersburg şehrinin kurucusu Romanov Çar'ı I. Petro'nun (Pyötr) emriyle kurulan Rusya Bilimler Akademisi Kütüphanesi XX. asrın hemen başında uğradığı yangın ile sahip olduğu eserlerin çoğunu koruyamayarak kullanılamaz hale gelmiştir. Kütüphane, Romanov Çar'ı II. Nikolay döneminde mimar Robert Marfield'e 1910 yılında yeniden inşa ettirilmiştir. 12.500

5 **A.g.e.**, ss. 181-207.

6 www.artillery-museum.ru/collection-fond.html, (erişim tarihi 10.8.2022)

m² lik iç mekan genişliğine sahip bu eski kütüphanede 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı hakkında birincil kaynak ve ikincil eser olarak nitelendirilebilecek kitaplar mevcuttur. Bunlar arasında Slav fonunda yer alan «**Памятные исторические даты - сербское национально-освободительное восстание 1804-1814 гг., русско-турецкая война 1877-1878 гг.**»⁷ (Unutulmaz Tarihler – Sırp Ulusal Bağımsızlık İsyanı 1804-1814- Rus-Türk Savaşı 1877-1878. Изд. БАН, St. Petersburg 1996), bu savaşta yer almış dünyaca ünlü Rus ressam Vasiliy Vasiliyeviç Verişağın' e ait «Скобелев. Воспоминания о русско-турецкой войне 1877-1878 гг.изд. Дарь, М. 2007»⁸ (Skobelev. 1877-1878 Rus-Türk Savaşı Hatıraları, Изд. Dar. M. 2007) sayılabilir. Marksist-Leninist bir tarih metodolojisiyle yazılmış «Русско-турецкая война 1877-1878 гг. Изд. Ордена Трудового красного знамени военное издательство министерство обороны СССР, Москва 1977»⁹ (Rus-Türk Savaşı 1877-1878) isimli eser ise Rusya Bilimler Akademisinin raflarındadır.

İki asırlık geçmişiyle ve sahip olduğu birbirinden değerli eserleri ile St. Petersburg'un en fazla araştırmacıya hizmet veren kütüphanesi olan Rusya Milli Kütüphanesinde şark meselesi ve 93 harbi ile ilgili bol miktarda bilgi içeren kaynak vardır. P.İ. Popov'a ait «Попов П.И., За братьев-славян. Русско-Турецкая война 1877-1878 гг.» (Slav Kardeşlerimiz İçin: Rus-Türk Savaşı 1877-1878, Moskova 1902) ya da D.N. Seslavin'e ait «Сеславин Д.Н.Русско-турецкая война в 1877-1878 гг. Очерк Д.И. Сеславина-1899/Вся Россия. Энцикл. б-ка под общ. Ред. В.И. Марова» (1877-1878 Rus-Türk Savaşı, St. Petersburg 1899) gibi eski basım eserlerin yanında konunun değişik boyutlarını ilgilendiren yeni basım kitaplar ve tezler de mevcuttur. «Золотарев В.А., Русско-турецкая война 1877-1878 гг. в отечественной историографии конца XIX-начала XX в. М. 1978» (B.A. Zolotarev, 1877-1878 Rus-Türk Savaşı, XIX. asrın sonu XX. asrın başı Ulusal Tarih. Moskova 1978.), «Бескровный Л.Г., Русско-турецкая война 1877-1878 гг. и ее историческое значение М., Ин-та истории СССР 1978» (L.G. Beskrovny, 1877-1878 Rus-Türk Savaşı ve Tarihsel Anlamı. Moskova, İn-ta Tarih SSCB 1978) gibi bazı çalışmalar örnek

7 **Памятные исторические даты - сербское национально-освободительное восстание 1804-1814 гг., русско-турецкая война 1877-1878 гг.**, Изд. БАН, Санкт-Петербург, 1996.

8 В. В. Верещагин, **Скобелев. Воспоминания о русско-турецкой войне 1877-1878 гг.**, Изд. Дарь, Москва 2007.

9 **Русско-турецкая война 1877-1878 гг.** Изд. Ордена Трудового красного знамени военное издательство министерство обороны СССР, Москва 1977.

verilebilir.

St. Petersburg'un en büyük tarih arşivi olan Rus Devlet Tarih Arşivi'nde ise 892 numaralı fonun 3 numaralı listesi 1877-1878'de sağlık hizmetinde görev alan Rus Kızıl Haç'ın cephelerdeki durumuna ilişkin belgeleri kapsamaktadır. 866 numaralı fonun 1 numaralı listesi Kafkaslarda cereyan eden 1877-1878 Türk-Rus savaşına ait belgeleri içermektedir. 1561 numaralı fonun 1 numaralı listesi ise İstanbul'da da büyükelçi olarak görev yapmış, 1877'de Ayastefanos antlaşmasını imzalamış olan Graf Nikolay Pavloviç İgnatev'in savaş sırasında ve sonrasında St. Petersburg'a gönderdiği yazılarını bulundurur.

XIX. asrın Balkan siyasi coğrafyasını şekillendiren bu tarihi savaşı St. Petersburg ve Moskova'da halka taşıyan anıtlar ve heykeller de bulunmaktadır. Bunlardan en önemlisi St. Petersburg'da yer alan Slavlar Anıtıdır (**Памятник Славы**). Bu anıt 12 Ekim 1886 tarihinde mimar D.İ. Grimma tarafından yaptırılmıştır. Bizzat Çar III. Aleksandr Aleksandroviç tarafından üzerindeki örtüsü alınarak açılışı gerçekleştirilen bu anıt Rus ordularının Osmanlı ordularını Balkanlarda yenmeleri ve Slavları bağımsızlaştırmalarına atfendir. 28 metre yüksekliğe sahip anıt, cephede elde ettikleri Osmanlı toplarından oluşturulmuştur. Bronz madeninden inşa edilen anıt 200.000 rubleye mal olmuştur. Sovyetlerin özellikle Stalin döneminde dinsel içerik taşıyan bütün eserlere ve isimlere muhalif politikalar uyarınca 1930 senesinde anıtın üzerinde yer alan Eski Yunan inanisinde Tanrıça Nike olarak isimlendirilen figür tahrip edilmiş ancak 2005 senesinde orjinaline sadık kalınarak yenisi yaptırılmıştır.¹⁰ Anıtın bir diğer adı ise İzmailovsky Can Muhafızları Alayı'dır. Bu ilginç zafer anıtı Troitsky (Baba, Oğul, Kutsal Ruh) Katedrali'nin bahçesinde. Anıtın yeri tesadüfen seçilmiştir. Bu katedral, özellikle 1877-1878 Türk-Rus Savaşı sırasında öne çıkan, Can Muhafızları İzmailovski Alayı'nın alay kilisesiydi. İçinde hayatını kaybeden subayların isimlerinin yazılı olduğu anıtın yanındaki kilisede ele geçirilen bazı Türk sancakları ile şehirlerin anahtarları muhafaza ediliyordu. Anıtın tabanında 5,7 metre yüksekliğinde granit bir kaide bulunmaktadır. Bizzat cephelerden elde ettikleri Türk toplarıyla yükseltelen anıtın özellikle top namlularının üzerinde Romanov Hanedanlığı'nın mensuplarının isimleri yer almaktadır. Yine bu namluların üzerine cephede savaştan Rus birliklerinin adlarını da yazmışlardır. Sütun Zafer Tanrıçası Nike figürüyle taçlandırılmış Korint düzeninde

10 А.Ю. Гусаров (2010 г.) *Памятники воинской славы Петербурга*, Изд. Паритет, Санкт-Петербург, 2010, с.28

bir başlıkla sona erdirilmiştir.¹¹

1878 Berlin Antlaşmasını imzalayanlardan Çarlık Rusya Eski Dışişleri Bakanı Aleksandr Mihailoviç Gorçakov'a ait büst ise 16 Ekim 1998'de dikilmiştir. 1.85 cm uzunluğunda bronz ve kırmızı granitten yapılan anıt ile A.M. Gorçakov, 1878 Berlin Antlaşması ve öncesindeki Rus çıkarları için gerçekleştirdiği çabalarıyla Rus diplomasi tarihinde hatırlanmaktadır.¹²

Bu kritik savaşta orduda yaralıların tedavisi ve salgın hastalıklarla olan mücadelesindeki başarısından ötürü doktor Nikolay İvanoviç Piragov'un heykeli 28 Nisan 1932'de mimar Lev Vladimiroviç Rudnev tarafından yapılmıştır. XIX. asır Rus tıp tarihinin en ünlü cerrahının Rusya Federasyonu dışında Ukrayna, Bulgaristan, Estonya ve Moldova'da büstleri vardır. Tıp'ta gösterdiği üstün başarılar bu ülkelerde adının okullara, caddelere ve tıp merkezlerine verilmesine neden olmuştur.¹³

Bu savaşla ilgili olarak Moskova'da da Plevne Kahramanları Anıtı bulunmaktadır. Çar III. Aleksander döneminde mimar ve heykeltıraş Vladimir Osipoviç Şervud'a 50.000-ruble maliyetle yaptırılmıştır. Bu eser, 1877-1878 Rus-Türk Savaşı sırasında 28 Kasım (10 Aralık) 1877'de Plevne savaşında hayatını kaybeden el bombacılarının şapel anıtıdır. Şapel, *Meryem Ananın İşareti* ve *Aleksandr Nevsky'nin İkonu Şapeli* adını aldı. Şapelin açılışı, Plevne Muharebesi'nin onuncu günü olan 28 Kasım (10 Aralık) 1887'de gerçekleşti ve Grenadier Kolordusu birliklerinin geçit töreniyle kutlandı. 1917 Rus İhtilalinden sonra, ölen el bombacılarının isimlerinin yazılı olduğu iç dekorasyon, süslemeler ve bronz levhaların çoğu kaybolmuş hatta şapel kapatılarak yıkılmaya yüz tuturuldu. Şapel 1940'ların ortalarına kadar şekilsiz bir durumdaydı; savaşın sonunda düzene sokuldu, haç restore edildi ve yazıtlar yaldızlandı. Ancak yine bakımsızlıktan ötürü çökmeye yüz tuttu. 1957 yılında Gençlik ve Öğrenci Bayramı için şapelin dışı düzenlenerek 1920'lerde kaybolan çitin yerine yeni bir çit yerleştirildi. 1959 ve 1966'da restorasyona ihtiyaç duyan şapelin dışı koruyucu bir korozyon önleyici bileşikle kaplandı. Çadırı şapelin görünümü 16-17. Yüzyılda inşa edilen Rus kiliselerini anımsatıyor. Sekizgen planlı yapı, granit temel üzerine dökme demir bloklardan inşa edilmiştir. Alt kısım sekizgen bir şapeldir; üzerinde aynı sekizgen çadır

11 <http://urok-kultury.ru/kolonna-slavy-u-troickogo-sobora-lejb-gvardii-izmajlovskogo-polka/> (erişim tarihi 17.11.2022)

12 С. Я. Штрайх, Н. И. Пирогов, *Жизнь замечательных людей*, Изд. Москва, Москва 1933 г., с.35

13 A.g.e., s.35-36.

var. Çadır, Monomah şapkası şeklinde bir taçla taçlandırılmış ve sekiz köşeli bir haçla tamamlanmıştır. Başlangıçta anıt çok renkliydi. Haç, kokoşnik ve kubbeler yaldızlıydı; çadır, kapılar ve diğer detaylar yaldızla boyandı, yüksek kabartmalar bakırla kaplandı. Şapelin içi mayolika çinilerle süslenmiş ve ordunun zaferlerini himayesiyle ilişkilendirdiği azizlerin resimleriyle süslenmiştir. Şapelin iç kısmında Aleksandr Nevsky, Savaşçı İvan, Aziz Nikolay, Rus harflerinin banisi Krill ve Methodius'un pitoresk görüntüleriyle birlikte cephelerde hayatını kaybeden 18 subay ve 542 askerin isimleri vardı. 1992 yılında şapel Rus Ortodoks Kilisesi'ne devredildi. Bu anıtın etrafında her yıl Plevne Muharebesi günü olan 10 Aralık'ta ve Bulgaristan'ın bağımsızlık günü olması dolayısıyla 3 Mart'ta savaşta hayatını kaybeden askerler için anma töreni yapılır.¹⁴

Moskova'da içinde aynı anda 10.000 kişinin ibadet yapabileceği Kurtarıcı İsa Katedrali'nin (Храм Христа Спасителя) bahçesinin sağ cenahında mimar Aleksandr Rukavişnikov tarafından 2005 Haziran'ın da Çar II. Aleksandr'ın heykeli yaptırılmıştır. Anıtın üzerinde "*Slavları 1877-1878 Rus-Türk Savaşında Türk boyunduruğundan kurtaran İmparator*" ibaresi yazmaktadır.¹⁵ Savaşın üzerinden yüz yıl geçmiş olmasına rağmen bu anıt, atalarına saygı, Balkan Ortodoks ülkeleriyle güçlü ilişkilerin tesisinin nişanesi ve bu savaşı topluma hatırlatması amacıyla inşa edilmiştir.

Savaşta Çarlık Rusya saflarında subay olarak yerini almış ünlü ressam V.V. Vereşagin mücadelenin soğuk ve karanlık yüzünü Rus zaviyesinden ustaca resmetmiştir. Vereşagin, bu savaşta Rus ordusunun karargahında askeri ressam olarak görev yaptı. Ünlü komutan Mihail Skobelev'in birlikleri arasında bulunan sanatçı, Tuna Nehri'nin kıyısında ağır bir şekilde yaralandı ve Ağustos 1877'de Plevne'ye yapılan üçüncü saldırı sırasında kardeşi Sergey'i kaybetti. Vereşagin, Ekim 1877'de, Rus birlikleri tarafından yeniden ele geçirilen Bulgaristan'ın Teliş köyünde, savaşın genel bir sembolü olarak algıladığı anları tuvale döktü. Moskova'da Tretyakovskaya Sanat Galerisinin üst katında sergilenen resimleri arasında 179,1 cm x 300,4 cm ebatlarındaki tuvale yağlı boya ile yaptığı Panihida (Yenilgi, Anma Töreni) tablosu bulunur.¹⁶

Ressam; 28 Aralık'ta, Edirne'ye giden yolu açan Şipka Geçidi'ne varışları kontrol eden, Türkler tarafından iyice tahkim edilmiş bu askeri kompleksin Rus

14 *Аникин В. В. Памятник гренадерам, павшим под Плевной. (Скульптор В. О. Шервуд)*, Изд. Московский рабочий, Москва 1986 г., с.14.

15 www.nemtsov.ru (erişim tarihi: 12.6.2022)

16 www.veresh.ru (erişim tarihi: 10.6.2022)

birlikleri tarafından ele geçirilmesinde yer aldı. Vereşagin, “Çargrad / Çar şehri” olarak adlandırdıkları İstanbul’a asker göndermenin gerekliliği hususunda hiçbir şüphesi olmayanlardan biriydi. Ancak Rusya’yı askeri hareketle tehdit eden Osmanlı Devleti’nin müttefikleri (İngiltere ve Avusturya) siyasi ve askeri çıkarları gereği Rus ilerlemesine izin vermedi. Ruslar, İstanbul’a zaferle girmek yerine, aşağılayıcı olarak nitelendirdikleri Berlin Antlaşması’nı imzaladılar. Savaş esnasında Plevne’de kardeşini dahi kaybeden sanatçı, kazanımları az bularak Şipka’da yaklaşık 6.000 Rus’un ölümünün boşuna olduğu fikrine kapıldı. Olayların görgü tanığı olduğundan Çar II. Aleksandr’ın “*temkinli*” diplomasisini takdir edemedi. Vereşagin bu duygular eşliğinde Şipka tablosunu 152 cm x 301,5 cm ebatında yağlı boya kullanarak hazırlanmıştır. Bu eserde komutan Skobelev’in beyaz bir atın üzerinde bir ip gibi izleyiciye doğru uzanan bir dizi asker boyunca koştuğu karla kaplı bir dağ vadisini tasvir etmektedir. Ressam eserinde hem gerçek hem de mecazi anlamda zaferi değil hiç uğruna ölmelerini ön plana çıkarmaktadır.¹⁷

SONUÇ

Çarlık Rusya’da Slavyanofil düşüncelerin en temel odak noktası olan Balkan Ortodoks Hristiyanlarının Müslüman Osmanlı Devleti’nin hakimiyetinden çıkartılması eylemi 1877-1878 Türk-Rus Savaşında gerçekleşmiştir. Bu dini ve millî fikri motive eden ana husus ise Türk Boğazlarını elde etmektir. Üstelik Ortodokslarca tarihi başkent olarak nitelendirilen İstanbul’u ele geçirmek Rusların tarihi devlet stratejisiydi. Dolayısıyla ana hedef sıcak denizlere inerek dünya siyasetinde etkin bir aktör olmaktı. Rus kara birlikleri, Bulgaristan cephesinde gerek Türk savunması gerekse de kış şartları ve salgın hastalıkların verdiği zorluklarla kolay bir şekilde ilerleyememiştir. Binlerce insan kaybı, zorunlu göç, illete dönüşen hastalıklar, diplomatik cendereler ve daha büyük bir savaşın çıkma potansiyeli tarafları oldukça endişelendirmişti. Nitekim Ayastefanos Antlaşması dönemin uluslararası sistemini de içine dahil etmişti. Çıkarları gereği Rusya’nın boğazlarda hakimiyeti ele geçirmesini arzulamayan İngiltere ve Almanya kerhen de olsa diplomatik olarak Osmanlı Devleti’ni desteklemişti. Yeni ve daha çetin bir savaş ihtimali ile savaş boyunca kaybettiklerinin baskısı arasında sıkışıp kalan Çar II. Aleksandr, temkinli diplomasiyi seçerek Berlin

17 <https://my.tretyakov.ru/app/masterpiece/8427> (erişim tarihi 9.6.2022)

Antlaşmasını onaylamıştır. Lâkin, savaş cephede bitmiş olmasına rağmen Rus entelijansiyasında tepkiler hâlâ sürüyordu. Halkın tepkisini engellemek ve savaşın çetin yüzünü insanlarıyla paylaşmak Çar'ın bir nevi sorumluluk alanına girmişti. Halkı savaşın önemine ve zorunluluklarına ikna edebilmek kalemlerle ve madenlerle üretilen eserlere kalmıştı. Boğazları elde edemeyerek emellerine ulaşamayan Çarlık Rusya iki kardeş olarak nitelendirdikleri şehirleri St. Petersburg ile Moskova'ya savaşı konu edinen eserler inşa ettirmişlerdi. Mimari eserlerden özellikle dini karakter taşıyanlar SSCB döneminde tahrip edilse de Federasyon döneminde orijinaline sadık kalınarak yeniden inşa ya da restore ettirilmişlerdir.

Slavlar Anıtı (Памятник Славы). 12 Ekim 1886 tarihinde Çar III. Aleksandr'ın emriyle mimar D.İ. Grimma'ya yaptırılmıştır. St. Petersburg / Rusya¹⁸

18 <http://urok-kultury.ru/kolonna-slavy-u-troickogo-sobora-lejb-gvardii-izmajlovskogo-polka/>

1878 Berlin Antlaşmasını imzalayanlardan **Çarlık Rusya Eski Dışişleri Bakanı Aleksandr Mihailoviç Gorçakov**'a ait büst. St. Petersburg / Rusya¹⁹

(erişim tarihi 17.11.2022)

19 <http://spb.infograd.ru/journal/?id=2944> (erişim tarihi: 11.6.2022)

Mimar ve heykeltıraş Vladimir Osipoviç Şervud, **Plevne Kahramanları Anıtı, Памятник часовня героям плевны**, 1901, Moskova-Rusya²⁰

V.V. Vereşagin, **Panihida** (Yenilgi, Anma Töreni, Tretyakovskaya Sanat Galerisi / Moskova-Rusya²¹

20 <https://dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/1324535> (erişim tarihi: 4.6.2022)

21 <https://my.tretyakov.ru/app/masterpiece/8427> (erişim tarihi: 10.6.2022)

V.V. Vereşagin, **Şipka**, Tretyakovskaya Sanat Galerisi / Moskova-Rusya²²

КАУНАКÇA

Аникин В. В. *Памятник гренадерам, павшим под Плевной. (Скульптор В. О. Шервуд)*, Изд. Московский рабочий, Москва 1986 г.

Верещагин В. В., Скобелев. *Воспоминания о русско-турецкой войне 1877-1878 гг.*, Изд. Дарь, Москва 2007.

Гусаров А.Ю., *Памятники воинской славы Петербурга*, Изд. Паритет, Санкт-Петербург, 2010.

Памятные исторические даты - **сербское национально-освободительное восстание 1804-1814 гг.**, русско-турецкая война 1877-1878 гг., Изд. БАН, Санкт-Петербург, 1996.

Попов Н.А., *Россия и Сербия. Очерк русского покровительства Сербии с 1806 по 1856 г.* Издание К. Солдатенкова: Типография Грачева и К., Москва, 1869.

Русско-турецкая война 1877-1878 гг. Изд. Ордена Трудового красного знамени военное издательство министерство обороны СССР, Москва 1977.

Сборник договоров России с другими государствами. 1856-1917, Гос.изд-во полит.литературы, Москва 1952 г. с. 159-176.

Татищев С. С., Александр II, *Его жизнь и царствование*, изд. Эксмо, Москва

²² <https://my.tretyakov.ru/app/masterpiece/21836> (erişim tarihi: 10.6.2022)

2010.

Штрайх С. Я., Н. И. Пирогов, Жизнь замечательных людей, Изд. Москва, Москва 1933 г.

Salih Münir Paşa (Çorlu), *Geçmiş Zamanlar; II. Abdülhamid Devri Osmanlı Diplomasisi, İstanbul ve Paris Hatıraları*, Haz. Ali Birinci-Selma Günaydın, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2015.

<http://spb.infograd.ru/journal/?id=2944> (erişim tarihi: 11.6.2022)

<http://urok-kultury.ru/kolonna-slavy-u-troickogo-sobora-lejb-gvardii-izmajlovskogo-polka/> (erişim tarihi 17.11.2022)

<http://urok-kultury.ru/kolonna-slavy-u-troickogo-sobora-lejb-gvardii-izmajlovskogo-polka/> (erişim tarihi 17.11.2022)

<https://dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/1324535> (erişim tarihi: 4.6.2022)

<https://my.tretyakov.ru/app/masterpiece/21836> (erişim tarihi: 10.6.2022)

<https://my.tretyakov.ru/app/masterpiece/8427> (erişim tarihi 9.6.2022)

<https://my.tretyakov.ru/app/masterpiece/8427> (erişim tarihi: 10.6.2022)

www.artillery-museum.ru/collection-fond.html, (erişim tarihi 10.8.2022)

www.nemtsov.ru (erişim tarihi:12.6.2022)

www.veresh.ru (erişim tarihi: 10.6.2022)

12. BÖLÜM

ERGONOMİ VE ÇALIŞAN MEMNUNİYETİ ALANINDA ARAŞTIRMA EĞİLİMLERİ: BİR ANALİZ

Öğr. Gör. Nurhan ŞENER

Trabzon Üniversitesi,

Vakıfkebir Meslek Yüksekokulu, Yönetim ve Organizasyon

nsener@trabzon.edu.tr

ORCID NO: 0000-0002-0288-8897

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.8428434>

GİRİŞ

Endüstri 4.0 terimi, ilk kez 2011 yılında Almanya Hannover Fuarı'nda kullanılmış ve endüstri alanında yeni bir yapılanma baş göstermiştir. Üçlü bir yapı (nesnelerin interneti, hizmetlerin interneti, siber-fiziksel sistemler) sergileyen Endüstri 4.0 sadece şirketler için değil, aynı zamanda şirket içindeki işgücü için de zorluklar ortaya koymakta, insanın üretim süreçlerindeki rolü, yeni teknolojilerle iş birliği yapan ve bunları kullanan bir operatör olarak hareket ettiği rollere doğru kaymaktadır. (Reiman, A., vd., 2021). Bununla birlikte Türkiye gibi dijital olgunluk seviyesi Endüstri 4.0'ın altında olan (M.Deste vd., 2020: 360) ülkelerde “insan” hala en önemli üretim faktörlerinden biri konumundadır. Bu nedenle hem operatörlerin hem de üretim ve teknoloji tasarımcılarının insan faktörleri ve ergonomi bilgisi, becerisi ve yetkinliği şimdi ve özellikle gelecekte akıcı ve güvenli iş süreçlerinin garanti edilmesinde ve optimize edilmesinde önemli bir role sahiptir. Farklı aktörler arasında daha iyi bir iletişime ve yeni teknolojilerin, üretim süreçlerinin ve ürünlerin tasarımında insan faktörlerinin

derinlemesine anlaşılmasına ihtiyaç vardır. (Reiman, A., vd., 2021). Yaşanan ve yaşanacak olan tüm bu gelişmeler ışığında verimliliği artırmak, sürdürülebilirliği sağlamak amacıyla olan işletmeler kaçınılmaz olarak ergonomiye önem vermelidir.

Çalışanın biyomekanik, fiziksel ve psikolojik özelliklerini dikkate alan ve bir yandan çalışanın güvenliğini, sağlığını ve refahını sağlarken diğer yandan çalışma sisteminin etkinliğini ve üretkenliğini optimize eden bir işyeri, ekipman, ürün, çevre ve personel politikalarının tasarımı olan ergonomi (D.Christy, 2020: 436) tüm bu yönleriyle çalışan memnuniyeti de sağlayarak dolaylı maliyetlerin azalmasına neden olmaktadır. Ergonomik iyileştirmelerle, iş kazası ve meslek hastalıklarının (özellikle kas-iskelet sistemi rahatsızlıklarının), raporlu gün sayılarının, iş gücü devrinin, sağlık harcamalarının azalması mümkün olabilmektedir.

Literatürde ergonomi ve çalışan memnuniyeti ile ilgili olarak birçok çalışma bulunmaktadır (Çetindere, vd.: 2020, Leber,M., vd., 2018, Justine M.Y.Chim, 2019, Christy, V., Duraisamy, S., 2020, Chiuhsiong Joe Un, vd., 2021.). Yapılan çalışmalar ergonomi ve çalışan memnuniyeti arasında genellikle pozitif bir ilişkinin olduğunu göstermektedir. Artan çalışan memnuniyeti beraberinde verimlilikte artış; rapor, izinler ve dolaylı maliyetlerde azalış getirmektedir. Bilindiği kadarıyla bu alanda yapılan çalışmalara ilişkin nicel bir değerlendirmenin bulunmadığı gözlenmektedir. Nicel değerlendirme yöntemlerinden bibliyometrik değerlendirme yöntemi hem ilgili literatüre ilişkin nicel verileri haritalandırması hem de alanda yoğunlaşılması gereken gündemin belirlenmesi açısından önem taşımaktadır. Bu nedenle bu çalışma ile ergonomi ve çalışan memnuniyeti arasındaki ilişki üzerine yapılan çalışmalar bibliyometrik analizle sistematik olarak incelenmektedir. Çalışmanın akışı şöyledir; girişin ardından ikinci kısımda literature yer verilmiştir. Çalışmanın üçüncü kısmında bibliyometrik analiz bulguları temel bulgular, ilgili kaynak ve atıf analizleri ve kavramsal yapı analizleri alt başlıklarıyla sunulmuştur. Son kısımda sonuç yer almaktadır.

1. LİTERATÜR TARAMASI

Literatürde ergonomi ve çalışan memnuniyeti ilişkisini içeren pek çok çalışma bulunmaktadır. Çelebi (2018) elektrikli ev aletleri üretimi yapılan bir tesiste 158 çalışanın katıldığı çalışmada fiziki ortam iyileştirmesinin çalışanların psikolojisi ve verimliliği üzerindeki etkisini incelemiştir. Çalışma kapsamında söz konusu tesiste iklimlendirme ve havalandırma, aydınlatma, sağlık ve temizlik koşulları, çalışma ve boş zamanın etkin kullanımına yönelik iyileştirmeler yapılmıştır. İyileştirme sonucunda çalışan memnuniyetinde yüzde yüzün üzerinde bir artış gözlemlenmiştir. Ayrıca çalışan memnuniyeti ve verimlilik arasında da pozitif yönlü bir ilişki tespit etmiştir. Ancak bu etki 0,17 gibi düşük bir düzeyde gerçekleşmiştir.

Chim (2019) yapmış olduğu çalışmada işyeri tasarımında ergonomi ilkelerini uygulamanın altı yönünü incelemiş ve ergonomik bir tasarımın çalışan refahını ve verimini artırdığı, sağlık risklerini ise azalttığını ifade etmiştir.

Christy ve Duraisamy (2020) bilişsel ergonominin çalışanların psikolojik sağlığı üzerindeki rolüne yönelik yapmış oldukları çalışmada, çalışanların fiziksel ve psikolojik olarak tatmin olmadıklarında organizasyonların onların doğuştan gelen yetenek ve becerilerini ne kendilerinin ne de toplumun faydasına kullanamayacaklarını, duygusal ve fiziksel olarak sıkıntıda olan çalışanların kuruluş için bir girdi değil yük olduğunu ifade etmişlerdir. Dolayısıyla çalışan refahı organizasyon refahıdır.

Çetindere vd. (2020) Kütahya'da kablo demetleri üretim işletmesinde 170 çalışan üzerinde yapmış oldukları çalışmada iş tatmini ve ergonomik unsurlar üzerindeki (çevre koşulları, çalışma saatleri ve molalar, çalışma alanı, iş aletleri, gösterge ve kumanda elemanları, çalışan sağlığı ve güvenliği); cinsiyet, yaş, eğitim durumu, çalışma süresi ve çalışılan bölüme göre algı farklılıklarını incelemişlerdir. Çalışma sonucunda işletmedeki mevcut ergonomi şartlarından erkek çalışanların kadın çalışanlara göre, genç çalışanların (18-30 yaş aralığı) 30-40 yaş aralığı çalışanlara göre, ortaokul mezunlarının lise mezunlarına göre daha memnun oldukları, çalışılan süreye göre oluşan alt gruplar arasında memnuniyet açısından anlamlı bir fark olmadığı, çalışılan bölüme göre ise algılamada anlamlı farklılıklar olduğunu tespit etmişlerdir.

Faez vd. (2021) Tahran’da iki enerji santralinde (Rey, Besat) farklı departmanlarda çalışan 570 çalışan ile ergonomi iklimi ve bunun çalışan refahı ve örgütsel performansa etkisini değerlendirmek üzere yaptıkları çalışmada, ergonomi iklimi ortalama puanlamasını Rey santralinde Besat santralinden daha yüksek olarak gözlemlemişlerdir. Bu farklılıkta çalışma öncesinde Rey santralinde yönetim ve çalışanlara ergonomi eğitiminin verilmiş olması önemli bir etken olarak görülmektedir.

Reiman vd. (2021) endüstri 4.0 ve insan faktörü ve ergonomi ile ilgili yapmış oldukları literatür taramasında çalışmaların ortak noktası olarak insan faktörü ve ergonominin teknolojik gelişmeyle eş zamanlı olarak gelişmesi gerektiği sonucuna ulaşmışlardır.

Rahman vd. (2022) Bangladeş bankacılık sektöründe ergonomi ile çalışan memnuniyeti arasındaki ilişkiyi tespit etmek amacıyla Rajshahi Krishi Unnayan Bank (RAKUB) üzerinde yapmış oldukları çalışmada ergonomik iyileştirmeye ihtiyaç olduğunu tespit etmişlerdir. Ergonomik ilkelerin uygulanmaması duygusal depresyon, fiziksel yorgunluk, üretkenliğin düşmesi ve iş tatminsizliğine neden olabilmektedir. Çalışanlarda ergonomi bilincinin oluşturulması, iş ekipmanlarının ergonomik ilkeler doğrultusunda yeniden tasarlanması, işyeri fiziksel şartlarının çalışanların verimini artıracak şekilde yeniden düzenlenmesinin bu olumsuzlukları giderebileceğine dikkat çekmişlerdir.

2. VERİ VE METODOLOJİ

Bu çalışmada “ergonomi ve “çalışan tatmini/çalışan memnuniyeti” konularını ele alan çalışmalara ilişkin bibliyometrik analiz yapılması amaçlanmış ve Ocak 2000-Temmuz 2023 dönemi verileri Scopus veri tabanı üzerinden elde edilerek kullanılmıştır. Çalışmada “ergonomics” AND “employee satisfaction” OR “employee well-being” kelimeleri ilgili bağlaçlarla beraber makale başlığında, özetinde ve anahtar kelimelerde aranmıştır. Çalışmada bibliyometrik analiz yöntemi uygulanmıştır. Uygulamada R programı kullanılmış ve bulguların görselleştirilmesinde RStudio programındaki “Biblioshiny” uygulamasından yararlanılmıştır.

3. BULGULAR

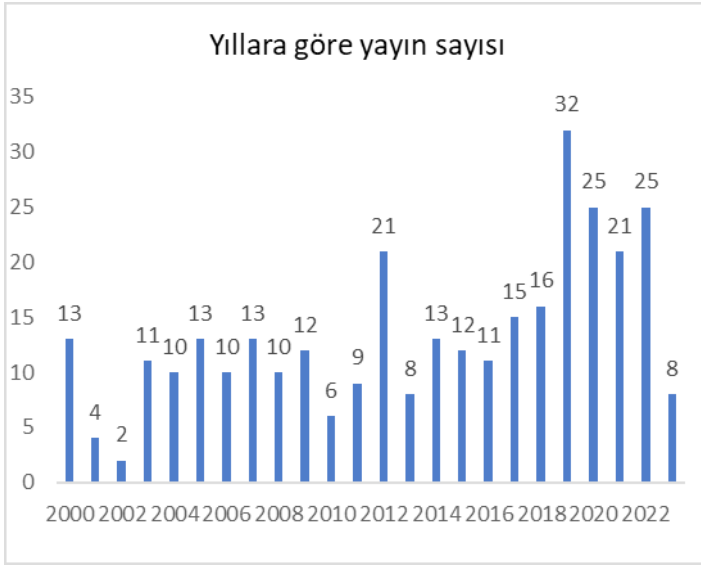
3.1. Temel Bulgular

Ergonomi ile çalışan tatmini veya çalışan refahı konularına ışık tutan yayınları tanımlayıcı temel bilgiler Tablo 1’de yer almaktadır. Tablo 1’de yer verilen bilgiler, bibliyometrik analiz öncesi istatistiksel olarak kavram ve verilerin kısa bir özetini içermektedir.

Tablo 1. Literatüre İlişkin Tanımlayıcı Bilgiler

Açıklama	Sonuçlar
Zaman Aralığı	2000-2023
Kaynaklar (Kitaplar, Dergiler, vs.)	159
Yayın Sayısı	320
Yıllık Artış Oranı	% -2,09
Yayın Başına Ortalama Alıntı Sayısı	16,89
YAYINLARIN İÇERİĞİ	
Yazar Anahtar Sözcükleri	856
YAZARLAR	
Toplam Yazar Sayısı	920
Tek Yazarlı Yayınların Yazarları	54
YAZAR İŞ BİRLİĞİ	
Tek Yazarlı Yayınlar	66
Yayın Başına Ortak Yazarlar	3,13
Uluslararası Ortak Yazarlık (%)	10,94
YAYIN TÜRÜ	
Makale	160
Kitap	1
Kitap Bölümü	7
Makale kitap bölümü	2
Bildiri	132
Derleme makale	1
Konferans derlemesi	3
Derleme	14

Tablo 1’de veriler değerlendirildiğinde 2000-2023 dönemi için bu alanda 320 yayın yapıldığı görülmektedir. Yapılan yayınlarda 856 yazar anahtar kelimeleri kullanılmıştır. Tabloda yer alan dikkat çekici verilerden biri yayınların yıllık artışının % -2,09 oranında düşüyor olmasıdır. Bu bulgu, akademik camianın konuya olan ilgisinin zayıfladığına işaret etmektedir. Yapılan yayın sayıları değerlendirildiğinde makale sayısının en yüksek olduğu ve onu bildiri sayısının takip ettiği görülmektedir. Kitap ve kitap bölümlerinde ise konuya çok fazla yer verilmemiş olması dikkat çekmektedir. Literatüre bu alanda katkı sağlayan yazar sayısı 920 iken, 54 yazar bir yazar iş birliğine başvurmadan bu konuda yayın yapmıştır. Bununla birlikte, uluslararası düzeyde ortak yazarlık oranı %10,94’tür. Şekil 1, bu alana yıllar itibariyle yazarların ne kadar katkı sağladığını göstermektedir.

Şekil 1. Yıllara göre yayın sayıları dağılımı

Şekil 1’de 2000-2023 yılları arasında farklılaşan eğilimde yayın sayıları yer almaktadır. Yayın sayılarında 2012, 2019 ve 2022 yıllarında önemli bir artış söz konusu iken, 2000’li yılların başında konuya olan ilginin uzun bir süre önemli değişim göstermediği görülmektedir. Bunun yanında, ergonomi ve çalışan memnuniyeti konusunun 2016 yılından itibaren gözle görülür biçimde ilgi çektiği gözlenmektedir.

3.2.İlgili Kaynaklar ve Atıf Analizleri

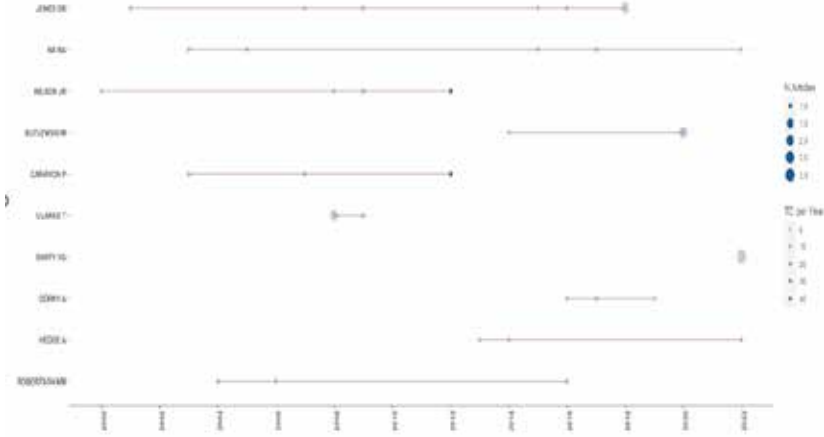
Ergonomi ve çalışan memnuniyeti konularına dergi, kitap, konferans vs. bağlamında hangi kaynakların yer verdiği önem taşımaktadır. Örneğin çok sayıda kongrede bu konuya duyulan ilgi, akademisyenler arasında konunun gelişen veya gelişmekte olan bir konu olduğuna işaret edebilir ve makale veya kitap sayılarında yaşanacak artışın habercisi olabilir. Tablo 2, konuyu değerlendiren yayınların en fazla yer aldığı kaynaklardan ilk 25 tanesini göstermektedir.

Tablo 2. En İlgili Kaynaklar ve Bu Kaynaklardaki Makale Sayıları (İlk 25)

Kaynaklar	Yayımlar
Advances in Intelligent Systems and Computing	37
Work	20
Lecture Notes in Computer Science (Including Subseries Lecture Notes in Artificial Intelligence and Lecture Notes in Bioinformatics)	17
Applied Ergonomics	14
Ergonomics	13
Proceedings of The Xivth Triennial Congress of The International Ergonomics Association and 44th Annual Meeting of The Human Factors and Ergonomics Association, 'Ergonomics for The New Millennium'	10
International Journal of Industrial Ergonomics	6
Proceedings of The Human Factors and Ergonomics Society	6
Lecture Notes in Networks and Systems	5
Ergonomics in Design	4
Human Factors	4
International Journal of Occupational Safety and Ergonomics	4
Journal of Occupational and Environmental Medicine	4

Ergonomics in Asia: Development, Opportunities, and Challenges - Selected Papers of The 2nd East Asian Ergonomics Federation Symposium, EAEFS 2011	3
Human Factors And Ergonomics in Manufacturing	3
International Journal of Environmental Research and Public Health	3
IOP Conference Series: Materials Science and Engineering	3
Iran Occupational Health	3
Procedia Manufacturing	3
Theoretical Issues in Ergonomics Science	3
10th Annual Applied Ergonomics Conference: Celebrating The Past - Shaping The Future	2
Advances in Transdisciplinary Engineering	2
Bridging Research and Good Practices Towards Patient Welfare - Proceedings of The 4th International Conference on Healthcare Systems Ergonomics and Patient Safety, HEPS 2014	2
Contemporary Ergonomics and Human Factors 2011	2
Health Environments Research and Design Journal	2

Tablo 2’de ergonomi ve çalışan memnuniyeti/çalışan refahı konularındaki yayınların, bu alanda en fazla yayının yer aldığı kaynağın *Advances In Intelligent Systems and Computing*’de yer aldığı görülmektedir. Bilgi teknolojileri, ergonomi, endüstriyel ergonomi iş güvenliği ve işçi sağlığı temalı kaynakların konuya yoğun bir şekilde yer verdikleri görülmektedir. Benzer biçimde Şekil 2’de yer alan en fazla yayın yapan yazarlar da yine bilgisayar teknolojileri alanında.

Şekil 2. Yazarların Yayın Sayılarına İlişkin Boylamsal Analiz

Şekil 2’de yazarların yıllara göre yayın sayılarının küme haritası yer almaktadır. Şekilde yer alan uzun çizgiler üzerinde bulunan noktaların büyüklükleri makale sayılarını gösterirken, renk tonu atıf sayılarını göstermektedir. Şeklin büyümesi makale sayısının arttığını, koyulaşması ise atıf sayısının arttığını göstermektedir. Buna göre bu alanda en fazla yayın yapan yazar University of Wisconsin – Stout’da görev yapan Jones Dr’dir. JR Wilson ve P. Carayon ise 2012 yılında en fazla atıf alan yazarlar olmuşlardır. Şekil 2, alana ilgi duyan yazarlar tarafından üretilen bilimsel yayınların gelişimine ilişkin de bilgi sunmaktadır.

Tablo 3. Etki Düzeyi Yüksek Yayınlar (İlk 10)

Yazar(lar)	Yayın	Dergi	Toplam Küresel Atıf Sayısı	Yıla Düşen Ortalama Atıf Sayısı
Dul J. et al. (2012)	A Strategy For Human Factors/Ergonomics: Developing The Discipline and Profession	Ergonomics	510	42,50

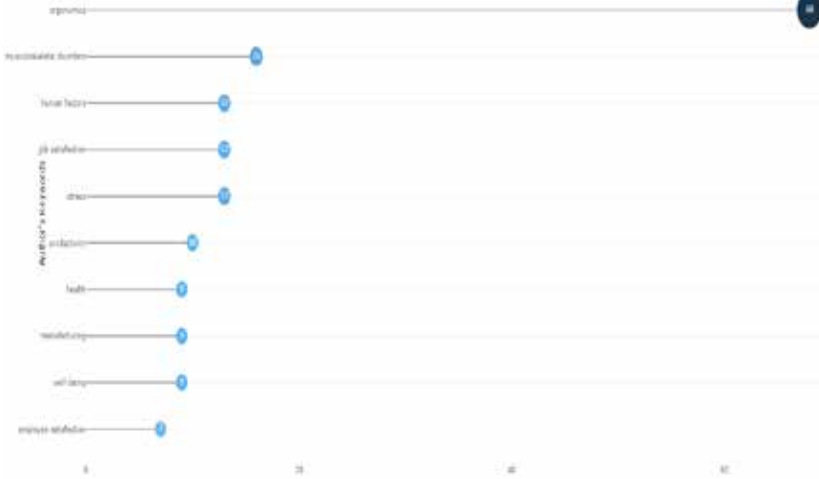
Bernston E. & Marklund S. (2007)	The Relationship Between Perceived Employability and Subsequent Health	Work & Stress	256	15,06
Banbury SP. & Berry DC. (2005)	Office Noise and Employee Concentration: Identifying Causes of Disruption And Potential Improvements	Ergonomics	235	12,37
Kuoppala, J. et al. (2008)	Work Health Promotion, Job Well-Being, and Sickness Absences—A Systematic Review And Meta-Analysis	Journal of Occupational and Environmental Medicine	225	14,06
Franché R. L. et al. (2005)	Workplace-Based Return-To-Work Interventions: Optimizing The Role of Stakeholders in Implementation And Research	Journal of Occupational Rehabilitation	221	11,63
Tse John L.M. et al. (2006)	Bus Driver Well-Being Review: 50 Years of Research	Transportation Research Part F: Traffic Psychology and Behaviour	221	12,28
Appel-Meulenbroek R. et al. (2011)	An End-User's Perspective on Activity-Based Office Concepts	Journal of Corporate Real Estate	172	13,23
Kristensen TS. (2005)	Intervention Studies in Occupational Epidemiology	Occupational & Environmental Medicine	169	8,89

Tablo 3 yazarların ilgili alanda literatürde etki düzeylerini göstermesi bakımından önem taşımaktadır. Ergonomi ve çalışan memnuniyeti/çalışan refahı konularında çalışarak en fazla atıf alan yazar *A Strategy for Human Factors/ Ergonomics: Developing The Discipline and Profession* başlıklı çalışmasıyla Dul vd. (2012)'dir. Dul vd. (2012) bu çalışmada Uluslararası Ergonomi Derneği'nin liderlik rolü üstlendiği, dünya çapında ortak bir insan faktörleri/ergonomi geliştirme planı önermektedirler. Alanda yoğun ilgiyi gören, Bernston ve Marklund (2007) tarafından ele alınan *The Relationship Between Perceived Employability and Subsequent Health* başlıklı bir diğer çalışmada, algılanan istihdam edilebilirlik ile devam eden süreçteki sağlık arasındaki ilişki temel sağlık, arka plan faktörleri ve çalışma ortamı riskleri üzerinden araştırılmıştır. Tabloda yer verilen alanda etki düzeyi yüksek olan diğer çalışmalarda, Banbury ve Berry (2005) saha çalışması yaparak iki tesisteki 88 çalışan arasında çeşitli ofis seslerinden kaynaklanan dikkat dağınıklığının çalışan konsantrasyonu ve performansı üzerine etkilerini incelerken; Kuoppala vd. (2008) iş sağlığının geliştirilmesi ile iş refahı, çalışma yeteneği, devamsızlık ve erken emeklilik arasındaki ilişkiyi sistematik bir literatür değerlendirmesi yaparak incelemişlerdir. Franche vd. (2005), mesleki veya mesleki olmayan hastalıklar veya yaralanmalar sonucunda çalışma kapasitesinde azalma yaşayan ilgili kişilerin işyerine yeniden entegrasyonunu kolaylaştırmak için tasarlanmış bir dizi işyeri sürecindeki temel dayanak olan işe dönüşün (Return to Work-RTW) zorluklarını araştırırken; Tse John vd. (2006) derleme makalesinde, 1950'lerden bu yana şehir içi otobüs şoförlerinin iş sağlığına ilişkin temel araştırmaları bir araya getirmişlerdir. Appel-Meulenbroek vd. (2011) ofis tasarımı, amaçları ve uygulamadan sonraki fiili kullanım arasındaki ilişkiye incelerken; Kristensen (2005), çalışma koşullarının ve/veya işçilerin sağlığının iyileştirilmesi amacıyla işyerlerinde planlanan faaliyetlerin etkilerinin araştırma yöntemleriyle değerlendirildiği mesleki müdahale araştırmasının belirli özelliklerini özetlemekte, bazı özel sorunlara çözüm önermekte ve gelecekte işyeri müdahale çalışmalarını geliştirmenin yollarını önermektedir.

3.3. Kavramlara İlişkin Analizler

3.3.1. Anahtar Kelimelerin Analizi

Ergonomi ve çalışan memnuniyeti/çalışan refahı konularında yapılan çalışmalarda yazarların en sık kullandığı anahtar kelimeler Şekil 3'te görülmektedir.

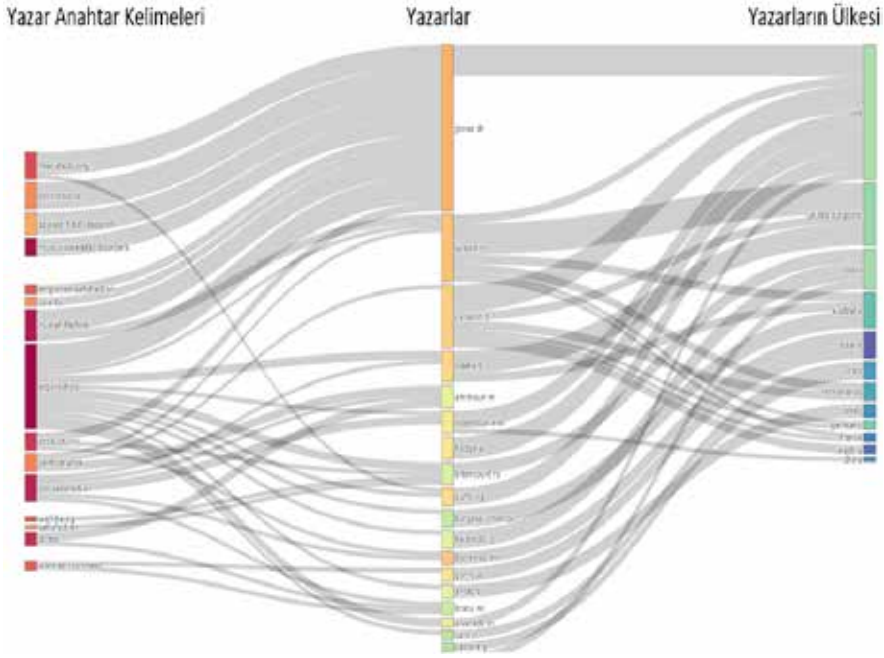
Şekil 3. En Fazla Kullanılan Yazar Anahtar Kelimeleri (İlk 10)

Şekil 3'te görüldüğü üzere yazarların en sık kullandıkları anahtar kelime, temel araştırma konusu olması nedeniyle “ergonomics” kelimesidir. Ergonomiye ilave olarak sağlık konuları kapsamına giren “musculoskeletal disorders”, “stress”, “health” kullanılırken; çalışan iyiliğini temsilen “human factors”, “job satisfaction”, “well-being”, “employee satisfaction” kelimeleri sıklıkla kullanılmıştır. Benzer kelimeleri Şekil 4'te kaynakçadaki yayınlar da dikkate alınarak oluşturulan kelime bulutunda da görmek mümkündür.

Şekil 4. Kelime Bulutu (Keywords Plus)

Şekil 4'te kaynakçada yer alan yayınlar da dikkate alınarak oluşturulan kelime bulutunda (keywords plus) ergonomi, iş tatmini, insanlar, işyeri ve iş sağlığı kelimeleri oldukça sık yer almaktadır.

Şekil 5. Yazar Anahtar Kelimeleri, Yazarlar ve Ülkeler Arasındaki İlişkinin Üç Alan Grafiği

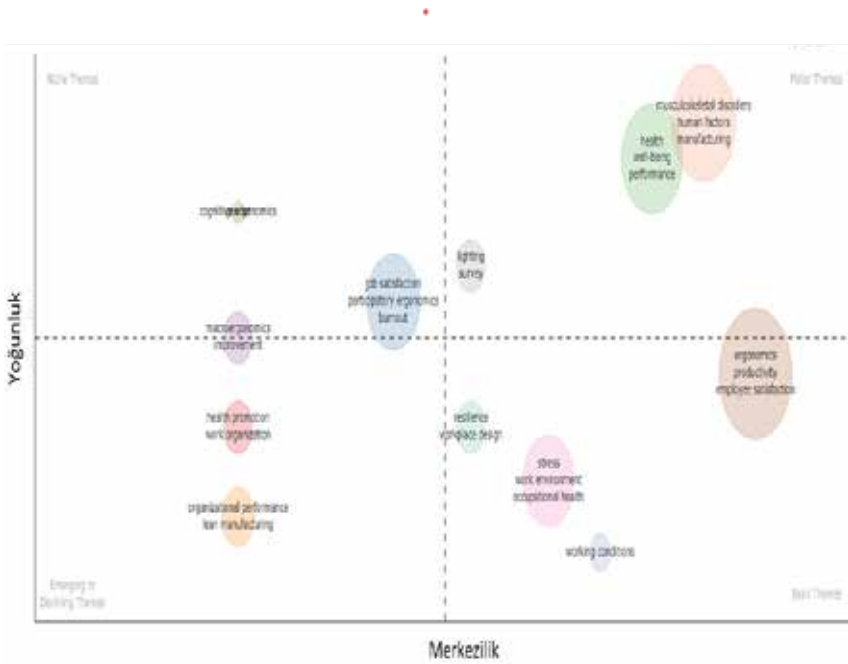
Şekil 5'te yer verilen grafiğin sol tarafında yazar anahtar kelimeleri, orta kısmında en sık yayın yapan yazarlar ve sağ tarafında ise yazarların ülkeleri yer almaktadır. Üç alan grafiği incelendiğinde en sık yayın yapan yazarın Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'nden University of Wisconsin – Stout'da görev yapan Dr Jones olduğu ve onu J.R. Wilson'un izlediği görülmektedir. En sık kullanılan yazar anahtar kelimeleri ise “ergonomi”, “insan faktörü” ve “çalışan memnuniyetidir”. Ergonominin 20 yazardan 19'u tarafından, çalışan memnuniyetinin ise 6 yazar tarafından kullanıldığı görülmektedir. Alana en yoğun ilginin Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'nde akademisyenler tarafından gösterildiği görülürken, ABD'yi sırasıyla Birleşik Krallık, Brezilya, Avustralya, Polonya, İtalya, Hollanda, Türkiye, Almanya, Fransa, Avusturya ve Çin izlemektedir.

3.3.2. Tematik Harita Analizi

Tematik harita, ilk olarak Callon vd. (1991) tarafından uygulanmıştır. Harita, belirlenen temanın önemini ifade eden merkeziliğin yer aldığı (x) eksenini ile

belirlenen temanın gelişimini ifade eden (y) ekseninden oluşan bir koordinat sistemidir (Nasir vd., 2020: 133388). Şekil 6, anahtar kelimeler kullanılarak oluşturulan tematik haritayı göstermektedir. Haritada alana ait literatür dört alana bölünmüştür (Nasir vd., 2021: 999):

- Şekil 6-sol alt alan: Merkeziliğin ve yoğunluğun düşük olduğu alandır, düşük öneme sahip araştırma temalarını ifade etmektedir.
- Şekil 6-sağ alt alan: Önemli ancak gelişmemiş temaları ifade eder. Yoğunluk düşük merkezilik yüksektir.
- Şekil 6-sol üst alan: Yüksek yoğunluk söz konusudur. Merkezilik düşük yoğunluk yüksektir. Bu alanda temalar gereklidir ancak düşük sıklıkta yayınlanmıştır.
- Şekil 6-sağ üst alan: Merkezilik ve yoğunluğun yüksek olduğu alandır. Araştırma alanı için önemli ve gelişmiş temaları temsil eder.

Şekil 6. Anahtar Kelimeler Üzerinden Tematik Harita

Şekil 6'da yer alan tematik haritada, yeni ve gelişmekte olan veya azalan konuları dikkate aldığımızda örgütsel performans, yalın üretim, sağlık indirimi, iş organizasyonu, makro ergonomi, gelişim, bilişsel ergonomi, iş memnuniyeti

ti, katılımcı ergonomi, tükenmişlik konularının ileride önemli başlıklar olarak ortaya çıkabileceğini söylemek mümkündür. İkinci çeyrekte yer alan ergonomi, üretkenlik, çalışan memnuniyeti, dirençlilik, işyeri tasarımı, stres, çalışma ortamı, iş sağlığı, çalışma koşulları konuları bu alandaki temel konulardır ve bu konular alanın ilerleyebilmesi için önem taşımaktadır. Alandaki gelişmiş ve büyük öneme sahip motor temaların ise kas-iskelet sistemi bozuklukları, insan faktörleri, üretim, sağlık, refah, performans, aydınlatma olduğu görülmektedir.

SONUÇ

Çalışma 2000-2023 referans aralığında “ergonomi ve çalışan memnuniyeti/ çalışan refahı” konularını ele alan bilimsel araştırmaların bibliyometrik analiz bulgularını ortaya koymaktadır. Bulgulara göre, 2000-2023 yılları arasında bu alanda yapılan 320 yayından çoğunluğu makaleler oluşturmakta onu bildiri ve kitap bölümleri takip etmektedir. Bu çalışmalarda 856 yazar anahtar kelimeleri kullanmıştır. Literatüre katkı sağlayan yazar sayısı 920 olmakla birlikte 54 yazar bir yazar iş birliğine başvurmaksızın yayın yapmıştır. Uluslararası düzeyde ortak yazarlık oranı ise %10,94’tür. Yayın sayılarının yıllara göre dağılımına bakıldığında özellikle 2019 ve sonrasında önemli bir artışın nedeni son dönemlerde özellikle endüstri 4.0’e geçişle birlikte bu alanda değişikliklerin yenilikleri gerekli kılması olabilir. Konu ile ilgili yayınların en fazla yer aldığı kaynak *Advances In Intelligent Systems and Computing*’dir. Aynı şekilde en fazla yayın yapan yazarlar da bilgisayar teknolojileri alanındadır. Gelecek dönemlerde endüstri 4.0 ile birlikte çalışma şartlarında meydana gelecek değişikliklerin çalışanları daha çok masa başına yönlendirmesinin bu alanın ergonomi ve çalışan memnuniyetine önem vermesine neden olabilecektir. Alanda en fazla atıf alan çalışma *A Strategy for Human Factors/Ergonomics: Developing The Discipline and Profession* başlıklı çalışmasıyla Dul vd. (2012)’dir. Dul vd. (2012) bu çalışmada Uluslararası Ergonomi Derneği’nin liderlik rolü üstlendiği, dünya çapında ortak bir insan faktörleri/ergonomi geliştirme planı önermektedirler.

Çalışmalarda en sık kullanılan anahtar kelime ergonomics olurken konuyla yakın ilişkili olan ve sağlık alanına giren musculoskeletal disorders, stress, health, kelimeleri ile çalışan refahını temsilen human factors, job satisfaction,

well-being, employee satisfaction kelimeleri de sıklıkla kullanılmıştır. Anahtar kelime, yazar, ülke arasındaki ilişki incelendiğinde en sık yayın yapan yazarın Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'nden University of Wisconsin – Stout'da görev yapan Dr Jones olduğu ve onu J.R. Wilson'un izlediği görülmektedir. En sık kullanılan yazar anahtar kelimeleri ise “ergonomi”, “insan faktörü” ve “çalışan memnuniyetidir. Alana en yoğun ilgi Amerika Birleşik Devletleri akademisyenlerince gösterilirken Çin en sonlarda yer almaktadır. Alandaki en önemli ve en gelişmiş motor temalar insan faktörü, memnuniyet, performans, üretim ve kas-iskelet sistemi rahatsızlıklarıdır. Çalışan memnuniyeti, iş yeri dizaynı, dayanıklılık, çalışma alanı, çalışma koşulları, stres ise alanın gelişimi için önem arz eden temaları oluşturmaktadır. Alanda yeni olan ve gelecekte de önem arz edecek olan temalar ise organizasyon performansı, iş organizasyonları ve sağlık uzmanı temalarıdır. İş memnuniyeti, tükenmişlik, bilişsel ergonomi temaları ise gelecekte önem arz edebilecek alanlara işaret etmektedir.

KAYNAKÇA

- Appe-Meulenbroek. R., Groenen. P., and Janssen. I. (2011). An End-User's Perspective On Activity-Based Office Concepts, *Journal of Corporate Real Estate*, 13-(2), 122-135.
- Banbury. S.P., and Berry. D.C. (2005). Office Noise And Employee Concentration: Identifying Causes Of Disruption And Potential Improvements, *Ergonomics*, 48-(1), 25-37, <https://doi.org/10.1080/00140130412331311390>.
- Berntson, E., and Marklund. S. (2007). The Relationship Between Perceived Employability and Subsequent Health, *An International Journal of Work, Health & Organisations*, 21-(3), 279-292.
- Callon, M., Courtial, J. P. and Laville, F. (1991). Co-Word Analysis As A Tool For Describing The Network Of Interactions Between Basic And Technological Research: The Case Of Polymer Chemistry, *Scientometrics*, 22(1), 155–205. <https://doi.org/10.1007/BF02019280>
- Chim, J.M.Y. (2019). 6Ws in Ergonomics Workplace Design: Ergonomics in Design, Design for All, Activity Theories for Work Analysis and Design, Affective Design, *ResearchGate*, Volume VII, 1282-1286.
- Chiuhsiong, J.U., Efranto, R.Y., and Santoso, M.A. (2021). Identification of Workplace

- Social Sustainability Indicators Related to Employee Ergonomics Perception in Indonesian Industry, *Sustainability*, volume:13, <https://doi.org/10.3390/su131911069>.
- Christy, V. and Duraisamy. (2020). Ergonomics And Employee Psychological Well Being, *International Journal of Management*, Volume 11, 435-438.
- Çelebi, E.S. (2018). Ergonomik İyileştirmenin Çalışan Psikolojisi Ve Verimliliğe Etkisi: Elektrikli Ev Aletleri Üreticisinde Bir Araştırma, *Journal Of Life Economics*, 5-(1), 84-94.
- Çetindere F. A., Duran. C. ve Türengül. Y. (2020). İş Tatminine ve Ergonomik Unsurlara Yönelik Algıların Bir Üretim İşletmesinde İncelenmesi, *Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi*, 5-(10), 90-101.
- Deste, M., Sever, S., Karabey, A. (2020). Ergonomik Risk Faktörlerinin Çalışanların Performans, Sadakat ve Memnuniyet Algıları Üzerindeki Etkileri: Civata Fabrikası Örneği, *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 9-(2), 359-372.
- Dul, J., Bruder. R., Buckle. P., Carayon. P., Falzon. P., Marras. W.S., Wilson. J.R. and Doelen. B. (2012). A Strategy For Human Factors/Ergonomics: Developing The Discipline And Profession, *Ergonomics*, 55-(4), 378-395.
- Faez E., Zakerian. S.A., Azam. K., Hancock. K. and Rosecrance. J. (2021). An Assessment of Ergonomics Climate and Its Association with Self-Reported Pain, Organizational Performance and Employee Well-Being, *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18, 2610. <https://doi.org/10.3390/ijerph18052610>
- Franche. R.N., Baril. R., Shaw. E., Nicholas. M., and Loisel. P. (2005). Workplace-Based Return-to-Work Interventions: Optimizing the Role of Stakeholders in Implementation and Research, *Journal of Occupational Rehabilitation*, volume 15, 525–542.
- Kristensen. T.S. (2006). Intervention Studies In Occupational Epidemiology, *Occupational & Environmental Medicine*, volume 62, 155–205, <https://doi.org/10.1007/BF02019280>.
- Kuoppala, J., Lamminpää . A.,and Husman. P. (2008). Work Health Promotion, Job Well-Being, and Sickness Absences—A Systematic Review and Meta-Analysis, *Journal of Occupational and Environmental Medicine*, 50-(11), 1216-1227.
- Leber,M., Bastic, M., Moodly, L., and Shmidt Krajnc, M., (2018), A Study Of The Impact Of Ergonomically Designed Workplaces On Employee Productivity, *Advances in Production Engineering & Management*, 13-(1), 107-117, <https://doi.org/10.3390/13010107>.

[org/10.14743/apem2018.1.277](https://doi.org/10.14743/apem2018.1.277).

- Nasir, A., Shaukat, K., Khan, K. I., Hameed, I. A., Alam, T. M., and Luo, S. (2021). What Is Core And What Future Holds For Blockchain Technologies And Cryptocurrencies: A Bibliometric Analysis. *IEEE Access*, volume:9, 989-1004. <https://doi.org/10.1109/ACCESS.2020.3046931>
- Nasir, A., Shaukat, K., Hameed, Ibrahim A., Luo S., Alam T. M. and Iqbal F. (2020). A Bibliometric Analysis Of Corona Pandemic In Social Sciences: A Review Of Influential Aspects And Conceptual Structure, *IEEE Access*, Volume:8, 133377-133402. DOI: 09/ACCESS.2020.3008733.
- Rahman. M.A., Hossain. Z. and Khan. M.R.A. (2022). Ergonomics and Employee Satisfaction with Special Reference to Selected Branches of Rajshahi Krishi Unnayan Bank, *Technium Business and Management*, Vol:2, 1-12.
- Reiman, A., Kaivo-Oja, J., Parviainen, E., Takala, E.P. and Lauraeus, T. (2021). Human factors and ergonomics in manufacturing in the industry 4.0 context – A scoping review, *Technology in Society*, 65, 1-9, <https://doi.org/10.1016/j.techsoc.2021.101572>
- Tse. J.L.M., Flin. R., Mearns. K. (2006). Bus Driver Well-Being Review: 50 Years Of Research, *Transportation Research Part F: Traffic Psychology and Behaviour*, 9-(2), 89-114.

13. BÖLÜM

ANADOLU ARTEMİS KÜLTÜ: EPHESIA

Öğr. Gör. Dr. Nuriye KÜLAHLI

Selçuk Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu

nuriye.kulahli@selcuk.edu.tr

ORCID NO: 0000-0003-2287-8650

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.8428442>

GİRİŞ

Anadolu ve Mezopotamya kaynaklı olduğu düşünülen Tanrıça Artemis, Yunan mitolojisinde Potnia Theron (πότνια θερών), yani “Hayvanlar Hâkimi ya da Vahşi Hayvanların Efendisi” olarak tanınmaktadır (Marinatos, 2000: 92-129; Bremmer, 1994: 17; Pearson, 1966: 8; Zaidman&Pantel, 1992: 5; Skarmintzos, 2017: 269-371). Artemis’in, Yunan tanrıça modeline uymayan şekilde hayvanlarla ilişkilendirilmiş olması, kaynağının Anadolu olduğunu kanıtlar niteliktedir. Antik Yunan ve Anadolu politeizminde önemli kabul edilen Artemis kültü, tanrıçanın çok yönlü oluşu ile oldukça yaygındır. Helen Artemis’i ve Anadolu Artemis’i olarak iki biçimde tanınan tanrıça benzer özellikleri ile ünlüdür. Doğanın hâkimi, verimlilik sembolü, hayvanların, genç kızların ve kentlerin koruyucusu, ışık ve ay tanrıçası olan Artemis başka tanrıçalarla da özdeşleşmiştir (Çelgin, 1986). Nitekim Anadolu’da oldukça yaygın olan Artemis kültü için farklı isimler tercih edilmiştir (Albayrak, 2008: 56-152). Örneğin, Frigler’de Kybele, kesin olmamakla birlikte Lydia’da “Artimu” ve Artimis, Lykia bölgesinde Ertemit, Pamphylia bölgesinde Wanassa Preiia isimleri karşımıza çıkmaktadır (Hanfmann, 1958: 65-88; Jones, 1960: 246; Jones, 1976: 236; Çelgin, 1986: 5; Frei, 1990: 1774; Vernant, 1991: 217).

Antik yazarlar, tanrıçanın isminin anlamı konusunda farklı görüşlere sahip olmuşlardır. Örneğin, Homeros, tanrıçayı, “Yabani Hayvanların Tanrıçası” (πότνια θηρῶν) olarak betimlerken (Homeros, *Ilyada*, XXI. 470), Strabon, onun isminin anlamının “ insana sağlık getiren” olduğunu ifade etmektedir (Strabon, *Geographica*, XIV.I). Platon, Ἀρτεμής kelimesinden yola çıkarak tanrıçanın *artemes* yani “kızlık seviyesiyle dokunulmamış” (Platon, Diyaloglar, 406a) olarak tanımlamıştır. Artemis, aynı zamanda bebek, çocuk ve doğum tanrıçası olarak da tanınmaktadır. Bu yönüyle tanrıça, antik kaynaklarda *Kourotrophos* (Κουροτρόφος) yani hamile kadınların, bebeklerin ve çocukların koruyucusu olarak tanımlanmaktadır (Aeschylus, *Suppliant Women*, 674ff; Platon, *Theaetetus*, 149b-d; Callimachus, *Hymn to Artemis* 3; Leger, 2015: 33-35; Alanya-lı, 2016: 4-59). Artemis’in verimlilik tanrıçası olduğu yönünde karşıt görüşler bulunmaktadır (Çelgin, 1986: 44; Oster, 1990: 1726; Trebilco, 1994: 319-320; Strelan, 1996: 92; Gill, 1994: 88).

Son olarak gençlerin ve evliliğin tanrıçası olarak bilinen Artemis’in kız ve erkeklerin eğitimine katkıları yadsınamaz bir gerçektir (Leger, 2015: 40-48). Bu özelliği ile Artemis kültü Yunanistan’da Sparta ile Brauron kentlerinde; Anadolu’da ise Ephesos’da öne çıkmıştır. Artemis kültürleri içinde koruyucu ve eğitici tanrıça özelliği hem kız hem de erkeklerin geçiş ayinlerinde hayat bulmuştur. Artemis’in, onları, kendilerini çok zayıf hissettikleri geçiş dönemlerinde koruduğuna inanılmaktadır. O, bu yönüyle, çocuklukla yetişkinlik arasındaki geçişlerin tanrıçasıdır (Albayrak, 2008: XIII). Erkek çocukların öncelikle askeri eğitim ve ardından evlilik ile baba olma dönemlerine kadar dans faaliyetleri ve erkeklik sınavlarıyla onlara öncülük yapan Tanrıça Artemis’tir. Kız çocuklarının ise evlilik öncesi eğitimlerini almaları ve sonrasında anne olma süreçlerindeki geçiş dönemlerinde almaları gereken eğitimin sorumlusu yine Artemis’tir (Leger, 2015: 222-229).

Farklı yönleri ile tanınan tanrıça kültürünün Anadolu üzerindeki etkilerinin büyük olduğu bilinen bir gerçektir. Anadolu Artemis’i olarak tanınan tanrıçanın Ephesia kültü en güzel Ephesos kentinde kendini bulmuştur. Bu doğrultuda antik kaynaklar modern eserler ile mukayese yapılarak elde edilen mevcut bilgiler, Artemis Ephesia’nın önemini gözler önüne sermektedir.

1. ANADOLU ARTEMİS KÜLTÜ

Tanrıça Artemis, Anadolu’da üç isimle anılmıştır. Artemis Pergaia, Artemis Leukophryene, Koloene, Tmolia ve Artmis Ephesia (Çelgin, 1986: 41-48).

1.1. Artemis Pergaia

Perge kentinin en önemli tanrıçası olarak bilinen Artemis, köken bakımından Helen Artemis’inden farklı olmasına rağmen aynı adı almıştır. Asya kökenli tanrıçanın etkisi, Perge ve Pamphylia’nın dışına çıkarak Phrygia, Karia, Rodos ve Mısır’a kadar uzanmıştır. MÖ 190’dan erken imparatorluk dönemine kadar Perge sikkelerinde yerli dilde *Vanassa Preiia*, “Perge’nin Hakimesi” ünvanına sahip olmuştur. Eski Anadolu tanrıçasının adı olarak bilinen Anassa, sonralardan Kybele ve Anadolu Artemis’i olarak hayat bulmuştur. Nitekim Helenlerin Anadolu’daki yerli tanrıçanın adını değiştirdikleri ve iki tanrıçayı birleştirdikleri düşünülmektedir (Bean, 1968: 46-48; Pekman, 1973: 6-7, 34,40; Çelgin, 1986: 48).

Helen karakteri olarak görülen ay tanrıçası olarak öne çıkması Artemis’in Perge sikkelerinde yıldız ve hilal ile temsilini sağlamıştır (Bean, 1968: 58). Tapınağının dokunulmaz oluşu, tanrıça kültürünün önemi göstermektedir. Kültü ise oldukça yaygındır ve tanrıça onuruna her yıl festivaller düzenlenmiştir. Tanrıçanın rahibelerinin ise bekâr olma zorunluluğu yoktur. Bu durum diğer Artemis rahibelerinden farklı bir özelliktir (Çelgin, 1986: 49-50).

1.2. Artemis Leukophryene, Koloene, Tmolia

Anadolu’nun batısında Maiandros Magnesia’sında, Miletos’ta, Girit’te ve Atina’da Artemis Leukophryene adlı tanrıça kültüne ait yapılar bulunmaktadır (Strabon, XIV, 647; Pausanias, I.26.4; Harrison, 1927: 153). Ephesos Artemis’ine benzeyen tanrıça, “hayat veren bakire” olarak anılmaktadır. Sardes yakınlarındaki Koloe’de, Artemis Koloe kültü yaygındır. Doğu kültürleri ile ilişkileri ve tanrıça adına danslar yapıldığı bilinmektedir (Strabon, XIII. 626). Lydia’da bulunan Tmolos Dağı Artemis Tmolia kültü etkisindedir ve tanrıçanın onuruna danslar ve korolar düzenlenmiştir (Çelgin, 1986: 50).

2. ARTEMIS EPHESIA

2.1. Tanrıçanın Özellikleri

Artemis Ephesia (Ἄρτεμις Ἐφεσσία) (Merkelbach, 1978: 3; Yazıcı-Üreten, 2020: 455), Ephesos'daki birçok tanrıdan biridir ve şehrin koruyucusudur (Oster, 1990: 1661-98). O, Artemis'in Panhelenik karakteriyle ilişkilendirilen yerel bir tanrı olarak kabul görülmüştür. Nitekim "Oypis Anassa" ve "Ephesosluların büyük Artemis'i" olarak iki isimle tapınıldığı düşünülen tanrıçanın ilk ismi, Hitit bereket tanrıçasıyla ilişkilendirilir ve Amazonlarla belirsiz bir bağlantısı vardır. Ancak tanrıçanın ikili nitelikleri, ağırlıklı olarak Yunan karakterine sahip Ephesia Artemis kültüründe özümsemiştir (Skarmintzos, 2017: 269). Artemis Ephesia, daha çok bir kent tanrıçası olarak tanınsa da doğayla da güçlü bağları olduğuna inanılmaktadır. Ayrıca, o, sadece bir *potnia theon* değil, aynı zamanda Artemis Orthia'da görülen doğurganlık yönüne de sahiptir. Dolayısıyla, Artemis Ephesia, doğa ve doğum tanrıçası ile aynı zamanda hayvanların hâkîmesidir demek yanlış olmayacaktır. Yerel tanrının adı artık bilinmese de Kybele ile ortak özelliklere sahip olan bir Anadolu tanrıçası modeline sahiptir (Çelgin, 1986: 22,43; Işık, 2001, s. 99; Skarmintzos, 2017: 277).

Her ne kadar onun dışında tapınılan çok sayıda Olimpos tanrısı ve çok sayıda başka tanrı ve tanrıça olsa da Ephesoslular için Artemis, polisteki en önemli tanrıydı. Artemis her şeyden önce polislin "vesayetçi tanrıçası", polislin "kurucusu", "ataların" tanrıçasıydı ve elle tutulur tezahürleriyle ünlüydü (Strabo, 4.1.4; Pliny, Natural History, 36.97). Ephesoslular onunla özel bir ilişkileri olduğunu iddia ediyordu. Şehir tanrıçası Artemis Ephesia, Roma egemenliği altında genel bir koruyucu ve yetiştirici tanrıçaya dönüşmüştür (Sokolowski, 1965: 405). Tanrıça büyü ve tedavi ile yoğun iletişim içinde olmuştur ve onun korumacı güçleri ana tanrıça olmanın çok ötesine geçmiştir (Morris, 2001: 135). Onun Anadolu ile yakın teması aşikârdır. Bu bağlamda, Ephesos kentindeki Artemis, Anadolu'nun Büyük Tanrıçasıyla, Kybele ile ya da Anahita, İştâr ve Anat ile eş değerde kabul edilmiştir (Burkert, 1985: 149). Ayrıca, Hellen etkisiyle Ay Tanrıçası olarak da tanınmaktadır. Nitekim Ephesos'da bulunan bir adak listesinde, "meşale taşıyan Artemis" anlamına gelen Ἄρτεμις Λαμπαδηφόρος"- Artemis

Lampadephoros yazmaktadır ve Ephesos sikkeleri üzerinde Ay Tanrıçası ile ilgili *atribülerin* varlığı bilinmektedir. Çok yönlü olan Artemis'e deniz tanrıçası ve atların efendisi sıfatları da yakıştırılmıştır (Çelgin, 1986: 44-45).

2.2. Artemis Ephesia Kutsal Alanı ve Kültü

Ephesos kutsal alanı şehrin dışında, Selinus Nehri'nin aktığı yerde bulunmaktadır. Tapınak, antik dünyanın yedi harikasından biri olarak tanınmaktadır (Albayrak, 2008: 96). Bu kutsal alanın kuruluş mitleri ve tanrıça kültü ile ilgili antik kaynaklarda pek çok bilgi bulunmaktadır (Xenophon, *Anabasis* 5.3.8; Callimachus, 237-250; Strabo, 14.1.3; Pausanias, *Description of Greece*, 7.6.2).

Ünlü Ephesos Artemis tapınağının büyüklüğünden, Ephesos polisinin saygınlığından ve orada yaşayan tanrıçanın şöhretinden dolayı bütün şehirler Ephesos Artemis'ine tapıyordu (Pausanias, 4.31.8; Skarmintzos, 2017; 269). Pausanias, Ephesos kültünün uzun varlığına dikkat çekmekte ve Ephesos'teki bu alanın Amazonlar tarafından Atina ve Theseus'a karşı seferleri sırasında kurulduğunu belirtmektedir. Nitekim Amazonlar bu kutsal alanın çok eski olduğunu gösteren bir heykeli adamışlardır. Pausanias, kutsal alanı eskiden beri bildikleri Thermodonlu kadınların, Ephesos tanrıçasına kurban kestiklerinden söz etmektedir. Pausanias aynı zamanda kutsal alanın Amazonlar tarafından değil, bir yerli olan Koressos ile şehre adını veren Cayster nehrinin oğlu olduğu düşünülen Ephesos tarafından kurulduğunu da belirtmektedir (Pausanias, 7.2.6-7).

Strabon'a göre kutsal alanın yeri, bir İyon kolonisi olması veya Amazonlar için kutsal bir yer olması nedeniyle değil, Artemis ve Apollon'un doğduğu yer olması nedeniyle önem taşıyordu (14.1.20). Hem Athenaeus hem de Strabo, kurucunun bir yaban domuzunun öldürüldüğü kutsal alanı kurduğu hikâyeyi anlatmaktadır (Athenaeus, *Deipnosophistai* 361c-e; Strabo, 14.1). Bu hikâye Brauron'daki ayıyla ilgili hikâyeye paralellikler gösteriyor. Her iki tapınakta da hiçbir gazaba maruz kalmayacağından emin olmak için tanrıçanın yatıştırılması gerekmiştir (Leger, 2015: 24-25). Artemis Ephesia kutsal alanının önemli bir rol oynadığı iki antik eser, Ephesoslu Ksenophon'un Ephesiaka'sı ve Achilles Tatiüs'un Leukippe ve Kleitophon'udur. Ephesos Artemis tapınağında yapılan kazı çalışmalarında elde edilen buluntular, Artemis Ephesia'nın kültü ve doğasıyla ilgilidir (Leger, 2015: 18-30, 119 vd.).

Tapınağın yöneticileri konusunda yapılan araştırmalar ve antik kaynaklar, ulu rahiplerin varlığına işaret etmektedir (Smith, 1996: 323). Tanrıçanın rahipler heyetine, Naubatountes (gemiye binenler) adı verilmiştir (Çelgin, 1986: 45). Tapınakta çalışan hadım rahiplerin organizasyonu ve külte dair Anadolu unsurları görülmektedir. Antik kaynaklarda bu rahiplerin hadım olup olmadığı tartışmalı olsa da adlarının *Megabyzos* olduğu bilinmektedir (Xenophon, *Anabasis* 5.3.6-5.3.9; Diogenes Laertius, *Lives of Eminent Philosophers*, 2.6.51; Strabo, 14.1.23; Pliny, *Natural History* 35.36.39; 35.40.131-132; Plautus, *Bacchides* II.307-308; Çelgin, 1986: 44-47). Ephesos'un Pers hâkimiyeti sırasında tapınakta hadımların rahip olarak görev yapması ve onların "Megabyzos" olarak bilinmeleri, Ephesos'daki kültürün Yunan Avcı Artemis'den ziyade Frigyalı ana tanrıça Kybele kültürüyle ilgili olduğu varsayımına yol açmıştır (Bennett, 1912, 35). Ancak pek çok bilim insanı bu kelimenin Farsça "lider" anlamına gelen "megabazus" kelimesinden kaynaklandığını düşünmektedir. Dolayısıyla bu rahipler Ephesoslu da olmayabilir (Bremmer, 2008: 5; Skarmintzos, 2017: 270).

Ephesos Artemis Kutsal Alanı'nda bulunan fildişi ve kemik buluntuları arasındaki insan heykelciklerinin, MÖ 7. yüzyılın ikinci yarısından ya da 6. yüzyılın ilk yarısından kalma Megabyzos'lara ait olduğu düşünülmektedir (Muss, 2008:104; figür 58a,b; 59a,b). Tapınakta hizmet eden kızlara yani rahibelere, bazı kaynaklarda "kral arı" (Frayer-Griggs, 2013 s, 468) olarak anılan ve bu unvanın bir çeşit lideri işaret edebilen "Esseniler" in (Pausanias, VIII. 13.1; Bremmer, 2008:16) aksine, "*Μελισσοι*" *Melissalar*- Arılar (Frayer-Griggs, 2013: 468) denmektedir. Bu rahibeler, eski, yeni, acemi ve ücretli olarak isimlendirilmişlerdir (Çelgin, 1986: 47).

Tanrıça kült heykelinin dekorasyonundan sorumlu olan diğer kadın gruplarından da (*kosmoforoi*, *kosmiteirai*, *chrysoforoi*) bahsedilmektedir. Kültün bilinen eski rahibesi Hippo adlı bir kadındır (Çelgin, 1986: 45) ve Pomponia Faustina adlı rahibeye adanan tapınak, onun kalıtsal bir makam olan Artemis'in rahibesi olduğunu göstermektedir (Wood, 1877, Appendix 7 number 15). Artemis rahibelerinin bakire oldukları ve yaşamlarını tanrıçaya adadıkları bilinmesine rağmen bu rahibenin hem ofisinden hem de kocasından bahsedilmektedir. Artemis'in rahibesi olarak görevini yerine getirdikten sonra evlenmiş ancak hâlâ Artemis'in rahibesi olarak anılmış olduğu düşünülmektedir (Leger, 2015: 132).

Kentin hamisi Ephesos Artemisi'nin onuruna, Artemision ayı boyunca "Ephesia" adı verilen, hem küçük hem de büyük şenliklerle öne çıkan kutlama-

lar düzenlenirdi (Çelgin, 1986: 47; Skarmitzos, 2017: 269-270). Tanrıçanın bu ayda ve Ephesos yakınlarındaki Kenkhrios ırmağı yakınlarındaki Ortygia korusunda doğduğuna inanılmış (Çelgin, 1986: 47) ve düzenlenen şenlikler, dini ve politik olmak üzere ikili karaktere sahip muhteşem şenlikler olmuştur. Bu festivaller, İyonya şehirleri ve aynı zamanda Yunanistan ile olan bağları güçlendirmeyi amaçlayan uluslararası bir organizasyon karakterine de sahiptir. Büyük Ephesia yarışmaları sırasında atletizm ve şiir yarışmalarının yanı sıra birçok şehrin temsilcilerinin çeşitli siyasi amaçlarla toplantıları da yapılmıştır. Artemis'in kutsal törenlerinden sorumlu yurttaş görevlileri, "Essenes", "Thytæ" (kurbanlardan sorumlu), "Hestiatores" (kutsal yemeklerden sorumlu) ve "Panegyristai" (kült görevlileri) olarak ayrılıyordu. Artemis Ephesia kültü öncelikle Ephesos gençleriyle ilişkilendiriliyordu ve evli kadınların kutsal alanda bulunması yasaklanmıştır (Skarmintzos, 2017: 269-70).

Ephesos Artemis kültü, aralarında Lidyalılar, Karyalılar, Persler, Yunanlılar, Romalılar ve Hristiyanların da bulunduğu birçok farklı hükümdardan etkilenmiştir. Tüm bu etkilerin sonucunda Ephesos Artemis'in dininin bazı yönleri ve eğilimleri değiştirilmiş veya terk edilmiştir (Strabon, 14.1.23; Fleischer, 1973: 55-58, Oster, 1990: 1701). Bu özellikler onun her şeyden önce şehir tanrıçası ve Ephesos'un koruyucusu olduğunu göstermektedir. Sikkelerin gösterdiğini doğrulayan bazı sınır taşlarında hem Artemis'ten hem de Roma imparatorlarından (Augustus, Domitian ve Trajan) bahsedilmektedir (Meriç, Merkelbach, Nollé&Sahin, 1981: no.3501-3512; Knibbe, Meriç&Merkelbach, 1979: 139-47).

Ayrıca, Artemis Ephesia'ya ithafların yazılı olduğu mermer parçalarından bazıları, sınır taşları gibi kombinasyonlar olarak kabul edilmektedir. Artemis'in Ephesos'daki önemi İncil'de hala yaygın olarak bilinmektedir (Bible, *Acts of the Apostles* 19.27; Leger, 2015: 136): "Tüm Asya'nın ve dünyanın taptığı büyük tanrıça Artemis'in tapınağı bir hiç sayılacak ve onun heybeti yok edilecek".

2.3. Artemis Ephesia Tasvirleri

Ephesos Artemisi'nin hikâyesi ve kültü gibi görselinin de Tunç çağında başladığı (Skarmintzos, 2017: 269; Morris, 2001: 135) düşünülse de tasvirler MÖ 159-133 ve MÖ 133-67 dönemlerinde ağırlık kazanmış ve Artemis bu dönemlerde sadece küçük bir figürdür. Tek figür olarak tanrıça, M.Ö. 87-84'ten itibaren ortaya çıkmaya başlamıştır (Fleischer, 1973: 39-40). İmparatorluk döneminde Artemis, Roma imparatorunun yanında tasvir edilmiştir (Fleischer,

1973: 42; Strelan, 1996: 45). Artemis imgesi ya Ephesos'daki kült heykelinin ya da omzundaki ok kılıfından yay veya ok çeken avcı Artemis'in ya da bir geyik eşliğindeki tasviridir (Head, 1892: 71-109). Eğer Artemis'in kendisi tasvir edilmişse, geyiği İmparatorun kafasının arka tarafındadır. Diğer bir varyasyon ise Artemis Ephesia yerine Tyche'nin duvar tacıyla temsilidir. O, genel olarak şehrin ve refahının (τύχη) koruyucusu olarak bilinen tanrıdır Fleischer, 1973: 973).

Ephesos heykelleri, sıkıntılı zamanlarda şehri koruma ve kurtarma yeteneğini simgeleyen bir duvar tacı takan bir tanrıçayı sembolize etmektedir. Tanrıçanın bu gücü, Lysimachos'un şehre karısı Arsinoe'nin adını vermesiyle de gösterilmiştir. Bu yeni isim ancak onun hükümdarlığı kadar sürdü ve yeni kurduğu kent kısa sürede Yeni Ephesos, kutsal alanın çevresi ise Eski Ephesos olarak anılmıştır (Strabon, 14.1.21). Krezüs'ün Tanrıça Artemis adına çok büyük bir tapınak inşa ettirmesi, tüm Krallığı'nı belirli bir Tanrıça inancı altında toplayarak bölgedeki dini inançları kontrol edebilmek için politik bir manevra olarak yorumlanmaktadır (Knibbe, 2004: 142-143).

Ephesos sikkeleri Artemision tapınağının resimlerini göstermekte ve Ephesosluların toplumsal dini kimliğinin amblemleri olarak hizmet etmektedirler. Ephesos sikkelerinin önemi, Ephesos'un antik çağda "Asya'nın bankası" olarak tanımlanmasıyla daha da açıklanmaktadır (Aelian, *Varia Historia* 3.26). Örneğin, MÖ 5.yy.Tegea yazıtlarından biri tapınağın banka olarak rolünden bahsetmektedir (Leger, 2015: 128, IG V.2 159/IPArk no 1). Aristophanes, zaten Ephesos tapınağını 'tamamen altın ev' olarak tanımlamıştır (Clouds, 599-60).

Ephesos Artemision kazı alanından çıkartılan altın ve elektrik nesneleri arasından basit bir tabakadan kesilmiş, M.Ö. 7. ve 6. yüzyıllara tarihlenebilen altın aplikler çoğunluktadır (Pülz, 2001: 231). Bireysel apliklerin, kült imgesinin dekorasyonlarını veya ritüel giysilerin sunularını temsil eden nesnelere olduğu tespit edilmiştir (Melcher, 2009, s. 170). MÖ 7.yy'a ait olduğu düşünülen ve oturmuş ve ayakta olan altın ve elektrik figürinler, kadın ve muhtemelen tanrıçanın temsili olarak yorumlanmaktadır (Hogarth, 1908: 94-95; Bühler&Pülz, 2008: 172, figür 140-141).

Ephesos sikkelerinin arka yüzde *Artemis Ephesia*'nin kült heykeli tasvir edilmektedir. Kült heykeli etrafında tanrıçanın isminin yazıldığı *lejanlar* (BMC. 1892: 47-115) ve jeton, bilet, sikke ya da açılış için verilen bir ödül olarak kullanılan *tesseralar* üzerinde betimlenen, *ksoanon* formu Artemis kült heykeli bulunmaktadır. Artemis betimli *tesserae*ların, tanrıça adına düzenlenen

Artemisia ya da *Ephesia* yarışmaları ile ilgili olarak basıldığı ve bunlara giriş bileti niteliğinde kullanıldığı düşünülmektedir (Gülbay&Kireç, 2008, 13-35; Yazıcı&Üreten, 2020: 462).

Yalnızca Anadolu'daki elliden fazla kentin sikkelerinde Artemis Ephesia'nın resimleri yer almakta ve Roma İmparatorluğu'nun çoğu bölgesinde Ephesos tanrıçasına adanmış kültler bulunmaktadır (Rogers, 2012: 6). MÖ 295'e kadar Ephesos sikkelerdeki kutsal hayvan olan arı, Artemis'in sembolü ve tipik Ephesos Artemis sikke örneği olarak düşünülmektedir (Parvis, 1945: 64; Skarmintzos, 2017: 370).

Aslında 7. ve 6. yy sikke örneklerinde geyik, fok, aslan, at, keçi, kartal veya grifon kafaları, horoz, boğa ve arılar Artemis sembolü olarak bilinmektedir ve bu durum 4.-5. yy. kadar devam etmiştir. Head'in kataloğundan (1892) geyik ve arının daha önceki sikkelerde baskın olduğu görülmektedir. Örneğin, ön yüzünde arı, arka yüzünde geyik ve palmiye ağacı bulunan Helenistik döneme ait sikkeler tanrıça temsilleridir. MÖ 3. yüzyılın sonuna gelindiğinde, Ephesos sikkelerindeki Artemis'in başı, ön yüzdeki arının yerini, geyik protomunun tersi olan avuç içi ile değiştirmiştir (Brenk, 1998: 158-159).

Arının tüm canlıların kurtarıcısı olarak görülmesi, Anadolu Hitit Telepinus mitosuna dayanmaktadır. Anadolulu Ana Tanrıçanın mirası olan arılar, *Artemis Ephesia*'nin da kutsal hayvanı olarak kabul edilmiştir (Işık, 2015: 324). Ephesos Artemisi'nin sembolü olarak kabul gören şehrin sikkelerindeki arı sembolü, Atina Müzeleri'ndeki sergilere göre Ephesos hoplitlerinin kalkanlarında da bulunmaktadır (Skarmintzos, 2017: 270). Charles Hogue, "Kültürel Entomoloji" başlıklı makalesinde, tanrıça Artemis'in "Mylitta, ana veya arıların tanrıçası" olarak da bilindiğini belirtmektedir. Arı resimleri sadece dekorasyon amaçlı değil aynı zamanda tılsım olarak da kullanılmıştır. Arının hoplit kalkanlarında bir savaş sembolü olarak görmemizin olası bir açıklaması, hoplit mızrağını "arı sokması" olarak gösteren alegoridir. Mızrak saldırılarının, hedefi sokan bir arı gibi hızlı ve doğru olması beklenmiş olmalıdır. Daha geleneksel bir başka yorum ise hoplitin korunmak için arıların annesi Artemis'e güvendiğidir. Yani bir kalkan cihazı olarak arı, düşmanı uyaran ilahi bir tılsım olabilir. Bu bağlamda, kalkanı kullanan hoplit, "Tanrıça tarafından korunuyorum" ve "Eğer benimle yüzleşirsen iğneyi hissedeceksin" şekline düşünmüş olmalıdır ve buradaki iğne mızrağının ucudur (1987: 181-199). Atina'daki Amerikan Arkeoloji Okulu tarafından keşfedilen 5. yüzyıla ait kırmızı figürlü *lekkythos*, arı sembolü bir

hopliti ve ankerli bir hopliti (Herodotus, The Histories, 9,73) tasvir etmektedir; bu, Atina ile Ephesos arasındaki yakın bağıın altını çiziyor gibi görünmektedir (Skarmintzos, 2017: 271).

Ancak Antik Yunanlıların balın mucizeye yakın özelliklerine inandıkları dikkate alındığında Artemis'in şifa veren bir tanrı olarak görüldüğü de söylenebilir. Bu, tıbbi bir tanrı olarak kabul edilen kardeşi Apollon'a bir benzetme olabilir. Nitekim Pisagor'un balın iyileştirici özelliğine olan inancı, bu tatlı maddenin antik dünyada mucizevi bir ilaç olarak görüldüğünü bize anlatmaktadır (Haarhoff, 1960: 155-157).

SONUÇ

Antik Çağ'da oldukça yaygın tapınım göstermiş olan Tanrıça Artemis, Helen ve Anadolu olmak üzere iki karaktere sahiptir. Anadolu Artemis'inin aslında yerel tanrıçanın adının değiştirilmiş hali olduğu anlaşılmaktadır. Kybele'nin özelliklerinin ön planda olduğu tanrıça doğurganlık ve verimlilik özellikleri ile daha çok ön plandadır. Helen karakterine de sahip tanrıçanın bekâret özelliği, kentin ve çocukların koruyuculuğu ile ay tanrıçası olma gibi özellikleri de bulunmaktadır. Bu bağlamda, kültür mozağini içinde barındıran Anadolu Artemis'inin en tanınmış olanı Ephesos'daki tanrıçadır. Doğum tanrıçası ve kentin koruyucusu özellikleri ön planda olan Artemis Ephesia oldukça fazla alanda tapınımına sahiptir. Antik kaynakların sıklıkla yer verdiği kutsal alan ve tapınağı, tanrıçanın Anadolu'daki önemini vurgular niteliktedir. Külte hizmet eden rahipler ve rahibeler adlarının hakkını verecek kadar hizmet etmiş olmaları. Tanrıçanın Helen özelliği olan bekâret ise onlarda aranan ilk şarttır. Tanrıça onuruna düzenlenen festivallerde dans, müzik ve yarışmalar oldukça dikkat çekici olmuştur. Tanrıçanın tasvirleri sikkeler üzerinde sıklıkla yer almış ve en bilinen tasvir arıdır. Arı sembolünün, hoplit kalkanlarında da yer almış olması, tanrıçanın asker eğitimindeki önemine de işaret etmektedir.

Artemis Ephesia'nın Anadolu tanrıçası Kybele özelliklerinin ağır basması gerçeği anlaşılan bir gerçektir. Ancak, tanrıçanın annelik sıfatını doğrulayan buluntular yeterli değildir. Bu gerçeğin doğrulanması adına yapılacak çalışmalarda elde edilecek arkeolojik buluntular bu açığı giderecektir.

KAYNAKÇA**ANTİK KAYNAKLAR**

Aelian, *Varia Historia*.

Aeschylus, *Suppliant Women*.

Aristophanes, *Clouds*.

Athenaeus, *Deipnosophistai*.

Callimachus, *Hymn to Artemis 3*.

Diogenes Laertius, *Lives of Eminent Philosophers*.

Herodotus, *Histories*.

Homeric *Hymns to Aphrodite, Demeter*.

Homer, *Iliad*.

Pausanias, *Description of Greece*.

Platon, *Diyaloglar, Theaetetus*.

Plautus, *Bacchides*.

Pliny, *Natural History*.

Strabon, *Geographica*.

Xenophon, *Anabasis*.

Xenophon of Ephesus, *Ephesiaka*.

MODERN KAYNAKLAR

Alanyalı, F.S. (2016). “Efes’te Kourotrophos Tanrıçaların İzinde”, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Kasım Özel Sayısı, 4-5.

Albayrak, Y. (2008). *Anadolu’da Artemis Kültü*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara.

Bean, G. E. (1968). *Turkey’s Southern Shore*, London.

Bennett, M. (1912). *Religious Cults Associated With the Amazons*, Cambridge University Press, New York.

Bible, (2008). *Acts of the Apostles*, (Ed. Mark A. Copeland & Kevin Scott), Executable Outlines.

- BMC. (1892). *The British Museum A Catalogue Of The Greek Coins Of Ionia*, London: Edited by Reginald Stuart Poole, L. L. D., 47-115.
- Bremmer, J. N. (1994). *Greek Religion*, Oxford University Press, Oxford.
- Brenk, F.E. (1998). “Artemis of Ephesos: An Avant Garde Goddess”, *Kernos*, 11, 157-71.
- Burkert, W. (1985). *Greek Religion, Archaic and Classical*, (çev. J. Raffan), Blackwell, Oxford, Cambridge.
- Bühler, B.-Pülz, A.M. (2008). ‘Die Goldfunde aus dem Artemision von Ephesos und ihre Herstellung’, in U. Muss (ed.), *Die Archäologie der ephesischen Artemis. Gestalt und Ritual eines Heiligtums*, Phoibos Verlag, Vienna, 167-72.
- Çelgin, G. (1986). *Eski Yunan Dininde ve Mitolojisinde Artemis*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Fleischer, R. (1973). *Artemis von Ephesos und Verwandte Kultstatuen aus Anatolien und Syrien*, E.J. Brill, Leiden.
- Fraye-Griggs, D. (2013). “The Beasts at Ephesus and the Cult of Artemis”, *Harvard Theological Review* 106, 459-477
- Frei, P. (1990). “Die Götterkulte Lykiens in der Kaiserzeit”, *ANRW* II, 18, 3, Berlin-New York, 1728-1730.
- Gill, D. W. J. (1994). “Acts and Roman Religion. Religion in a local setting”, in D.W.J. Gill and C. Gempf (eds.), *The Book of Acts in Its Graeco-Roman Setting* (Grand Rapids, William B. Eerdmans Publishing Company, Michigan.
- Gülbay, O., Kireç, H. (2008), *Efes Kurşun Tesseraeleri*, Esen Ofset Matbaacılık, İstanbul.
- Haarhoff, T. J. (1960). “The Bees of Virgil”, *Greece&Rome*, Vol. 7, No. 2, 155-170.
- Hanfmann, G. M. A. (1958). *Lydiaka*. Harv St Cl Phil, Vol. 63.
- Harrison, J. E. (1927). *A study of the Social Origins of Greek Religion*, Cambridge.
- Head, B. V. (1892). *Catalogue of the Greek Coins of Ionia* London.
- Hogarth, D. G. (1908). *Excavations at Ephesus. The Archaic Artemisia* (London:British Museum, 94-95.
- Hogue, C. L. (1987). “Cultural Entomology”, *Annual Review of Entomology* 32, 181-199.
- Işık, F. (2001). “Elfenbeinfiguren aus dem Artemision von Ephesos”, in U. Muss (ed.), *Der Kosmos der Artemis von Ephesos* (Sonderschriften Band 37; Vienna: Österreichisches Archäologischen Instituts), 85-100.

- Işık, F. (2015). “Anadolulu Ephesos Üzerine”, *Mustafa Büyükkolancı'ya Armağan* içinde, Ege Yayınları, İstanbul, 315-338.
- Jones, D. M. (1960). “Lydian Studies. Lydiaka by Alfred Heubeck, *The Classical Review*, New Ser, Vol. 10, No. 3, 245-246.
- Jones, C. P. (1976). “The Plancii of Perge and Diana Planciana”, *Harv St Cl Phil*, Vol. 80, Harvard University, 231-237.
- Knibbe D., Meriç, R. and R. Merkelbach, (1979). “Der Grundbesitz der ephesischen Artemis im Kaystrostal”, *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, 33, 139-47.
- Knibbe, D. (2004). “Via Sacra Ephesica, New Aspects of the cult of Artemis Ephesia”, *Ephesos Metropolis of Asia, An Interdisciplinary Approach to its Archaeology Religion and Culture* (ed. H. Koester), Harvard University Press, Cambridge Massachusetts, 41-156.
- Leger, M. Ruth, (2015). *Artemis and Her Cult*, (University of Birmingham The Thesis of Doctor of Philosophy), Birmingham.
- Marinatos, N. (2000). *The Goddess and The Warrior, The Naked Goddess and Mistress of Animals in Early Greek Religion*, London - New York.
- Melcher, M., et al. (2009). “Investigation of ancient gold objects from Artemision at Ephesus using portable μ -XRF”, *ArchéoSciences*, 33, 69-75.
- Meriç, R. Merkelbach, Nollé, J.& Sahin, S. (1981). *Die Inschriften von Ephesos. Teil 7.2: Nr. 3501-5115 (Repertorium)* (Habelt, Bonn: Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien Bd. 17. 2.
- Morris, S.P. (2001). “The Prehistoric Background of Artemis Ephesia: A Solution to the Enigma of the ‘Breasts’?”, in U. Muss (ed.), *Der Kosmos der Artemis von Ephesos* (Sonderschriften Band 37; Österreichisches Archäologisches Instituts), Vienna, 135-52.
- Muss, U. (2008). “Elfenbein und Bein aus dem Artemision von Ephesos”, in U. Muss (ed.), *Die Archäologie der ephesischen Artemis. Gestalt und Ritual eines Heiligtum*, Phoibos Verlag, Vienna, 103-16.
- Oster, R.E. (1990). “Ephesus as a Religious Center under the Principate, I. Paganism before Constantine”, in *W. Haase and H. Temporini* (eds.), *Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt: Geschichte und Kultur Roms im Spiegel der Neueren Forschung. Teil II: Principat (18; Berlin and New York: Walter de Gruyter), 1661-728.*
- Parvis, M.M. (1945). “Archaeology and St. Paul’s Journeys in Greek Lands: Ephesus”,

- The Biblical Archaeologist*, 8 (3), 62-73.
- Pearson, L. (1996). *Popular Ethics in Ancient Greece*, California.
- Pekman, A. (1973). *Perge Tarihi*, Ankara.
- Pülz, A.M. (2001). “Zur Interpretation von Motiven: Die Goldappliken aus dem Artemision von Ephesos”, in U. Muss (ed.), *Der Kosmos der Artemis von Ephesos*, Sonderschriften Band 37; Österreichisches Archäologisches Institut, Vienna, 221-32.
- Rogers, G. M. (2012). *The mysteries of Artemis of Ephesos: cult, polis, and change in the Graeco-Roman world*, Yale University Press, New Haven (Connecticut) - London.
- Skarmintzos, S. (2017). “The cult of Artemis in Ephesus and the possible explanation of the bee symbol”, *Acta Archaeologica Pultuskiensia* vol. VI, Thinking Symbols Interdisciplinary Studies, (ed. Joanna Popielska-Grzybowska & Jadwiga Iwaszczuk), Pultusk Academy of Humanities, 269-371.
- Smith, J. O. (1996). “The high priests of the temple of Artemis at Ephesus”, in E. Lane and M.J. Vermaseren (eds.), *Cybele, Attis and related cults*, 323-36.
- Sokolowski, F. (1965). “A New Testimony on the Cult of Artemis of Ephesus”, *The Harvard Theological Review*, 58 (4), Berlin-New York, 427-31.
- Strelan, R. (1996). *Paul, Artemis and the Jews in Ephesus*, Walter de Gruyter, Berlin-New York.
- Trebilco, P. (1994). “Asia”, in D.W.J. Gill and C. Gempf (eds.), *The Book of Acts in Its Graeco-Roman Setting*, William B. Eerdmans Publishing Company, Grand Rapids, Michigan, 291-362.
- Vernant, J. P. (1991). *Mortals and Immortals*, Froma I. Zeitlin, Editor, New Jersey.
- Yazıcı, G. A. - Üreten, H. (2020). “Ephesos Kenti Tanrı(ça) ve Kültleri”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 7(1), 452-495.
- Zaidman, L. B. – P. S. (1992). Pantel, *Religion in the Ancient Grek City*, Cambridge University Press.
- Wood, J.T. (1877), *Discoveries at Ephesus, including the site and remains of the great temple of Diana*, Longmans, Green, and Co. London.

14.BÖLÜM

TÜRKİYE KÂĞIT VE KÂĞIT ÜRÜNLERİ SEKTÖRÜNDE PİYASA YOĞUNLAŞMASI

Dr. Öğr. Üyesi Onur DEMİREL

Süleyman Demirel Üniversitesi

İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü

onurdemirel@sdu.edu.tr

ORCID NO: 0000-0002-4476-0066

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.8428450>

GİRİŞ: TAŞTAN KAĞIDA

Mağara duvarlarına semboller ve resimler çizerek kendilerini ifade etmeye çalışan insanlar sonraları taşları, ağaç kabuklarını, metal levhaları, hayvan kemiklerini, ipek ve bambuyu, papirüs rulolarını ve parşömeni kullanmaya başlamışlardır. Bugünkü anlamda kağıdın icadı ise MS 105 yılında Çinli saray görevlisi Ts'ai Lun tarafından gerçekleştirilmiştir (Sığırcı, 2022). İcadından bugüne insanların yaşamları boyunca en çok tükettikleri sanayi ürünlerinden olan kağıt, önceleri sadece üzerine yazı yazmada kullanılan bir ürün iken, günümüzde maliyet avantajı ve kullanım kolaylığı dolayısıyla ambalaj, etiket ve temizlik kağıdı olarak da yaygın şekilde kullanılmaktadır. Öyle ki 2021 yılı itibariyle ABD'de kişi başı yıllık kağıt ve kağıt ürünleri tüketim 334 kg, İngiltere'de 208kg, İtalya'da 158 kg ve Avustralya'da 141 kg olarak gerçekleşmiştir. Öte yandan gelişmekte olan ülkelerden Mısır, Lübnan ve Suriye'de kişi başı tüketim sırasıyla 10 kg, 11 kg ve 12 kg düzeylerinde gerçekleşmiştir. Türkiye'de ise tüketim 81 kg düzeyinde gerçekleşmiş (Ciğer, 2023; Çağdaş Kağıt, 2023) olmakla birlikte genç nüfus oranı ve yüksek nüfus artış hızı dolay-

şıyla gelecekte kişi başı tüketiminin artması öngörülmektedir (Zaimoğlu, 2012: 8).

Dünyada ve Türkiye’de kâğıt ve kâğıt ürünleri imalatı sektörü gerek üretim, gerek tüketim gerekse dış ticarete önemli yere sahiptir. Üretim dikkate alındığında sektör yoğun biçimde sermaye, teknoloji ve enerji kullanımından ötürü orta-ağır sanayi dalı kategorisinde ve orta düşük teknoloji yoğunluklu sınıfta yer alırken (Sanayi Genel Müdürlüğü, 2022: 6), tüketim dikkate alındığında yazma ve baskı amaçlı kullanımının yanında ambalaj, temizlik ve sağlık amaçlı kullanımlar dolayısıyla büyük bir sektör söz konusudur. Dış ticaret ise gerek hammadde bulunurluğu, gerekse üretim ve tüketimin eşitsiz dağılımı dolayısıyla bir gereklilik hatta zorunluluk haline gelmiştir.

Üretimdeki eşitsiz dağılım ülkeler arasında ve/veya ülke içinde piyasa yoğunlaşması ve yapısını belirleyebilmektedir. Piyasa yoğunlaşması ve yapısı, mal fiyatları ve üretim miktarının yanında mal ve hizmet kalitesi ile teknolojik gelişim üzerinde önemli etkilere sahiptir. Keza tam rekabet piyasasında fiyatlar düşük, üretim düzeyi yüksek iken; monopol piyasasında fiyatlar yüksek, üretim düzeyi ise düşüktür. Dolayısıyla tam rekabet piyasası tüketiciler için en yüksek faydayı sağlarken, firmalar için en düşük kar anlamına gelmektedir. Öte yandan monopol piyasası firmalara en yüksek karı sağlarken, tüketici faydası en düşük seviyededir. Bu bağlamda tüketicilerin maksimum faydayı elde edebilmesi açısından piyasaların tam rekabete yakın koşullarda işlemesi istenir ve ülkeler bunu rekabet düzenleyici kurumları aracılığıyla temin etmeye çalışırlar. Bu noktada piyasa yoğunlaşması, rekabet düzeyi ve piyasa yapısı kavramları önem arz etmekte, düzeylerini ölçülmesi için ise piyasa yoğunlaşma endeksleri öncül göstergeler olarak yaygın şekilde kullanılmaktadır.

Bu amaçla çalışmada Türkiye kâğıt ve kâğıt ürünleri imalatı sektörünün 2009-2021 dönemi için piyasa yoğunlaşmasının, rekabet düzeyinin ve piyasa yapısının yoğunlaşma endeksleri ile analizi gerçekleştirilmiştir.

1. KAĞIT VE KAĞIT ÜRÜNLERİ SEKTÖRÜ: DÜNYA VE TÜRKİYE İÇİN ÖNEMİ

NACE.2 sektör sınıflandırmasına göre 17. grup olan ve çeşitli mekanik/kimyasal işlemlerle büyük oranda çeşitli ağaç türleri ve kısmen de jüt, kendir, kamyş

gibi yıllık bitkilerin ve hurda kağıdın önce selüloz ve odun hamuruna sonrasında da kağıda dönüştürülmesi süreçlerini kapsayan (Sanayi Genel Müdürlüğü, 2022: 6, 7) kağıt ve kağıt ürünleri imalatı sektörü dünyada önemli sektörlerden bir tanesi haline gelmiştir. Keza 2022 yılı dış ticaret verilerine bakıldığında dünya kağıt ve kağıt ürünleri dış ticareti 423,2 milyar dolar düzeyindedir. 2022 yılı itibarıyla 210,9 milyar dolar olan dünya kağıt ve kağıt ürünleri ihracatında ilk sırayı 31,6 milyar dolarlık (%15) ihracatı ile Çin alırken, Çin'i 25,4 ve 17,0 milyar dolarlık ihracatları ile Almanya ve ABD izlemektedir (Tablo 1). İlk 5 ülkenin dünya ihracatından aldıkları pay %44,6 düzeyindedir. Türkiye ise 2022 yılında gerçekleştirdiği 2,8 milyar dolarlık ihracat ile dünya kağıt ve kağıt ürünleri ihracatında 19. sırada yer almıştır. 2022 yılı dünya kağıt ve kağıt ürünleri ithalatı incelendiğinde 212,3 milyar dolar düzeyinde olduğu ve 22,4 milyar dolarlık ithalatı (%10,6) ile ABD'nin ilk sırada yer aldığı görülmektedir. ABD'yi 16 ve 11,1 milyar dolarlık ithalatları ile Almanya ve Fransa takip etmektedir. İlk 5 ülkenin dünya kağıt ve kağıt ürünleri ithalatından aldıkları pay %31,8'dir. Türkiye ise 4 milyar dolarlık ithalatı ile dünya ithalatının %1,9'unu gerçekleştirerek 13. sırada yer almıştır.

Tablo 1. 2022 Yılı Dünya Kağıt ve Kağıt Ürünleri Dış Ticareti* (bin \$)

	İhracat	Değer	Pay (%)		İthalat	Değer	Pay (%)
	Dünya	210.937.638	100,0		Dünya	212.306.410	100,0
1	Çin	31.632.175	15,0	1	ABD	22.401.739	10,6
2	Almanya	25.393.125	12,0	2	Almanya	15.992.911	7,5
3	ABD	16.984.547	8,1	3	Fransa	11.106.173	5,2
4	İtalya	10.129.676	4,8	4	İngiltere	9.401.190	4,4
5	İsviçre	9.852.560	4,7	5	İtalya	8.740.216	4,1
	Toplam	93.992.083	44,6		Toplam	67.642.229	31,8
19	Türkiye	2.843.396	1,3	13	Türkiye	4.055.261	1,9

* Trade Map veri setinde yer alan 48 - Kağıt ve karton; kağıt hamurundan, kağıttan veya kartondan yapılmış eşyalar grubu dikkate alınarak hazırlanmıştır.

Kaynak: Trade Map, 2023.

Dünyadaki gelişimine paralel olarak sektör Türkiye'de de gün geçtikçe önem kazanmaktadır. Tarihsel gelişim incelendiğinde 2009 yılında 99 milyar TL olan

kağıt ve kağıt ürünleri üretiminin 2021 yılı itibariyle 1,49 trilyon TL'ye ulaşarak imalat sanayi toplam üretiminin %3,06'lık kısmını oluşturduğu görülmektedir (Tablo 2). Kağıt ve kağıt ürünleri imalatı sektörünün, imalat sanayi toplam üretimi içindeki payının gelişimi incelendiğinde ise 2009-2011 döneminde %2,21'den %2,11'e düştüğü, 2012 yılından itibaren ise istikrarlı olarak arttığı görülmektedir. Bu bağlamda, sektörün öneminin gün geçtikçe arttığını söylemek mümkündür.

Tablo 2. Türkiye İmalat Sanayi ve Kağıt ve Kağıt Ürünleri İmalatı Sektörünün Üretim Değerleri (milyon TL)

	İmalat Sanayi	Kağıt ve Kağıt Ürünleri İmalatı	Pay (%)
2009	4.477.114	99.020	2,21
2010	5.388.417	118.653	2,20
2011	7.122.343	150.018	2,11
2012	7.717.543	166.537	2,16
2013	8.661.685	191.634	2,21
2014	9.969.774	239.904	2,41
2015	11.168.474	278.700	2,50
2016	12.204.970	310.351	2,54
2017	15.748.310	412.588	2,62
2018	21.038.052	577.443	2,74
2019	23.655.439	676.523	2,86
2020	28.378.748	853.999	3,01
2021	48.864.880	1.494.578	3,06

Kaynak: TÜİK, 2023a - Ekonomik faaliyetlere göre üretim değeri, 2009-2021.

Türkiye kağıt ve kağıt ürünleri imalatı sektöründe 2021 yılı itibariyle faaliyet gösteren firma sayısı 4.615'tir (Tablo 3). Sektördeki firma sayısının imalat sanayi toplam firma sayısı içindeki payı 2009 yılında %0,7 iken 2021 yılına kadar istikrarlı şekilde artmış ve %1,0'a ulaşmıştır. Benzer bir gelişme de sektörde istihdam olan çalışan sayısı ve imalat sanayi istihdamı içindeki payında yaşanmıştır. Keza 2009 yılında 42.049 kişinin (%1,6) istihdam edildiği sektörde, 2021 yılı itibariyle 90.012 kişi (%1,9) istihdam edilmiştir.

Tablo 3. Türkiye İmalat Sanayi ve Kağıt ve Kağıt Ürünleri İmalatı Sektöründe İşyeri ve Çalışan Sayıları

İşyeri sayısı	İmalat Sanayi	Kağıt ve Kağıt Ürünleri İmalatı	Payı (%)	Çalışan Sayısı	İmalat Sanayi	Kağıt ve Kağıt Ürünleri İmalatı	Payı (%)
2009	321.482	2.352	0,73	2009	2.660.009	42.049	1,58
2010	326.925	2.481	0,76	2010	2.865.482	45.861	1,60
2011	335.571	2.569	0,77	2011	3.150.290	49.636	1,58
2012	354.256	2.666	0,75	2012	3.436.295	54.159	1,58
2013	365.723	2.932	0,80	2013	3.642.332	58.521	1,61
2014	371.911	3.114	0,84	2014	3.826.777	64.374	1,68
2015	375.480	3.217	0,86	2015	3.908.510	68.062	1,74
2016	379.894	3.362	0,88	2016	3.922.221	68.977	1,76
2017	391.024	3.479	0,89	2017	4.018.741	70.604	1,76
2018	396.118	3.627	0,92	2018	4.133.611	72.809	1,76
2019	403.018	3.822	0,95	2019	4.084.281	74.805	1,83
2020	409.482	4.112	1,00	2020	4.308.474	82.356	1,91
2021	444.030	4.615	1,04	2021	4.711.078	90.012	1,91

Kaynak: TÜİK, 2023a - Ekonomik faaliyetlere göre girişim sayısı, 2009-2021 ve Ekonomik faaliyetlere göre çalışanlar sayısı, 2009-2021.

Kağıt ve kağıt ürünleri imalatı sektörünün dış ticaret verileri incelendiğinde, sektörün ihracat değerinin 2013 yılındaki 1,95 milyon dolarlık (%1,29) seviyesinden 2022 yılında 3,84 milyon dolar (%1,58) seviyesine yükseldiği görülmektedir (Tablo 4). Bu bağlamda sektörün Türkiye ihracatı içindeki önemi gün geçtikçe artmaktadır. Öte yandan sektörün ithalat verileri incelendiğinde oransal olarak dalgalanmalar sergilediği fakat 2022 yılı itibarıyla %2,17'ye ulaştığı ve Türkiye'nin imalat sanayi ithalatında ortalama %2'lik paya sahip olduğu görülmektedir. Türkiye kağıt ve kağıt ürünleri imalatı sektörü dış ticaret dengesi incelendiğinde incelenen dönemde her yıl açık verdiği görülmektedir. Hatta imalat sanayi 2019 ve 2021 yıllarında sırasıyla 9,08 ve 6,83 milyon \$ dış ticaret fazlası verirken dahi sektör sırasıyla 0,92 ve 0,85 milyon \$ açık vermiştir. Bu

durum sektörün artan yurtiçi talebe yetişemediğine ve hammadde ve ara-mal-lardaki dışa bağımlılığa işaret etmektedir. Keza 2021 yılı itibariyle üretim kapasitesi 3,8 milyon ton düzeyinde olan Türkiye’de tüketim 6,86 milyon ton olarak gerçekleşmiştir (Ciğer, 2023; Çağdaş Kağıt, 2023).

Tablo 4. Türkiye İmalat Sanayi ve Kağıt ve Kağıt Ürünleri İmalatı Sektöründe Dış Ticaret (bin \$)

İhracat	İmalat Sanayi	Kağıt ve Kağıt Ürünleri İmalatı	Pay (%)	İthalat	İmalat Sanayi	Kağıt ve Kağıt Ürünleri Sektörü	Pay (%)
2013	151.483	1.952	1,29	2013	206.178	3.826	1,86
2014	156.498	2.012	1,29	2014	196.776	3.954	2,01
2015	142.268	1.797	1,26	2015	173.110	3.489	2,02
2016	140.346	1.910	1,36	2016	170.959	3.519	2,06
2017	154.698	2.211	1,43	2017	195.866	3.739	1,91
2018	167.064	2.420	1,45	2018	184.463	3.841	2,08
2019	171.219	2.541	1,48	2019	162.143	3.460	2,13
2020	159.953	2.484	1,55	2020	179.809	3.257	1,81
2021	212.809	2.925	1,37	2021	205.984	3.772	1,83
2022	240.378	3.835	1,60	2022	261.115	5.656	2,17
2023*	116.803	1.845	1,58	2023*	145.785	2.308	1,58

* İlk 6 ay

Kaynak: TÜİK, 2023b - Uluslararası standart sanayi sınıflamasına (ISIC, Rev.4) göre ihracat, 2013-2023 (genel ticaret sistemi) ve Uluslararası standart sanayi sınıflamasına (ISIC, Rev.4) göre ithalat, 2013-2023 (genel ticaret sistemi).

Türkiye’nin kağıt ve kağıt ürünleri imalatı sektörü özelinde ithalat ve ihracat yaptığı ülkeler en yüksek rakamlara sahip alt grup olması dolayısıyla “Kağıt ve karton; kağıt hamurundan, kağıttan veya kartondan yapılmış eşyalar” alt grubu bağlamında incelenmiştir. Türkiye 2022 yılı itibariyle toplam 2,84 milyar dolarlık ihracat gerçekleştirmiş olup, bunun 348,5 milyon dolarlık kısmı (%12,26) İngiltere’ye yapılmıştır. İngiltere’yi %7,67 ve %7,39’luk payları ile Irak ve İsrail

il takip etmiştir. Diğer önemli ülkeler arasında ise Yunanistan, ABD, Almanya, Fransa, Rusya, Bulgaristan ve İran sayılabilir. 2022 yılı itibariyle sektöre ait ithalat değerinin 4,06 milyar \$ olduğu, 678,1 milyon dolar ile en fazla ithalatın ise Çin'den (%16,72) yapıldığı görülmektedir. Çin'i, %13,92 ve %7,13'lük payları ile Almanya ve Finlandiya izlemektedir. Diğer önemli ülkeler ise İsviçre, İtalya, Rusya, Endonezya, Polonya, ABD ve İspanya'dır (Trade Map, 2023).

Kağıt ve kağıt ürünleri imalatı sektörünün ilişkili olduğu sektörler ve bu sektörlerle ait istihdam ve dış ticaret gerçekleştirmeleri de dikkate alınırsa sektörün önemi daha iyi anlaşılır. Keza ilişkili sektörlerden en önemlileri hammadde temini ile bağlantılı olarak ağaç ve orman ürünleri ile atık kâğıt sektörleri ile ürünün girdi veya ara-mal olarak kullanıldığı ambalaj sektörüdür (MARKA, 2020: 21, 22).

2. YOĞUNLAŞMA ENDEKSLERİ: TEORİK ARKAPLAN

Piyasa yapısı ve pazar gücü analizlerinde temel olarak üç ölçüm yöntemi kullanılmaktadır: (a) yapısal modeller, (b) yapısal-olmayan modeller ve (c) yoğunlaşma endeksleri. Yapısal modeller, formal ve formal-olmayan modeller olarak ikiye ayrılmaktadır. Formal-olmayan modeller ise SCP paradigması, Etkinlik Hipotezi ve Göreceli Piyasa Gücü Hipotezi olmak üzere üç yöntemden oluşmaktadır. Yapısal-olmayan modeller ise Iwata modeli, Panzar-Rosse modeli ve Bresnahan-Lau modeli olmak üzere üç modelden oluşmaktadır. Tüm bu modeller arasında en bilinen, en yaygın ve veri bulunabilirlik ve hesaplama kolaylığı açısından en kolay olanı yoğunlaşma endeksleridir (Demirel ve Hartırlı, 2019: 446).

Sanayi iktisadında rekabet düzeyinin ölçülmesi ve piyasa yapısının belirlenmesi için sektörde faaliyet gösteren firmaların bir kısmının veya tamamının üretimden aldıkları paylara ilişkin ölçümlere yoğunlaşma endeksleri denir. Firmaların farklı özelliklerini ön plana çıkarmak için farklı endeksler geliştirilmiştir.

İktisat teorisi her ne kadar “satıcı sayısının çok olduğu piyasalarda yoğunlaşmanın az; az olduğu piyasalarda ise fazla” (Hall ve Tideman, 1967: 163) olduğunu belirtse de piyasadaki rekabetin düzeyini belirlemek için birbirinden farklı çok sayıda yoğunlaşma endeksi geliştirilmiştir. Ölçüm yöntemlerinin farklılığı ise endekslerin farklı koşullar altında farklı avantajlara sahip olması-

na neden olmaktadır. Dolayısıyla endekslerden herhangi biri diğerinden üstün olarak nitelendirilmemekte, farklı koşullarda farklı endeksler tercih edilmekte ve analizlerde birden fazla endeks hesaplanarak analizler gerçekleştirilmektedir (Demirel, 2014: 60-61).

Literatürde k-Yoğunlaşma Endeksleri (CR_k); Herfindahl-Hirschman Endeksi (HHI); Hall-Tideman Endeksi (HTI) ve Rosenbluth Endeksi (RI); Horvath Kapsamlı (Endüstriyel) Yoğunlaşma Endeksi (CCI); Entropi Endeksi (EI); Hannah ve Kay Endeksi (HKI); U Endeksi (U) ve Hause Endeksleri (H_m ve H_a) gibi çok sayıda endeks kullanılmaktadır. Öte yandan veri elde edilebilirliği ve hesaplama kolaylıkları dolayısıyla en yaygın kullanılan endeksler ve HHI endeksleridir.

Literatürde, veri temini ve hesaplama kolaylıkları dolayısıyla en tercih edilen endekslerden biri k-Yoğunlaşma Endeksidir (CR_k). Endeks, piyasada faaliyet gösteren n tane firmadan, en yüksek pazar payına sahip k tanesinin toplam pazar payını vermektedir ve Eşitlik 1 ile hesaplanır.

$$CR_k = \sum_{i=1}^k S_i \quad 0 \leq CR_k \leq 1 \quad S_1 \leq \dots \leq S_k \leq \dots \leq S_n \quad (1)$$

Eşitlikte k, piyasa yoğunlaşmasında dikkate alınacak firma sayısını; ise S_i 'nci firmanın pazar payını temsil etmektedir. Literatürde k için genellikle 4 ve/veya 8 tercih edilmektedir. Endeks mutlak olarak hesapladığında tam rekabet durumunda 0, tek firmanın olduğu monopol durumunda ise 1 değeri almaktadır. Öte yandan CR_4 'ün 30'un altındaki değerleri düşük yoğunlaşma ve rekabete; 30 ila 50 arasındaki değerleri orta yoğunlaşma ve monopolcü rekabet yapısına; 50 ila 70 arasındaki değerleri yüksek yoğunlaşma ve oligopol yapısına ve 70'in üzerindeki değerleri çok yüksek düzeyde yoğunlaşma ve monopolistik bir yapıya işaret etmektedir (TÜİK, 2017; Ediz ve Önder, 2019: 27).

Yaygın kullanılan endekslerden bir diğeri Herfindahl-Hirschman Endeksidir (HHI). Endeks, Hirschman (1945) tarafından ortaya atılmış ve Herfindahl (1950) tarafından geliştirilmiştir (TBB, 2012: 84; Önder, 2016: 196). HHI'nın CR_k 'dan en önemli farkı, piyasada faaliyet gösteren tüm firmaları dikkate almasıdır.

$$HHI = \sum_{i=1}^n S_i^2 \quad (2)$$

Eşitlikte n , piyasada faaliyet gösteren toplam firma sayısını; ise S_i 'ninci firmanın pazar payını temsil etmektedir. Endeks yüzde cinsten hesapladığında tam rekabet durumunda 0, tek firmanın olduğu monopol durumunda ise 10.000 değeri almaktadır. Öte yandan diğer değerler için farklı görüşler söz konusu olabilmektedir (Tablo 5).

Tablo 5. Farklı Görüşlere Göre HHI - Yoğunlaşma Düzeyi İlişkisi

	TBB, 2012: 85'e göre	1982 yılı "Şirket Birleşmeleri Rehberi"ne göre*	2010 yılı revize edilen "Yatay Birleşmeler Rehberi"ne göre*
Az yoğunlaşmış - Rekabetçi piyasa	HHI < 1.000	HHI < 1.000	HHI < 1.500
Orta derece yoğunluğa sahip piyasa – Tekelci Rekabet	$1.000 \leq$ HHI < 1.200	$1.000 \leq$ HHI < 1.800	$1.500 \leq$ HHI < 2.500
Yüksek yoğunluğa sahip piyasa - Oli- gopol	HHI \geq 1.200	HHI \geq 1.800	HHI \geq 2.500

* Pehlivanoğlu ve Tekçe, 2013: 375.

Hall ve Tideman (1967) tarafından geliştirilen Hall-Tideman Endeksi (HTI) ile Rosenbluth (1961) tarafından geliştirilen Rosenbluth Endeksi (RI) firmaların pazar paylarını, firmaların pazar payı sıralamasındaki yeri ile ağırlıklandıran endekslerdir. HTI ile RI endeksleri arasındaki fark, HTI endeksinin firma pazar payı sıralamasını büyükten küçüğe yaparken, RI endeksinin küçükten büyüğe yapmasıdır. Bu bağlamda HTI endeksi küçük firmaların pazar paylarına; RI endeksi ise büyük firmaların pazar paylarına ağırlık vermektedir. Bu ağırlıklandırma dolayısıyla, piyasaya firma giriş-çıkışları, sırasıyla pazar paylarının değişmesine, pazar payı sıralamasının değişmesine, ağırlıkların değişmesine ve nihayetinde hesaplanan endeksin değişmesine neden olacaktır. Bu özelliğiyle sadece k - firmanın pazar payları ile tüm firmaların pazar paylarını dikkate alan CR_k ve HHI endekslerinden farklıdır.

$$HTI \text{ ve } RI = \left(2 \sum_{i=1}^n iS_i \right) - 1 \quad (3)$$

Eşitlikte n , firma sayısını; S_j , firmaların sıralamadaki yerlerini; ise S_i 'ninci firmanın pazar payını ifade etmektedir. Her iki endeks de 0 ila 1 arasında değerler almaktadır. 0 değeri tam rekabet piyasasına, 1 değeri ise monopol piyasasına işaret etmektedir.

Firma yoğunlaşmalarını hesaplamak için kullanılan bir diğer endeks, Horvath (1970) tarafından geliştirilen Kapsamlı Yoğunlaşma Endeksidir (CCI). Endeks, piyasada en yüksek pazar payına sahip firmanın payı S_1 (ile diğer firmaların pazar paylarının karesinin (S_i^2) geriye kalan firmaların pazar payları ile $(1+(1-S_i))$ ağırlıklandırılarak toplamının alınması ile hesaplanmaktadır (TBB, 2012: 89). Bu yöneyle endeks, HHI'ya lider firma pazar payı ile diğer firmaların geriye kalan firmaların pazar payları ile ağırlıklandırılmış pazar paylarının dahil edildiği kapsamlı bir endeks olup adı da buradan gelmektedir.

$$CCI = S_1 + \sum_{i=2}^n S_i^2 (1 + (1 - S_i)) \quad (4)$$

Eşitlikte, S_1 , en yüksek pazar payına sahip lider firmanın pazar payını; S_i ise i 'ninci firmanın pazar payını ifade etmektedir. Endeks 0 ila 1 arasında değerler almakta olup, 0 değeri tam rekabet piyasasına, 1 değeri ise monopol piyasasına işaret etmektedir. CCI, hem göreceli dağılımı ve hem de mutlak büyüklüğü dikkate aldığı için küçük firmaların piyasa üzerindeki etkilerini göz ardı etmemekte; dağılıma etkilerinden dolayı da büyük firmaları hafife almamaktadır (Bikker ve Haaf, 2002: 63).

Entropi Endeksi (EI) ilk olarak Theil (1967) tarafından ortaya atılmış ardından Horowitz ve Horowitz (1968) tarafından geliştirilmiştir. Endeks firmaların pazar payları ile bu payların 2 tabanında logaritmalarının çarpımlarının toplamı ile hesaplanmaktadır.

$$EI = - \sum_{i=1}^n S_i \log_2 S_i \quad (5)$$

Endeks, 0 ile 1 arasında değil, 0 ile arasında değerler almaktadır. EI endeksinin 0 değeri, diğer endekslerden farklı olarak, monopol piyasasına; ise piyasada sonsuz sayıda eşit büyüklükte firmanın olduğuna (tam rekabet piyasasına) işaret etmektedir (Ediz ve Önder, 2019: 28-29). Endeksin alacağı değer, firmaların piyasa paylarının birbirine yakınlığı (piyasa payları yakınlıkla endeks ve rekabet artar, yoğunlaşma azalır) ile firma sayısına (firma sayısı arttıkça endeks ve rekabet artar, yoğunlaşma düşer) bağlı olarak değişmektedir (Horowitz ve Horowitz, 1968: 197-198).

3. AKADEMİK ÇALIŞMALARDA YOĞUNLAŞMA ENDEKSLERİ

Terim olarak ilk defa Means tarafından 1939 yılında kullanılan yoğunlaşma endeksleri (Marfels, 1971: 486) endüstriyel organizasyon literatüründeki 3 endeks grubundan (ortalama firma ölçeğini belirleyen endeksler, eşitsizlik (veya dağılım) ölçen endeksler ve yoğunluk ölçen endeksler) biri olmakla birlikte en yaygın kullanılan endeks grubudur (Rosenbluth, 1955: 58-62). Yoğunlaşma endekslerinin yapısal modellerde önemli bir değişken olması (TBB, 2012: 79) ve yapısal modellerin literatürdeki hakimiyeti dikkate alındığında, yoğunlaşma endekslerinin önemi daha da artmaktadır.

Literatürde, ana varsayımı “yoğunlaşma artışının rekabeti düşüreceği” olan (Bikker ve Haaf, 2000: 4) yoğunlaşma endekslerini kullanan seçili ampirik çalışmalar Tablo 6’da sunulmuştur.

Tablo 6. Yoğunlaşma Endekslerini Kullanan Ampirik Çalışmalar

Yazar(lar) ve Yayın Yılı	Dönem, Ülke ve Sektör	Yöntem	Çalışma Bulguları
Aktaş ve Yurdakul, 2001	1985-1997, Türkiye, Un sektörü	CR4, CR8 ve HHI	CR4, CR8 ve HHI endekslerine göre un sektöründe yoğunlaşmanın arttığı öte yandan CR4’ün 0,16; CR8’in 0,26 ve HHI’nın 155 düzeyinde olduğu tespit edilmiştir.

Martins ve Oliveira, 2007	1990-2002, Portekiz, Domates işleme sektörü	SCP modeli, CR4 ve HHI	Domates işleme sektöründe piyasa yoğunlaşmasının orta düzeyde olduğu fakat zaman içerisinde arttığı, üretilen ürünlerin ticaretinde ise daha yüksek yoğunlaşmanın olduğu tespit edilmiştir.
Pehlivanoglu ve Tekçe, 2013	1993-2011, Türkiye, Elektrik enerjisi piyasası	CR4, CR8 ve HHI	Hem CR4 ve CR8 hem de HHI endekslerine göre yoğunlaşmanın yüksek ve çok yüksek, piyasa yapısının ise güçlü oligopol olduğu belirlenmiştir.
Pulaj (Brajaj) ve Kume, 2013	2003-2012, Arnavutluk, İnşaat sektörü	CR4, HHI ve Gini katsayısı	CR4, HHI ve Gini katsayısı sonuçlarına göre inşaat sektöründe yoğunlaşmanın düşük olduğu tespit edilmiştir.
Trung, 2015	2004-2013, Vietnam, Bankacılık sektörü	Pan-zar-Rosse modeli, CR4 ve HHI	Sektörün, azalma eğiliminde olsa dahi yüksek derecede yoğunlaşmış bir yapıya sahip olduğu belirlenmiştir.
Önder, 2016	1997-2014, Türkiye, Bisküvi, çikolata ve şekerli mamuller sektörü	CR4, CR8, HHI, EI ve RI	CR4 ve CR8 endekslerine göre sektörde yüksek düzeyde yoğunlaşmanın olduğu, piyasa yapısının oligopol iken incelenen dönem sonuna doğru monopolcü rekabet yapısına dönüştüğü tespit edilmiştir. HHI, RI ve EI endekslerine göre ise endüstride monopolcü rekabet ile oligopolcü rekabet arasında bir piyasa yapısının olduğu tespit edilmiştir.
Ildırar ve Kırıl, 2018	2004-2017, Türkiye, Otomotiv sektörü	CR4, CR8 ve HHI	CR4, CR8 ve HHI endekslerine göre yerli binek araç ve yerli hafif ticari araç piyasasının tekelci rekabete yakın; ithal binek ve ithal hafif ticari araç piyasasının ise daha rekabetçi yapıda olduğu tespit edilmiştir.
Tatlı, 2018	2005-2015, Türkiye, Beyaz eşya sektörü	CR4, CR8, HHI, EI, HKI ve Gini katsayısı	Tüm endekslere göre sektörde yoğunlaşma düzeyinin oldukça yüksek olduğu ve piyasanın oligopol şartlarında işlediği tespit edilmiştir.

Ediz ve Önder, 2019	2006-2016, Türkiye, İçecek imalatı sektörü	CR4, CR8, HHI, EI, HTI, RI ve CCI	Türkiye içecek sektörü için hesaplanan tüm endekslerin tutarlı olduğu, firma yoğunlaşmasının yüksek, piyasa yapısının ise oligopol olduğu tespit edilmiştir.
Olah vd., 2019	2017-2018, Macaristan, Bilgi-İletişim sektörü	CR ve HHI	Sektörde en fazla geliri iletişim hizmet sağlayıcı firmaların elde ettikleri, HHI endeksinde göre ilk 5 firmanın toplam sektörden aldıkları payın %40,6 ve piyasa payı %20'nin üzerinde olan sadece 1 firmanın (%0,1) olduğu tespit edilmiştir.
Silva vd, 2019	2016-2017 (çeyrek dönemlik), ABD, Kağıt hamur sektörü	HHI ve translog maliyet fonksiyonu	Tüm pazarlarda orta düzeyde oligopson gücünün olduğu ve firma yoğunluğu ve yerel şirket büyüklüğünün selüloz hamuru pazarındaki piyasa gücünü önemli ölçüde etkilediği belirlenmiştir.
Apan, 2020	2007-2018, Türkiye, Gayrimenkul yatırım ortaklıkları sektörü	CR4, CR8 ve HHI	Sektörde 2007-2011 döneminde monopole yakın bir oligopol yapısının; 2012-2018 döneminde ise oligopol yapısının hakim olduğu tespit edilmiştir.
Khodadadkashi, Noraniyazad ve Gorji, 2020	1995-2013, İran, İmalat sektörü	Pan-zar-Rosse modeli, CR4 ve HHI	Pan-zar-Rosse modeli sonucunda sektörde tekeli rekabetin hakim olduğu belirlenirken, CR4 ve HHI endekslerine göre piyasada yoğunlaşmanın çok yüksek olduğu fakat azalma eğilimine girdiği tespit edilmiştir.
Ciğer ve Kınay, 2021	2013-2019, Türkiye, Denetim hizmetleri piyasası	CR4, CR8 ve HHI	İncelenen dönem için piyasa yoğunluğunun giderek arttığı, piyasanın rekabetçi yapıdan uzak olduğu ve oligopolistik bir yapıya sahip olduğu belirlenmiştir.
Pasalic ve Pavic, 2021	2016-2020, Dünya geneli, Kişisel bilgisayar imalatı sektörü	CR4 ve HHI	2018-2020 dönemi için oligopolistik piyasa yapısı tespit edilmiştir. Öte yandan cep telefonu ve tablet dolayısıyla kişisel bilgisayar üreticisi firmaların pazar güçlerini daha az kullanabildikleri belirlenmiştir.

Serban, Cristes ve Stoenoiu, 2021	2015-2019, Romanya, Sigorta sektörü	CR4 ve HHI	Hayat sigortası sektöründe yoğunlaşmanın diğer sigortalar sektörüne göre daha yüksek olduğu, hayat sigortası sektöründe piyasa yapısının incelenen dönemde güçlü oligopol olduğu, diğer sigortalar sektöründe ise önce orta düzeyde rekabet söz konusu iken 2019'da güçlü oligopole dönüştüğü belirlenmiştir.
Zarrah, Widiyasti ve Josman, 2022	2010-2019, Endonezya, Ticari bankacılık sektörü	Panel veri analizi, CR4 ve HHI	Analizler sonucunda HHI değerinin 2.500'ün üzerinde, CR4'ün ise 0,4 ila 0,6 arasında olduğu, bankacılık sektörünün oligopol koşulları altında faaliyette bulunduğu tespit edilmiştir.
Bitrak, 2023	2012-2021, Türkiye, Banka dışı finansal kurumlar	CR4, CR8, HHI, EI, RI, HTI, HKI ve CCI	Banka dışı finansal kurum sayısının önce dalgalı olarak azalan, son 5 yıllık dönemde ise sürekli artan bir seyir izlediği; hesaplanan yoğunlaşma endekslerine göre ise sektörde düşük yoğunlaşma ve monopolcü rekabet ile oligopol arasında değişen piyasa yapıları tespit edilmiştir.

Piyasa yoğunlaşması ve piyasa yapısı literatürü bir bütün olarak değerlendirildiğinde yoğunlaşma endekslerini kullanan uygulamalı çalışmaların özellikle bankacılık, sigortacılık, denetim hizmetleri ve gayrimenkul ortaklıkları sektörleri ile imalat sektöründe yoğunlaştığı görülmektedir. İmalat sanayi özelinde ise gıda (un, domates işleme, bisküvi, çikolata ve şekerli mamuller, içecek imalatı vb.), otomotiv ve beyaz eşya sektörlerine dair çalışmalara rastlanmaktadır. Literatür yöntem bakımından incelendiğinde yoğunlaşma endeksi kullanan çalışmalarda en sık tercih edilen endekslerin ve HHI olduğu, bu 2 endeksin yanında EI, RI, HKI, HTI ve CCI endekslerinin kullanıldığı görülmektedir.

Yerli ve yabancı literatür kâğıt ve kâğıt ürünleri sektörü özelinde incelendiğinde Siva vd. (2019) kâğıt hamuru sektörü için HHI ve translog maliyet fonksiyonu kullanarak bir çalışma gerçekleştirdiği görülmüştür. Öte yandan kâğıt ve kâğıt ürünleri sektöründe piyasa yoğunlaşması ve yapısı üzerine yapılmış bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu bağlamda çalışmanın yerli ve yabancı literatüre katkı sağlaması beklenmektedir.

4. AMPİRİK UYGULAMA

4.1. Araştırma Kapsamı

Çalışmanın temel amacı İstanbul Sanayi Odası'nın (İSO) her yıl yayınladığı en büyük ilk 1000 firma arasında yer alan “kağıt ve kağıt ürünleri sektörü” firmalarının 2009 - 2021 dönemi verilerini kullanarak sektördeki yoğunlaşmayı yoğunlaşma endeksleri ile hesaplamak ve piyasa yapısını belirlemektir. Bu bağlamda 2021 yılı listesinde yer alan 36 firmaya ait yıllık net satış değeri verileri kullanılmış ve veriler İSO internet sitesinde yer alan “İSO 500” ve “İSO İkinci 500” listelerinden temin edilmiştir (İSO, 2023). Elde edilen veriler çalışmada yer alan ve yoğunlaşma endekslerinin, Herfindahl-Hirschman (HHI); Hall-Tideman (HTI) ve Rosenbluth (RI); Kapsamlı Yoğunlaşma (CCI) ve Entropi (EI) endekslerinin hesaplanması için kullanılmıştır.

4.2 Ampirik Uygulama Sonuçları

Çalışmada 2009-2021 dönemi İSO'nun yayınladığı en büyük ilk 1.000 firma içinde yer alan “kağıt ve kağıt ürünleri sektörü” firmalarına ait veriler kullanılarak yoğunlaşma endeksleri hesaplanmış ve endeks değerleri ile firma sayıları Tablo 7’de sunulmuştur.

Tablo 7. Kağıt ve Kağıt Ürünleri Sektörü Piyasa Yoğunlaşma Endeksi Sonuçları

	Firma Sayısı			HHI	HTI	RI	CCI	EI
2009	15	0,52	0,75	971,37	0,100	0,016	0,30	3,63
2010	15	0,51	0,75	986,40	0,100	0,016	0,31	3,63
2011	17	0,50	0,72	890,57	0,090	0,016	0,29	3,78
2012	16	0,52	0,75	934,21	0,096	0,016	0,29	3,69
2013	17	0,50	0,73	881,62	0,091	0,016	0,28	3,78
2014	17	0,50	0,73	853,96	0,090	0,016	0,27	3,80
2015	19	0,43	0,69	745,47	0,080	0,016	0,25	3,98
2016	23	0,41	0,63	669,17	0,069	0,017	0,23	4,20

2017	22	0,44	0,66	782,38	0,075	0,016	0,27	4,06
2018	27	0,41	0,62	686,71	0,064	0,017	0,25	4,30
2019	27	0,40	0,60	632,74	0,063	0,017	0,22	4,35
2020	29	0,38	0,58	593,32	0,058	0,018	0,21	4,45
2021	36	0,38	0,55	570,55	0,049	0,019	0,22	4,66

Tablo 11 incelendiğinde 2009 yılında İSO en büyük 1.000 firma listesine kâğıt ve kâğıt ürünleri imalatı sektöründe faaliyet gösteren 15 firmanın girerken, 2021 yılına gelindiğinde sayı 36'ya yükselmiştir. Sektör yoğunlaşması incelendiğinde ise en büyük ilk 4 firmanın net satışlarının toplamının piyasadaki tüm satışlara oranını veren CR_4 endeksinin 2009-2021 döneminde düşüş eğiliminde olduğu ve dönem başındaki 0,52 değerinden 0,38'e düştüğü tespit edilmiştir. endeksinin 2009-2014 döneminde 0,5 ve üzerinde olması, sektörde yüksek yoğunlaşma ve oligopol piyasa yapısına işaret etse de sınıra çok yakın değerler söz konusu olduğundan zayıf oligopolistik yapı olarak değerlendirilebilir. Keza 2015-2021 döneminde endeks sürekli düşmüş ve 0,38'e inmiştir. Bu bağlamda sektörün orta yoğunlaşmaya sahip monopolcü rekabet koşulları altında işlediğini söylemek mümkündür. CR_8 değerleri incelendiğinde ise CR_4 endeksine benzer bir eğilimin geçerli olduğu, dönem başında 0,75 olan endeksin 2021 yılında 0,55'e kadar gerilediği tespit edilmiştir. Öte yandan dönem boyunca CR_4 'te yaşanan düşüş (%26,9), CR_8 'de yaşanan düşüşten (%26,7) daha yüksektir. Bu ise ilk 4 firmanın net satışlardan aldıkları toplam payın, 2. dört firmanın aldıkları paydan daha fazla düştüğünü göstermektedir.

CR_4 ve CR_8 gibi yaygın olarak kullanılan bir diğer endeks olan HHI endeksi sonuçları incelendiğinde, 2009 yılında 971 değerini alan endeksin, düşüşler sonucunda 2021 yılı itibarıyla 571'e düştüğü tespit edilmiştir. Teorik olarak 1.000'in altındaki değerler az yoğunlaşmış - rekabetçi piyasa yapısına işaret ettiğinden HHI bulguları CR_4 ve CR_8 sonuçlarını desteklemekte, hatta piyasanın daha rekabetçi olduğuna işaret etmektedir.

Piyasa yoğunlaşması ve piyasa yapısının belirlenmesi için literatürde yer alan diğer endekslerden HTI ve RI endeks değerleri hesaplanmıştır. Hesaplar sonucunda her iki endeks değerinin görece sifıra yakın sonuçlar verdiği ve piyasada yoğunlaşmanın az, rekabetin görece yüksek olduğu bulgularına ulaşılmıştır. Bu yönü ile HTI ve RI endeksleri ile HHI endeksinin bulguları uyumludur. Öte yandan HTI endeks değerinin düşüş eğiliminde olması, görece küçük

firmaların satışlardan aldıkları payın düştüğüne; RI endeks değerinin yükselme eğiliminde olması ise, görece büyük firmaların satışlardan aldıkları payın arttığına işaret etmektedir.

Sektör için hesaplanan CCI endeks değerleri incelendiğinde de endeksin 2009-2021 döneminde 0,30'dan 0,22'ye kadar gerilediği, dolayısıyla yoğunlaşmanın azaldığı ve sektörün daha rekabetçi hale geldiği sonuçlarına ulaşılmıştır.

Son olarak 0 ile $\text{Log}_2 n$ arasında değerler alabilen ve 0'a yaklaşıldıkça monopolistik yapıya işaret eden EI sonuçları incelendiğinde endeks değerlerinin 3,63'ten 4,66'ya yükseldiği, logaritmik değerlere ($\text{Log}_2 15 = 3,91$ ve $= \text{Log}_2 36 = 5,17$) oldukça yakın olduğundan rekabetçi bir yapıya işaret ettiği tespit edilmiştir.

Sonuç olarak HHI, HTI, TI, CCI ve EI endekslerinin bulguları birbiri ile uyumlu olup, sektörde yoğunlaşmanın düşük, rekabetin yüksek ve piyasanın rekabetçi bir yapıya yakın olduğuna işaret etmektedir. Diğer taraftan CR_4 ve CR_8 değerleri de bu bulgular ile uyumlu olsa da yoğunlaşmanın görece daha yüksek, rekabetin görece daha düşük ve piyasa yapısının monopolcü rekabet olduğunu ifade etmektedir.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Çalışmada Türkiye'nin en büyük ilk 1.000 sanayi kuruluşu içinde kağıt ve kağıt ürünleri imalatı sektöründe faaliyet gösteren firmalar için 2009-2021 dönemi piyasa yoğunlaşması ve piyasa yapısı analizi gerçekleştirilmiştir. Bu amaçla literatürde yaygın olarak kullanılan CR_4 ve CR_8 ile HHI yoğunlaşma endeks değerlerinin yanı sıra HTI, RI, CCI ve EI endeks değerleri hesaplanmıştır. Analizde kullanılan gerek CR_4 gerekse CR_8 değerlerinin incelenen dönem içerisinde istikrarlı olarak; HHI değerinin ise dalgalı olarak düşüş sergilediği tespit edilmiştir. Keza değerinin 0,52'den 0,38'e; CR_4 değerinin ise CR_8 0,75'ten 0,55'e düşmesi oligopolistik bir piyasa yapısının monopolcü rekabete döndüğüne, yoğunlaşmanın azalarak, rekabetin arttığı tespit edilmiştir. HHI endeks değerinin ise incelenen 2021 dönemde 971'den 571'e düştüğü ve bu değer 1.000'den düşük olduğu için az yoğunlaşmış - rekabetçi bir piyasanın hakim olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Hesaplanan HHI değeri, CR_4 ve CR_8 değerlerine göre sektörün daha rekabetçi olduğunu ifade etmektedir. Çalışmada yer

verilen diğer endekslerden HTI ve RI endeks değerleri de sıfıra yakın sonuçlarıyla (2021 yılı itibariyle 0,05 ve 0,02) az yoğun - rekabetçi bir piyasaya işaret etmektedir. Keza CCI endeksi için bulunan 0,3 ile 0,22 arasındaki değerler de hem düşük yoğunluk ve yüksek rekabete hem de zaman içerisinde yoğunlaşmanın azalıp rekabetin arttığına işaret etmektedir. Son olarak EI endeks değerlerinde gerçekleşen artış dolayısıyla yoğunlaşmada azalış ve rekabette artış yaşandığı bulgusuna ulaşılmıştır.

Çalışmada hesaplanan endeks değerleri bir bütün olarak incelendiğinde sektörde yoğunlaşmanın görece düşük olduğu ve gün geçtikçe daha da azaldığı dolayısıyla piyasa yapısının tam rekabet olmasa da rekabetçi olduğu tespit edilmiştir. Bu durum Türkiye kağıt ve kağıt ürünleri imalatı sektörünün gün geçtikçe daha rekabetçi hale geldiğini ifade etse de sektöre dair bir kısım sorunlar mevcuttur. Sorunların en başında Türkiye’de kağıt hamuru imalatı yapan bir firmanın bulunmaması ve bu yüzden beyazlatılmış selüloz ihtiyacının tamamının ithalat yoluyla karşılanması sayılabilir (Zaimoğlu, 2012: 32; Palacıoğlu, 2018: 19). Dolayısıyla sektörel bazda dışa bağımlılık söz konusu olup, kağıt ve kağıt ürünlerinin fiyatları yurtdışı fiyatlardaki ve döviz kurundaki değişimlerden önemli ölçüde etkilenmektedir (SİRPM, 2021). Diğer taraftan selüloz üretecek tesislerin yatırım ve işletme maliyetlerinin çok yüksek olmasının yanı sıra tesis için gerek duyulan yeterli ve kaliteli odunun yurt içinde temin edilememesi, kabuklu ağaç ithalatının yasak olması ve yurt içi odun fiyatlarının yüksek olması sebepleriyle bu tesisler kurulamamaktadır (Zaimoğlu, 2012: 15, 16). Bu bağlamda ilgili tesislerin kamu tarafından kurulması veya özel sektörün bir araya gelerek kurmaları ve bunun devlet tarafından desteklenmesi gerekliliği doğmaktadır.

Bu sorunları aşmak için gerek mevzuatta gerekse uygulamada değişikliklere gidilmesi gereklidir. Örneğin özel endüstriyel ormancılık, kabuklu ağaç ithalatı izni gibi mevzuat değişikliklerinin yanında ormancılıkta mekanizasyon ve nakliye koşullarının iyileştirilmesi ile fiyat düşüşü sağlanması atılması gereken önemli adımlar arasında belirtilebilir. Bunun yanında sektörde hammadde olarak kullanılacak diğer bir seçenek ise hurda kağıtlardır. Kağıt üretiminde, kullanılmış kağıtların geri dönüşümü oldukça önem arz etmekte olup Türkiye bu konuda gerek hurda kağıt toplama, gerekse bunların kağıda dönüştürülmesinde önemli başarılar elde etmiştir. Türkiye elde ettiği bu başarı ile 2020 yılı itibariyle geri dönüşüm oranını %54,5’e kadar yükseltmiş olsa da Avrupa ülke-

lerindeki (AB-27, Norveç, İsviçre ve İngiltere) geri dönüşüm oranının (%73,9) hala oldukça gerisindedir (Aytaçoğlu, 2022). Bu oranın artırılmasında Türkiye’de daha büyük ölçekli hurda kağıt toplama sistemlerinin kurulması ve işleme tesisi ölçeklerinin büyütülmesi önemli katkılar sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Aktaş, E., ve Yurdakul, O. (2001). Türkiye’de un sanayi sektörünün analizi, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(8), 261-274.
- Apan, M. (2020). Gayrimenkul yatırım ortaklıklarının piyasa yapısı ve yoğunlaşma düzeylerinin analizi: Borsa İstanbul’ dan kanıtlar, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18 (Özel Sayı), 235-250.
- Aytaçoğlu, M. (2022). *Kağıttan rasyolar*, 14 Nisan, 30.08.2023 tarihinde <https://www.linkedin.com/pulse/ka%C4%9F%C4%B1ttan-rasyolar-muharrem-ayta%C3%A7o%C4%9Flu/?originalSubdomain=tr> adresinden alınmıştır.
- Bıtrak, O. O. (2023). Banka dışı finansal kurumlarda piyasa yapısı: Faktoring sektörünün piyasa yoğunlaşma analizi, *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(2), 1114-1128.
- Bikker, J. A., ve Haaf, K. (2002). Measures of competition and concentration in the banking industry: A review of the literature, *Economic & Financial Modelling*, 9(2), 53-98.
- Bikker, J. A., ve K. Haaf, (2000). Measures of Competition and Concentration in the Banking Industry: A Review of the Literature, *De Nederlandsche Bank Research Series Supervision*, No: 27, September.
- Ciğer, B., ve Kınay, A. (2021). *Denetim Piyasası Yoğunlaşma Analizi: Türkiye Denetim Piyasası*, VI. International Symposium on Accounting and Finance ISAF 2021, 23 - 25 Nisan, 213-219, Bursa, Türkiye.
- Ciğer, M. (2023). *Kağıt sektörü yeşil dönüşüme hazır, geri dönüşüm ekonomisi*, 10 Mayıs, 30.08.2023 tarihinde <https://geridonusumekonomisi.com.tr/kagit-sektoru-ye-sil-donusume-hazir.html> adresinden alınmıştır.
- Çağdaş Kağıt, (2023). 2021 *dünya kâğıt tüketim rakamları*, 30.08.2023 tarihinde <https://www.cagdaskagit.com/tr/blog/2021-dunya-kagit-tuketim-rakamlari> adresinden alınmıştır.
- Demirel, O. (2014). *Türkiye bankacılık sektöründe pazar gücü araştırması*. Yayımlanmamış doktora tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.

- Demirel, O., ve Hatırlı, S. A. (2019). Market power and implications for coffee market in Turkey, *Recent Economic Approaches Financial Corporate Policy*, Editors: Serap Çoban, S. Waleck Dalpour, Cumali Marangoz, Emre Bulut, içinde (s. 439-460). London: IJOPEC Publication.
- Ediz, Y., ve Önder, K. (2019). İçecek imalatı sektörünün piyasa yapısı ve yoğunlaşma düzeyi: Türkiye'nin ilk 1000 sanayi kuruluşu üzerine bir uygulama, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 60, 25-40.
- Hall, M., ve N. Tideman, (1967). Measures of Concentration, *American Statistical Association Journal*, 62 (317), 162-168.
- Herfindahl, O. C. (1950). *Concentration in the U.S. steel industry*, Yayınlanmamış doktora tezi, Columbia University, New York'tan aktaran TBB (Türkiye Bankalar Birliği), (2012), *Türkiye'de bankacılık sektörü piyasa yapısı, firma davranışları ve rekabet analizi*, Yayın No. 280, İstanbul.
- Hirschman, A. O. (1945). *National power and the structure of foreign trade*, University of California Bureau of Business & Economic Research, 25.08.2023 tarihinde https://books.google.com.tr/books?hl=tr&lr=&id=BezqxPq50dwC&oi=fnd&pg=PA3&dq=national+power+and+the+structure+of+foreign+trade&ots=98BSjoMHEW&sig=_ckb3QNGzr7FRTH-KUy3l-hSaDE&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false adresinden alınmıştır.
- Horowitz, A. R., ve Horowitz, I. (1968). Entropy, Markov processes and competition in the brewing industry, *Journal of Industrial Economics*, 16(1), 196-211.
- Hovarth, J. (1970). Suggestion for a comprehensive measure of concentration, *Southern Economic Journal*, 36(1), 446-452.
- İldırır, M., ve Kırıl, E. (2018). Piyasa yapısı ve yoğunlaşma: Türk otomotiv sektörü üzerine bir analiz, *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18(1), 93-117.
- İSO (İstanbul Sanayi Odası), (2023). *İSO 500 ve İSO İkinci 500*, 29.08.2023 tarihinde <https://iso500.org.tr/> adresinden alınmıştır.
- Khodadadkashi, F., Noraniazad, S. ve Gorji, M. E. (2020). An evaluation of monopoly power of manufacturing sector in Iran, *Iranian Industrial Economics Studies*, 2(1), 1-10.
- Marfels, C. (1971). A Guide to the Literature on the Measurement of Industrial Concentration in the Post-War Period, *Zeitschrift für Nationalökonomie*, 31, 483-505.
- MARKA (Doğu Marmara Kalkınma Ajansı), (2020). *Kağıt Sektörü Raporu*, No. 2020 SAR-KR-009, 30.08.2023 tarihinde <https://www.marka.org.tr/wp-content/uploads/2022/06/Kağıt-Raporu.pdf> adresinden alınmıştır.

- Martins, M. de F. ve Oliveira, L. de, (2007). *The Portuguese tomato processing sector: Market structure, concentration and firm behaviour*, I. Mediterranean Conference of Agro-Food Social Scientists. 103rd EAAE Seminar ‘Adding Value to the Agro-Food Supply Chain in the Future Euromediterranean Space’. April 23rd - 25th, Barcelona, Spain.
- Olah, J., Popp, J., Mate, D., ve Hidayat, Y. A. (2019). Market structure and concentration ratio: evidence of IT companies in Hungary, *Forum Scientiae Oeconomia*, 7(3), 7-18.
- Önder, K. (2016). Türkiye bisküvi, çikolatalı ve şekerli mamuller sektörü: firma yoğunlaşma analizi, *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 31(2), 179-208
- Palacioğlu, T. (2018). *Türkiye'nin hammadde ithalatı, kısa bir değerlendirme*, İstanbul Ticaret Odası ve İstanbul Düşünce Akademisi, Yayın No: 2018-4, İstanbul.
- Pasalic, I. N., ve Pavic, I. (2021). Market Concentration in the personal computer industry, *International Journal of Economic Sciences*, X(1), 84-99.
- Pehlivanoğlu, F., ve Tekçe, E. (2013). Türkiye elektrik enerjisi piyasasında Herfindahl-Hirschman ve CRm endeksleri ile yoğunlaşma analizi, *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(2), 363-385.
- Pulaj (Brakaj), E., ve Kume, V. (2013). Measuring market concentration of construction industry Vlora Region evidence, *European Scientific Journal*, 9(32), 121-136.
- Rosenbluth G. (1961). *Round-table gespraech über messung der industriellen konzentration*, in Neumark, F. (ed), *Die Konzentration in der Wirtschaft*, Schriften des Vereins für Socialpolitik, 367-395.
- Rosenbluth, G. (1955). *Measures of Concentration, Business Concentration and Price Policy*, National Bureau Committee for Economic Research: 57-99, Princeton University Press, 26.08.2023 tarihinde <http://www.nber.org/chapters/c0953.pdf>, adresinden alınmıştır.
- Sanayi Genel Müdürlüğü, (2022). *Kağıt Sektörü Raporu (2021)*, T. C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, Sektörel Raporlar ve Analizler Serisi, 28.08.2023 tarihinde <https://ramazaninan.com.tr/osto/KagitSektorRaporu-2021.pdf> adresinden alınmıştır.
- Serban, F. M., Cristea, C., ve Stoenoiu, C. E. (2021). *Market concentration in Romanian insurance industry*, *Annals of the University of Oradea: Fascicle of Management & Technological Engineering*, Issue 2, 44-50.
- Sığırcı, M. (2022). Kâğıt: Kim, ne zaman icat etti?, *TÜBİTAK, Bilim Genç*, 28.08.2023 tarihinde <https://bilimgenc.tubitak.gov.tr/kagidin-icadi> adresinden alınmıştır.

- Silva, B. K., Cubbage, F. W., Gonzalez, R., ve Abt, R. C. (2019). Assessing market power in the U.S. pulp and paper industry, *Forest Policy and Economics*, 102, 138-150.
- SİRPM (Sir Paper Maker), (2021). *Türkiye'nin Yıllık Selüloz İhtiyacı*, 28.08.2023 tarihinde <https://kagitreticileri.com/Makale/Detay/55> adresinden alınmıştır.
- Tatlı, H. (2018). Piyasa yoğunluğunun ölçülmesi: Beyaz eşya sektörü üzerine bir uygulama, *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 16(Özel Sayı), 64-84.
- TBB (Türkiye Bankalar Birliği), (2012). *Türkiye'de Bankacılık Sektörü Piyasa Yapısı, Firma Davranışları ve Rekabet Analizi*, Yayın No. 280, İstanbul.
- Theil, H. (1967). *Economics and information theory: Studies in mathematical and managerial economics (C.7)*. Amsterdam: Noord-Holland Publishing Company.
- Trade Map, (2023). List of exporters and importers for paper and paperboard; articles of paper pulp, of paper or of paperboard, https://www.trademap.org/Country_SelProduct_TS.aspx?nvpm=1%7c%7c%7c%7c%7c48%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c2%7c2%7c1%7c2%7c1%7c1%7c1, Son Erişim: 28.08.2023.
- Trung, L. H. (2015). Market concentration and competition in Vietnamese banking sector, *Review of Business and Economics Studies*, 3(1), 67-79.
- TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu), (2017). *Sanayi ve hizmet sektörlerinde yoğunlaşma, 2015*, 25 Temmuz, 25.08.2023 tarihinde <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Sanayi-ve-Hizmet-Sektorlerinde-Yogunlasma-2015-24867> adresinden alınmıştır.
- TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu), (2023a). *Ekonomik faaliyetlere göre üretim değeri, Ekonomik faaliyetlere göre girişim sayısı, Ekonomik faaliyetlere göre çalışanlar sayısı*, 31.08.2023 tarihinde <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=Sanayi-114> adresinden alınmıştır.
- TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu), (2023b). *Ekonomik Faaliyetlere (ISIC, Rev. 4) Göre İthalat, Ekonomik Faaliyetlere (ISIC, Rev. 4) Göre İhracat*, 31.08.2023 tarihinde <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=Dis-Ticaret-104> adresinden alınmıştır.
- Zaimoğlu, S. (2012). *Türkiye Kağıt ve Kağıt Ürünleri Sektör Meclisi*, TOBB, Türkiye Kağıt ve Kağıt Ürünleri Sektörü Raporu 2012, 30.08.2023 tarihinde https://www.tobb.org.tr/Documents/yayinlar/2014/TURKIYE%20KAĞIT%20YE%20KAĞIT%20ÜRÜNLERİ%20SEKTÖR%20MECLİSİ%20RAPORU%202012%20_int.pdf adresinden alınmıştır.
- Zarrah, Z., Widiyasti, B. D., ve Josman, L. F. (2022). The Structure and performance analysis: Empirical study on commercial banking in Indonesia 2010 – 2019. *JBTI: Jurnal Bisnis : Teori dan Implementasi*, 13(2), 129-138.

15. BÖLÜM

POSTMODERN TÜKETİCİ BAĞLAMINDA HEDONİZM EĞİLİMİ

Öğr. Gör. Sevda YALÇIN

*Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Alaçam Meslek Yüksekokulu,
Büro Hizmetleri ve Sekreterlik Bölümü*

sevda.yalcin@omu.edu.tr

ORCID NO: 0000-0002-4370-2454

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.8428463>

GİRİŞ

Çağımızda en çok tartışılan konulardan biri şüphesiz tüketim konusudur. Tüketim konusunu önemli kılan faktörlerin başında ifade ettiği anlamın değişime uğraması gelmektedir. Günümüzde tüketim olgusunun duygusal boyutunun daha çok öne çıkması dikkat çekerken, rekabet avantajı sağlamada ürün ve markaların sembolik anlamları ise önemli faktörlerden biri haline gelmiştir. Bu bağlamda bireylerin toplum içindeki statüleri, tüketmiş oldukları nesnelere ile ölçülür hale gelmiştir. Bireylerin toplum içindeki yarattıkları imajı, tükettikleri nesnelere tanımlanmaktadır. Bu doğrultuda bireyler, içinde buldukları toplumda kabul görmek veya iyi bir imaja sahip olduklarını kanıtlamak adına günün trendlerine uyum sağlayarak sürekli olarak tüketime yönelmektedir.

Günümüzde haz anlayışı, hazzı tüketim ya da diğer bir ifadeyle hedonik tüketim olarak geçen tüketim anlayışı daha çok inceleme konusu olmaya başlamıştır. Yine bu tüketim kültürü içinde tüketiciler sürekli bir arayış içinde olmakla beraber yeni deneyimler peşinde koşmaktadır. Böylelikle bireyler yapmış oldukları tüketim neticesinde kendi kimliklerini oluşturacaklarına inanmakta-

dır. Tüketicilerin alışveriş yapmaya sevk eden sebeplerin incelenmesi tüketici literatürü bağlamında ele alınan konuların başında gelmektedir. Son çeyrek yüzyılda hedonizm kavramı, tüketici literatürü kapsamında üzerinde durulan öne çıkan konu başlıklarından sadece birini oluşturmaktadır.

Hedonizm, bireylerin yaşamlarının her alanında haz odaklı hareket etmesi anlayışını ifade etmektedir. Haz kavramının bilinmesi ve aynı oranda anlamlandırılması büyük önem taşımaktadır (Özsaçmacı vd., 2019:71). Tüketim kavramı, Türk Dil Kurumunda tüketme işi anlamına gelmektedir. Bunun yanı sıra üretilen veya yapılan şeylerin kullanılıp harcanması manasına da gelmektedir (Sözlük, 2023). Günümüzde ürünlere yüklenen manalar, yaratılan imajlar hızlı bir şekilde farklılaşmaktadır. Modernizmden sonra ortaya çıkan yeni bir dönem olarak görenlerin yanı sıra modernizmi de içine alan bir bakış açısı olarak görenlerin var olduğu postmodern bakış açısı, pazarlama alanında yeni bir dönemin başlamasında etkili olarak bütün dikkatleri çekmeyi başarmıştır (Yeygel, 2006: 197).

Odabaşı'nın (2013) ifadesine göre postmodernizm bakış açısının temel savlarından biri, tüketici grubunun satın alma tercihini yaparken ürünlerin yararlarının yanı sıra sembolik anlamlarını etkilemiş olmasıdır. Tüketiciler bir gereksinimin ortaya çıkması neticesinde iki çeşit fayda arayışı içine girmektedir. Bunlar; somut fayda sağlayan yararlar ve hedonik yararlar olarak ikiye ayrılmaktadır (Odabaşı, 2013:106). İlk fayda çeşidi olan faydacı yararlar kategorisinde ürünün somut ve fonksiyonel tarafını içermektedir. İkinci fayda çeşidi olan hedonik yararlar kategorisinde ise duygusal, fiziksel zevkler, düşler ve estetik özelliklerini kapsamaktadır. İki kategoride de yarar, en iyi alternatifin belirlenmesi aşamasında değerlendirme ölçütleri olarak kullanılmaktadır (Hayta, 2014: 10).

Günümüzdeki yaşam biçiminde haz arayışı, merkezinde zevk olan bir yaşam tarzı ve tüm bunların gerçekleşmesinin ise tüketmek eylemi ile sağlanabileceği düşüncesi ön plana çıkarılmaktadır. Artık tüketiciler, tüketmiş oldukları nesnelere vasıtasıyla zevk alma beklentisi içindedir ve bu beklentilerini karşılayabilecek ürün ve hizmetleri satın alarak mutlu olmayı planlamaktadır. Tüketimin duygusal boyutu günümüz modern tüketim toplumlarında hiç olmadığı kadar önemli hale gelmiştir. Bu bağlamda, tüketiciler rasyonel karar almanın dışında buna ek olarak duygularını da bu sürece dahil ederek kendilerini mutlu etmeyi sağlayacak veya haz verecek alışverişler yapmayı tercih etmektedir (Aygül & Varinli, 2017: 7). Özetle kurumlar rekabet üstü tavırlar sergileyerek rakiplerinden farklılaşmayı amaçlamaktadır. Bu çalışma değişen tüketici pro-

filleri ve tüketim alışkanlıklarından meydana gelen değişimler dikkate alınarak ele alınmış ve tüketim kültürü içindeki sembolik, gösterişçi ve hedonik tüketim kültürlerine yer verilerek tüketimle olan ilişkisini irdelemek amacıyla gerçekleştirilen literatür taramasına dayanmaktadır.

1. POSTMODERNİZM, POSTMODERN TÜKETİM ve POST-MODERN TÜKETİCİ

Son dönemlere damgasını vurmasının yanı sıra bilim ve sanat dünyası gündemine girmiş olan ‘post’ önekini alan sözcükler ile yeni bir çağ yaratılmıştır (Odabaşı, 2012:11). Postmodernizmin anlamına bakıldığında modernizm sonrası ve ötesi anlamında kullanılan bir kavram olarak literatürde yer almaktadır. Modern düşünce ve kültüre özgü temel kavram ve perspektiflerin sorunsallaştırılmasıyla yürütülmektedir. Postmodernizm kavramı zaman aralığı olarak 20. yüzyılın ortalarında çıkarak mimari, felsefe, edebiyat, resim gibi alanlarda kendini göstermeyi başarmıştır (Vikipedi, 2023). Sanat, mimari gibi alanlarda 1960’lı yıllarla birlikte yeni eğilimleri yansıtacak tarzda kullanılmaya başlanan postmodernizm kavramının, etkilemediği ve dokunmadığı alan neredeyse yok gibidir. Dolayısıyla yaşanan dönemin kültürünü derinden etkilediğini ifade etmek doğru olacaktır.

Literatürde üzerinde birçok çalışmanın yapıldığı ve sayısız yayının gerçekleştirildiği postmodernizmin tanım noktasında henüz net ve ortak bir tanımının bulunmaması dikkat çekmektedir. Elden ve arkadaşlarının (2015) ifadesine göre postmodernizm kavramı, tüketiciyle gerçekleştirilen iletişimin ön planda tutulmasıyla dikkat çekmekte aynı zamanda teknolojiyle iç içe yaşayan toplumların konumunun irdelendiği modernist bakış açısını eleştiren bir kuram olarak karşımıza çıkmaktadır (Elden vd., 2015: 49). Postmodernizm temelinde olanı olduğu gibi kabullenme vardır ve uzlaşmacı bir tavır sergilemesiyle dikkat çekmektedir. Tüm eleştireliliğine rağmen yeni modeller ortaya koymamaktadır. Postmodern veya endüstri sonrası dönem olarak adlandırılan bu periyod, teknolojide büyük atılımların yaşandığı ve buna ek olarak üretim boyutunun sınırsız hale geldiği bir dönemi işaret etmektedir.

Postmodernizme genel olarak atfedilen belirli ilkeler vardır ve her ne kadar

ekonomik büyüme ile çelişkili olsa da kültürel konulara, değerlere ve çevreciliğe önem vermektedir. Aynı zamanda sistematik olmayan, yüzeysel içeriği önemli gören bir yapıyı desteklemektedir. Ek olarak birey ve tüketimi öne çıkartan bir oluşum olduğu düşünülmektedir. Postmodernizm perspektifi, çoğulcu toplumun onaylaması ile bağlantılı olarak kültürel gelenekler, etnik azınlıklar gibi çoklu seslere önem vermesi ile öne çıkmaktadır. Bu alanda çalışmaları olan postmodern düşünürler nesnel gerçekliği sorgulayarak gerçeklik, doğruluk ve hakikat kavramlarının altlarını olabildiğince irdelemişlerdir. Burada doğal kavramlar olarak ön plana çıkanlar; ironi, yüzey, yabancılaşma ve parçalara ayrılmadır. Her şey öznenin bakış açısına göre değişmekte ve değer kazanmaktadır. Özetle, her şey göreceli olmakla beraber hiçbir bilgi de kesinlik içermemektedir.

Tüketim konusunu ele alan ve bu alanda çalışmaları bulunan Baudrillard' a göre; tüketim eylemi bir söylem olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir anlamda tüketim toplumunun tek düşüncesinin tüketim fikri olması ve yaşam biçimlerini bu tarzda oluşturmalarıdır. Farklı bir ifadeyle tüketim, göstergelerin düzenlenmesine yardımcı olan ve aynı zamanda grubun bütünleşmesini güvence altına alan bir sistem olmasıyla farkını ortaya koymaktadır (Baudrillard, 2010: 91).

Modern dönemin anlayışın da tüketim işlevsellik öngörmekteyken, postmodern anlayışın perspektifinde satın alma kararına etki eden farklı faktörler bulunmaktadır. Bu anlayış biçimine duyuşal faktörler de dahil olarak estetik zevkler ön planda tutulmaktadır. Tüketiciler mutluluğu elde ederken tüketmiş oldukları ürünlerin niteliğine göre ölçmektedir. Aynı zamanda yine aynı tüketiciler yaşamlarındaki başarılarını da daha fazla tüketmeyle bağdaştırmaktadır. Diğer bir ifadeyle ne kadar çok tüketiciler ne kadar çok tüketebiliyorsa tüketebildikleri oranda mutluluğu elde edebilmektedir.

Postmodern dönemin genel olarak tüketim alışkanlıkları incelendiğinde ürün ya da malların fiziki olarak sağlamış olduğu faydadan ziyade duyuşal katkılarının ne olduğu noktasında yoğunlaşma yaşandığı ve böylelikle fiziki faydanın ikinci plana atıldığı açıkça görülmektedir. Günümüz tüketicisinin temel hedefi iletişim halinde oldukları grup ya da bireyler içinde kendileri için aynı zamanda saygınlık kazandırmayı sağlayacak yeni iletişim alanları oluşturacak ürün ya da malları tüketmeyi tercih etmektedir (Hayta,2014:11). Bu dönemde farklı tüketim tarzları öne çıkmakta ve hedonik tüketim, gösterişçi tüketim, sembolik tüketim gibi eğilimler bunlardan bir kısmıdır.

Postmodern kültürün bir parçası olan tüketim kültürü, bireyin tüketmesi ne-

ticesinde mutlu olmayı hak edebileceği düşüncesini zihinlere yerleştirmektedir. Bu dönemde tüketmesi sonucu öz kimliğini kazanacağına inanan ve bu durumun gerçekleşmesi için çaba gösteren yeni kazanımların arkasından giden bir tüketici grubu oluşturulmaya çalışılmaktadır. Postmodern bir kültür çeşidi olan tüketim kültüründe elde edilen deneyimler neticesinde yaşamın daha anlamlı hale geleceği düşüncesi vurgulanmaktadır. Deneyimleme aşamasında tüketici grubunun karşılaşmış olduğu büyümlü imajlar, fantezi dünyalar ise yaşananları eşsiz kılarak unutulmaz yapmaktadır. Tüketimi işini yalnızca iktisadi bir terim olarak ele almak yetersiz olacaktır çünkü bunun yanı sıra kültürel bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır (Odabaşı, 2013:29).

İktisadi bakış açısıyla değerlendirme yapıldığında gereksinimleri gideren ürünler belirli faydaları sunan özellikler olarak düşünülmektedir. Bunun yanı sıra sembolik ve kültürel açıdan incelemeye alındığında ürünlerin manalarının taşındığı kanallar olarak kabul edilmektedir. Bu dönemde tüketilen nesnelere sadece maddi unsur olmaktan ayrılmış, soyut nesnelere şekline dönüşmüştür. Bu bağlamda günümüzde daha karmaşık ve zor analiz edilebilen sembolik tüketim devreye girmiştir (Odabaşı, 2013:20). Söz konusu olan tüketicinin zaman içerisinde istek ve beklentileri farklılaşmaya başlamıştır. Farklılaşan dönemlerle beraber tüketici profilleri de değişmiştir. Modern dönemin rasyonel kararlar alan ve beklentisi öngörülebilir tüketici profili aynı zamanda tek tip ürünle tatmin olmaktadır fakat postmodern dönemle birlikte tüketiciler duygusal yönü ağır basan, kendilerine saygınlık kazandırabilecek ürünlerin seçimini yapan tüketici kimliklerine dönüşmüştür.

21. yüzyıl pazarlamasında en çok dikkat çeken konuların başında bireyselleşmeyi tercih eden ve bu yönde ilerleyen tüketici profilini anlamaktır. Tüketici ya da müşteri davranışlarını anlayabilmek ve tanımlama yapabilmek için pazarlamanın kişiselleştirilmiş yönünü analiz etmek oldukça büyük önem arz etmektedir (Elden vd., 2015:49). Bu bağlamda postmodern tüketici, özgür bir biçimde hareket ederek yaşamın kontrolünü elinde tutmayı başaran bir yapıya yola devam etmektedir. Böylelikle diğer bireylerden farklı nitelikte özellikler taşımakta olup kendi kişiliğini yansıtan ürün ve hizmetleri satın almayı tercih etmektedir. Kısacası, tüketim biçimi kendine özgü bir özellik taşımaktadır. Postmodern çağın tüketicisi olan bireyler istedikleri zamanda istedikleri ürün ve hizmetlere sahip olmayı istemektedir, bu perspektiften bakıldığında ise satın alma aşamasında kendi istediği biçimde süreci kontrol etmeyi talep etmektedir.

Bu dönemin tüketicileri aslında yaptıkları tercihler sonucunda özgürleşmekte ve yeni kimlikler oluşturmaktadır. Tüketmek özgürleştirir sözünün geçerli olduğunun benimsendiği bir dönem dikkat çekmektedir (Odabaşı, 2013:32).

Postmodernite süreci ile tüketici grupları, ürünlerin kullanım değerinden daha çok başkaları ile aralarında oluşturacakları bağın anlamı üzerinde daha çok yoğunlaşmaktadır. Diğer bireylerle bir araya gelmeleri sonucu elde ettikleri etkileşimle beraber birbirleriyle paylaştıkları duygulardan tatmin olmayı beklemektedir. Böylelikle ait olmak istedikleri toplulukların seçimini yaparak özgürlüklerini bu yolla ifade etmek istemektedir. Bu bağlamda bu dönemin tüketicileri artık kitlenin bir parçası değildir. Deneyim, duygu, inanç ve yaşam tarzları ile birbirine bağlanan grupların birer üyesi olarak ifade edilmektedir (Gümüş & Onurlubaş, 2010:412).

Bu dönemde kuşkusuz ürünlerin taşıdığı anlam daha fazla ön plana çıkarken tüketimin de yaşam tarzını belirleyici role yükseldiği vurgulanmaktadır. Gösterişçi tüketim, sembolik tüketim, hedonik tüketim ya da diğer bir ifadeyle hazcı yaklaşım olarak da adlandırılan tüketim biçimleri postmodern dönemin öne çıkan tüketim biçimleri arasında yer almaktadır. Bu bölümde adı geçen tüketim kalıpları tüm detaylarıyla birlikte irdelenecektir.

2. SEMBOLİK TÜKETİM

Postmodernizm anlayışına göre medya, gerçeği tam anlamıyla temsil etmemekte fakat gerçeğin kurulmasına yardımcı olmaktadır. Medya bir imajı mekanişel olarak üretmek ve çoğaltmakla ilgilenmektedir. Hatta orijinal ve kopya arasındaki farkın anlaşılmasına kadar giden bir üretim ve çoğaltma işini üstlenmektedir. Bu bağlamda medya, postmodern tüketicinin öyküleştirelmiş bir kimlik oluşturmasına imkân tanıyan kültür imgelerinin yaratıldığı bir meca olarak karşımıza çıkmaktadır (Alemdar & Erdoğan, 2005: 455). Sembolik tüketim özünde tüketicilerin ürünleri kullanırken tek başına fiziksel ihtiyaçlarını gidermesine yardımcı olmaz aynı zamanda tüketicilere psikolojik ve sosyal ihtiyaçlarını da karşılamasına yönelik fayda sağlamaktadır (Azizağaoğlu & Altunışık, 2012: 40). Dolayısıyla tüketiciler satın alma tercihlerini belirlerken bu durumu göz önünde bulundurarak satın alma işlevini gerçekleştirmektedir.

Tüketici satın alma işlemini yaparken birçok faktöre dikkat etmektedir. Tüketici, benliğine uygun olan ürünleri tercih etmektedir ve kendi kimliğini yansıtmasına özen göstermektedir. Bunun yanı sıra sosyal varlığını oluşturmasına ve korumasına dikkat etmektedir. Aynı zamanda sembolik tüketimde yapılan seçimler sonucunda tüketiciler, statülerini veya sosyal sınıfını belirlemeye yönelik olarak tüketim yapmaktadır.

Geçmişten bugüne geçirilen zaman diliminde statü arayışı tüketici grupları için önem arz eden bir konu olmuştur dolayısıyla statü sembolünü temsil eden ürün ve objeler toplumsal yaşamın içinde büyük öneme sahiptir. Söz konusu ürünler, bireylerin toplum içindeki yerleri, duyguları, yaşam biçimlerine dair bilgi vermekte ve tüketimi gerçekleştiren bireylerin kendilerini daha rahat ifade etmelerine katkı sunmaktadır. Çamaşır makinası örneğinde olduğu gibi aslında bu ürünün tek başına bir mutfak/ banyo eşyası olarak hizmet etmesinden daha çok ürünün sağlayacağı diğer avantajlar göz önünde bulundurulmaktadır. Ürünün sağlayacağı konfor, prestij ögesi vb. birçok rolü daha fazla ön plandadır.

Son çeyrek yüzyıla damgasını vuran sembollerle çevrili postmodern dünya içindeki tüketici, kendini ifade etme biçimi olarak benliğini semboller vasıtasıyla tanımlamaktadır. Bu bağlamda üç tür benlik çeşidi vardır. İlk olarak ‘gerçek benlik’ yani ben kimim sorusunun sorulduğu alandır. İkinci olarak ‘ideal benlik’ türü karşımıza çıkmaktadır ve burada kim olmak istiyorum sorusunun yanıtı aranmaktadır. Son olarak ise ‘sosyal benlik’ alanı yer almaktadır. Bu kısımda ise ne olarak bilinmek istiyorum sorusu ön plana çıkmaktadır. Kısacası adı geçen üç benlik türünde benlik türlerine ait soruların yanıt bulması büyük önem taşımaktadır. Soruların yanıt bulması adına tüketiciler satın almalar yapmaktadır. Bazı zamanlar tüketicinin tüketmiş olduğu ürün ve hizmetler gerçek benlikleriyle ilintili olabilirken bazen de hiçbir bağlantısı olmamaktadır. Özellikle tüketici grupları bu süreçte en çok reklamlarda yansıtılan ve somutlaştırılmış ‘ideal benlik’ kavramı ile kendilerini kıyaslamaktadır. Reklam filmlerinde ideal ölçülere sahip olan kadın ve erkeklere dair kesitler sunularak güzel görünmelerini sağlayacak ürünün ayrıntıları verilmektedir. Söz konusu reklam örneği tüketicilerin ideal benliklerine gönderme yapmaktadır. Diğer yandan bazı reklam filmlerinde ‘sosyal benlik’ üzerine vurgu yapılmaktadır. Örneğin hoş bir sofraya çevresinde bir araya gelen bireyler, leziz yemekler yapan hamarat ve güzel bir kadın imajı veya yemeklerin lezzetli olmasını sağlayan ürünler yansıtılmaktadır. Bu tarzda reklamlar genellikle tüketici grupları nezdinde uya-

rıcı etkiler oluşmasına yardımcı olmaktadır. Benliğini geliştirme ihtiyacını karşılamak isteyen tüketiciler, reklam filmlerinde oluşturulan sembolik anlamlar sebebiyle ürün ve hizmeti tüketme isteğini daha fazla hissetmektedir (Odabaşı, 2013:85-89). Bu tüketim sürecinde üzerinde en çok durulması gereken konu bir ürünün taşıdığı anlamın diğer bireyler tarafından da paylaşıyor olmasıdır ve söz konusu olan konu sembolik tüketim sürecinde önemli rol üstlenmektedir.

Ürün ve hizmetlerle ilgili oluşturulan anlamın farklı tüketici grupları tarafından da kolayca algılanabilecek şekilde oluşturulması neticesinde ürünün aynı zamanda sembolik iletişimi destekleyen bir araç olarak sosyal bilinirliği de sağlayabileceği açıktır. Bu noktada bilhassa kitle iletişim araçları kilit rol oynamaktadır çünkü kitle iletişim araçları sayesinde ürün ve hizmetlerin sembolik anlamlarının yaratılması aynı zamanda yayılması süreci gerçekleşmektedir. Bu bağlamda televizyon programları, reklamlar ya da filmler aracılığıyla ürünlerin vurgulanmak istenen sembolik anlamları çok kısa zamanda geniş kitlelere yayılmaktadır. Bu sayede tüketici gruplarına sunulan markalar aracılığıyla yaşam biçimleri ve kimliğin dışı vurumu gerçekleşmektedir.

3. GÖSTERİŞÇİ TÜKETİM

Literatürde “The Theory of Leisure Class” adıyla 1899 yılında yayınlanan eserin yazarı Thorstein Veblen, bu çalışmasında dönemin gösterişçi tüketim eğilimlerini çalışmıştır. İncelediği bu çalışmayla günümüze ışık tutan yazar, daha o günlerden gösterişçi tüketim olgusunun temellerini atarak günümüzde yapılan çalışmalara kaynak oluşturmuştur. Son dönemlerde toplumsal yaşamda, mal ve hizmetlerin niteliğinde yaşanan değişimler veya bireylerin tüketim biçimlerinde ve onları gösterişçi tüketime yönelten sebepler içinde benzer özellikler olduğu anlaşılmaktadır (Veblen, 2005:53).

Veblen ele aldığı çalışmasında aristokratların satın alma davranış modellerini gözlemlemiş bunun sonucunda elde ettiği bilgiler neticesinde aslında alışverişlerin büyük oranda gösteriş amaçlı olduğunu tespit etmiştir. Yazar, insanı nitelendirirken içinde bulunduğu grubun ve bağlı olduğu kültürün normlarına uyum sağlayarak hareket eden bir varlık olarak ifade etmektedir. Dolayısıyla bu bağlamda birey gereksinimleri ve istekleri büyük oranda söz konusu grup ve

kültür tarafından belirlenmektedir (İslamoğlu & Altunışık, 2013:29).

Son dönemlerde gösterişçi tüketim yaklaşımının yansımaları çokça görülmektedir. İş hayatında terfi almaya hak kazanan bireylerde görülebileceği gibi bazen de iktisadi anlamda önemli değişim yaşayan bireylerin kılık kıyafetlerinde ya da ikamet edilen lokasyonlarında kendini gösterebilir. Yaşam tarzlarında ve eğlence alışkanlıklarında gözle görülür nitelikte değişim yaşanması gibi faktörler bu tüketim yaklaşımına örnek verilebilir. Bireylerin eğilimi daha fazla sosyal çevreleri tarafından onaylanma temeli üzerinedir ve dış çevreleri tarafından onaylanabilme ihtimalleri yüksek olan tüketim tarzlarını tercih etmektedir. Kısacası, gösterişçi tüketim daha çok kişinin dış çevresine bireysel olarak statüsünü veya prestijini yansıtmak amacıyla yaptığı alışverişler biçiminde tanımlamak doğru olacaktır. Dolayısıyla gösterişçi tüketimin temelinde yatan temel argüman, tüketici aracılığıyla satın alınan ürünlerin prestij göstergesi olarak algılanması düşüncesidir.

4. HEDONİK TÜKETİM ve HEDONİSTİK TÜKETİCİ

Tüketim kültürünün en belirgin boyutlarından biri olan hedonizm ya da haz arayıcılık konusu, geçmişten günümüze üzerinde en çok tartışılan ve yazılan konuların başında gelmektedir. Hedonizm (haz arayıcılık) kavramının kökü eski Yunan'a dayanmaktadır. Tarihsel süreç içinde inceleme yapıldığında miltattan önce dördüncü yüzyılda gelişmiştir. Buradaki temel sav, hayatın özünde en üstün iyiliğin haz olgusu olduğu düşüncesidir (Odabaşı, 2013:107). Felsefe alanındaki kullanımında ise hazzın mutlak anlamda iyi olduğunu savunması ve bireyler eylemlerini belirlerken haz sağlayacak şekilde planlamalıdır görüşü hâkim olması gerekliliğidir. Kısacası, bireylerin devamlı olarak kendisine haz veren eylemlere yönelmesinin en uygun davranış biçimi olduğu üzerinde duran felsefi görüş olarak geçmektedir (Vikipedi, 2023). Günümüzde tüketiciler tüketimleri neticesinde haz almayı beklemektedir bununla beraber yeni duygusal deneyimler de yaşamının beklentisi içindedir. Dolayısıyla burada ön plana çıkan durum tüketicilerin rasyonel kararlardan ziyade duygusal reaksiyonlarla hareket etme eğiliminde olduğunu göstermektedir. Bu noktada bu dönemin tüketicileri geleneksel tüketiciden farklılık gösterme eğilimindedir.

Eroğlu (2015) hazcılık anlayışını bireylerin biyolojik kökenli gereksinimlerinin, insan organizmasını etkilemesinin ardından tatmin edilmesi esasına dayandırdığı bir temel süreç olarak tanımlamaktadır. Eroğlu'na (2015) göre, insanın özünde acıdan kaçış ve haz vereni arayış duygusunun var olduğudur (Eroğlu, 2015: 68). İnsanın doğasında kendisi için acı veren kaynaktan kaçış söz konusu ve her zaman kendine haz veren kaynağa yönelme eğilimi vardır. Tüketilen ya da kullanılan ürünler bireyleri belirli duygulara ve hislere sevk edebiliyorsa şayet o zaman bu ürünlerin hazcı değere sahip olduğu söylenebilecektir.

Nostaljik duyguları ortaya çıkaran ürünler ile giyim sektörü çabaları, kozmetik sektörü alanı ya da sağlık ürünleri bunun yanı sıra estetik ameliyatı gibi unsurlar kişisel imajı etkilemekte ve bunun yanı sıra haz değeri içermektedir (İslamoğlu & Altunışık, 2013:68). Tüketici grubunun hazcı duyguları en yoğun hissedebildiği alan kuşkusuz deneyimlerdir. Dolayısıyla seyahat acenteleri, oteller veya turizm firmalarının hizmet politikalarının asıl amacı tüketicilere hafızalara kazınabilecek ve eşsiz bir tüketim deneyimi yaşatmaktır. Bu yüzden yapılan çalışmalarda buna çok dikkat edilmekte ve tüketim deneyimi yaşatabilecek kurgular tasarlanmaktadır. Tüketicilerin ürünlere yüklemiş oldukları subjektif anlamlar neticesinde ürünün temel işlevi ortadan kalkmaktadır. Bu noktada tüketiciler satın alma işlemlerinde tükettikleri ürünlere bağlılık oluşturarak satın alma gerçekleştirmektedir (Akgül & Varinli, 2017: 3).

Elden ve arkadaşlarına (2015) göre, sahip olunan kültür pazar tarafından yönlendirilmektedir ve söz konusu pazar kişiler arasındaki ilişkileri düzenlemektedir. Bu doğrultuda hedonizm, çağdaş yaşam içinde belirli niteliklerin kazanılmasına da yardımcı olmaktadır. Sahiplenme ile kendini ifade etmek örneği bu durumun en iyi kanıtlarından sadece biridir ve haza ulaşmayı hedef almaktadır (Elden vd., 2015:52). Bu tüketim davranışının özünde tüketici grubunun plansız satın alma davranışı yatmaktadır çünkü bu davranış temelinde haz ve heyecanı barındırmaktadır.

Hedonist bireyin inandığı şey iyiye ancak hazlarını gerçekleştirdiği anda ulaşabileceği düşüncesidir. Anında tatmin olma arzusu baskındır. Düş kurmak, fantezi oluşturmayı destekleyecek ürünler hazcı tatmin yaratmanın temel kaynakları arasındadır. Dolayısıyla bu öznel anlamlarla beraber tüketimden alınacak hazın seviyesi belirlenerek yeni hazlara alt yapı sağlanmaktadır. Yine günümüzdeki pazarlama çalışmalarının hedonistik tüketimi körüklediği iddialarıyla beraber reklamların daha çok nesneye sahip olma, geçici tatlara veya oluşturulmuş gerek-

sinimlere rol oynamalarından etkilenmektedir (Aygün, 2018: 50).

Geleneksel form olarak iki tür hedonizmden söz edilmektedir. Bunlar; felsefi hedonizm ve psikolojik hedonizm kavramlarıdır (Fromm, 2008: 3). İlk olarak felsefi hedonizm anlayışına göre, her bireyin ulaşmak istediği ana amaç hazzı en yüksek düzeyde elde etme isteğidir ve yine aynı birey bu durumun gerçekleşebilmesi için bütün hayatı boyunca çabalamaktadır. Diğer kavram olan psikolojik hedonizm ise güdülenme kavramı ile ifade edilmektedir. Bu anlayışa göre haz, iyi bir şeydir. Bu bağlamda birey, doğası gereği zevk aldığı veya haz duyduğu şeylere erişebilmek için güdülenmektedir. Birey, arzularına göre hareket etmeye meyilli ve isteklerine ulaşmak için gayret göstermektedir. Her bireyin var olan arzusunu tatmin etmeye hakkı olduğunu kabul etmek ise bu aşamada büyük öneme sahiptir (Odabaşı, 2009: 109).

Diğer bir bakış açısına göre hedonizm geleneksel ve modern olarak iki kategoriye ayrılmaktadır. Geleneksel hedonizm öz itibariyle görme, koklama, duyma, dokunma ve tat alma yani duyular vasıtasıyla elde edilen hazzdır. Bu kategorideki hedonizmde, yeme ve içme gibi temel haz arayışlarının varlığı mevcuttur (Yanıklar, 2006: 102). Diğer yandan modern hedonizm kavramı ile duyular yerine devrede olan duygulardır. Kısaca duygular aracılığıyla haz arama anlayışıdır. İki tür arasındaki en belirgin fark ise, tüketim eyleminin beraberinde getirdiği hazlardır. Modern hedonizmde, haz anlayışı fiziksel tatminden bağımsızdır. Hazzın hayal kurulması sonucu elde edilebileceği ileri sürülmektedir. Bu bağlamda, elde edilen hazzın oluşum sürecinde belirli eylemler yerine düşler ve fanteziler büyük rol oynamaktadır.

Geçmişten bugüne hayalleri doğrultusunda iç dünyasında yaratmış olduğu fantezilerini tüketim yolu ile gerçekleştirme yolunu özümseyen tüketici için hazcılık anlayışı son derece önemli bir konudur. Tüketicinin yaşadığı ev, tercih ettiği kıyafetler, yiyecek ve içecekler vb. gibi sahip olduğu maddi varlıklar aynı zamanda statüyü belirlemeye yardımcı faktörler arasındadır. Dolayısıyla tüketici düşünür kurduğu hayat içinde elde etmek istediği statü ve prestiji kazanabilmek adına belirli ürünlere yönelmektedir çünkü belli ürünlere sahip olmak ve tüketmekle bu doyumunu sağlayabilecektir. Böylelikle istedikleri gücü elde etme fırsatını yakalamış olacaktır. Bu kapsamda statü ve prestije sahip olamayan tüketici gerekli koşulları yerine getirmek adına satın alma işlemi yapacak ve bunu tükettiği ürünlerle gerçekleştirmeye özen gösterecektir (Yanıklar, 2006:113). Böylelikle aslında gerçek kimliğin dışına çıkılarak tüketicinin düşündeki yani fantezilerindeki

kimliği devreye girmektedir. Dolayısıyla bunun sonucunda gitgide özüne yabancı hale gelmeye başlayan bireyler oluşmaktadır. Bu noktada denilebilir ki birçok reklamda bu durumu destekler nitelikte çalışmaktadır. Reklamlarda, fiziksel yarar ön planda tutularak tüketicinin ana amacı haline gelmektedir. Tüketicinin fiziksel doyum sağlamasına yardımcı olan yiyecek, içecek veya giyecekler artık onların en çok değer verdiği maddi unsurlar olarak mutlu olmalarına destek olmaktadır. Aynı zamanda zevk almalarına ve sosyal çevreleriyle de paylaşım halinde olmaları neticesinde yüksek oranda doyuma ulaşmalarına yardımcı olmaktadır. Böylelikle, özsel fiziksel yarar, zevk ve gösteriş kültürünün teşhirciliğinin sağladığı doyum ile zirveye çıkartılmaktadır.

Hazcı tüketim, faydacı tüketimin tam karşıtında yer alarak farkını kesin hatlarla ortaya koymaktadır. Faydacı tüketim içindeki birey, ürünlerin fonksiyonel özelliklerine dikkate almaktadır. Artık günümüzde ürünlerin düşsel veya fantezi anlamları ön plana çıkartılarak ürünlerin kullanım değerleri eskisi kadar önemli görülmemektedir. Dolayısıyla bu tüketim anlayışında ürünlerin gerçek anlamda ne olduklarından ziyade neyi temsil ettikleri daha fazla büyük rol oynayarak dikkat çekmektedir (Hayta, 2014:22).

Hedonistik tüketim modelinde görülen özellikler geçmiş dönemlere göre farklılık göstermektedir. Tükettikçe mutlu olan ve sürekli tükettikçe istek duyan postmodern tüketici, hazzın peşindedir. Bu bağlamda haz alarak doyum sağlayabileceği düşüncesini gerçekleştirmek için çalışmalar yapmaktadır. Ürünlere nesnel varlık olarak bakılmayan bu anlayış biçiminde tüketici hedonik tüketimi sonucunda eğlence ve haz elde ederek mutluluğu yakalamaktadır. Örneğin; tüketici kendisine satın alacağı bir kol saatini sadece zamanı gösterme yararını gözeterek almamaktadır. Bunun yanı sıra tüketici satın alacağı bu ürünün modağa uygun olup olmadığına, markanın taşıdığı sembolik anlam gibi farklı özelliklere bakarak inceleme yapmaktadır. Bunun sonucunda ürünü satın alarak hayalini kurduğu düşü yaşamaktadır.

4.1. Hedonik Alışverişi Motive Eden Nedenler

Hedonik veya hazcı temelli alışverişin yapılma nedeninin çeşitli beklentilerden yola çıkılarak yapıldığı bilinmektedir ve literatürde yapılan araştırmalar sonucunda tüketicilerin haz arayışına farklı sebeplerle yöneldiklerini gösteren çalışmalar mevcuttur. Bu konuyla ilgili olarak en geniş araştırmayı Arnold ve Reynolds (2003) yapmıştır. Araştırmacılar ‘‘Hedonik alışverişe yönelten ne-

denler ‘‘ adında bir ölçek geliştirmişlerdir. Yine aynı araştırmacılara göre hedonik alışveriş yapma nedenleri şu şekildedir (77-95): Maceracı alışveriş, rahatlamak için alışveriş, sosyal amaçlı alışveriş, fikir edinmek-son modayı takip etmek, başkalarını mutlu etmek, fırsatları yakalamak için alışveriş olmak üzere altı kategoriye ayrılmaktadır.

Maceracı Alışveriş: Maceracı alışveriş kategorisindeki alışverişler öz itibariyle daha çok arayış, uyarılma, macera ve farklı bir dünyada olma hissine dayanmaktadır. Bu kategoride yapılan alışverişleri coşku yaratan ve heyecan hissi uyandıran seslerin, kokuların, görüntülerin bol olduğu bir dünya olarak tanımlamak doğru olacaktır. Özetle, tüketicinin içinde bulunduğu zamanı ve çevresindeki dünyayı fark edemeyeceği kadar tüketim deneyiminin içinde olması ve bir nevi sürüklenmesini ifade etmektedir.

Rahatlamak İçin Alışveriş: Tüketiciler stresten kaçmak, olumsuz ruh halinden sıyrılabilme için bu kategorideki alışverişini tercih etmektedir. Rahatlamak için alışveriş yapma kategorisinde tüketiciler daha çok kendi kendilerini tedavi etme yöntemi olarak bu alışveriş çeşidini gerçekleştirmektedir. Bireyler yaşadıkları stresi hafifletmek, arınmak, sorunlarını unutmak adına alışveriş yapabilmektedir.

Sosyal Amaçlı Alışveriş: Bu kategorideki alışverişte temel argüman, arkadaşlarla ve aile üyeleriyle yapılan alışverişten zevk alma, alışveriş sırasında sosyalleşme ve farklı bireylerle etkileşime geçme fırsatı yakalama şeklinde ifade edilmektedir. Günümüzde, alışveriş merkezleri bireylerin bir araya gelebildikleri lokasyonlar haline gelmiştir. Bu tür alanlar özellikle genç tüketiciler için inanılmaz imkânlar sunmaktadır. Bunun yanı sıra güvenli ve kontrollü bir alan olmaları nedeniyle yaş almış bireyler ve kadın tüketiciler için de birer cazibe merkezi olmaktadır. Diğer yandan, özellikle varoş ve kırsal bölgelerde yaşam sürdüren bireylerin boş zamanlarını harcayabilecekleri farklı bir alan olmadığından ötürü tercih ettikleri alanlar olma özelliğini kazanmıştır. Böylelikle bu tarz mekânlar hem sosyalleşme hem de vakit geçirme yeri olmaktadır.

Fikir Edinmek-Son Modayı Takip Etmek: Yeni ürün ve gelişmelerden haberdar olmak için yapılan alışverişler bu kategoriye girmektedir. Öz olarak, belirli bir satın alma gereksinimi ya da kararı olmaksızın yalnızca bilgi toplama maksadıyla yapılan bu alışveriş çeşidinde, bireyler alışverişini bir nevi eğlence veya boş vakit değerlendirme yolu olarak kullanmaktadır.

Başkalarını Mutlu Etmek: Bu alışveriş kategorisinde, bireylerin kendileri

için değil de bir başkası için alışveriş yaptıkları zaman yaşamış oldukları keyif ve pozitif düşünceleri kapsamaktadır. Bu noktada birçok insan, sevdikleri bireyler için yapmış oldukları alışveriş deneyimleri neticesinde ne kadar keyif aldıklarını ifade etmektedir. Hatta bazı bireyler için sevdikleri insanlar adına alışveriş yapmak çok önemli bir konu olmasının yanı sıra bu alışveriş sonucunda bireyler kendilerini daha iyi hissetmektedir.

Fırsatları Yakalamak İçin Alışveriş: Bu kategorideki alışveriş türündeki temel düşünce, bazı bireylerin alışveriş sürecinde adeta bir yarış heyecanı ve coşkusu içinde yaşamaktan zevk almalarıdır. Tüketiciler, fırsatları yakalayabilmek adına ucuzluk dönemlerini beklemekte ve indirimleri büyük bir titizlikle takip ederek alışveriş yapmayı tercih etmektedir. Bu aşamada bireyin en iyi ürünü en uygun fiyatla alması sonucu kendini akıllı bir tüketici olarak görmektedir. Dolayısıyla alışveriş aşamasında bireyin sağladığı haz paha biçilemez olmaktadır. Diğer yandan ise bazı bireyler de piyasa bilgisine sahip olmakla ilgili olarak kendileriyle gurur duymaktadır. Çünkü bireyler bu şekilde çevrelerindeki tüketicilere en güzel ve en uygun fiyatlı ürünlerin satıcısının hangi lokasyonda olduğu, ücretinin ne kadar olduğu gibi bilgileri paylaşarak yüksek bir doyum yaşayarak tatmin olmakta ve haz duymaktadır (Ünal & Ceylan, 2008 :269-271).

SONUÇ

Günümüzde tüketim şüphesiz postmodernite dönemi ile en önemli konuların başında gelerek bütün dikkatleri üzerine çekmeyi başarmıştır. Bu bağlamda bireylerin birbirinden farklı özelliklerinin olması sebebiyle her bireyde tüketim kendini değişik tarzda göstermektedir. Bireyler gün boyu içinde buldukları koşullara göre farklı kişiliklere bürünmektedir dolayısıyla tükettikleri ürünlerin kullanım amaçları ve önemli oluşundan ziyade tüketilen ürünlerin sembolik değerlerinin daha fazla ön planda olduğunu ifade etmek yanlış olmayacaktır. Bu noktada, söz konusu durum marka ve firmaların işini daha fazla zorlaştırmaktadır. Tüketicileri birer sadık müşteri haline getirmek ise eskisi kadar kolay değildir. Aynı zamanda firmaların pazar paylarını korumak, satış hacmini yükseltmek adına daha çok çalışmalarını ve çaba sarf etmeleri artık bir zorunluluk haline gelmiştir.

Postmodern toplumda var olmaya çalışan tüketici kimliği semboller ve im-

geler kullanılarak oluşturulmaktadır. Bunun yanı sıra kişisel hikayelerini yazma yoluyla da kimlik oluşturma süreci devam etmektedir. Sosyal hayat içinde tüketikçe var olmaya çalışan postmodern dönemin tüketicisi kendini bu şekilde anlamlı kıldığını düşünmektedir. Dolayısıyla tüm yaşantısını da materyalist bakış açısıyla ele alarak metalara yüklenen anlamlar üzerinden zenginleştirmektedir. Bu noktada kurum ve işletmeler tüketicilerine anlam yüklü sembol kaynakları olarak hizmet etmeyi tercih etmektedir. Bu semboller, bireylerin toplum içinde birbiriyle olan iletişimlerini beslemekte ve ilişkilerini kolaylaştırmaktadır. Ürünlerin sağlayacağı fiziksel yarardan ziyade elde edilen tatmin ve doyum hissini ön planda olduğu sonucuna ulaşmaktadır.

Postmodernite döneminde kurum ve işletmelerin yol haritalarını belirlerken stratejik bir bakış açısıyla plan yapmaları ve gereksinimler doğru bir şekilde analiz edilmeden karar verilmemesi büyük önem taşımaktadır. Doğru değerlendirmeler neticesinde başarının kaçınılmaz olacağı her zaman hatırlanmalıdır. Tüketicilerle doğru iletişim kanalları tercih edilerek interaktif bir sürecin temeli atılmalı ve bu durumun sürdürülebilirliğine ekstra dikkat edilmesine özen gösterilmelidir. Dolayısıyla kurum ve işletmelerin izleyecekleri yollarda vizyoner ve stratejik kararlar almaları büyük rol taşımaktayken tüm bu aksiyonları uygulamaya geçirmeleri ise daha büyük önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

- Alemdar, K., & Erdoğan, İ. (2005). *Öteki Kuram: Kitle İletişim Kuram ve Araştırmalarının Tarihsel ve Eleştirel Bir Değerlendirmesi*, Ankara: Pozitif Matbaacılık.
- Akgül, D., & Varinli, İ. (2017). Hedonik (Hazcı) Tüketimin Özel Günlerdeki Alışveriş Kültürü Üzerindeki Etkisi ve Ülkelerarası Karşılaştırmalı Bir Araştırma. *International Journal Of Social Inquiry*, (1-36).
- Arnold, M.J., & Reynolds, K.E. (2003). Hedonic Shopping Motivations, *Journal Of Retailing*.
- Aygün, H., (2018). *Hedonistik ve Faydacı Tüketici Davranışlarının Satın Alma Niyeti Üzerindeki Etkisinde Etiğin Aracı Rolü*. Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Doktora Tezi. İstanbul.
- Azizağaoğlu, A., & Altunışık, R. (2012). Postmodernizm, Sembolik Tüketim ve Marka. *Tüketici ve Tüketim Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 33-50.
- Baudrillard, J., (2010). *Tüketim Toplumu*, 5.Baskı, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

- Elden, M., Ulukök, Ö., Yeygel, S. (2015). *Şimdi Reklamlar*, 7. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Eroğlu, F., (2015). *Davranış Bilimleri*, 14. Baskı, İstanbul: Beta Yayınları.
- Fromm, E., (2008). *To Have Or To Be? London*: Continuum Publishing.
- Gümüş, N., & Onurlubaş E. (2020). Postmodern Tüketici Özelliklerinin Marka Sadakatine Etkisi. *Opus Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*.
- Hayta, A., (2014). Postmodern Dönemin Tüketim İmajları: Postmodern Tüketim Kültürü, Tüketim Kalıpları ve Postmodern Tüketici. *Tüketici Yazıları, Hacettepe Üniversitesi, Tüketici-Pazar-Araştırma-Danışma Test ve Eğitim Merkezi*.
- İslamoğlu, A., & Altunışık, R. (2013). *Tüketici Davranışları*, 4. Baskı, İstanbul: Beta Yayınları.
- Odabaşı, Y., (2009). *Tüketim Kültürü: Yetinen Toplamdan Tüketen Topluma*, İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Odabaşı, Y., (2012). *Postmodern Pazarlama*, 3. Baskı, İstanbul: MediaCat Yayınları.
- Odabaşı, Y., (2013). *Tüketim Kültürü*, 4. Baskı, İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Odabaşı, Y., (2013). *Tüketici Davranışı*, 13. Baskı, İstanbul: MediaCat Yayınları.
- Özsaçmacı, B., Yener, D., & Dursun, T. (2019). Hedonizm, Hedonik Tüketim ve Tüketimde Materyalist Eğilimler Üzerine Bir Araştırma. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi* 54/1 (2019) 71-88. <http://dx.doi.org/10.15659/3.sektor-sosyal-ekonomi.19.02.1071>
- Ünal, S., & Ceylan, C. (2008). Tüketicileri Hedonik Alışverişe Yönelten Nedenler: İstanbul ve Erzurum İllerinde Karşılaştırmalı Bir Araştırma. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 22(2), 265-283.
- Veblen, T., (2005). *The Theory Of The Leisure Class: An Economic Study Of Institutions*. Aakar Books.
- Yanıklar, C., (2006). *Tüketimin Sosyolojisi*, 1.Baskı, İstanbul: Birey Yayınları.
- Yeygel, S., (2006). Postmodern Toplumsal Yapının Pazarlamaya Getirdiği Yeni Boyut: Topluluk Pazarlaması (Tribal Marketing), *Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığı, Bilig-Yaz*.

İNTERNET KAYNAKLARI

- Tüketim Kavramı (Haziran, 2023). 06.06.2023 tarihinde <https://sozluk.gov.tr/> adresinden edinilmiştir.
- Postmodernizm Kavramı (Haziran,2023). 06.06.2023 tarihinde <https://tr.wikipedia.org/wiki/Postmodernizm> tarihinde adresinden edinilmiştir.
- Hedonizm Kavramı (Haziran, 2023).06.06.2023 tarihinde <https://tr.wikipedia.org/wiki/Hedonizm> adresinden edinilmiştir.

16. BÖLÜM

AVRUPA BİRLİĞİ ULAŞTIRMA POLİTİKALARININ TÜRKİYE’DEKİ ULAŞTIRMA POLİTİKALARINA YANSIMASI: HAVAYOLU ULAŞTIRMA POLİTİKALARI

Öğr. Gör. Dr. Tuğba DAMGACI

Selçuk Üniversitesi

Sivil Havacılık Yüksekokulu

tugba.damgaci@selcuk.edu.tr

ORCID NO: 0000-0002-7379-242X

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.8428475>

GİRİŞ

Ulaştırma sektöründe yaşanan değişim ve gelişmeler hizmetin daha güvenli ve emniyetli verilmesi hususunda oldukça önem arz etmektedir. Ürünlerin hasar almadan taşınması, yolculara daha güvenli bir ulaşım hizmetinin sunulması hizmet süreçleriyle doğrudan ilişkilidir. Bu düşünceden hareketle müşteriler için maliyet her ne kadar önemli bir unsur olarak değerlendirilse de hizmet kalitesi de bir o kadar tercih sebebi olmaktadır. Bu doğrultuda ülke otoritelerinin emniyet ve güvenliğe ilişkin belirledikleri mevzuatlar ve politikalar söz konusudur. Ülkemiz için de özellikle AB’ye (Avrupa Birliği) üye olma hedefine uygun olarak ulaştırma sektöründeki standartları ortak bir ulaştırma politikası kapsamında düşünülmektedir.

AB ulaştırma politikaları Türkiye ile birçok yönden bağlantılı olup ülkenin ulaştırma sisteminin gelişimine katkıda bulunmaktadır. Havayolu taşımacılığı da AB ulaştırma politikaları kapsamında düzenlemelere ve projelere tabidir. Düzenlenen havacılık politikaları, havacılık sektöründe etkili ve adil rekabetin sağlanmasını hedeflemektedir. Bu politikalar aracılığıyla havayolu taşımacılığı sektörü birçok açıdan gelişme göstermiştir. Her yıl Türkiye’de yolcu ve uçak

trafiği artmakta yeni havalimanları hizmete açılmakta ve uçulan noktaların sayısı büyük ölçüde genişlemektedir. Bu politikaların sayesinde ülkenin dış ticaretinde gelişme kaydedilmiş ve yabancı yatırımlar teşvik edilmiştir.

Çalışmanın amacına uygun olarak bu bölümde ilk olarak ulaştırma kavramı açıklanarak Türkiye'deki ulaştırma sistemleri ve uygulanan ulaştırma politikaları hakkında bilgi verilecektir. Daha sonrasında Avrupa Birliği ulaştırma politikalarına yer verilerek Türkiye AB arasındaki ulaştırma politikalarının benzerlik ve farklılıkları okuyucuya sunulacaktır.

1. TÜRKİYE'DE ULAŞTIRMA SİSTEMLERİ VE ULAŞTIRMA POLİTİKALARI

Ulaşım en genel tanımı ile malların, hizmetlerin ve insanların transferidir. Ulaşımı Pegrum (1973); *insanların ve nesnelerin bir yerden başka bir yere hareket etmesi* ve ayrıca *yer ve zaman faydalarının bir yaratıcısı* olarak tanımlarken, Saatçioğlu (2017) ise ulaşımı; *ekonomik yönden, insan ihtiyaçlarını tam olarak karşılamak için insanların ve nesnelerin yer ve zaman açısından fayda ortaya çıkaracak şekilde yer değiştirmesini sağlayan bir hizmettir* şeklinde tanımlamaktadır. Tanımlardan yola çıkarak genel bir tanım yapılacak olursa ulaşım; *insanların, nesnelerin ve hizmetlerin iki nokta arasında bir yerden başka bir yere taşınmasında yer ve zaman faydası sağlayan bir unsur* şeklinde tanımlanabilmektedir (Erdoğan, 2016, s. 189).

1.1. Ulaştırma

Ulaştırma kavramı en sade haliyle; insanların, malların, haberlerin ulaşmasını ve iletilmesini sağlayan işlerin ve araçların tümüdür şeklinde ifade edilebilir (TDK, 2009). Ulaştırma, ekonomik bir terim olduğu kadar sosyal hayatı da içine alan bir kavramdır (Ergün, 1985). Bu tanımdan hareketle ulaştırmayı; konut, iş, beslenme, kültür, eğlence ve insanlar arasında haberleşme gibi sosyal aktiviteleri ortaya koymak amacı ile insanlar, nesnelere ve enformasyon için uzaklık kavramının görsel önemini ortadan kaldırmaya yönelik katkı yapan bir sektör olarak kabul etmek de mümkündür.

Ulaştırma sektörü ülkenin büyümesi ve kalkınması için önem arz eden birçok

unsuru bünyesinde taşımaktadır. Bunlar; farklı ülkeler ile iletişimin artması, iktisadi kaynakların daha etkin bir şekilde değerlendirilmesi, mal ve hizmet akış sisteminin düzenlenmesi, ekonomik ve sosyal girdilerin yeni alanlara taşınması, diğer sektörlerle oluşacak yoğun temastan dolayı hem istihdamın hem de bu sürecin sürekliliğinin sağlanması olarak özetlenebilmektedir (Arslan vd., 2021, s. 34). Ulaştırma sektörü farklı uygulamalarla ve iş süreçleriyle sürekli gelişimin yaşandığı bir sektördür. Ulaştırmanın gelişimi, ulaşımın hızına, kalitesine, sürekliliğine, güvenilirliğine ve ekonomik oluşuna bağlıdır. Bu faktörleri sağlayacak olan sistemler de ulaştırma sistemleridir.

1.2. Ulaştırma Sistemleri ve Türkiye’deki Mevcut Durum

Ulaştırma sistemleri, bir ülkede başta ekonomi olmak üzere sosyal ve kültürel faaliyetlerin hareketlenmesinde etkin rol oynayan bir araçtır (Akgüngör ve Demirel, 2004, s. 423-430). Ulaştırma sistemleri ve hizmetleri modern ekonominin ve toplumsal gelişimin temel ögesidir. Ulaştırma sistemlerinde; modern teknolojiler, çağdaş yaklaşımlar ve politikalar tercih edilmeli, yatırımında ve işletmeciliğinde kaynaklar etkin ve verimli kullanılmalı, mevcut altyapıların ve tesislerin kapasiteleri en üst düzeyde tutulmalı, çevresel, kentsel, insani ve tarihi değerleri koruyan ve destekleyen projelerde yer alınmalıdır (UAB, 2022, s. 28).

Planlı ve düzenli bir ulaşım ağının oluşturulması, doğal kaynakların verimli bir şekilde kullanılmasını, mal ve hizmetlerin kolayca ve hızlı dağıtılmasını, iç ve dış ticaretin geliştirilmesini mümkün kılacaktır. Yolcu ve yük taşımacılığı için seçilecek olan ulaştırma sisteminin hızlı, ekonomik, güvenli, çevreye az zarar veren ve ülke koşullarına uygun bir ulaştırma sisteminin olması beklenmektedir. Ancak bir ulaştırma sisteminin, gereken bu özelliklerin hepsini tümüyle bünyesinde toplaması oldukça zordur. (Akgüngör ve Demirel, 2004, s. 423-430). Ulaştırma sistemlerine ait belirli özellikler tablo 1’de gösterilmektedir.

Tablo 1. Ulaştırma Sistemlerinin Bazı Kategorilerdeki Özellikleri

ULAŞTIRMA SİSTEMİ	MALİYET	TESLİMAT HIZI	HİZMMET VERİLEN YERLERİN SAYISI
Karayolu	Yüksek	Hızlı	Çok geniş
Havayolu	Çok Yüksek	Çok hızlı	Geniş
Demiryolu	Orta	Orta	Geniş
Denizyolu	Çok düşük	Yavaş	Sınırlı

(**Kaynak:** Saatçioğlu ve Çelikok, 2018, s. 789)

1.2.1. Karayolu Sistemi ve Türkiye’deki Mevcut Durum

Karayolu sistemi, iki nokta arasında kesintisiz taşımayı sağlaması, esnek yapısı, hızı ve diğer ulaşım modları arasında geçişlere uyumlu olması sebebiyle zamanla gittikçe artan bir gelişme göstermektedir (UAB, 2022, s. 28).

Karayolu sisteminin diğer sistemlere oranla bu kadar gelişen ve talep gören bir sistem olması bir takım avantajlar sağlamasından kaynaklanmaktadır. Bu avantajlar; küçük miktarlarda yük nakliyesi yapılabilmesi, yüksek erişilebilirliğe sahip olması, yükün alıcıya kadar taşınmasında bütün taşımacılık sistemleri için tamamlayıcı bir ulaşım türü olması şeklinde sıralanabilir. Aktarmasız bir taşıma imkanı sunması yükün hasar görmeden ve kayıp vermeden taşınmasına yardımcı olmaktadır. Karayolu taşımacılığı gelişen teknolojisi ve altyapısıyla hareketlilik sağlar, kalkış ve varış zamanları açısından esnektir. Karayolu sisteminin avantajlarının yanında bazı olumsuz özellikleri de bulunmaktadır. Bunlar; büyük boyut ve miktardaki yüklerin taşınmasında karayolu araçlarının boyutlarının yetersizliği, deniz aşırı taşımacılıkta karayolunun kullanılamaması, taşıma birim maliyetinin yüksek olması, ülkeler arasında yaşanan politik sorunlardan dolayı taşımada yaşanan aksaklıklar olarak özetlenebilir (Çalık, 2008, s. 5-6).

Ülkemizde karayolu sistemine yapılan yatırımlar sonucu büyük bir gelişim gösteren karayolu taşımacılığı, yolcu ve yük taşımacılığında en fazla tercih edilen ulaşım türü olmuştur ve 2021 yılı itibarıyla yurt içi yolcu taşımacılığının %92,7’si ve yük taşımacılığının %90’ı karayolu ile yapılmaktadır (UAB, 2022, s. 31).

Tablo 2. Türkiye’de Ulaşım Türlerine Göre Yurt İçi Yolcu ve Yük Taşıma

Oranları

ULAŞIM HİZMETİ	KARAYOLU	HAVAYOLU	DEMİRYOLU	DENİZYOLU
Yolcu	%92,7	%6,3	%0,6	%0,4
Yük	%89,4	%0	%4,6	%6

(Kaynak: UAB, 2022, s. 31)

Bu tabloyu göz önünde bulundurduğumuzda karayolu ulaşımının Türkiye’de ne kadar büyük bir yer kapladığını ve ekonomik kalkınma, ticaret ve daha birçok sektör için ne kadar büyük bir öneme sahip olduğunu anlaşılabilir. Ayrıca bu tabloda diğer ulaşım türlerine ve karayolu sektörüne yapılan yatırımlar arasındaki fark olduğu da gözlemlenmektedir.

1.2.2. Havayolu Sistemi ve Türkiye’deki Mevcut Durum

Havayolu ulaşımı geçmişten günümüze uygulanan yeniliklerle sürekli gelişen ve ilerleyen küresel çapta oldukça önemli bir ulaşım sistemidir. Havayolu sistemi, diğer ulaşım sistemlerinden birçok farklı ve gelişmiş özelliğinden dolayı farklılaşmaktadır. Ulaştırma, hızlı ulaşım imkanı sunması, verilen hizmet yerinin sayısının fazlalığı ve ulaşımdaki güvenilirliği onu diğer ulaşım yollarından ayrıcalıklı kılmaktadır. Birçok yönden avantajları olmasına rağmen oldukça maliyetli olması, her türlü yükün taşınmasına uygun olmaması, birçok dış etkilerden (ekonomik kriz, ambargo, terör saldırıları, diplomatik krizler, büyük kazalar vb.) ve yükün alıcıya ulaşımında farklı ulaşım sistemlerinin de kullanılması bu ulaşım sisteminin ayrılan olumsuz özelliklerindedir.

Havayolu ulaşımı hassas ve çevresel değişkenlerden etkilenen bir sektördür bu nedenle hizmetin emniyetli, güvenilir, düzenli, özenli ve hızlı olması sektör açısından önemlidir. Bu nedenle ulusal ve uluslararası birçok otorite havacılık sisteminin düzenli ve emniyetli bir şekilde işlemlerini sağlamakla yükümlü olarak kurulmuştur. Kurulan bu kurum ve kuruluşlar bugüne kadar havacılığa dair birçok katı kurallar koymuş ve bu kurallarında küresel çapta uygulanmasını sağlamıştır. Küresel çapta uyulan bu kurallar ve düzenlemeler, zamanla teknolojinin de gelişimiyle havacılığın geçmişe oranla daha emniyetli, güvenli daha hızlı ve konforlu olmasını sağlamıştır.

Yolcu, kargo ve posta taşımacılığını bünyesinde bulunduran havayolu

taşımacılığı ülke ekonomilerinin yapı taşlarından biri haline gelmiştir. ICAO (International Civil Aviation Organization)’nun açıkladığı verilere göre, dünyada havacılık sektörünün doğrudan ve dolaylı olarak 2,7 trilyon dolar ekonomik katkısı bulunmaktadır. Bu rakam oldukça büyük bir gelir olduğunu göstermektedir. Havacılık sistemi sayesinde ülkeler arası erişilebilirlik artmaktadır. Bu artışın etkisiyle havayolu ulaşımı sektörü yatırımcılar açısından da güvenli bir yatırım alanı olarak değerlendirilmektedir (UAB, 2022, s. 40).

Türkiye’de sivil havacılığın gelişimi incelendiğinde 2. Dünya savaşından sonra daha etkin bir ilerleme kaydedildiği görülmektedir. Bu dönemde uçakların modernleştirilmesi ve yeni havalimanlarının yapımına ağrılık verilmiştir. 1956’da çıkarılan yasa ile Devlet Hava Meydanları İşletmesi (DHMI) kurulmuş havaalanlarının işletilmesi ve uçuş güvenliğinin sağlanması yolu bu kuruluşla ilerlemiştir. (Emekli, 2007, s. 116-117).

Bu faaliyetler 1987 yılında gerçekleştirilen yeniden yapılanmayla ‘‘Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü’’ olarak idari kamu kurumu kapsamına girmiştir. SHGM, sivil havacılık konusunda Türkiye’deki en sorumlu ve yetkili otoritedir. Sektörün güvenliğinden, düzenli ve verimli bir şekilde işleyebilmesinden ve ülke içerisindeki tüm sivil havacılık faaliyetlerinin planlanması, koordinasyonu ve kontrolünden ayrıca hava taşıyıcılarının lisanslandırılmasından sorumludur (Aydın, 2008, s. 91).

Türkiye, yesi olduğu Uluslararası Sivil Havacılık Teşkilatı (ICAO), Avrupa Sivil Havacılık Konferansı (ECAC), Havacılık Otoriteleri Birliği (JAA) ve Avrupa Hava Seyrüsefer Emniyet Teşkilatı (EUROCONTROL) içerisinde SHGM (Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü) tarafından temsil edilmektedir.

1.2.3. Denizyolu Sistemi ve Türkiye’deki Mevcut Durum

Denizyolu sistemi kıtalararası taşımada ve ulaşımda çok önemli bir ulaşım türüdür. Denizyolu sistemi taşınabilen yk miktarında rakipsizdir. Çok büyük yükleri kıtalararası taşıyabildiği gibi diğer ulaşım sistemlerine göre de daha maliyetsizdir. Denizyolu sistemiyle en çok tahıl ve kömür olmakla birlikte birçok önemli gıda veya hammaddeyi denizaşırı ülkelerarası ucuz bir şekilde taşınabilmektedir. Diğer ulaşım sistemlerine nazaran denizyolu sistemi politik sorunlardan daha az etkilenebilmektedir ve bu da denizyolu sektörü açısından önemli bir avantajdır

Bir yükün alıcının deposuna kadar denizyolu ile taşınmaması ve araya başka ulaşım sistemlerinin girmesiyle maliyetin artması ise olumsuz bir özelliktir. Bir diğer yandan denizyolu taşımacılığının diğer ulaşım türlerine göre daha uzun bir taşıma süresinin olması da bir diğer eksikliklerdir (Çalık, 2008, s. 42).

Türkiye açısından T.C Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı'nın denizcilik sektörüne yönelik belirlediği misyon; lojistik zincirinin en önemli halkası olan denizcilik alanında; dengeli, erişilebilirliği yüksek, ekonomik ve güvenli hizmet görüşüyle toplumun yaşam kalitesinin yükseltilmesi ve ülkenin kalkınması hakkında katkı sağlamak olarak belirtilmiştir. Denizyolu sistemi için de bu doğrultuda birçok adım atılmış ve sektörün gelişmesi için bazı düzenlemeler yapılmıştır. Bunlardan birisi ÖTV'siz yakıt uygulamasıdır. Bu uygulamayla sektöre 9.6 milyar TL sağlanmıştır. Öte yandan filo artışı yaşanmış, takip ve denetim sistemleri geliştirilmiş ayrıca kabotaj hattı çalışmaları artırılmıştır (UAB, 2022, s. 46-49).

1.2.4. Demiryolu Sistemi ve Türkiye'deki Mevcut Durum

19. Yüzyılda etkili ve güvenilir ulaşım sistemi olarak demiryolu sistemi görülmekteydi ama eksik ve yetersiz bir sistem yapısı bulunmaktaydı. Cumhuriyet'in ilk yıllarında demiryoluna özen gösterilmiş bunun üzerine yatırımlar yapılmıştır. Bir kısmı yabancı şirketlere bir kısmı devlete ait olan demiryolu sistemi zamanla devletin aldığı kararlarla millileştirilmiştir. 1930-1940 yılları arası demiryolu sisteminin en parlak yılları olmakla birlikte 2.484 km ray döşenmiş, yıllık ortalama 250 km demiryolu yapılmıştır. Bu yüzden Cumhuriyet'in ilk çeyreği demiryolu sistemi için çok önemli bir dönemdir. Bu dönemde uygulanan demiryolu sistemi için politikaların birtakım amaçları bulunmaktadır. Bunları; yurdun doğal kaynaklarına ulaşabilmek, iç bölgelerin de gelişimine katkıda bulunmak, tüketim ve üretim merkezlerini birbirine bağlayarak maliyetleri azaltmak, milli güvenlik için demiryolu şebekesi kurmak şeklinde özetlemek mümkündür (Emekli, 2007, s. 157-158).

29 Temmuz 1953'te Devlet Demiryolları yapılandırılarak T.C Devlet Demiryolları (TCDD) İşletmesi Genel Müdürlüğü haline getirilmiştir. 1950'li yıllardan sonra ulaşım ekonomisine yönelik önemli olan iki önemli sistem yani karayolu ve demiryolu sistemlerine ağırlık verilmiş birçok yatırım yapılmıştır (Saatçioğlu, 2016, s. 77)

2003-2015 yılları arasında demiryolu sistemi açısından birçok gelişme yaşanmıştır. Demiryolu sistemine Türkiye yaklaşık 25 milyar yatırım yapmış, Marmaray hizmete açılmış, Konya-İstanbul Yüksek Hızlı Tren seferlere başlamış, yerli ray üretimi devlet tarafından desteklenmiş, ankırı’da bir Makas Fabrikası kurularak ilk kez tren tekerlekleri üretilmiş, ilk kez Türkiye’de Yük Merkezleri (Lojistik Köyler) kurulmaya başlamıştır. Ayrıca Çin’den Batı Avrupa’ya kesintisiz bir demiryolu bağlantısı sağlaması hedeflenen Kars-Tiflis – Bak yolunun temeli atılmıştır (Saatçioğlu, 2016, s. 77-78).

1.3. Türkiye’de Ulaştırma Politikaları

lke ekonomisinin önemli unsurlarından birisi olan ulaştırma sektörü, üretim sürecinin temel taşlarından olması ve ayrıca bu alana yapılan önemli yatırımların ekonomide yarattığı etkiler yönünden çok önemli bir yere sahiptir. Bulunduğu coğrafya itibarıyla stratejik olarak ulaşımda önemli bir yere sahip olan Türkiye, milli ve uluslararası alanda; teknoloji alanında, sosyal ve ticari alanda, ekonomik ve stratejik alanda gelişme ve değişmeleri dikkate alarak ulaşılabilir, ağdaş bir ulaşım ağı oluşturmayı ve yönetmeyi bir ilke haline getirmiş ve bu yönde adımlar atmıştır (Kızıltaş, 2016, s.9-10).

1.3.1. Türkiye’de Ulaştırma Politikalarının Amaçları

Türkiye’de ulaştırma politikası; istikrara, büyümeye, istihdama, Őeffaflıđa ve öngörülebilirliğe odaklanan bir kavramdır. Bağlayıcı ve düzenleyici bir hukuksal zeminin ortaya çıkarılmasını ve aynı zamanda vatandaşı etkileyen bölümlerde kullanıcı memnuniyetini önemseyen sürdürülebilir bir anlayışı benimsemektedir. T.C. Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı tarafından ulaştırma politikalarının başlıca hedef ve amaçları şu Şekilde ifade edilmiştir (UAB, 2020, s.5).;

- Sürdürülebilir akıllı ulaşımın ve iletişimin altyapısının kurulması ve ulaştırma yatırımlarının koridor yaklaşımı ile öncelik konumuna getirilmesi.
- Tek taşımacılık ağı yönetimi modelinin uygulamaya konulması ve fiber iletişim altyapısı ve genişbant iletişiminin yaygınlaştırılması.
- Kamu zel İşbirliği (Kİ) ve dış finansman modelleri ile birlikte alternatif finansman kaynaklarının sağlanması ve Türkiye’nin siber

güvenliğinin sağlanması.

- Demiryolu yük ve yolcu taşımacılığı oranının belirli bir seviyede arttırarak çok modlu ve modlar arası dengeli ulaşımın sağlanarak desteklenmesi ve ulaşım ve haberleşme faaliyetlerinde katma değer yaratmayacak faaliyetler çıkarılarak değer zinciri yaklaşımının kullanılmasını sağlanması.

1.3.2. Türkiye’de Ulaştırma Politikalarının İşleyişi

Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin 1923’te kurulması ile sanayileşme ve kalkınma politikasının temel taşlarından biri olan ulaştırma altyapısının, geliştirilmesine önem verilmiş, özellikle demiryolu ulaştırmasına ayrıca bir hassasiyet gösterilmiştir. 1925’te gerçekleştirilen ilk “Demiryolu kongresi” ile ülkedeki demiryolu ulaşım politikası ortaya konmuştur ve 1929 yılında ise 1000 km uzunluğunda demiryolu yapımı tamamlanmış ve işleme hazır hale getirilmiştir (Yaylı& Polat, 2020, s. 153)

1950’li yıllara gelindiğinde ulaştırma politikasında demiryolu döneminin bittiği ve yerine karayolları döneminin daha da ön plana çıktığı söylenebilmektedir. 1 Mart 1950’de çıkartılan bir kanun neticesinde Ulaştırma Bakanlığı’ndan bağımsız bir “Karayolları Genel Müdürlüğü” kurulmuştur. Karayolu yapımı bu kuruluş tarafından yürütülmeye başlanmıştır ve o zamanın hükümetleri de karayolu yapımına gereken önemi vermişlerdir. 1950’den sonra gelen yıllarda karayolunun artık demiryoluna karşı üstünlüğünü ortaya koyduğu yıllar olmuştur (Polatoğlu, 2021, s. 220).

Başlangıç olarak 1963’te beşer yıllık kalkınma planlarının ilki yapılmış ve her beş yılda bir birçok alanı ilgilendiren kalkınma planları, ulaştırma alanındaki politikalarını, izleyeceği yolları ve hedefleri de burada belirtmiştir. Bu kalkınma planları dönemine rağmen demiryolları zamanla ilk zamanlardaki etkisini yitirmeye devam etmiştir. Planlama dönemlerinde denizyolu ve havayolu taşımacılığının gelişimini sağlamak için çalışmalar gerçekleştirilmiş ve plan hedef ve amaçları içerisine alınmıştır (Akgüngör & Demirel, 2003, s. 424-425).

T.C. Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı tarafından “Türkiye Ulaşım Ana Planı ve Lojistik Master Planı’nın” çalışmaları nihayete ermiş ve bu planlar ve projeler doğrultusunda uygulanacak faaliyet ve projelerin öncelik olacak özelliklerini ve

ayrıntılarının belirlenmesi, ekonomik olarak ve sosyolojik gelişmenin ihtiyaç duyduğu ulaştırma altyapısının oluşturulması, ülkenin ihtiyaçları yönünde ulaştırma sistemleri arasında bir dengenin sağlanması dolayısıyla da can ve mal güvenliğinin en yüksek seviyeye ulaşması, çevreye karşı verilen zararların en düşük seviyeye indirilmesi, ulaşımın daha ekonomik şekilde, konforlu ve kesintisiz bir şekilde sağlanması ve koridor hatlarına uygun olarak lojistik planlaması yapılması hedef haline getirilmiştir. Ayrı olarak, ‘‘Akıllı Ulaşım Sistemleri’’ oluşturulması ve bu yönde, ‘‘akıllı araçlar’’, ‘‘akıllı yollar’’, ‘‘akıllı şehirler’’, ‘‘ekonomi ve evre’’, ‘‘entegrasyon sistemleri’’ ve ‘‘bilişim ve güvenlik’’ unsurlarından faydalanılması amaçlanmaktadır (Saatçioğlu ve çelikok, 2019, s. 519-520).

2. AB ULAşTIRMA POLİTİKALARI VE TÜRKİYE

rn ve mallar bir ülkeden farklı bir ülkeye etkili ve oldukça hızlı bir biçimde alıcıya ulaştırılmaktayken, AB yeliği olan ülkeler ulusal pazarlarda yaşanabilecek rekabetin önünü açmakta, teknik ve fiziksel olarak önüne çıkacak engelleri yok ederek serbest bir dolaşım için çalışmaktadır. Ulaştırma konusunda en geniş plana sahip olan AB lkeleri ortaya koydukları ulaştırma politikalarının temel hedefine, ulaştırma türleri arasındaki dengeyi sağlamak ve ulaştırma türlerinin karşılıklı rekabet edebilmesini koymuştur. İlk olarak üstünde durulan konulardan birisi karayolu ulaştırmasının gördüğü fazla desteğin ve yatırımın diğer farklı ulaşım türlerine de dağıtılarak dengenin sağlanması ve havayolu ulaştırması ile hızlı demiryollarının rekabetini ortaya çıkarmaktadır (Emekli, 2007, s. 17-18).

AB’nin ulaştırma sektöründeki standartlarını, oluşturduğu Ortak Ulaştırma Politikası ortaya koymaktadır. AB’nin belirtilen bu standartları, AB vatandaşlarının hak ve özgürlüklerini sağlamak ve korumakla birlikte, sektördeki rekabetin sağlanması, kalkınmada sürdürülebilirlik ve dengenin oluşturulması da çok önemli bir yer tutmaktadır. Bu oluşturulan AB ulaştırma politikaları ulaştırma ve taşımacılık etkinliklerini içerisine aldığı kadar, teknik olarak güvenlik konusundaki standartları, sosyal hayattaki standartları, içinde bulunan pazarın serbestleşmesini, sektördeki ekonomik rekabetin artmasını

ve ayrıca devletin ulaştırma sistemlerine yaptığı yardımları da içermektedir (Kuşcu, 2012, s. 452).

1951’de Lüksemburg, Belçika, İtalya, Hollanda ve Federal Almanya tarafından imzalanan “Paris Antlaşması” ile AB’nin temel yapı taşlarını arasında olan “Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (AKÇT)” kurulmuştur. 1957’de ise Roma Antlaşması sonucunda “Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET)” kurulmuştur. Roma Antlaşması ile beraber “dış ticaret, tarım ve ulaştırma” başlıkları altında politikalar düzenlemeye karar verilmiştir (Cebeci, 2019, s.5).

Roma Antlaşması’nın ortaya koyduğu ortak ulaştırma politikalarını Avrupa Topluluğu uzun zaman boyunca uygulama konusunda zayıf kalmıştır. Bakanlar Kurulu Komisyonu tarafından belirlenen öneriler 30 yıla yakın bir süre gerçekleştirilememiştir. Bir süre sonra yapılan “Maastricht Antlaşması” politikalar için gereken kurumsal, siyasi ve bütçe kurumlarının temelini güçlendirmiştir. AB 1992’de “Ortak Ulaştırma Politikasının Gelecekteki Gelişimi” hakkında olan ilk Beyaz Kitap yayınlanmıştır. Ulaştırma pazarının önünü açmak ve gelişimini sağlamak da bu kitabın nihai amacıdır. Bu amaç demiryolu ulaştırması dışındaki tüm ulaştırma sistemlerinde başarılı olmuştur. Bunun üzerine ise 1996’da “Topluluğu’nun Demiryolu Ulaşımını Yeniden Canlandırmak için Strateji” adı altında bir beyaz kitap daha düzenlenmiştir. Bu kitap, maliyetleri aza indirmek, farklı ve çeşitli ürünler ortaya koymak ve hizmet kalitesinde iyileştirmeler yapmak gibi sorumluluklar üstlenmiştir (Özer ve Kişi, 2011, s. 81-82).

1972 yılında İrlanda, İngiltere ve Danimarka’nın katıldığı Paris Zirvesi yaşanmıştır. Bu zirvede ulaştırma politikalarında şekil değişikliğine gidilmiş, denizyolunun önemini artırılmıştır. Böylelikle denizyolu ulaşımına ilişkin konular ile ilgili birtakım çalışmalar öne çıkmıştır. Avrupa Topluluğu’nun ulaştırma politikalarındaki gelişim ve değişimlerinde yer alan başlıkları; 1973 yılındaki topluluk, karayolu ve denizyolu ulaştırmasında serbestlik ilkesini dile getirmesi, 1977’de ulaştırma pazarındaki, altyapı etkinliklerinin gelişimini raporda belirtmesi, 1980’de ve 80’den daha sonra “uyumlaştırma” politikasının üzerinde durulması, 1992’de ise Maastricht Antlaşması’nın olmasıyla ulaştırma politikalarının mali yönden, siyasi yönden ve kurumsal yönden düzenlemeleri geliştirmesi ve Trans-Avrupa Taşımacılık Ağı oluşturulması şeklinde sıralanabilir. 1992 yılında yayınlanan “Beyaz Kitap”ta sürekli bir hareketlilik sağlanmıştır ve artık bütünleşmiş olan bir politika değerlendirilmeye alınmıştır

(Kuşcu, 2012, s. 453-452).

1992 yılında Ortak Taşımacılık Politikasının geleceğine dair yayınlanan Beyaz Kitap’ın hedeflerinden birisi taşımacılık sektöründeki rekabetin artırılmasıdır. Havaalanlarında, demiryollarında, karayollarında oluşan yoğunlaşma ve sıklık, vre, insan sağlığına birtakım zararlar vermekte, trafik kazalarına neden olan sorunlar devam etmektedir. Bu nedenle 2001’de komisyon yeni bir Beyaz Kitap yayınlamış ve ortak politika üzerine 10 yıllık bir bakış düzenlenmiştir. Burada çeşitli ulaştırma türleri arasında bir dengenin sağlanması, karşılıklı iletişim ve bağlantıların oluşturulması, darboğazların açılması konularında birtakım önerilerden bahsedilmiş, mevcut olan kaynak sorunları ele alınmıştır. Havacılığa dair emniyet ile ilgili zorunlu mevzuatlar kabul edilmiş, havayolu, denizyolu ve demiryolu türlerinin emniyet konusundaki politikalara karşı ajanslar kurulmuş, yolcuların haklarına dair geliştirmeler yapılmış, taşıma politikalarının sosyal hayattaki etkisi artırılmış ve çalışma şartları elden geçirilmiştir. 2011’de ‘‘Tek Avrupa Taşımacılık Sahası İçin Yol Haritası’’ adında bir Beyaz Kitap daha yayınlanmıştır. Bu kitap 2050’ye kadar AB taşımacılık sisteminin devamlı ve düzenli bir sistem olmasını hedefleyen düzenlemeleri içermektedir. Hedeflenen konular içerisinde, 2050’de sera gazı emisyonlarının %60’a indirilmiş olması, ulaştırmada ortaya çıkan sıklık ve yoğunlukların en aza indirilmesinin sağlanması ve taşımacılığın petrole bağımlı olma yüzdesinin düşürülmesi gibi başlıklarda geçmektedir (T.C. Dışışleri Bakanlığı, Fasıl 14: Taşımacılık Politikası).

2.1. AB Ulaştırma Politikalarının Hedefleri

Avrupa Birliği Ulaştırma Politikaları’nın temelinde AB’nin sahip olduğu malların, sermayenin, kişilerin ve hizmetlerin serbest bir şekilde dolaşması durumu söz konusudur. Böylelikle toplum refahının üst düzeye çıkarılması, sosyal, ekonomik ve vre, insan sağlığına birtakım zararlar vermekte, trafik kazalarına neden olan sorunlar devam etmektedir. Bu hedeflerine artı olarak ise serbest dolaşımı sağlamak AB’ye rekabette g kazandıracadığı için oldukça önemlidir (Arslan vd., 2021, s. 34). Avrupa Birliği ulaştırma politikalarında farklı dönemlerde farklı uygulamalar ortaya konulmuş farklı süreçler geliştirilmiş ve farklı hedefler belirlenmiştir. Bu hedefler; tüketicilere, çalışanlara ve tüm topluma vresel ve sosyal açıdan güvenli, emniyetli ve kabul edilebilir bir ulaştırma alanının oluşturulması, ulaştırmadaki güvelik faktörünün daha iyi hale getirilmesi, farklı ülkeler

arasındaki yasal düzenlemelerin sağlanması, ulaştırma sonucunda ortaya çıkan sera gazlarının en aza indirilmesi, altyapının daha iyi hale getirilmesi, toplu taşıma durumunun toplumda daha yaygın hale getirilmesi, ulaştırmada akıllı sistemlerin uygulamaya konulması ve sınırdaki geçişlerin daha iyi hale getirilerek transit geçişlerin daha kolay hale getirilmesi olarak özetlenebilir (Kızıldaş, 2016, s. 14-15).

2.2. AB Ulaştırma Politikaları ve Türkiye'nin Uyumu

6 Ekim 2004'te yayınlanan Avrupa Komisyonu raporuna yönelik AB üyesi olan ülke liderleri 17 Aralık'ta düzenlenen Brüksel Zirvesi'nde Türkiye ile 3 Ekim 2005 tarihinde katılım müzakerelerinin başlatılması kararını almışlardır. Türkiye Avrupa topluluğu arasında yeni bir dönemin başlamasının bu karar sonucunda meydana geldiği söylenebilir.

Karayolu ulaşımına dair kabul edilmiş olan uluslararası konvansiyonlar müktesebatı, Türk hukukuna aktarılmış ve planlanacak tarihlere göre uyum gösterilmesi sağlanmıştır. Türkiye'de karayolu kaza oranının Avrupa Birliği'nden altı kat daha fazla gerçekleşmesi sebebiyle karayoluna dair güvenlik ve emniyet konularının geliştirilmesi hakkında yapılması gereken çalışmalar ve projeler de yer almaktadır. Bu sürede denizyolu ulaştırmasında da bazı gelişmeler yaşanmıştır.

Denizlerde güvenlik ve emniyetin sağlanması yönünde Deniz Taşımacılığı Hareket Planı Aralık 2003 yılında onaylanmıştır. Bu plan AB müktesebatına uyumludur ve uygulamak amaçlı ikinci bir mevzuat oluşturulup, bir bölümü 2003-2004 yıllarında ortaya çıkarılmıştır. Paris Zaptı Mutabakat Sekreterliği de kara listede yer alan Türkiye, bu sayede gri listeye giriş yapmıştır.

Demiryolu ulaştırmasında ise Eylem Planı onaylanmış, ilk önem verilen konular, TCDD'nin baştan yapılandırılması, demiryollarının tekrar düzenlenmesi ve ayrıca demiryolu ulaştırma pazarındaki rekabetin önünün açılması şeklinde belirtilmiştir. Bu konulara artı olarak da demiryolu sektörüne yapılan yardım ve yatırımların devlet güvencesine alınmasıyla idari bir sözleşmeye bağlanmıştır.

Havayolu ulaştırması hakkında Türkiye, AB müktesebatının Türk hukukuna aktarılması ve uygulanması öncelik verdiği hedefleri arasındadır (Kuşçu, 2011, s. 88-89).

Avrupa Birliği Komisyonu'nun 2018 yılında ortaya koyduğu Türkiye

İlerleme Raporu’na göre 14. Müzakere faslı adında taşımacılık politikasında bazı ayrıntılara dikkat çekilmiştir. Bu ayrıntılar; karayolu ulaştırmasında güvenlik ve emniyetin sağlanabilmesi için karayolunda görev yapan çalışanların, kullanıcıların bu konu hakkında eğitim, uygulama şekli ve davranışlarında daha iyi bir seviyeye çıkılmasını, güvenli sistem yaklaşımından bahseden Vizyon Sıfır Stratejisi’nin önem kazanması, demiryolu ulaştırmasında serbestleşme düzenlemelerinin yapılması, başta havayolu sektörü olmak üzere tüm ulaştırma sistemlerinde atılan veya atılacak adımların yolcu haklarına göre atılması gerektiği ve ulaşımda akıllı sisteme entegre olmak olarak belirtilmiştir (Arslan vd., 2021, s. 51-52).

Genel taşımacılık mktesebatinin yarattığı mevcut duruma dikkat edildiğinde, çok büyük önem taşıyan ulusal ulaştırma stratejisi gibi raporlarda bulunan AB ulaştırma politikalarının öncelik verdiği konuları belirttiği, bu politikaların sürdürülebilir kentsel hareketlilik, iklim değişikliği konusunun ortadan kaldırmaya yönelik en son AB’nin öncelik verdiği konuları önemsenerek incelenmesi gerektiği ve ulaştırma türlerinin tümünü içerisine alan bir “ulaştırma ana planının onay alması gerektiği anlaşılmaktadır. İdari kapasitenin de gelişim göstermesinin önemine değinilmiştir. AB ilerleme raporunda 2016’da bahsedilen önem arz edecek konular, Türkiye’de demiryolu ve liman hizmetleri ve kalitesi başta olmak üzere verimlilik ve etkinlik açısından AB standartlarından geride kaldığı belirtilmektedir. Türkiye’nin o yıllarda hizmete soktuğu Yavuz Sultan Selim Köprüsü projesine rağmen yoğun trafik sıklışıklığının önüne geçemediği gözlemlenmektedir. Ulaşım altyapısının yenilenmesi hususunda Türkiye, milli btcenin yetersiz kaldığı yüksek bir finansmana ihtiyaç duymaktadır. Bundan dolayı koyulan yasalar, finansman konusunun önemli ölçüde karşılayacak olan yabancı ve özel yatırımları kapsayarak, bu yatırımları teşvik edecek biçimde şekillendirilmiştir. Zayıf kalınan en önemli noktalardan birisi yabancı finansmana duyulan bağımlılıktır. 2015-2016 yıllarında AB ve Türkiye’nin dış ticaret değerinin ulaştırma türlerine göre nasıl bir dağılım gösterdiği gözlemlendiğinde denizyolu ulaştırma sisteminin önde olduğu göze çarpmaktadır. AB ve Türkiye’nin 2016 yılının sonuna bakıldığında denizyolu ulaştırmasının, toplam dış ticaret değerinin yarından fazlasını karşıladığı görülmektedir. AB, alışma koşulları hakkında, güvenlik ve sağlık konusu hakkında çeşitli önlemler alarak sarfettiği çaba ile gelecekte Türkiye’nin denizcilik ulaştırma sektöründe öncü bir rol alacağı,

rekabet konusunda yasal ve teknolojik olarak çalışmalar yapılmasının daha faydalı olacağı belirtilmiştir (Saatçioğlu ve Çelikok, 2017, s. 88).

Trafik sıklığı, petrole olan bağımlılık ve bölgesel olarak altyapıdaki gelişmişlik seviyeleri, hem AB politikalarının hem de Türkiye'nin ele aldığı önemli sorunlardır. AB'nin bu sorunlara karşı önerdiği çözümleri dikkate alması, çeşitli raporlar ve politikalarla farklı çözümler üretmesinin, Türkiye'nin dış ticaret değeri ve küresel çapta yaşanan rekabetle baş edebilme gücünü artırmaktadır (Saatçioğlu ve Çelikok, 2017, s. 89).

3. TÜRKİYE'DE HAVAYOLU ULAŞTIRMA POLİTİKALARI VE AB HAVAYOLU ORTAK PLANI

Havayolu ulaştırmasında gerçekleşen bazı düzenleme ve planlamalar, özellikle vergi ve katkı paylarındaki düşüş, pazara yeni firmaların girişi ile birlikte talepte büyük artışlar yaşanmıştır. Bu doğrultuda farklı yatırımların yapıldığı gözlenmektedir. Yatırımlara ilişkin olarak GAP Uluslararası Havalimanı ve Hatay Havalimanı'nın yapımı bitmiş ve hizmete sunulmuştur. Kayseri, Denizli, Trabzon, Merzifon, Sivas, Balıkesir-Koca Seyit, Batman, Erzincan, Malatya, Kars, Iğdır, Elazığ, Ağrı, Adıyaman, Adana, Gökçeada havaalanlarında yeni terminal binaları açılmıştır. Yap-İşlet-Devret modeliyle gerçekleştirilen Milas Bodrum Havalimanı'nda ve Adnan Menderes Havalimanı'nda birer dış hatlar terminali, Sabiha Gökçen Havalimanı ve Esenboğa Havalimanı'nda ise iç ve dış hatlar terminalleri açılmıştır. Ayrıca Zafer Havalimanı da hizmete girmiştir (DPT,10. Kalkınma Planı, 2014-2018, s. 108).

AB ulaştırma politikalarının birçok yönden Türkiye ile bağlantı içerisinde olmakla beraber ülkedeki ulaştırma sistemlerinin gelişiminde de payı vardır. Her ulaşım türünde olduğu gibi AB ulaştırma politikalarının havayolu taşımacılığı konusunda da bazı düzenlemeleri ve projeleri bulunmaktadır.

Havayolu taşımacılığı hakkında hem AB ulaştırma politikalarında hem Türkiye kalkınma planlarında geniş yer verilmektedir. İkisinin de asıl amacı aslında havayolu ulaştırmasını daha da geliştirmek ve büyütmektir. Havayolu ulaştırmasında AB'nin politikalarına Türkiye'nin gösterdiği uyum mevcut duruma göre ilerleme göstermektedir. Ayrıca emniyet ve güvenlik konusundaki

havacılık anlaşmaları üzerinde de durulduğu belirtilmektedir. Çeşitli konularda yasal düzenlemeler onaylanıp uygulamaya konulmuştur. Yerli ve yabancı hava araçlarının üzerinde durulan emniyet değerlendirmeleri, operasyon konusunda, yolcular konusunda, çalışma süreleri ve dinlenme süreleri konusunda düzenlenen kurallar olarak özetlenebilmektedir.

Fakat hava operasyonları ve uçuşta görevli çalışanların çalışma alanları hakkında yeterli gelişme ve ilerleme sağlanamadığı da gözlemlenmektedir (Saatçioğlu ve çelikok, 2017, s.88).

Lisanslama, pazara erişim ve ücretler, havacılık piyasası gibi kavramlar AB'de nlem paketi olarak oluşturulmuştur. Bu sayede adım adım bir serbestleşme yaşanmıştır. Birtakım sınırlamalar kaldırılmış ve tek bir pazara geçiş hedeflenmiştir. AB ulaştırma politikaları tıpkı kalkınma planları gibi havacılığı birçok yönden ele almıştır. Bu yayınlanan politikalarda havayolu ve evre arasındaki dengeyi kurabilmek önemli noktalardandır. Havayolu ulaştırması çevreye karşı birçok farklı etkisi olan bir ulaştırma türüdür. AB ulaştırma politikaları ve yayınlanan kalkınma planlarında bu etkilerin azaltılması, çevreye karşı zararın minimuma indirilmesi konusu ele alınmaktadır. Bu doğrultuda geliştirilen birçok proje bulunmaktadır.

Küreselleşmenin zamanla artması, nüfusun hızla çoğalması, insanların seyahat isteğinin sadece kendi ülkesi içerisine hapsedmeden dünyaya açılma isteği havacılığı gün geçtikçe daha da büyütmekte sektöre olan talebi artırmaktadır. Bu yönden hem AB ulaştırma politikalarında hem de kalkınma planlarında bu konuya fazlaca değinilmiş bu artan talebe karşı filolardan, uçuş operasyon personeli veya yolculara kadar tespitler yapılmış buna göre politikalar geliştirilmiştir. Kalkınma planlarında belirtilen planlar ve projeler zamanla hayata geçirilmekte bunun sektöre olumlu veya olumsuz etkileri zamanla görülmektedir. Planlanan ve amaçlanan her proje beklenen sonuca ulaşmamaktadır. Hazırlanan planların amacı; hedefleri olumlu sonuçlandırmak, sektörün gelişimine katkı sağlamak ve ülkeyi uluslararası düzeyde sağlam bir konuma getirmektir. AB ulaştırma politikalarının da amaçlarından bir tanesi de düzenlenen havacılık politikaları ile sektörde etkili ve adil bir rekabetin sağlanmasıdır. Düzenlenen bu politikalarla havacılık sektöründe sıkı bir rekabet yaşanmış havayolu taşımacılığı da birçok yönden gelişme göstermiştir. Her geçen yıl ülkemizde yolcu ve uçak trafiği artmış, yeni havalimanları hizmete açılmış, sefer sayıları ile uçulan ağ noktalarında da büyük ilerleme kaydedilmiştir.

Ülkenin dış ticarete gelişme göstermesine, ülkeye yabancı yatırımın girmesine de bu politikaların payı büyüktür. Zaman geçtikçe küreselleşmeyle geleneksel yolcu konforu ve memnuniyeti de değişim göstermiş, hizmette daha modern bir anlayış önem kazanmıştır. Bununla birlikte yapılan düzenleme ile havacılıkta modernizasyon çalışmaları hız kazanmış ve günümüzdeki halini almıştır. Bu çalışmalar havacılığın dünyada etkin ve söz sahibi bir ulaştırma sistemi konumuna erişmesi için yapılmaktadır. Bunlara ek olarak AB ulaştırma politikalarında da bahsedildiği gibi havaalanlarının şehir merkezine olan uzaklığının insanlara bir eziyet olmaktan çıkıp, rahatsız olmayacağı, rahat bir şekilde istediği yere ulaşabileceği bir alan yaratılmak istenmektedir. AB 2050 yılına kadar tüm merkez ağ havalimanlarının demiryollarına bağlanması gerektiğini dile getirmektedir. Türkiye’de kalkınma planlarında da ulaşımın kolaylığı konusu geçmiş fakat günümüzde halen havalimanlarımızın çoğunda şehir merkezine ulaşımında zorluk çekilmektedir. Havaalanlarının ve uçakların çevreye verdiği olumsuz etkiler herkes tarafından bilinen bir gerçek olmakla beraber bu etkileri de azaltmak için bazı adımların atılması gerekmektedir. AB havacılıkta 2050 hedefleri arasında da düşük karbonlu yakıt oranının %40’a ulaşması gerektiğini savunur. AB ulaştırma politikaları ve kalkınma planları havacılığın, uzun mesafeli seyahatlerde ve kıtalararası yük taşımacılığında dünyada egemen bir ulaştırma sistemi olması için çeşitli politikalar ve düzenlemeler geliştirmektedir. Havacılıkta modernizasyonun sağlanması, Tek Avrupa Gökyüzü’nün oluşması ve daha güvenli ve emniyetli, kısa ve kapasitesi daha yüksek bir havayolu ulaştırmasının sağlanması, 58 ülkeyi içerisinde barındıran Avrupa Ortak Havacılık Bölgesi’nin tamamlanmış olması bunlara dahildir (Saatçioğlu ve Çelikok, 2019, s. 518).

Kısacası, AB Ulaştırma Politikaları ve Türkiye kalkınma planları havacılığı şu anki konumundan daha yüksek bir konuma getirmek, uluslararası havacılık sektöründeki rekabeti artırmak ve milyonlarca insanın hak ettiği hizmeti alabilmelerini sağlayabilmek için çok sayıda düzenleme yapmış, politikalar geliştirmiş, küresel çapta kurallar koymuş ve bunların uygulanabilirliğini takip ederek çıkan olumlu veya olumsuz sonuçlara çözümler üretmek üzere çalışmalar yapmıştır.

KAYNAKÇA

- Kuşcu, Sinan (2011). Avrupa Birliği Ulaştırma Politikası ve Türkiye’ye Yansımaları. Akademik Bakış Dergisi, 5(7), 77-90.
- Akgüngör, A. , Demirel, A. (2004). Türkiye’deki Ulaştırma Sistemlerinin Analizi ve Ulaştırma Politikaları. Mühendislik Bilimleri Dergisi, 10(3), 423-428.
- Erdoğan, Tuba (2016). Ulaşım Hizmetlerinin Ekonomik Kalkınma Üzerine Etkisi. İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. 3(1), 189.
- Özer, D. , Kişi, H. (2011). Avrupa Birliği Ortak Ulaştırma Politikası ve Türkiye. Denizcilik Fakültesi Dergisi, 3(2), 79-93.
- Saatçioğlu, C. , Çelikok, K. (2017). Avrupa Birliği Ortak Ulaştırma Politikası Çerçevesinde Türkiye’de Uygulanan Ulaştırma Politikalarının Değerlendirilmesi. İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi, 5(2), 80-90.
- Saatçioğlu, C. , Çelikok, K. (2019). Uluslararası Ulaştırma Politikaları Çerçevesinde Avrupa Birliği Ve Türkiye’nin Ulaştırma Politikaları. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 24(3), 513-524.
- Kuşcu, S. ,(2012). Avrupa Birliği, Avrasya Ulaştırma Politikaları ve Bölge Ekonomilerine Muhtemel Yansımaları. International Conference On Eurasian Economies Dergisi, 452-459
- Boğuşli, Ö. , Oğuztimur, S. (2021). 2000 Sonrası Kalkınma Planlarının Ulaştırma Politikaları Bakımından İncelenmesi. Kent Akademisi Kent Kültürü ve Yönetimi Dergisi, 14(2), 452-467.
- Servantie, D. (2014). Geçmişten Geleceğe Ab Ulaştırma Politikası. İktisadi Kalkınma Vakfı Değerlendirme Notu, 101
- Arslan, İ. , Bozgeyik, Y. , Çelik, S. , Künç, S. (2021). AB Ortak Ulaştırma Politikası Bağlamında Türkiye’nin Uyum Süreci ve Ulaştırma Sektörüne Genel Bir Bakış. Gaziantep University Journal Of Social Sciences, 20(1), 32-56
- Kızıldaş, M.Ç. , (2016). Ülkemiz Ulaştırma Sistemi Üzerine Değerlendirmeler(1. Baskı). İstanbul: Akıl Fikir Yayınları.
- Saatçioğlu, C. , (2016).Ulaştırma Ekonomisi(1. Baskı). İstanbul: Sümer Kitabevi.
- Çalık, S. (2008). Avrupa Birliği Ulaştırma Politikası Ve Türkiye’nin Uyumunu. Yüksek Lisans Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Emekli, M.A. , (2007). Avrupa Birliği’ne Uyum Sürecinde Türkiye Ulaştırma

- Politikaları Ve Taşımacılık Sektörü Analizi. Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aydın, E. , (2008). Avrupa Birliği Ulaştırma Politikasına Uyum Sürecinde Bir İnceleme: Türkiye Hava Trafik Kontrol Hizmetleri. Yüksek Lisans Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Cebeci, Y. , (2019). Avrupa Birliği Ulaştırma Politikası Ve Türkiye Üzerine Etkileri. Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- T.C. Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı.(Kasım 2022).Ulaşan ve Erişen Türkiye. <https://www.uab.gov.tr/uploads/pages/bakanlik-yayinlari/ulasan-erisen-turkiye-171122.pdf>
- <https://www.uab.gov.tr/bakanlik-yayinlari?PageSpeed=noscript>
- T.C. Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı. (2022). Türkiye Ulaştırma Politika Belgesi. <https://www.uab.gov.tr/uploads/pages/stratejik-yonetim/turkiye-ulastirma-politikasi-141220.pdf>
- <https://www.uab.gov.tr/stratejik-yonetim>
- T.C. Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı.(2018). Ulaşan ve Erişen Türkiye. <https://www.uab.gov.tr/uploads/pages/bakanlik-yayinlari/ulasan-ve-erisen-turkiye-2018.pdf>
- <https://www.uab.gov.tr/bakanlik-yayinlari>
- T.C. Strateji ve Bütçe Başkanlığı.(2014-2018). Onuncu Kalkınma Planı. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Onuncu_Kalkinma_Planı-2014-2018.pdf
- <https://www.sbb.gov.tr/kalkinma-planlari/>
- T.C. Strateji ve Bütçe Başkanlığı.(2019-2023). On Birinci Kalkınma Planı. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/On_Birinci_Kalkinma_Planı-2019-2023.pdf
- <https://www.sbb.gov.tr/kalkinma-planlari/>
- T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı.(2022). Fasıl 14: Taşımacılık Politikası Avrupa Birliği'nin Taşımacılık Politikası.
- Devlet Hava Meydanları İşletmesi (DHMİ). (2019-2023). Stratejik Plan. https://www.ab.gov.tr/fasil-14-tasimacilik-politikasi_79.html
- İktisadi Kalkınma Vakfı.(2022). Ulaştırma Politikası.

https://www.ikv.org.tr/ikv.asp?ust_id=31&id=250

Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu.(2020). Taşımacılık.

<https://www.avrupa.info.tr/tr/tasimacilik-politikasi-ve-altyapi-263>

Pegrum, D. F. (1973). Transportation economics and public policy, U.S.A: Richard D. Irwin INC., (3), 4.

Türk Dil Kurumu, Genel Türkçe Sözlük, (Çevrimiçi) <http://tdkterim.gov.tr/bts/?kategori=veritbn&kelimesec=320714>, 15 Şubat 2009.

Ergün, İ., 1985, Türkiye'nin Ekonomik Kalkınmasında Ulaştırma Sektörü, Hacettepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayınları, No:10, Ankara.

Polat, S., Yaylı H. 2020, *Türkiye'nin Çok Partili Hayata Geçiş Yıllarında Demiryolu Politikaları*, Ekonomi, İşletme, Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi, 6 (2), 150-167.

Polatoğlu, M. G. (2021). Demokrat Parti Dönemi Demiryolu Politikası (1950-1960), Mavi Atlas, 9 (1), 215-231.

17. BÖLÜM

KAOS MU UYUM MU? ÇALIŞAN DAVRANIŞLARINI KIRIK CAMLAR TEORİSİ ÇERÇEVESİNDE YENİDEN DÜŞÜNMEK

Dr. Zeki ÇETİN

İstanbul Arel Üniversitesi,

Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Bölümü

zekicetin@arel.edu.tr

ORCID NO: 0000-0002-8240-2155

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.8428488>

GİRİŞ

Teknolojik gelişmelerin, ekonomik güçlerin ve artan rekabetin durmak bilmeyen akışıyla karakterize edilen iş ortamlarının çağdaş ve sürekli değişen manzarasında, çalışan davranışını anlama ve analiz etme zorunluluğu, tüm örgütlerin sürdürülebilirliği ve gelişmesi için temel bir belirleyici olarak durmaktadır. Çalışan davranışlarının tam olarak anlaşılması, bilinçli kararların, stratejik planlamanın ve üretkenliği, hesap verebilirliği ve etik davranışı sadece destekleyen değil aynı zamanda geliştiren bir örgüt kültürünün oluşturulmasının önünü açtığı için hayati önem taşımaktadır. Çalışan davranışının anlaşılması için tarihsel süreç içerisinde çeşitli teoriler ortaya atılmıştır. Bu teorilerden bir tanesi de Kırık Camlar Teorisidir.

Kent sosyolojisi ve örgütsel davranış alanlarına nüfuz etmiş teorik bir yapı olan Kırık Camlar Teorisi, ilk olarak 1982 yılında James Q. Wilson ve George L. Kelling'in ortak çabalarıyla kavramsallaştırılmıştır. Bu teori, belirli bir ortamdaki düzensizliğin görünür işaretlerinin sadece sembolik bir değere de-

ğil, aynı zamanda önemli ölçüde nedensel bir güce sahip olduğu varsayılan bir perspektifi açıklamaktadır. Teoriye göre, düzensizliğin bu göze çarpan ve somut göstergeleri ele alınmadığında, suç faaliyetlerinin artmasına ve topluluklar içinde işleyen sosyal kontrol mekanizmalarının erozyona uğramasına elverişli bir ortam yaratmaktadır (Schappert, 2017; Temir, 2020).

Bu noktadan hareketle hazırlanan çalışmada Kırık Camlar Teorisi, insan davranışlarının, motivasyonlarının ve tepkilerinin karmaşıklıklarına ve inceliklerine ışık tutarak, örgütsel ortamlardaki çalışan davranışlarına ilişkin anlayışı önemli ölçüde geliştirme potansiyeli açısından değerlendirilmiştir. Çalışma, teorik temeller ve pratik uygulamalar alanlarını aşmayı ve her iki boyutu da Kırık Camlar Teorisi'nin örgütsel ortamlardaki uygunluğu ve etkileri hakkında bütüncül bir anlayış sunmak için uyumlu hale getirmeyi amaçlamaktadır. Bunu yaparken, akademik söylem ile gerçek dünyada uygulanabilirlik arasındaki boşluğu doldurmaya çalışmakta ve bu teorinin organizasyon liderleri, İK profesyonelleri ve akademisyenler için uygunluğunu ve potansiyel faydasını ortaya koymaktadır.

Hem akademisyenler hem de uygulayıcılar, Kırık Camlar Teorisi'nin teorik temellerini keşfetmeye, tarihsel yörüngesini izlemeye, temel ilkelerini ortaya çıkarmaya ve daha geniş sosyolojik ve psikolojik teoriler yelpazesi içinde konumlandırmaya zorlanmaktadır. Buna ek olarak, bu teorinin ampirik temellerinin incelenmesi, teorinin önermelerine itibar kazandıran veya tam tersine şüphelilik uyandıran araştırma çalışmalarının, ampirik kanıtların ve vaka çalışmalarının analizini de kapsayacak şekilde zorunludur. Buna paralel olarak, bu söylem teorik temeller alanının ötesine geçerek pratik uygulamalar alanına girmektedir. İşte bu noktada, Kırık Camlar Teorisi'nin çalışan davranışlarını deşifre etme ve etkilemedeki potansiyel faydaları ön plana çıkmaktadır. Farklı geçmişlere, motivasyonlara ve davranışlara sahip bireylerle dolu örgütsel ortamlar, teorinin ilkelerini uygulamak ve test etmek için verimli bir zemin sağlayacaktır.

1. KIRIK CAMLAR TEORİSİ: GENEL BİR BAKIŞ

Kırık Camlar Teorisi, öncelikle kentsel çevrelerdeki suç oranlarının dinamiklerini aydınlatmayı ve açıklamayı amaçlayan kriminolojik bir paradigma

olarak ortaya çıkmıştır (Sampson ve Raudenbush, 1999). Bu teori, kırılmış camlar veya göze çarpan grafitilerin varlığı gibi düzensizliğin görünür işaretleri ile bu ortamlarda yaşayan veya bu ortamlara sık sık giden bireylerin algısı arasında derin ve incelikli bir ilişki olduğunu varsaymaktadır. Teorinin özünde, bu dıştan fark edilebilir düzensizlik işaretlerinin varlığının, güvenlik ve düzenliliğin algısal manzarası üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu iddia edilmektedir (Bektaş, Erkal ve Çetin, 2019).

Bireyler düzensizliğin bu tür görsel işaretleriyle karşı karşıya kaldıklarında, çevrelerindeki ortama ilişkin algılarında bir dönüşüm geçirirler. Bu görünür işaretlerin, ele alınmadığında, gözlemcide bir güvensizlik ve savunmasızlık hissi uyandırdığına inanılmakta ve bu kişi daha sonra sapkın davranışları benimsemeye yatkın hale gelmektedir. Sapkınlığa yönelik bu yatkınlık, hakim sosyal kontrol mekanizmalarının etkinliğine duyulan güvenin dağılmasından kaynaklanmaktadır. Kırık Camlar Teorisi özünde, düzensizliğin bu göze çarpan sembollerinin bir toplumda algılanan sosyal uyum ve kontrolde erozyona katkıda bulunduğunu ve böylece toplumu suç faaliyetleri ve sapkın davranışlarda artışa açık hale getirdiğini öne sürmektedir (Sampson ve Raudenbush, 1999; Nalçacıgil, 2022; Şenol, 2022).

Teori, kentsel çevre sınırlarının ötesine geçerek, özellikle örgütsel varlıklar bağlamında, örgütsel ortamları da kapsayacak şekilde kapsamını genişletmektedir. Bu paradigma içerisinde Kırık Camlar Teorisi, örgütsel bir çerçevede küçük ihlallerin ve düzensizlik örneklerinin derin sonuçların habercisi olabileceğini iddia ederek bir paralellik kurmaktadır. İster küçük suistimler, ister edep ihlalleri ya da düzensizlik gösterileri olarak ortaya çıksın, küçük ihlallerin örgütün genel işleyişi üzerinde hissedilir ve olumsuz bir etki yaratma potansiyeline sahip olduğu varsayılmaktadır. Tıpkı kentsel çevrede olduğu gibi, bu mikro düzeydeki ihlallerin güven, düzen ve örgütsel normlar dokusunu aşındırdığına ve sonuçta örgütsel yapının genel etkinliği ve verimliliğinde bir düşüşe yol açtığına inanılmaktadır (Bektaş vd., 2019; Nalçacıgil, 2022; Şenol, 2022). Aslında Kırık Camlar Teorisi, örgütsel bağlamda uygulandığında, küçük düzensizlik olayları ile bunların örgütsel ekosistem üzerindeki etkileri arasındaki karmaşık etkileşimi incelemek için kavramsal bir çerçeve sunmaktadır.

2. ÖRGÜTLERDE YAPI VE DÜZENİN ROLÜ

Yapılandırılmış örgütsel ortamlarda, net kurallar, özenle formüle edilmiş politikalar ve hiyerarşik olarak katmanlaşmış yapılardan oluşan fark edilebilir bir dizi, toplu olarak etkili kurumsal performans yapısının üzerine inşa edildiği temel görevi görür. Bu bileşenler birlikte, çalışanlara yalnızca yaygın bir istikrar duygusu değil, aynı zamanda beklenen davranışları, prosedürel yönergeleri ve izin verilen davranışların sınırlarını belirleyen anlaşılır bir yol haritası veren sağlam bir çerçeve sağlar. Bu yapı duygusu, örgütsel kadro içinde hissedilir bir güvence aşılar ve eylemlerinin iyi tanımlanmış parametreler çerçevesinde gerçekleştirildiği fikrinin altını çizer. Bu tür bir açıklık ve şeffaflık, çalışanların rollerinin, sorumluluklarının ve örgütün kapsayıcı hedeflerinin farkında olduğu bir rehberlik duygusunun geliştirilmesine katkıda bulunur. Sonuç olarak, mesleki yükümlülüklerinin inceliklerini daha yüksek bir güvence ve netlik derecesiyle yönlendirmek için daha donanımlı hale gelirler. Bu da, örgütsel hedeflere ulaşılması ve örgüt içi uyumun korunması için gerekli özellikler olan öngörülebilirlik ve tutarlılık ile karakterize edilen bir ortamı teşvik eder (Nonaka, 1988; Hinings, Thibault, Slack ve Kikulis, 1996; Ahmady, Mehrpour ve Nikooravesh, 2016).

Bunun tam tersine, bir örgütte düzensizlik koşullarının hakim olduğu durumlarda, bu ister kuralların uygulanmasında gevşeklik, ister yönetimden hissedilir bir destek eksikliği, isterse de yerleşik norm ve protokollerin genel olarak göz ardı edilmesi şeklinde tezahür etsin, sonuçlar oldukça zararlıdır. Bu bağlamda düzensizlik, örgütsel ekosistemin dokusuna nüfuz eden bir örgütsel kargaşa durumu yaratır. Bu tür bir düzensizliğin sonuçları, prosedürel verimsizliklerden iş akışı süreçlerinin aksamasına ve buna bağlı olarak üretkenliğin engellenmesine kadar uzanan çok yönlü ve dikkat çekicidir (Abrahamson, 2002; Öge, 2005; Nalçacıgil, 2022).

Özünde düzensizlik, iyi düzenlenmiş olan örgütsel faaliyet akışını bozar. Yapılandırılmış parametrelerin yokluğu ve hissedilir bir düzen eksikliği, çalışma ortamı üzerinde bir belirsizlik perdesi oluşturarak çalışanların eylemlerinin sonuçlarını tahmin etme becerilerini engeller. Bu da tedirginlik ve endişe tohumları ekerek yapılandırılmış ortamların sağladığı güvenlik ve rehberlik duygusunu etkili bir şekilde zayıflatır. Sonuç olarak, örgütsel ortamdaki yapı,

düzen ve çalışan davranışı arasındaki etkileşim, bu unsurların varlığı veya yokluğu örgütsel grubun davranışları, üretkenliği ve genel performansı üzerinde göze çarpan bir etkiye sahip olduğundan, derin önem taşıyan bir bağlantı noktasını temsil eder (Abrahamson, 2002; Öge, 2005; Açıkgöz ve Edin, 2018; Nalçacıgil, 2022).

Yukarıda bahsedilen içgörülerle aydınlatılan bu karmaşık etkileşim, Kırık Camlar Teorisi'nin örgütsel bağlamdaki yansıması olarak değerlendirilebilir. Düzensizliğin algısal manzarasına derinlemesine odaklanan teori, düzen ve yapının uyumlu ve üretken bir çalışma ortamını teşvik etmek için en önemli unsurlar olduğu fikriyle güçlü bir şekilde örtüşmektedir.

3. YAPILANDIRILMIŞ ÖRGÜTSEL ORTAMLARDA ÇALIŞAN DAVRANIŞI

Yapılandırılmış örgütsel ortamların bir araya gelmesi ve bunu takiben kuralların ve düzenlemelerin titizlikle uygulanması yoluyla düzenin korunması, çalışan davranışının hatlarının derinlemesine şekillendirildiği karmaşık bir bağın altını çizmektedir. Bu yapılandırılmış alanlar içerisinde, Ellis vd. (2020) tarafından açıklandığı üzere, çalışanlar arasında belirgin bir disiplin ve uygunluk derecesi ile karakterize edilen davranışlar sergileme eğilimi ortaya çıkmaktadır. Bu uyum, hem cezalandırıcı önlemler veya iş güvensizliği endişelerini kapsayan dış faktörlerin hem de olumlu bir mesleki itibarı koruma ve geliştirme arzusundan kaynaklanan içsel motivasyonların çok yönlü bir etkileşimi ile desteklenmektedir.

Öngörülen normlara ve kurallara sıkı sıkıya bağlı kalınan bu örgütsel ortamlarda, dış baskılar çalışan davranışını etkilemede belirgin bir rol üstlenmektedir. Kınamadan işten çıkarmaya kadar uzanan cezai sonuçların ortaya çıkma ihtimali, işgücünün kolektif ruhu üzerinde bir endişe gölgesi oluşturmaktadır. Bir dış motivasyon kaynağı olarak cezalandırılma korkusu, bireyleri, eylem ve davranışlarının örgütün yerleşik parametreleriyle uyumlu hale getirmeye zorlayarak önemli bir etki yaratır. Özünde, bu dış kısıtlama güçlü bir caydırıcı olarak hizmet etmekte ve örgütsel normlara uyum ve bağlılık durumunu teşvik etmektedir (Butterfield, Treviño, Wade ve Ball, 2005; Ulmer ve Johnson, 2017).

Dışsal motivasyonlara içsel motivasyonlar eşlik etmektedir. Bu motivasyonlar arasında, olumlu bir mesleki itibarı koruma ve sürdürme arzusu özellikle dikkat çekicidir. Bu ortamlardaki çalışanlar, davranışlarının örgüt içindeki ve dolayısıyla daha geniş mesleki alandaki konumları üzerindeki derin etkilerinin farkındadır. İşgücünün çalışkan, sorumlu ve güvenilir bir üyesi olarak algılanmaya yönelik içsel motivasyon, bireyleri örgütsel çerçeveye özenle ve bağlılıkla bağlı kalmaya zorlayan güçlü bir itici güç haline gelir (Onay ve Ergüden, 2011; Aslan ve Doğan, 2020).

Ayrıca, bu yapılandırılmış örgütsel ortamlarda hiyerarşik yapıların ve net bir şekilde tanımlanmış raporlama hatlarının varlığı, çalışanların davranışları üzerinde yönetsel kontrol ve etkinin uygulanması için bir çerçeve oluşturur. Örgütsel hiyerarşinin farklı basamaklarında yer alan yöneticiler, astlarının davranışlarını denetlemek ve düzenlemek için önemli ölçüde yetki ve sorumluluk sahibidir. Bu hiyerarşik mimari, yalnızca öngörülen kurallara bağlılığın önemini artırmakla kalmaz, aynı zamanda çalışanlara hissedilir bir hesap verebilirlik duygusu aşılar (Ttuar ve Altınkaynak, 2020; Christ, Eulerich, Krane ve Wood, 2021).

4. KIRIK CAMLAR TEORİSİNİN ÖRGÜTSEL DAVRANIŞA UYGULANMASI

Kentsel ortamlara paralel olarak, örgütsel ortamlar da benzer şekilde, çalışan davranışları yelpazesi üzerinde fark edilebilir bir etki yaratan düzensizliğin tezahürlerine tanıklık etmektedir. Kurumsal ortamlardaki bu metaforik ‘kırık camlar, yerleşik politika ve protokollere uyulmaması, meslektaşlar arasında profesyonel olmayan davranışların sergilenmesi ve hatta işyeri ortamında fiziksel ihmal belirtilerinin göze çarpan varlığı da dahil olmak üzere, düzensizliğin aşikar göstergeleri olarak duran bir dizi örneği kapsamaktadır Bektaş vd., 2019; Nalçacıgil, 2022; Şenol, 2022). Ellis vd. (2020) tarafından ortaya konulduğu üzere, ampirik araştırmalar, ele alınmadığında örgütsel dokuya olumsuzluk gölgesi düşüren ve çalışanların moralinde düşüş, üretkenlikte daralma ve işten ayrılma oranlarında artış gibi bir dizi yansımaya yol açan bu ‘kırık camlar’ örgütsel bağlamlardaki derin ve geniş kapsamlı etkilerinin altını çizmektedir. Şenol (2022) araştırma sonuçlarına göre örgütsel kırık camlar; sabote etme, geri

çekilme ve çalmadan oluşan üretkenlik karşıtı iş davranışlarını artırmaktadır.

Kurumsal alandaki bu ‘kırık camlar’, ister politikalara uyulmaması ister profesyonel olmayan davranışların sergilenmesi olsun, çalışan davranışının yeniden ayarlanmasında kayda değer katalizörler olarak ortaya çıkacaktır. Bunlar sadece düzensizliğin varlığına işaret etmekle kalmayıp, aynı zamanda müdahale veya yanıt eksikliği bu davranışlara zımnen göz yumduğu için, önemli ölçüde bu düzensizliğin örtülü bir onayını da ileten algılanabilir ipuçları olarak hizmet edebilir. Bilişsel ve algısal anlamda, ‘kırık camların’ varlığı, kentsel ortamlardaki düzensizliğin görünür tezahürlerinin güvensizlik ve kanunsuzluk algılarını beslemesine çok benzer şekilde, örgütlerde kolektif düzen ve edep duygusunu aşındırır.

‘Kırık camların’ çalışanların morali üzerinde büyük etki yaratması beklenmektedir. Örgütsel ortamdaki bir düzensizlik veya ihmâl durumu, işgücü arasında huzursuzluk ve hayal kırıklığı duygularına yol açar. Yapılandırılmış, saygılı ve düzenli bir çalışma ortamının doğasında var olan beklenti, hayal kırıklığına neden olur ve bağlılık ve mesleki gurur duygusunu aşındırır. Bireysel ve kolektif iş tatmininin en önemli belirleyicisi olan çalışan morali ciddi şekilde zarar görmekte, dolayısıyla potansiyel olarak işten ayrılma ve yıpranmaya yol açmaktadır. Dahası, bu ‘kırık camların varlığı örgüt içindeki verimlilik seviyelerini de derinden etkileyecektir. İster örgütsel normlar isterse fiziksel işyeri koşullarıyla ilgili olsun, düzensizliğin yıkıcı etkisi iş süreçlerinde verimsizliğe yol açmakta ve işgücünün optimum performans gösterme kapasitesini engellemektedir. Verimlilikteki bu düşüşler, örgüt genelinde toplandığında, performans kabiliyetlerinde somut bir azalma ile sonuçlanır ve böylece rekabetçi konumunu ve operasyonel etkinliğini olumsuz yönde etkileyebilir.

Ayrıca, işten ayrılma oranlarındaki artış da bu ‘kırık camların’ yadsınamaz bir sonucu olacaktır. Çalışanlar kargaşa ve ele alınmamış düzensizlikle boğuştukça, alternatif profesyonel yollar aramaya giderek daha meyilli hale gelecektir. Artık hayal ettikleri yapılandırılmış ve düzenli ortamı yansıtmayan işyeri, dış fırsatlara daha belirgin bir ilgi için bir katalizör haline gelecektir. Bu artan yıpranma oranı, mali açıdan külfetli olsa da, ortaya çıkan boş pozisyonları doldurmak için işe alım ve eğitim süreçlerinin başlatılmasını gerektirmekte ve genel örgütsel yükü artırmaktadır.

5. YÖNETİM UYGULAMALARI İÇİN ÇIKARIMLAR

Çalışan davranışlarının Kırık Camlar Teorisi çerçevesinde ele alınmasının, örgütlerdeki yönetim uygulamaları için geniş kapsamlı bir dizi çıkarım sağlaması beklenmektedir. Schappert (2017) tarafından açıklandığı üzere, bir yandan sapkın davranışların ortaya çıkmasını engellerken diğer yandan da düzeni savunan bir ortam yaratmayı amaçlayan proaktif yönetsel tedbirlere duyulan acil ihtiyacın altını çizmektedir. Bu çıkarımlar, çalışanların davranışlarının ve örgütün genel refahının önemli bir belirleyicisi olarak ‘kırık camlara’ verilen örgütsel tepkinin derin öneminin incelikli bir şekilde anlaşılmasıyla desteklenmektedir.

Öncelikle, bu yönetim paradigmasının en önemli yönlerinden biri, kuralların ve düzenlemelerin tutarlı bir şekilde uygulanmasını gerektirmesidir. Örgütsel ortamdaki ‘kırık camlar’, düzensizliğin somut göstergeleri olarak, hızlı ve kararlı bir yanıt gerektirmektedir. Yöneticiler, örgütsel normların ve yönetişimin koruyucuları olarak, bu ihlallerin sistematik ve adil bir şekilde ele alınmasını sağlamada merkezi bir rol üstlenmelidir. Kuralların iltimas veya önyargıdan uzak bir şekilde tek tip olarak uygulanması, düzeni sağlama ve çalışma ortamının bütünlüğünü koruma konusundaki örgütsel kararlılığa dair güçlü bir mesaj iletecektir.

Aynı zamanda yönetim, örgüt içinde beklenen davranışların sınırlarını çizen kapsamlı eğitim programları sağlama sorumluluğunu da üstlenmelidir. Açıklık ve kesinlik ile desteklenen bu eğitim girişimleri, çalışanların öngörülen normlar ve davranış standartları hakkında bilgi sahibi olmalarını sağlayan araçlar olarak hizmet edecektir. Yönetim, bu beklentilerin ortak bir şekilde anlaşılmasını teşvik ederek uyumlu ve ahenkli bir çalışma ortamının temelini atacak ve yanlış anlaşılma ve ihlal olasılığını azaltacaktır.

Diğer taraftan, çalışanlar ve yönetim arasında açık iletişim kanallarının oluşturulması, yönetim uygulamalarının önemli bir yönü olarak ortaya çıkmaktadır. Çalışanlar endişelerini dile getirme, açıklama isteme ve geri bildirim sunma konusunda kendilerini güçlü hissettiklerinde örgütsel ortam daha sağlam ve duyarlı hale gelecektir. Açık diyalog ile karakterize edilen bir ortam sadece şeffaf-

lığı arttırmakla kalmayacak, aynı zamanda endişelerin veya şikayetlerin yıkıcı davranışlara dönüşmeden önce ele alınması için bir mekanizma sağlayacaktır.

‘Kırık camların’ etkileri kurum kültürü alanına kadar uzanmaktadır. Düzenliliğe, profesyonelliğe ve yerleşik normlara, saygıya önem veren bir kültür, çalışanların davranışları üzerinde güçlü bir etki yaratacaktır. Bu bağlamda yönetim, böyle bir kültürün şekillendirilmesinde ve beslenmesinde öncü rol oynar. Yöneticiler, bu değerleri modelleyerek ve pekiştirerek, örgütsel misyonla uyumlu ve yerleşik normlara bağlılığı teşvik eden bir işyeri ahlakının geliştirilmesinde çok önemli bir rol oynamaktadır.

Özetle, Kırık Camlar Teorisi’nin kurumsal ortama uygulanmasından çıkan sonuçlar, yönetim uygulamalarına aydınlanmış ve proaktif bir yaklaşımın zorunluluğuna işaret etmektedir. Yöneticiler, yalnızca örgütlerdeki ‘kırık camları’ kabul etmekle kalmayıp, aynı zamanda bunları onarmak için ortak çaba gösterme ve böylece düzeni savunan, yerleşik normları koruyan ve sapkın davranışları caydıran bir ortamı teşvik etme sorumluluğuyla görevlendirilmiştir. Kuralların tutarlı bir şekilde uygulanması, kapsamlı eğitim ve açık iletişim yoluyla yönetim, kurumun ideallerini ve isteklerini yansıtan bir kurum kültürünün şekillendirilmesinde, çalışan memnuniyetine, üretkenliğe ve nihayetinde kapsayıcı örgütsel hedeflere ulaşılmasına elverişli bir ortamın teşvik edilmesinde bir görevli rolünü üstlenmektedir.

6. KIRIK CAMLAR TEORİSİNİN SINIRLAMALARI VE ELEŞTİRİLERİ

Kırık Camlar Teorisi, kentsel ve kurumsal ortamlardaki insan davranışlarını aydınlatmada göze çarpan ve değerli bir teorik yapı olmasına rağmen, kapsamlı bir inceleme gerektiren sınırlamalardan ve eleştirilerden muaf değildir. Eleştirilenler, Sampson ve Raudenbush (1999) tarafından ifade edildiği üzere, teorinin küçük suiistimal tezahürlerine orantısız bir vurgu yaparak karmaşık konuları aşırı basitleştirme eğiliminde olduğunu ve böylece bu tür davranışların altında yatan sistemik karmaşıklıkları ve temel nedenleri potansiyel olarak ihmal ettiğini iddia etmektedir. Ayrıca teori, özellikle ırk ve sosyal sınıf konularında önyargıları sürdürmeye yönelik olası eğilimi nedeniyle eleştirilerden

korunamamıştır.

Kırık Camlar Teorisi'nin dikkate değer bir sınırlaması, kentsel ve örgütsel ortamlardaki çok yönlü sorunları aşırı basitleştirme eğiliminde yatmaktadır. Teori, küçük ihlallerin ve görünür düzensizlik belirtilerinin etkisini ön plana çıkararak, dikkatleri istemeden de olsa bu tür davranışların ortaya çıkmasına katkıda bulunan daha derin ve karmaşık sistemik sorunlardan uzaklaştırabilir. Teorinin içerdiği indirgemeci yaklaşım, belirli davranışların temelini oluşturan sosyoekonomik, kültürel ve tarihsel faktörlerin karmaşık etkileşimini ele almada teoriyi daha az etkili hale getirme eğilimindedir. 'Kırık camlar' ve küçük sapkınlıklara tekil olarak odaklanma, daha kapsamlı ve bütüncül müdahaleler gerektiren temel ve yaygın sorunları ihmal etme riski taşıyabilmektedir.

Diğer taraftan, Kırık Camlar Teorisi'ne özellikle ırk ve sosyal sınıf bağlamında önyargıları sürdürme potansiyeli üzerinden bir eleştiri yöneltilebilir. Teorinin, artan suç faaliyetleri ve sapkın davranışlar için tetikleyici olarak görünür düzensizlik işaretlerine yaptığı vurgu, istemeden de olsa mevcut önyargıların ve stereotiplerin güçlenmesine yol açabilir. Uygulamada bu, genellikle ırksal veya sosyoekonomik eşitsizliklerle karakterize edilen belirli topluluklarda küçük ihlallerin orantısız polislik ve yaptırımında ortaya çıkabilir. Bu tür orantısız odaklanma, belirli demografik grupların haksız yere hedef alınmasıyla sonuçlanabilir ve böylece örgütteki mevcut eşitsizlikleri daha da kötüleştirebilir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Kırık Camlar Teorisi'nin örgütsel davranış alanına uygulanması tartışmasız bir şekilde çok değerlidir. Çalışan davranışlarının karmaşık dinamiklerine nüfuz edici bir ışık tutmakta, örgütler ve gelecekteki bilimsel araştırmaların yörüngesi için derin sonuçlar doğurmaktadır.

Örgütler için en önemli çıkarım, örgütsel ortamdaki 'kırık camların' varlığının proaktif bir yanıt gerektirdiğinin kabul edilmesinden kaynaklanmaktadır. Yöneticiler bu düzensizlik belirtilerini tespit etme ve ele alma sorumluluğunu üstlenmelidir. Bu, sadece kuralların tutarlı bir şekilde uygulanmasını değil, aynı zamanda işgücüne düzen ve adabın korunması için kolektif bir sorumluluk duygusu aşlamak için ortak bir çabayı da kapsar. Bununla birlikte, açık

iletişim kanallarının geliştirilmesi, örgütsel duyarlılığın kilit taşı olarak ortaya çıkmaktadır. Çalışanların kendilerini suskunluk yükü altında hissetmedikleri, endişelerini dile getirme yetkisine sahip oldukları ve geri bildirimlerine değer verildiğinden emin oldukları bir ortam, daha tehlikeli davranış kalıplarına dönüşmeden önce ‘kırık camların’ ele alınmasında temel bir unsur olarak hizmet edecektir.

Diğer taraftan örgüt içinde beklenen davranışların çerçevesini çizen kapsamlı eğitim programları çok önemlidir. Bu programlar sadece çalışanları örgütün norm ve standartları konusunda eğitmekle kalmaz, aynı zamanda kurumun misyon ve değerlerinin altını çizerek bir aidiyet ve amaç duygusu geliştirir. Ayrıca, karşılıklı saygı ve yerleşik normlara bağlılık ile karakterize edilen profesyonel ve saygılı bir çalışma ortamının yaratılması olmazsa olmaz bir unsurdur. Bu da bu davranışların liderlik tarafından örnek alınmasını ve bu ilkelere sadece değer vermekle kalmayıp aynı zamanda bunları destekleyen bir örgüt kültürünün yayılmasını gerektirmektedir.

Kırık Camlar Teorisi’nin uygulanabilirliği ve farklı kültürel bağlamlardaki varyasyonları büyük ölçüde keşfedilmemiş olduğundan, gelecekteki çalışmalar için önemli bir araştırma alanı olarak görülmektedir. Bu bağlamda ilerdeki çalışmalarda, ‘kırık camların’ örgütsel normlar ve çalışan davranışlarına yönelik çıktılar açısından değerlendirilmesi için analiz çalışmaları yapılması önerilmektedir. Gelecekteki çalışmalarda ‘kırık pencereler’ müdahaleleri ile çalışan davranışı arasındaki ilişkiyi etkileyen aracı ve düzenleyici faktörler de incelenebilir. Bu, müdahalelerin etkisini potansiyel olarak artırabilecek veya azaltabilecek örgüt kültürü, liderlik tarzları ve çalışan demografisi gibi değişkenlerin derinlemesine analizini gerektirecektir. Buna ek olarak, uzaktan çalışma ortamlarındaki ‘sanal kırık pencereler’ bağlamında teknolojinin rolünün araştırılması, güncel ve uygun bir yolu temsil etmektedir. Örgütler sanal çalışma ortamlarını giderek daha fazla benimsedikçe, ‘kırık pencerelerin’ bu dijital alanlarda nasıl ortaya çıktığını ve çalışanların davranışları üzerindeki etkilerini anlamak çok önemlidir. Gelecekteki araştırmalar, sanal ‘kırık pencerelerin’ uzaktaki ekip dinamikleri, iletişim kalıpları ve genel üretkenlik üzerindeki etkilerini inceleyebilir.

KAYNAKÇA

- Abrahamson, E. (2002). Disorganization theory and disorganizational behavior: Towards an etiology of messes. *Research in organizational behavior*, 24, 139-180. [https://doi.org/10.1016/S0191-3085\(02\)24005-8](https://doi.org/10.1016/S0191-3085(02)24005-8)
- Açıkgöz, S., & Edin, İ. (2018). Kaosun örgütsel değişim üzerindeki etkisi: Profesyonel futbol kulüpleri üzerine bir çalışma. *Spor ve Performans Araştırmaları Dergisi*, 9(1), 1-17. <https://doi.org/10.17155/omuspd.300912>
- Ahmady, G. A., Mehrpour, M., & Nikooravesh, A. (2016). Organizational structure. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 230, 455-462. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2016.09.057>
- Aslan, M., & Doğan, S. (2020). Dışsal motivasyon, içsel motivasyon ve performans etkileşimine kuramsal bir bakış. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 11(26), 291-301. <https://doi.org/10.21076/vizyoner.638479>
- Bektaş, M., Erkal, P., & Çetin, D. T. (2019). Kırık camlar teorisinin işletmelere uyarlanması: Ölçek geliştirme çalışması. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(3), 596-617. Erişim Adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/ahbvuibfd/issue/50684/544407>
- Butterfield, K. D., Treviño, L. K., Wade, K. J., & Ball, G. A. (2005). Organizational punishment from the manager's perspective: An exploratory study. *Journal of Managerial Issues*, 363-382. Erişim Adresi: <https://www.jstor.org/stable/40604507>
- Christ, M. H., Eulerich, M., Krane, R., & Wood, D. A. (2021). New frontiers for internal audit research. *Accounting Perspectives*, 20(4), 449-475. <https://doi.org/10.1111/1911-3838.12272>
- Ellis, L. A., Churruca, K., Tran, Y., Long, J. C., Pomare, C., & Braithwaite, J. (2020). An empirical application of "broken windows" and related theories in healthcare: examining disorder, patient safety, staff outcomes, and collective efficacy in hospitals. *BMC Health Services Research*, 20(1), 1-12. <https://doi.org/10.1186/s12913-020-05974-0>
- Hinings, C. R., Thibault, L., Slack, T., & Kikulis, L. M. (1996). Values and organizational structure. *Human relations*, 49(7), 885-916. <https://doi.org/10.1177/001872679604900702>
- Nalçacıgil, E. (2022). Kırık camlar teorisinin örgüt yönetimlerine sağladığı katkı-

- lar. *Social Sciences Studies Journal (SSSJournal)*, 6(62), 2149-2157. <http://dx.doi.org/10.26449/sssj.2328>
- Nonaka, I. (1988). Creating organizational order out of chaos: Self-renewal in Japanese firms. *California management review*, 30(3), 57-73. <https://doi.org/10.2307/41166514>
- Onay, M., & Ergüden, S. (2011). Örgütsel-yönetimsel motivasyon faktörlerinin çalışanların performans ve verimliliğine etkilerini incelemeye yönelik ampirik bir çalışma: Manisa-sosyal güvenlik kurumu. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 3(2), 221-230. Erişim Adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/oybd/issue/16338/171063>
- Öge, S. (2005). Düzen mi düzensizlik kaos mi? Örgütsel varlığın sürdürülebilirliği açısından bir değerlendirme. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (13), 285-303. Erişim Adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/susbed/issue/61778/923578>
- Sampson, R. J., & Raudenbush, S. W. (1999). Systematic social observation of public spaces: A new look at disorder in urban neighborhoods. *American journal of sociology*, 105(3), 603-651. <https://doi.org/10.1086/210356>
- Schappert, P. V. P. (2017). Broken Windows Theory: Time to reevaluate and reform a failing ideology with the help of communities. *USURJ: University of Saskatchewan Undergraduate Research Journal*, 4(1), 1-8. <https://doi.org/10.32396/usurj.v4i1.252>
- Şenol, L. (2022). Örgütsel kırık camların üretim karşıtı iş davranışları üzerine etkisi: Hizmet sektöründe bir araştırma. *Social Sciences Studies Journal (SSSJJournal)*, 8(97), 1518-1526. <http://dx.doi.org/10.29228/sssj.62081>
- Temir, E. (2020). Kırık Camlar Teorisinin Kurum Kültürüne Uyarlanabilirliği. *Kastamonu İletişim Araştırmaları Dergisi*, (4), 133-144. Erişim Adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/kiad/issue/61063/906597>
- Tutar, S., & Altınkaynak, F. (2020). İç denetimin etkinliğinde liderlik özelliklerinin etkisi. *Malatya Turgut Özal Üniversitesi İşletme ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 1(1), 148-172. Erişim Adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/mtuiyb/issue/53412/672223>
- Ulmer, J. T., & Johnson, B. D. (2017). Organizational conformity and punishment. *The Journal of Criminal Law and Criminology (1973-)*, 107(2), 253-292. Erişim Adresi: <https://www.jstor.org/stable/48572141>